

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK XXIV. ÉVFOLYAM, 4. SZÁM

HITTÉRÍTŐK ÉS POGÁNYOK

*Querfurti Brúnó – egy vértanú
Szent István korában*

A TEMATIKUS LAPSZÁMOT SZERKESZTETTE HALMÁGYI MIKLÓS

BELVEDERE

MERIDIONALE

TÖRTÉNELEM ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

Főszerkesztő KISS GÁBOR FERENC
Szerkesztők HALMÁGYI MIKLÓS, KOVÁCS ATTILA, MIKLÓS PÉTER,
MOLNÁR GÁBOR, NAGY GÁBOR DÁNIEL
Munkatársak KISS NIKOLETT, MALÉTH ÁGNES

A szerkesztőbizottság elnöke SZEGFŰ LÁSZLÓ
Szerkesztőbizottság DÖBÖR ANDRÁS, JANCSÁK CSABA, KISS GÁBOR FERENC,
MARJANUCZ LÁSZLÓ, NÓTÁRI TAMÁS, PÁSZKA IMRE,
RÁCZ LAJOS, ZAKAR PÉTER

Számunk az EIKKA Alapítvány, az EMKE Kft., a Dél-magyarországi Pedagógiai Alapítvány, a Szegedi Tudományegyetem Polgáriairért Alapítvány, a Magyar Történelmi Társulat Csongrád Megyei és Szegedi Csoportja, az MTA Szociológiai Kutatóintézet, a Nemzeti Együttműködési Alap, az SZTE Bölcsészettudományi Kar, az SZTE Juhász Gyula Pedagógusképző Kar, az SZTE Alkalmazott Humántudományi Intézet, az SZTE Történettudományi Intézet, az SZTE JGYPK HÖK, az SZTE EHÖK, az SZTE BTK HÖK és a SZEPA Alapítvány támogatásával készült.

MEFESZ 1956
www.mefesz.hu

Belvedere Meridionale Alapítvány
www.belvedere.meridionale.hu

A Belvedere Meridionale 1989-es alapításától kezdődően a történelem és más társadalomtudományi szakos felsőoktatási hallgatók, doktoranduszok, fiatal kutatók és oktatók megjelenési fóruma. A lap legfontosabb küldetése a felsőoktatás és szakemberképzés alapját jelentő mester és tanítvány viszony kialakítása, a tudomány hagyományainak ápolása, a kutatói szellemiség kibontakozásának támogatása. Ennek szellemében a folyóirat tevékenységét a tudományos élet felkért képviselői és a szerkesztőbizottság tagjai segítik, lektorálják. A folyóirat megjelenik évente négy alkalommal: tavasszal, nyáron, ősszel és télen. A lap tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat közöl a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.

ALAPÍTVÁ EZERKILENC SZÁZNYOLCVANKILENCBEN
ALAPÍTÓ FŐSZERKESZTŐ ANNUS GÁBOR

KIADJA A BELVEDERE MERIDIONALE ALAPÍTVÁNY FELELŐS KIADÓ DR. SZEGFŰ LÁSZLÓ
CÍM 6725 SZEGED, HATTYAS SOR 10. TEL.: +36 62/546-252
E-MAIL: belvedere@jgytf.u-szeged.hu, szerk@belvedere.meridionale.hu
LAPENGEDÉLY SZÁMA B/KUL/523/SS 1993 ISSN 1419-0222

TARTALOM

<i>Előszó</i>	{4}
Tanulmányok	
HALMÁGYI MIKLÓS: <i>Querfurti Brúnó, egy hittérítő Közép-Európában</i> Miklós Halmágyi: Bruno of Querfurt, a missionary in Central Europe	{6}
KOSZTA LÁSZLÓ: <i>Querfurti Brúnó és Azo ostiai püspök.</i> <i>Két külföldi klerikus és a püspökségi szervezet továbbépítése 1009-ben</i> Koszta, László: Bruno of Querfurt and Azo bishop of Ostia. Two foreign clerics and the process of the organisation of the bishopric system in 1009	{22}
TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: <i>Querfurti Brúnó és a fekete magyarok</i> Tóth, Sándor László: Bruno of Querfurt and the Black Hungarians	{41}
PUSKELY MÁRIA: <i>Brunonis vita quinque fratrum</i> Puskely, Mária: Brunonis vita quinque fratrum	{56}
FONT MÁRTA: <i>Querfurti Brúnó kijevei útja: kérdések és feltevések a historiográfia tükrében</i> Font, Márta: The journey of Brun of Querfurt to Kiev: questions and hypothesis in the mirror of the historiography	{67}
GALAMB GYÖRGY: <i>Intézmények, társadalom, elhúzódozó vallásváltás</i> <i>Megjegyzések az első ezredforduló térítéseihez</i> Galamb, György: Institutes, society and lasting change of religion Comments on the Christianisation at the turn of the first millennium	{76}
HALMÁGYI MIKLÓS: <i>Querfurti Brúnó felfogása saját népéről és Európa más népeiről</i> Miklós Halmágyi: The ideas of Bruno of Querfurt about his own nation and about the other nations of Europe	{89}
Közlemények	
PÁLINKÓ TAMÁS: <i>Erdély, Máramaros és a Partium központi helyei és városai az Anjou-korban</i> Pálinkó, Tamás: Central places Transylvania, Máramaros and Partium	{117}
FELEKY GÁBOR ATTILA: <i>A spanyol és latin-amerikai kapcsolatháló-elemzés múltjáról és jelenéről</i> Feleky, Gábor Attila: About the Past and Present of the Spanish and Latin-American Social Network Analysis	{125}
Szemanú	
<i>Querfurti Bruno levele II. Henrik német királyhoz. Fordította és jegyzetekkel ellátta: SZABÓ PÁL</i> The letter of Bruno of Querfurt to Henry the 2 nd , king of Germany	{137}
Téka	
NÉMETH ISTVÁN: <i>Gyűjtőtáborok népe...</i> Bognár Zalán: Magyarok hadifogságban Magyarországon Budapest, 2010, Argumentum. Németh, István: People of cages	{143}
Háztáji	
MARJANUCZ LÁSZLÓ: <i>Nagy István halálára</i> Marjanucz, László: In memoriam István Nagy	{145}

KEDVES OLVASÓ!

KÉRDEZZÜK meg magunkról: vajon mennyit tudunk azoknak a papoknak, szerzeteseknek az életéről, akik ezer évvel ezelőtt Magyarországon a keresztény hitet terjesztették? Néhányukat a szélesebb magyar közönség is jól ismeri: ilyen Szent Gellért, a marosi (csanádi) egyházmegye püspöke, Asrik (Aszkrik) érsek és Szent Adalbert, az esztergomi érsekség védőszentje. Vannak, akiknek jobbára csak a nevét ismerjük, és sokan lehetnek azok az egyszerű papok, szerzetesek, akiknek nevét sem őrizte meg a hagyomány. Ebben a tematikus számban egy német hittérítőt szeretnénk megismertetni olvasóval, akiről Magyarországon aránylag keveset tudhatunk: ő Querfurti Brúnó szászországi szerzetes, az ezredforduló korának emlékezetes alakja. Volt pap, szerzetes, remete, végül térítőpüspökként tevékenykedett. Szenvedélyes lelkesedése egyik országból a másikba vitte. Mozgalmas élete során a magyarok közt is megfordult, és közel ezer évvel ezelőtt – 1009-ben, valószínűleg március 9-én – halt vértanúhalált a balti törzsek földjén. Mivel számos országban járt, érthető, hogy halálának ezredik évében – 2009-ben Európa több pontján is emlékeztek rá: Németországban, Lengyelországban és Litvániában is, hisz a haláláról hírt adó forrás Litvánia első írásos említése. Magyarországon – Szegeden – 2009 novemberében konferenciával adóztunk Brúnó és a hozzá hasonló remeték, hittérítők emlékének. Az elhangzott előadások írott változatát tárjuk most az olvasók elé. A Brúnóval kapcsolatos cikkeket további írások egészítik ki. Fogadják szeretettel!

Halmágyi Miklós

SZÁMUNK SZERZŐI

FELEKY GÁBOR ATTILA PHD hallgató (Budapesti Corvinus Egyetem) felekygabor@gmail.com, DR. FONT MÁRTA DSc egyetemi tanár (PTE BTK) font.marta@pte.hu, DR. GALAMB GYÖRGY docens (SZTE BTK) galamb@hist.u-szeged.hu, HALMÁGYI MIKLÓS doktorjelölt (SZTE BTK) miklos8012@gmail.com, DR. habil KOSZTA LÁSZLÓ tszv. docens (SZTE BTK) koszta@hist.u-szeged.hu, DR. habil MARJANUCZ LÁSZLÓ tszv. docens (SZTE BTK) marjanucz@hist.u-szeged.hu, NÉMETH ISTVÁN történelemtanár, PÁLINKÓ TAMÁS történész (Szeged) ptoomas@gmail.com, DR. PUSKELY MÁRIA SSND (ELTE) puskelymaria@freemail.hu, DR. SZABÓ PÁL tudományos segédmunkatárs (SZTE BTK) szbpl@freemail.hu, DR. habil TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ docens (SZTE BTK) toths@hist.u-szeged.hu

DEAR READER,

LET US ASK: what do we know about the life of the priests and monks who preached Christianity in Hungary 1000 years ago? Some of them are well-known by Hungarian readers, like St-Gerhard – the first bishop of the dioceses of Csanád (Maros) –, the archbishop Ascric or St-Adalbert – the patron saint of the archbishopric of Esztergom. Some of the missionaries are only known by their names, and there must have been many priests and monks, whose names were not preserved in the tradition. In this issue we would like to present a German missionary to the readers who is quite unknown in Hungary: Bruno of Querfurt, a monk of Saxony, a memorable person of the period around the turn of the first millennium. He was a priest, a monk, a hermit; finally he worked as a missionary bishop. His restless enthusiasm took him from one country to another. During his eventful life he came to Hungary as well, and nearly 1000 years ago – in 1009 perhaps on the 9th of March – he suffered martyrdom on the territory of the Baltic tribes. As he visited several countries, it can be easily understood, that on the thousandth anniversary of his death – in 2009 – commemorations were organised all over Europe: in Germany, in Poland and in Lithuania too, since the name of this country was mentioned in writing for the very first time in the source that reported about Bruno's death. In Hungary – in Szeged, the November of 2009 – a conference was devoted to the memory of Bruno and other hermits and missionaries like him. We publish now the written versions of the presentations. The studies about Bruno are completed by further articles.

Halmágyi, Miklós

A címlapon felhasznált képek forrása: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Bruno_of_Querfurt_Cross_in_Gi%C5%BCyko.jpg http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/aa/Kronung_Heinrich_II.jpg http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/6c/Drzwi_gnieznienskie_wykupienie_zwlok_Wojciecha.jpg http://en.wikipedia.org/wiki/File:St_Volodymyr.jpg http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/8/8d/Portrayal_of_Stephen_1%2C_King_of_Hungary_on_the_coronation_pall.jpg

HALMÁGYI MIKLÓS

Querfurti Brúnó, egy hittérítő Közép-Európában*

„Úgy nyissa meg neked Isten a Paradicsomot,
ahogy te megnyitottad nekem az utat a besenyők országába!”

A fenti szavakat egy német hittérítő intézte a ruszok fejedelméhez, amikor a besenyők földje és a rusz terület közötti határvonalon álltak. A fejedelem még egyszer megpróbálta visszatartani a fiatal misszionáriust a besenyők közé tervezett veszélyes vállalkozástól, a szenvedélyes hithirdető azonban nem hátrált meg. A fejedelemnek tovább kellett őt engednie. A hittérítőt Brúnónak hívták. Hosszú utat tett meg, amíg a szászországi Querfurtból eljutott a besenyők földjére, és nem ez volt élete utolsó vállalkozása. A lelki élet különböző változatait járta végig. Volt pap, szerzetes, remete, végül térítő püspökként tevékenykedett. Ebben a korban hatalmas területekkel bővült a keresztény világ. Hittérítők keltek útra, hogy a Kelet- és Észak-Európát „Krisztus hitére vezessék”. Ezek egyike volt Querfurti Brúnó is. Nem egy kolostorban, falak között élte le az életét: hittérítőként számos országot bejárt. Ezen felül írói tevékenységet is folytatott: műveiből megismerhetjük szerzőjük életét, a korabeli hittérítés körülményeit, és a térítésről vallott nézeteit.

Brúnó születésének évét nem őrizték meg a források. 974, 973, 976 vagy 978 egyaránt szóba kerül, mint születésének éve.¹ Apját szintén Brúnónak, anyját Idának hívták.² Nagy emberek származtak ebből a családból: Brúnó fivérének, Gebhardnak volt az unokája Supplinburgi Lothar, aki a császári méltóságig emelkedett (1125-től király, 1133-tól császár 1137-ig, haláláig).³

Brúnót édesanyja a magdeburgi székesegyházi iskolába küldte tanulni, Geddo filozófus vezetése alá.⁴ Brúnó itt diáktársa volt unokafivérének, Thietmarnak, a későbbi merseburgi püspöknek. Thietmar vaskos krónikát hagyott az utókorra a merseburgi püspökség és a szász királyok történetéről. Krónikájában elbeszéli, hogy amikor reggelenként Brúnónak iskolába kellett mennie, mielőtt elhagyta volna a szállást, engedélyt kér, és imádkozott, amíg a többiek játékkal töltötték az időt.⁵ (Thietmar egyébként szintén fontos a magyar ember számára, hisz

* A cikk első változata az MTA-SYLFF támogatásával készült, később az MTA-HIM-SZTE-Mol Magyar Medievisztikai Kutatócsoport valamint a Magyar Ösztöndíj Bizottság és a Collegium Hungaricum támogatását is felhasználtam.

¹ VOIGT 1907. 17. További irodalmak Brúnóról: FRITZE 1981. 233–236.; LOTTER 1983. 755–756.; WENSKUS 1956.; KAHL 1955. 177–274.; A. MIEYSZTOWICZ: *Szkice o świętym Brunie-Bonifacym*. Sacrum Poloniae Millenium V. Roma, 1958. 445–501.

² „...Ida venerabili matre sua...; Huius pater erat Brun,...”. THIETMAR VI. 94. Vita sancti Brunonis episcopi et martyris Querfordensis. Ed. H. Kaufmann 1. cap. Monumenta Germaniae Historica, Scriptores (in Folio) Tomi 30. Partis 2. Fasciculus 1. Lipsiae 1926. 1360. www.dmgh.de (Hozzáférés: 2009.július.1.18:34.)

³ VOIGT 1907. 17–18. Annalista Saxo az 1009. évnél ír Brúnó/Bonifác családjáról (Sanctus Bruno, qui et Bonifatius). Fivérének, Gebhardnak lánya Ida, ő szülte Gebhardot, Lothár császár apját.

⁴ THIETMAR VI. 94. „Hic ab Ida venerabili matre sua unice dilectus magisterio Geddonis philosophi traditur”

⁵ THIETMAR VI. 94. „cum mane ad scolam ire debuisset, antequam ab hospicio exiret, veniam petiit et ludentibus nobis in oratione is fuit.”

ő ad hírt Waic megkoronázásáról, ő tájékoztat minket a *pannoniai királyának* – Szent Istvánnak– kegyességéről, és szüleinek jelleméről.) Az iskolában Brúnó megismerkedhetett a szabad művészetekkel. Állítólag különösen a zenében jeleskedett.⁶ A Magdeburgi évkönyv és a Magdeburgi érsekek története szerint tagja lett a magdeburgi káptalannak.⁷ 997-ben III. Ottó császár szolgálataiba fogadta a tehetséges fiataalt, Brúnó az uralkodó udvari papja lett.⁸ Ebben az évben készíthette a költeményt, mellyel Ottó császárnak dedikálta egy római hadtudományi író munkájának másolatát.⁹ 997-ben fontos esemény történt: a poroszok között vértanúhalált halt Adalbert püspök. Halálának híre mély hatást tett Ottó császárra, és bizonyára Brúnóra is.¹⁰ 998-ban Ottó kíséretében Itáliába érkezett Brúnó. Rómában belépett a Szent Bonifác és Elek monostorba.¹¹ Ez a rendház Róma egyik dombján, az Aventinuson állt. 977-ben alapította Szergiosz, Damaszkusz püspöke, akit elűztek székhelyéről. Az alapító görög jelleget adott a monostornak, de később a bencés regulát követték.¹² Ezzel együtt görög szerzetesek is szívesen látott vendégek voltak itt. Brúnó legkésőbb itt vehette fel szerzetesi névként Bonifác vértanú nevét. A Damján féle Romuald életrajza végig Bonifác néven emlegeti Querfurti Brúnót. Damján szerint Szent Bonifác templomában hősünk így sóhajtott fel: engem is Bonifácnak hívnak, miért ne kellene nekem is Krisztus vértanújának lennem?¹³ A késői Brúnó-életrajz kifejezetten Brúnó másik nevének mondja a Bonifác nevet.¹⁴ Az öt remetetestvérről mű kiadásának elején ez áll: Brúnó

Brúnó lefejezett teste. Świąty Krzyż (Szent Kereszt) monostor, Lengyelország. A monostort a legenda szerint Szent Imre herceg kérésére alapította a lengyel fejedelem a Lysa Góran, vagyis Kopasz hegyen. Lásd DÖMÖTÖR TEKLA: Árpádházi Imre herceg és a csodaszarvas-monda. Filológiai Közöny 1958. 2. sz. 317–323. ✦ http://de.wikipedia.org/w/index.php?title=Datei:Bruno_of_Querfurt.jpg&filetimestamp=20060320100455

⁶ Vita S. Romualdi, cap. 27. 850. „Erat autem adprime liberalium artium instructus maximeque in modulationis musicae studio adprobatus.”

⁷ VOIGT 1907. 12. Annalita Saxo is Szent Móric kanonokjának nevezi Brúnót, tehát magdeburgi kanonoknak.

⁸ THIETMAR VI. 94. „A tercio desideratur Ottone et suscipitur, quem non longe post deserens solitariam quesivit” Vita Romualdi cap. 27.

⁹ GÖRICH 1993. 18. (Görich Johannes Friedre hivatkozva írja ezt.)

¹⁰ VOIGT 1907. 34.

¹¹ Vita Romualdi c. 27., FRITZE 1981. 233., Szent Bonifácot Tarsusban végezték ki Diocletianus és Maximianus császárok alatt, majd Rómában temették el. Szent Bonifác vértanú. Ford. Sarbak Gábor. In Jacobus de Voragine: *Legenda Aurea*. 1990. 116–117., Szent Elek Honorius és Arcadius idején halt meg, 398-ban. Szent Elek. Ford. Madas Edit. In *Legenda Aurea*. 148–150.

¹² ENGELBERT 1996. 27–32.

¹³ Vita Romualdi 27. cap. „Et ego Bonifatius vocor; cur ergo etiam ipse Christi martir esse non debeo?”

¹⁴ Vita Sancti Brunonis 2. cap. 1361. „Bruno, cui adaucto nomine vocabulum est Bonifatius”

püspök, akit Bonifácnak neveznek.¹⁵ Brúnó később megismerkedett Szent Romualddal, az itáliai remetemozgalom nagy alakjával. Romuald előbb Róma közelében alapított közösséget. 1001-ben visszavonult a Pó folyó egyik szigetére, Pereumba, mely Ravenna közelében fekszik. Ezen a szigeten alapított közösséget. A remeték egymástól külön álló kunyhókban laktak. Az újoncokat egy tapasztaltabb remete vezetésére bízták, a fiatal az idősebb kunyhójában lakott. A remeték a közös imádságokra gyűltek össze. Kezüik munkájából éltek, kanalat, hálót készítettek, szőttek, kosarat fontak.¹⁶ Brúnó is csatlakozott ehhez a közösséghez.¹⁷ Romuald hatására két Monte Cassinói szerzetes is tagja lett a remeteségnek, Benedek és János. Benedek Beneventumból származott, felszentelt pap volt, később lépett be a bencés rendbe. A Megváltó monostorának tagja lett. Utóbb apátja engedélyével remeteségbe vonult a Sorakte hegyre, ahová annak idején I. Szilveszter pápa is menekült az üldözések idején.¹⁸ János Monte Cassino-i szerzetes volt. Amikor I. Orseolo Péter, velencei dogét elűzték Velencéből, a megdöntött uralkodó ennek a János testvérnek a kíséretében a távoli Cuxa monostorába utazott. A Cuxa-i Szent Mihály-monostor a Pireneusokban áll, ma Franciaország déli részén található. A letett Péter doge János testvérral együtt itt élt remeteéletet a cuxai apát, Guarino lelki vezetése alatt.¹⁹ Guarino halála után a volt doge felhagyott a remeteséggel. Az idős János testvér azonban nem hagyta el hivatását. Visszavért Monte Cassinóhoz, és ott folytatta a remeteéletet. Az ifjú Benedekkel és Querfuti Brúnóval együtt Romuald közösségéhez csatlakoztak.

1001 februárjában, Rómában lázadás tört ki III. Ottó uralma ellen. A császár elhagyta Rómát, és Ravennába utazott.²⁰ 1001. április 4-én zsinatot tartottak a Ravenna melletti Classében, a Szent Apollinaris monostorban. A zsinatról szóló beszámoló a résztvevők között megemlíti Romuald és János remetét, valamint Bonifác remetét is. Bonifác alatt itt bizonyára Querfurti Brúnót érthetjük.²¹ Ezen a zsinaton a pomposai Szűz Mária monostor és a Szent Vitalis monostort a ravennai érseki templom fennhatósága alá helyezték.²² Ez a zsinat magyar szempontból is fontos: valószínű, hogy itt hoztak döntést az esztergomi érsekség alapításáról.²³

III. Ottót megviselhette az ellene kirobbant lázadás. Tanúk előtt fogadalmat tett, hogy három év múlva, miután az uralma idején elkövetett hibákat helyrehozta, leteszi a koronáját, és alkalmasabb embernek adja át az uralmat. Elképzelhető, hogy a császár fogadalmának egyik tanúja éppen Brúnó volt.²⁴ Fogadalmának harmadik évfordulóját azonban nem élte meg az ifjú császár. Sereggel vonult Róma ellen, de 1002. január 23-án meghalt Paternóban.²⁵

Ottó tevékenysége nem hagyta hatás nélkül Romuald remetéinek életét. A császár Pereumban

¹⁵ Vita quinque fratrum: Edita a Brunone episcopo, qui et Bonifacius dicitur. Ed. R. Kade. MGH Scriptorum Tomi 15. Pars 2. Hannoveræ, 1888. 716. www.dmg.de (Hozzáférés: 2009.07.01. 18.38.40.)

¹⁶ VOIGT 1907. 57–59.

¹⁷ Vita Romualdi c. 26.

¹⁸ Vita quinque fratrum 1. cap. 717. „de abbate heremiticam vitam singulari cella ducere non prohiberetur” VOIGT 1907. 379.

¹⁹ Vita quinque fratrum 2. cap. 717. o. 9. 10. j., VOIGT 1907. 380. Munkám során felhasználtam Brúnó műveinek Voigt által készített német fordítását.; Vita Romualdi 5. cap. MGH SS: IV. 848.; Iohannis chronicon Venetum, MGH SS VII. 26.

²⁰ Vita quinque fratrum 2. cap. 718. uo. 14. j., VOIGT 1907. 383.

²¹ 1001. apr. 4. Ravennæ. „Bonifacio eremita” In Györffy, Georgius (ed.): *Diplomata Hungariæ antiquissima*. Vol. I. 1000–1131. Budapestini, 1992. 21.

²² VOIGT 1907. 62.

²³ KRISTÓ 2001. 89. Györffy György szerint a zsinat utáni húsvétkor, április 13-án állíthatták ki az aláírásokkal ellátott alapítólevelet. GYÖRFFY 1983.² (1977). 161.

²⁴ VOIGT 1907. 63. Vita quinque fratrum 2. cap. 719., VOIGT 1907. 383–384.

²⁵ VOIGT 1907. 69.

kör alakú templomot építtetett márványoszlopokkal Szent Adalbert tiszteletére. Brúnónak, úgy tűnik nem vált tetszésére: Ottó ezzel szerinte elrontotta a remeteséget, a templom pedig nem készült el. Romuald Benedeket akarta kinevezni apátnak, de ő szerényen visszautasította a kinevezést. A nemleges választ Brúnó vitte meg a császárnak. III. Ottó ezután mást nevezett ki apátnak, aki Brúnó szerint annyiban volt hasonló Benedekhez, ahogy a sár hasonlít az aranyhoz. Romuald az engedetlenség miatt megostoroztatta Benedeket és Brúnót.²⁶

A remeték egymás közt tervezgetni kezdték egy hittérítő vállalkozás gondolatát. Erre a pereumi mocsaras vidék egészségtelen levegője is rászoríthatta őket. Benedek János nevű társával útra is kelt, hogy a pogányoknak hirdessék az evangéliumot. Ennek a Jánosnak Brúnó leírása szerint csak fél szeme volt, másik szemét himlőben elvesztette. Alacsonyabb volt, mint Benedek, kitűnt azonban alázatosságával, türelmével. Benedek búcsúzásakor megjövendölte, hogy Brúnóból püspök lesz. Arra intette, hogy csak pápai engedéllyel vágjon neki a térítésnek, és figyelmeztette, hogy tanuljon szlávul.²⁷ Romuald közösségének Boleszló lengyel fejedelem fia is tagja volt, Brúnónak így megvolt a lehetősége, hogy tőle tanulja a szlávok nyelvét.²⁸ Brúnó tehát még Itáliában maradt, hogy a pápától felhatalmazást szerezzen a hittérítő tevékenységhez.

1002-ben hősünk Rómába utazott. Az évtizedekkel később alkotó Petrus Damiani (Damján Péter) még ismert egy idős szerzetest, aki útítársa volt Brúnónak a Ravennából Rómába vezető úton. Elbeszélése szerint Brúnó mezítláb utazott, és útítársai közül kitűnt a zsoltáreklésben. A zarándokok eszerint zsoltárokat zengedezve gyalogoltak. Hősünk Rómában II. Szilveszter pápától (999–1003) engedélyt kapott az evangélium hirdetésére.²⁹ Valószínűleg érseki palliumot³⁰ is kapott a pápától. A jelvény elnyerése után azonban szükség volt Brúnó ünnepélyes püspökké szentelésre is. A pápa valószínűleg arra utasíthatta Brúnót, hogy forduljon a német uralkodóhoz: nála érje el, hogy püspökké szenteljék, és feladják rá palliumot. III. Ottó császár ekkor már nem élt. Így Brúnónak II. Henrik, német királyhoz kellett fordulnia.³¹ Brúnó ezután Regensburgba utazott, szavai szerint tengeren és szárazföldön.³² Umbria egyik kikötőjéből az Adriai tengeren át hajózhatott egy északabbi kikötőbe, talán Velencébe. Innen szárazföldön folytathatta tovább az útját Regensburgig. Az Alpokon keresztül lovon utazott, ám – Petrus Damiani leírása szerint ekkor is mezítláb volt: a nagy hidegben lába hozzáfagyott a kengyel vasához, annyira, hogy ha le akart szállni, meleg vízzel kellett a lábát leolvasztani onnan.³³ Innen valószínűleg Lengyelországba kívánt menni, hogy János és Benedek testvérekhez csatlakozzék, és a pápai engedély birtokában megkezdjék a pogány poroszok térítését. Időközben azonban háború tört ki Vitéz Boleszló len-

²⁶ Brunonis vita quinque fratrum 2. cap. 719–720., VOIGT 1907. 64.

²⁷ Uo 2–4. cap. 720–721. VOIGT 1907. 68. 386–390. KÜRBI, BRYIDA: Purpuræ passionis aureus finis. Querfurti Brúnó és az öt vértanú testvér. In Wiczorek, Alfried – Hinz, Hans-Martin (szerk.): *Európa közepe 1000 körül*. Stuttgart, 2000. 317–321., 319.

²⁸ VOIGT 1907. 68.

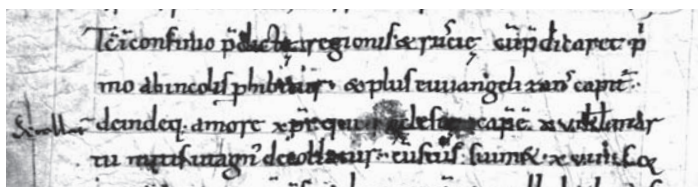
²⁹ Vita quinque fratrum 10. cap. 726. „Romam veni, ubi ab ore apostolici papæ euangelizandi licentiam impetravi.” VOIGT 1907. 401.

³⁰ Fehér gyapjúszalag, amit vállra helyezve viselnek. Négy fekete kereszt van rajta. A körszalaghoz elől és hátul rövidebb szalagrészek kapcsolódnak, azokon is egy-egy kereszt van. A keleti egyházban minden püspök, nyugaton az érsekek viselik. ERDŐ PÉTER: Pallium. In *Magyar katolikus lexikon*. X. Budapest, 2005. 471.

³¹ FRITZE 1981. 234. Lásd alább. VOIGT 1907. 73–74.

³² Vita quinque fratrum 10. cap. 726. „Romam veni, ubi ab ore apostolici papæ euangelizandi licentiam impetravi. Et post multos labores de grandia via maris et terræ Reinesbuch veni, quæ antiquo nomine vocabatur Radix-bona.” VOIGT 1907. 401.

³³ VOIGT 1907. 75–76. Damiani 27. cap.

Thietmar krónikájának híradása Brúnó haláláról ❖ <http://www.mgh-bibliothek.de/etc/thietmagn/thietmar138b.jpg>

deket és Jánost többé nem láthatta viszont. Őket néhány évvel később, 1003-ban rablók gyilkolták meg három lengyel társukkal együtt.

Brúnó saját beszámolója szerint hajóval indult a „keleti részek” felé, hogy a fekete magyarokat térítse. Arról lehet szó, hogy Regensburgból a Dunán hajózva jött Magyarországra. Megjegyzi, hogy kedvezőtlen munkával és beteg (gyenge?) vállal kezdte hozzájuk vinni az Evangéliumot.³⁵ Szent István király nagyobbik legendája beszámol egy bizonyos Bonifácról, akit Aszkrik tanítványának nevez. A legenda szerint őt rendelték Aszkrik helyébe apátnak. Bonifácot Magyarország „alsó részeibe” küldte ígét hirdetni a király, és ott kard sebesítette meg a nyakán. A legenda szerint „...bár élt még egy darabig, nem vesztette el a vértanúságot.”³⁶ Tudjuk, hogy Querfurti Brúnónak Bonifác volt a szerzetesi neve. Ha figyelembe vesszük saját beszámolóját, miszerint beteg vállal térített, valószínűsíthetjük, hogy a magyar legendában is Brúnó ígehirdető vállalkozásáról olvashatunk. A legenda később a Vas-hegyi apátság alapítójának nevezi Aszkrikot. A Vas-hegynél (Zengő) alakult meg a pécsváradi apátság. Szent István legendája szerint Aszkrik utóda Bonifác volt az apáti tisztségben. A pécsváradi monostort később alapíthatták, mint amikor Brúnó Magyarországon tartózkodott. A legenda mindenesetre megőrizhette Brúnó-Bonifác dél-dunántúli működésének emlékét.³⁷

Brúnó utazásainak története forrásdarabokból állítható össze, mint egy mozaik. Különböző kutatók a mozaikdarabokat különféleképpen illesztik össze. Az egyik magyarázat szerint Brúnó kétszer is eljutott Magyarországra. Ha emellett a változat mellett vagyunk, a két út eseményeit nem könnyű egymástól elválasztani.³⁸ Brúnó magyarországi térítése mindenesetre nem járt

gyel fejedelem és II. Henrik német király között, így Brúnó változtatott útitervén. Később különböző értelmezések születtek arról, hogy merre indult, az egyik szerint 1003-ban Magyarországra érkezett.³⁴ Bene-

³⁴ Voigt szerint (VOIGT 1907. 100.). Mieysztowicz tagadja ennek az első magyarországi útnak a megtörténtét. A. Mieysztowicz: *Szkice o świętym Brunie-Bonifacym. Sacrum Poloniae Millennium V.* Roma, 1958. 445–501. 469ff. Idézi FRITZE 1981. 234.

³⁵ *Vita quinque fratrum* 10. cap. 726. „Nigris Ungris, quo tunc versus in partes orientis navim conscendi, sinistro opere et infirmo humero euangelium portare cepi” Voigt 1907. 78. 401. Regensburgi Arnold szintén a Dunán hajózva jutott el Regensburgból Esztergomba. Voigt szerint Ajtony népet kell a fekete magyarokon érteni. Voigt 1907. 102.

³⁶ Szent István király nagyobbik legendája. 7. cap. Ford Kisdi Klára. In *ÁKÍF*. 279. Az 1515-ből való Halberstadi breviárium szerint Brúnó két évet töltött Magyarországon, templomokat alapított, erősítette az egyházszervezetet. Amikor egy részint keresztény, részint pogány városban szónokolt, az ottani előkelők bittal agyon akarták verni, de Brúnó csodálatos módon megmenekült. Támadoi ezután megtértek. A breviárium szerint a város neve Prago volt. Voigt szerint kizárható, hogy a cseh Prágával keverték volna össze, szerinte itt Brassórol lehet szó. Voigt 1907. 100. 277. 417. j. *Breviario Halberstadensi a. 1515.* Újból kiadta A. Kolberg, in *Zeitschrift für die Geschichte und Altertumskunde Ermlands*, VIII, 1 (1884) p. 106–108. Idézi KAUFFMANN i. m.

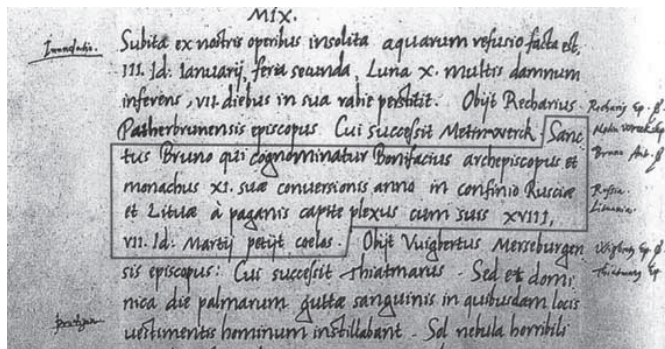
³⁷ Thoroczkay Szent István király nagyobbik legendájához írt jegyzetek. *ÁKÍF* 279. 977. jegyzet; 280. 979. jegyzet; KRISTÓ GYULA: A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominata.* Acta Historica. 82. tom. 1985.. 11–17. A pécsváradi apátságot hamis alapítólevele szerint 1015-ben alapították, a Pozsonyi Évkönyv szerint 1037-ben. KRISTÓ 15.

³⁸ VOIGT 1907. 277. 416. j.

nagy eredménnyel.

Hősünk egy későbbi levelében beszámol arról, hogy Magyarországon találkozott Brúnó püspökkel, Henrik király testvérel. Elképzelhető, hogy ez a találkozás 1004-ben következett be, de látni fogjuk, hogy más elmélet is felépíthető.³⁹

Querfurti Brúnót 1004-ben már Szászországban találjuk. Thietmar beszámolója szerint Szászországba, Merseburg városába ment, és a pápa engedélyével kérte II. Henrik királytól a püspöki méltóságot. A király parancsára Magdeburg érseke, Tagino püspökké szentelte Brúnót. A palliumot is megkapta Tagino kezéből, amit Brúnó magával hozott.⁴⁰ Abból a megfogalmazásból, hogy Brúnó palliumot hozott magával, arra következtethetünk, hogy Szilveszter pápától már 1002-ben megkapta az érseki jelvényt, és ezt most adták át neki.⁴¹ A halberstadti püspökök története szerint Brúnó németországi tartózkodása során még visszatért szülőhelyére, Querfurtba.⁴² Itt megalapította a vártemplomot.⁴³ Brúnó Querfurtban írhatta meg Adalbertről

Quedlinburgi évkönyv híradás Brúnó haláláról ✦ http://en.wikipedia.org/wiki/File:Lietuvos_vardas._The_first_name_of_Lithuania_in_writing_1009.jpg

³⁹ VOIGT 1907. 85. Querfurti Brúnó 1008/1009 körül írt levelében beszámol arról, hogy Magyarországon találkozott Brúnó püspökkel, Henrik király testvérel. Ez a Brúnó részt vett abban a felkelésben, mely 1003-ban indult Henrik ellen. Miután a felkelést leverték, Brúnó, – Henrik testvére – előbb a lengyel Boleszlóhoz menekült (THIETMAR V. 32. V. 38.) majd Magyarországra jött (THIETMAR VI. 2., VOIGT 1907. 85.) testvérehez, Gizellához és sógorához, Szent István királyhoz. Amennyiben Querfurti Brúnó ekkor Magyarországon járt, mód nyílhatott arra, hogy a két Brúnó találkozzék egymással. Henrik király 1004 tavaszán, útban Itália felé megbocsátott testvérenek, később kinevezte Augsburg püspökévé (THIETMAR VI. 3.). Querfurti Brúnó Voigt elmélete szerint később is járt Magyarországon, valószínűleg ekkor újra találkozott a király testvérel, aki ekkor már püspök volt. Lásd alább.

⁴⁰ THIETMAR VI. 94. regnante tunc secundo Dei gratia Heinrico, ad Mersburg veniens benedictionem cum licentia domni papae episcopalem ab eo peciit et eius iussione ab archiepiscopo Taginone consecrationem et, quod ipse detulit hunc, pallium ibidem suscepit.

A merseburgi püspökséget II. Henrik 1004-ben alapította újra. A püspökséget 1004. februárjában káplánjának, Wigbertnek adta („Convocansque ad se omnes regni primates dedit episcopatum sanctae Merseburgensis aeclesiae cuidam capellano suimet nomine Wigberto cum archiantistis baculo Taginonis...” THIETMAR VI. 1.). Wigbertet Thietmar szerint itallal megmérgezték, nem kevesebb, mint 10 évig szenvedett tőle (VI. 37.). 1009. márciusában halt meg (TRILLMICH 285. 133. jegyzet.)

⁴¹ A szentelésre valószínűleg augusztus 21-én került sor. Egy merseburgi feljegyzésben ugyanis ez áll az augusztus 21-i dátum mellett: Brúnó, püspök és vértanú. A dátum aligha vonatkozhat Brúnó halálának idejére, hisz erről Merseburgban mást tudtak. Valószínűleg a püspökké szentelés volt aug. 21-én. VOIGT 1907. 85.

⁴² Gesta episcoporum Halberstadensium. MGH SS 23. 89–90. (Hozzáférés: 2009. 03.14. 21.35.) Moglehet, anyja ekkor már nem élt. Brúnó talán ekkor javasolta apjának, hogy legyen szerzetes. VOIGT 1907. 86.

⁴³ A quedlinburgi vártemplom alapításának története számol be erről, Brúnó szenvedéstörténetére hivatkozva. A halberstadti püspökök története szerzetesközösség alapításáról, ill. megnöveléséről szól. „Tandem de patrimonio suo facto et ditato satis decenter monachorum collegio...” Gesta episcoporum Halberstadensium 90. VOIGT 1907. 88.

⁴⁴ VOIGT 1907. 82., 96–97. Azután kezdhetett el, hogy 1004 augusztusában felszentelték, és azután fejezhette be, hogy II. Henrik hazatért csehországi hadjárataról (1004. november). VOIGT 1907. 96.

szóló életrajzának első, hosszabb változatát. Magyarországi útja során Brúnó találkozhatott Adalbert személyes ismerőseivel: Radlával és Aszkrikkel. Ötölük is nyerhetett olyan ismereteket, melyeket az életrajzban felhasználhatott.⁴⁴

Szászországból – Voigt elmélete szerint – hősünk újra felkerekedett, és ismét Magyarországra utazott. Ez a magyarországi tartózkodás 1004 vége vagy 1005 tavasza és 1008 eleje között történhetett.⁴⁵ Ahogy azonban fentebb jeleztem, van, aki másképp rakja össze a források mozaikdarabkáit. Voigt véleményétől eltérő nézet szerint Brúnó mindössze egyszer járt Magyarországon. Németországból előbb Lengyelországba utazott, 1005–1006-ban itt időzött, és csak ezután jött Magyarországra.⁴⁶ A hittérítő 1008-ban, vagy 1009-ben, II. Henrikhez írt levelében beszámol arról, hogy Magyarországon beszélt Henrik király testvérével, Brúnóval. Henrik testvérét püspökként emlegeti.⁴⁷ A hittérítő tőle tudta meg, hogy a király aggódik érte: azt hiszi, el akarja magát pusztítani.⁴⁸ A találkozás akkor mehetett végbe, amikor Henrik testvére már birtokolta az augsburgi püspökséget. Az augsburgi püspökség pedig 1006. aug. 14-én üresedett meg.⁴⁹ Eszerint Querfurti Brúnó második magyarországi tartózkodása során találkozhatott a király testvérével, és erről a találkozásról ír a levelében. Elképzelhető, hogy Henrik testvére, az augsburgi püspök követként járt ekkor Magyarországon, és így találkozhatott a hittérítő Brúnóval.⁵⁰ Hősünkben valószínűleg itt érlelődött meg a gondolat, hogy elmegy a besenyők közé. Talán a besenyők nyelvvel megismerkedett Magyarországon.⁵¹ Újabb térítő útjáról is abban a levélben számol be, amit II. Henrik német királyhoz írt. Magyarországon eltöltött idejét itt hiábavalónak mondja. Azzal a szándékkal hagyja el hazánkat, hogy a besenyők közé menjen téríteni. Ha vannak is bizonytalanságok Brúnó életének időrendjében, a levél tanúság mellett, hogy Magyarországon tartózkodott, mielőtt a besenyőkhöz készült.⁵²

Magyarországot elhagyva nem közvetlenül besenyők földjére vezetett az útja, hanem előbb útba ejtette a Kijevi Rusz Birodalmat, Vlagyimir fejedelem udvarát. Nem nevezi néven a rusz fejedelmet, csupán *senior Ruzorum*, ruszok fejedelmeként emlegeti, azonban minden bizonyosan Nagy Vlagyimirról van itt szó. Brúnónak az volt a szándéka, hogy a besenyők közé megy hirdetni az Evangéliumot. Vlagyimir próbálta őt visszatartani a veszélyes vállalkozástól. Végül is elindultak a határ felé. Két napig tartott az út, amíg elérték a megerősített határvonalat. A

⁴⁵ VOIGT 1907. 99. Voigt szerint ekkor már eljutott Brúnóhoz a lengyelországi remetetestvérek halálának híre, ezért ideiglenesen ejtette a lengyelországi utazás tervét.

⁴⁶ Mieyszutowicz 447ff. Idéti FRITZE 1981. 234. Lásd még KÜRBS 318. Álláspontja szerint 1006-ban, első lengyelországi látogatása lakalmával írta meg a Vita Quinque Fratrum Eremitarum c. művét.

⁴⁷ Brúnó levele II. Henrikhez. In Györffy, Georgius (ed.): *Diplomata Hungariae Antiquissima* Vol. I. 1000–1131. Budapestini 1992. 7. [1009] „Frater vester optime carus episcopus Bruno” 44–45.

⁴⁸ Brúnó levele. *Diplomata Hungariae*. 45.

⁴⁹ VOIGT 1907. 103.

⁵⁰ VOIGT 1907. 100–101. 104. Az augsburgi püspöknek talán az volt a feladata, hogy a magyar királyt a német uralkodó szövetségébe vonja a lengyel Vitéz Boleszlóval szemben. Az augsburgi Brúnó 1007 őszén, Boleszló sikerei után jöhetett Magyarországra.

⁵¹ Alexander von Hilferding 183. Zeitschrift für slawische Literatur, Kunst und Wissenschaft. Galamb György: Megjegyzések Querfurti Brúnó besenyők közötti térítési kísérletéhez. In: A Kárpát-medence és a steppe. Szerk. Márton Alfréd. Budapest 2001. 180–185. 182.

⁵² Brúnó levele. *Diplomata Hungariae*. 45. „...quod ubi diu frustra sedimus, Ungros dimisimus et ad omnium crudelissimos Pezenegos viam arripuimus.”

⁵³ Brúnó levele. *Diplomata Hungariae*. 45. „Petre, amas me? Pasce oves meas!”

⁵⁴ KOSZTA LÁSZLÓ: A pécsi püspökség Szent Péter patrociniuma. In Vajda Zoltán (szerk.): *Bölcsészmuhely 2006*. Szeged, 2007. 61–64. 64. A besenyők közti térítést hozza fel példaként arra, „mennyre szoroson kapcsolódott Querfurti Brúnó térítése Szent Péterhez.”

fejedelem és kísérete az egyik, Brúnó és csapata egy másik dombon foglaltak helyet. Közben ezt énekelték: Péter, szeretesz engem? Legeltesd juhaimat!⁵⁵ Szent Péter tisztelete végigvonul Brúnó levelén.⁵⁴ Mint térítő érsek, a pápa megbízottjaként tevékenykedik, nem pedig világi uralkodók szolgálatában. A rusz fejedelem itt újfent kérte Brúnót, hogy ne lépje át a határt, és ne vesse oda fiatal életét. Ok nélkül kellene megizlelnie a *halál keserűségét*. Brúnó azonban szenvedélyesen így szól: „Úgy nyissa meg neked az Isten a Paradicsomot, ahogy te megnyitottad nekünk az utat a pogányok felé!”⁵⁵ Vlagyimir végül is átengedte Brúnót és kíséreit a határon. Brúnó beszámolója szerint a határon való átlépés harmadik napján érték őket először besenyő támadások. Ezek szerint két napon keresztül lakatlan területen vonultak. Eszerint a besenyő szállásokat is egyfajta gyepűövezet vette körül. A harmadik napon reggel, délben és délután megtámadták a hittérítők csapatát, és meg akarták őket ölni. Brúnó nem részletezi, hogyan, de csodálatos módon megmenekültek.⁵⁶ Végül eljutottak egy besenyő szállásra. Ott megostorozták őket, és kivont kardokkal rémisztgették a hittérítő csapatot. Végül a vezetők elé járulhattak, akik engedélyezték térítő munkájukat. Brúnó saját beszámolója szerint harminc besenyőt tudott megtéríteni. Ezen felül elérte, hogy a besenyők békét kössenek a rusz fejedelemmel. A rusz uralkodó fiát adta a besenyőknek kezesül, akit egy felszentelt püspökkel küldtek a besenyők közé. Brúnó ezután Lengyelországba távozott.⁵⁷ Szerzetestársait, Benedeket és Jánost ekkor már nem találta életben. 1003-ban rablók gyilkolták meg őket három lengyel társukkal együtt.

Brúnó Lengyelországból írta meg azt a levelét II. Henrik királynak, melyben a magyarok közt végzett térítő kísérletéről és a besenyők közt végzett munkáról is beszámolt. Levelében bírálja a német királyt, amiért az a pogány *liuticsok*kal szövetkezik a keresztény lengyel uralkodó, Boleszló ellen. A *liutics* pogány szláv törzsszövetség volt az Elba és az Odera között. (Az idők múlását szépen szemlélteti, hogy ma ez a terület német városoknak ad otthont.) A *liutics* név jelentése valószínűleg az, hogy vad. Ezzel is a kereszténység, és német világ elleni ellenszenvüket juttathatták kifejezésre. Brúnó a pogányokkal való szövetkezés helyett azt javasolja Henriknek, hogy Boleszlóval kellene összefognia, hogy a *liuticsok*at keresztény hitre kényszerítsék. Lengyelországi tartózkodása során írta meg Brúnó az Öt remetetestvér életéről szóló művét is, melyben emléket állít a meggyilkolt Benedeknek, Jánosnak és három lengyel társuknak: Máténak és Izsáknak, akik vértestvérek voltak, és Krisztiánnak, a szakácsuknak. Újabb vélemény szerint ez az életrajz már 1006-ban elkészült. 1008 táján készülhetett Adalbertről írt életrajzának második, rövidebb változata.⁵⁸ Ebben a változatban már több magyar vonatkozású részt is találunk. Brúnó itt Lengyelországban is újabb hittérítői vállalkozásokat tervezett. Egyik társát Svédországba küldte, mint térítő püspököt, maga pedig 18 kísérőjével együtt a poroszok földjére indult. Ez a vállalkozás bizonyult utolsó térítő útjának.

Brúnó utolsó térítő útját ellentmondásosan írják le a források. Vegyük számba, mely szö-

⁵⁵ Brúnó levele. *Diplomata Hungariæ*. 45. „Aperiat tibi Deus paradysum, sicut nobis aperuisti viam ad paganos!” VOIGT 1907. 106.

⁵⁶ Brúnó levele. *Diplomata Hungariæ*. 45. „sic dixit Deus et dux noster Petrus – miserabili signo exivimus.” Voigt szerint az imádkozó hittérítőkről azt hitték, hogy varázsolnak, és fel akarták őket áldozni. A sorsvetés során azonban megmenekültek. VOIGT 1907. 107. A sorsvetéssel kapcsolatban a *liuticsok* emberáldozatait és a sorsolás szokását hozza fel példaként. 280. 439. j. Thietmar írja le, hogy a *liuticsok* sorsvetéssel döntenek kérdéses esetekben, és megemlíti az emberáldozataikat. THIETMAR VI. 23–25. A *liuticsok*nál meglevő szokás azonban nem igazolja, hogy a besenyők is ilyen szokást követtek volna.

⁵⁷ GALAMB 183–185., VOIGT 1907. 108–109., Brúnó levele. *Diplomata Hungariæ*. 45–46.

⁵⁸ VOIGT 1907. 115–116.

Querfurti Brúnó halálának hagyomány szerinti helyszínén – Giżycko (német nevén Lötzen) városa – kereszt emlékeztet a vértanúra ❖ http://en.wikipedia.org/wiki/File:Bruno_of_Querfurt_Cross_in_Giżycko.jpg

vegekre támaszkodhatunk. A német források közt szerepel Thietmar, merseburgi püspök híradása, valamint a Quedlinburgi évkönyv. Ott van továbbá Wibert (Wipert) szövege, aki azt állítja magáról, hogy Brúnó társai közé tartozott. A fentiekben kívül Petrus Damiani számol be a szász térítő haláláról, valamint a franciaországi Chabannes-i Adémar. Lás-

suk, mit árulnak el ezek a szövegek hősünk haláláról.

Thietmar szerint Poroszország és a Rusz határvidékén fejezték le Brúnót tizennyolc társával együtt az ottani lakosok. Thietmar a halál évét Brúnó *megtérésének* (conversio), tehát szerzetesrendbe való belépésének 12. évére teszi, a hittérítők halálának napja pedig szerinte február 14-én volt. A vértanúk teste egy ideig temetetlenül feküdt, míg Boleszló tudomást nem szerzett erről, és kiváltotta a földi maradványokat.⁵⁹

A Quedlinburgi évkönyv szerint Brúnót Litvánia és a Rusz határán ölték meg március 9-én.⁶⁰ Ez a forrás is 18 társával együtt említi Brúnót. Itt azonban arról van szó, hogy megtérésének 11. évében ölték meg a térítő érseket. A Quedlinburgi évkönyv híradása Brúnó haláláról egyébként Litvánia első írásos említése. Thietmar, aki február 14-re teszi Brúnóék halálának napját, valószínűleg összetévesztette azt egy másik Brúnó, Verden püspöke halálának dátumával.⁶¹

Fentebb említettem Wibertet, aki magát Brúnó kísérőjének nevezi. Ő részletesebben beszél el Brúnóék vértanúságának körülményeit. Az országot, ahová téríteni mennek, Poroszországnak (Pruscia) nevezi. Felsorolja Brúnó káplánjainak nevét is: Tiemius, Aicus, Hezichus, Apichus és saját maga, a túlélő: Wibert. A térítők eljutottak Nethimer királyhoz (*rex*), ott misét mutattak be, és prédikáltak. Majd Brúnó megsemmisítette a pogány nép bálványait. A király erre megparancsolta, hogy a színe előtt vessék tűzbe a püspököt. Ha elég, megismerik tanításának hitványságát, ha nem, hinni fognak neki. Brúnó püspöki díszben ült a tűzben, miközben káplánjai zsoldárt

⁵⁹ THIETMAR VI. 95. „Tunc in confinio predicto regionis et Rusciae cum predicaret, primo ab incolis prohibetur, et plus euangelizans capitur deindeque amore Christi, qui aeclesiae caput est, XVI. Kal. Martii mitis ut agni decollatur cum sociis suimet XVIII. Corpora tot martirum insepulta iacerunt, quoad Bolizlavus id comperiens eadem mercatur ac domui suae futurum acquisivit solatium.” Voigt szerint Brúnó szerzetbe lépésének 11. évében halt meg. VOIGT 1907. 128. A merseburgi püspök átugorja Brúnónak a magyarok és a besenyők között tett térítő útját. Csak általánosságban beszél róla, hogy lelke hasznára messzi, nagy út fáradságát vállalta magára. Thietmar VI. 94.

⁶⁰ Annales Quedlinburgenses 1009. „Sanctus Bruno, qui cognominatur Bonifacius, archiepiscopus et monachus, 11. suae conversionis anno in confinio Rusciae et Lituae a paganis capite plexus, cum suis 18, 7.” Id. Martii petiit coelos. Pertz, G. H. (ed.): MGH Scriptores III. Hannoverae, 1834. Unveränderter Nachdruck Stuttgart 1987. 80.

⁶¹ THIETMAR VI. 95. III. 6. Ennek a Brúnó püspöknek (a verdeninek) a halálát március 9-re (VII. Id. Marcii) teszi. Verdeni Brúnó február 14-én vagy április 27-én halt meg. TRILLMICH 25. j. 314. j.

⁶² Wibert. In Vita S. Adalberti episcopi, előszó. MGH SS: IV. Ed. G. H. Pertz. Hannoverae 1861. 579–580. www.dmgh.de (2009. júli. 1. 19: 3.:6) Lásd még MPH. I. Voigt 1907. 132. Kürbis: 318. Wibert (Wipert) művének kézírata a Tegernsee kolostorából való, Bayerische Staatsbibliothek München tulajdona.

énekeltek. Miután a hős hithirdető kiállta a tűzpróbát, a király háromszáz férfival együtt megkeresztelkedett. Annak a földnek a fejedelme (*dux*) azonban lefejeztette Brúnót, fölalkasztatta a káplánokat, az elbeszélőt, Wibertet pedig megvakította. Később sok csodajel történt Brúnó holtteste fölött, ami fölé monostort építettek. Sírjuk fölött csodajelek történtek.⁶² Felmerülhet egy olyan vélemény, hogy ezt a beszámolót egy csaló írta, hogy koldulhasson vele. Nem téveszthetjük azonban szem elől, hogy a korabeli emberek nem találtak benne semmi hihetlent.⁶³

Petrus Damiani Szent Romualdról szóló életrajzában szintén részletesen leírja a hittérítő vértanúhalálát. Damiani Brúnót Bonifác néven szerepelteti, és nem ejt szót a társairól. Bonifác a pogányok közé érve prédikálni kezdett nekik. Azok azonban féltek, hiszen Adalbert vértanúsága után is csodajelek történtek, és a szlávok népe ezt követően megtért. A pogányok tehát nem akarták megölni a hittérítőt, hanem életben hagyták. Amikor Bonifác a ruszok királya elé jutott, mocskos ruhában és mezítláb, a király azt gondolta róla, hogy csak pénzt akar. Bonifác ekkor a szállásán átöltözött püspöki díszbe, és így ment vissza a királyhoz. Az uralkodó ekkor azt vetette a szemére, hogy nem ismeri az igazságot, és tűzpróbának vetette alá a hittérítőt: két égő faállvány közt kellett elhaladnia. A püspök miseruhát vett magára, szentelt vizet hintett a tűzbe és tömjént szórt bele, majd sértetlenül kiállta a tűzpróbát. Ezután egész nép sokasága megkeresztelkedett Bonifácnál egy tó vizében. A király Bonifác távollétében megölette fivérét, aki vele élt, és nem akart kereszténnyé lenni. Volt azonban egy másik testvére is, aki már tőle külön uralkodott. Bonifác felkereste a királynak ezt a fivérét. Az nem akarta meghallgatni a hittérítő szavait, és lefejeztette Bonifácot. Ezután újabb csodaszerű történetet olvashatunk: a gyilkos uralkodó megvakult, kísérői pedig megbénultak. A megkeresztelkedett király értesülésén Bonifác haláláról elhatározta, hogy megbosszulja a hittérítőt, és megöleti gyilkos testvérét. Amikor azonban a tett színhelyére ér, látta, hogy a gyilkosok meg vannak merevedve, mint a kövek. A király és emberei imádkoztak a gyilkosokért, mire azok visszanyerték egészségüket. Bűnbánatot gyakoroltak, megkeresztelkedtek és templomot emeltek a vértanú teste fölé.⁶⁴

⁶³ VOIGT 1907. 132. A poroszoknak nem voltak bálványaik. Wibert szövegében amulettekről, csodatevő, védelmező tárgyakról lehet szó. Wibert csak öt kísérőről ír, más forrás 18-ról. Lehet, hogy Wibert azokat említi, akik Németországból követték Brúnót, de lehet, hogy Wibert kifejezetten csak a káplánokat említi. Lehettek köztük megtért pogányok is. VOIGT 1907. 132.

⁶⁴ Damiani 27. cap. 851. VOIGT 1907. 129–130. Voigt szerint, amikor Damiani elbeszéli Bonifác/Brúnó és a rusz király találkozását, akkor Brúnó és Vlagyimir rusz fejedelem találkozásának történetét vetíti későbbi időpontba. Brúnó, amikor Vlagyimirnél járt, beszélgetéseket folytathatott a rusz fejedelemmel vallási témákról, és ezen beszélgetések híre vezetett oda, hogy Damiani Brúnónak a ruszok közt folytatott hittérítéséről ír. Voigt arra is figyelmeztet, hogy Damiani elbeszélésében a hittérítő átöltözik egy vendégházban. Ilyen vendégház Kijevben bőven lehetett, a Balti-tenger vidékén kevésbé. VOIGT 1907. 106. 130. Voigt valószínűnek tartja, hogy a pogányok eleinte nem bántották Brúnót, Adalbertre emlékezve, esetleg azért, mert nem akartak összeütközést a lengyel fejedelemmel. Damiani elbeszélése ezenfelül ráillik a porosz, sudau (v. litván) törzsi szokásra, miszerint az idősebb fivér felsőbbsege alatt a fiatalabbak vagy a törzsi várban, vagy mellékvárakban laknak. Voigt szerint a megtért királyt elűzhetta az ő pogány testvére. Lehetséges, hogy visszasett a pogányságba. Damjának az a megjegyzése, hogy a király át akarja adni országát a fiának, és Brúnót akarja követni, szintén emellett szól, hogy a megtért király Brúnó halála után elhagyta az országát. Később talán abban a templomban/kolostorban élhetett, amit Boleszló alapított Brúnó sírja fölé. VOIGT 1907. 130–131. Brúnó társai közül talán volt, voltak, akik túléltek a többiek halálát. Ilyen a magát Wibertnek nevező szerző. Rajta kívül lehetnek olyan megtért pogányok, akik a hittérítők halála után elhagyták az országot. Tőlük származhatnak a hírek Brúnó utolsó téréítő útjáról. VOIGT 1907. 132. Ian Wood szerint is téved Damján, amikor Brúnót a ruszok királyával találkoztatja, hisz Vlagyimir akkor már keresztény volt, és Brúnó nem rusz földön halt meg. Damján szövegében Wood szerint is összekeveredik Russia és Prussia. WOOD 239.

Figyelmet érdemel az a fordulat, hogy Bonifácnak két égő faállvány között kellett elhaladnia. Erről eszünkbe juthat a 13. századi követ, Plano Carpini jelentése. Carpini a pápa megbízásából utazott Batu kánhoz 1247-ben. Beszámolója szerint a tatároknál szokásban volt, hogy tűz segítségével tisztító szertartást hajtanak végre: Plano Carpininak és követársainak két tűz között kellett elhaladniuk, mielőtt Batu kán elé járultak.⁶⁵ Damiani elbeszélésében azonban a tűzrakások közti elhaladás nem tisztító szertartásként jelenik meg, hanem tűzpróbaként.

Chabannesi Adémar franciaországi szerzetes is beszámol Brúnó haláláról. Adémar azonban zavarosan adja elő az eseményeket: Brúnót a császár testvérének, és augsburgi püspöknek nevezi. Elbeszélése szerint Brúnó kereszteli meg a Gouz nevű magyar királyt és fiát, akik a keresztségben mindketten az István nevet nyerték. Adémar szerint Brúnó a *Pincenantes* nevű nép között kezdett prédikálni, és ők ölték meg a hittérítőt. Holttestét a ruszok népe váltotta ki (*Russorum gens*), és Russiában monostort emeltek a tiszteletére.⁶⁶ Az Adémar által *Pincenatinak* nevezett nép minden bizonnyal a besenyő. Adémar szerint Adalbert is a besenyők földjén (provinciam *Pincenatorum*) halt vértanúhalált, így valószínű, hogy a franciaországi szerző összekeveri a besenyők népét a poroszokkal. Adémar szövegében valószínűleg három Brúnó alakja keveredik: az egyik az a Prunwart, Sankt Gallen-i szerzetes, aki a Sankt Gallen-i halottaskönyv szerint megkeresztelte a magyar királyt. A másik Brúnó II. Henrik német király testvére lehet, aki valóban augsburgi püspök volt. A harmadik Brúnó hősiünk, Querfurti Brúnó, aki valóban tett térítési kísérletet Magyarországon, a fekete magyarok közt, és a keleti területeken halt vértanúhalált.⁶⁷

Ha a Brúnó haláláról szóló szövegeket összehasonlítjuk, a következőkre figyelhetünk fel. A szász Thietmar szerint Brúnót és társait a porosz–rusz határon ölték meg; a szintén szászországi Quedlinburgi évkönyv szerint a Litvánia és a Rusz határán; a Bajorországban fennmaradt Wibert szövegében a poroszoknál; az itáliai Petrus Damiani alapján azt mondhatjuk, hogy a ruszok között.⁶⁸ A források értelmezései eltérhetnek egymástól. Voigt német történész szerint Brúnót és társait a sudau nevű balti törzs tagjai gyilkolták meg: az ő lakhelyük Litvánia és a Rusz közé esett, ugyanakkor a porosz területek és Rusz közé is, továbbá Lengyelországgal is szomszédos volt.⁶⁹ Holttestüket Voigt szerint Boleszló a porosz–sudau, ill. lengyel–sudau határ közelében temettette el, nem messze haláluk színhelyétől.⁷⁰ Baronas, litván történész hitelt ad Petrus Damiani azon híradásának, hogy Brúnó a rusz fejedelem elé kerül az utolsó útján. Ezt a fejedelmet azonban nem tartja azonosnak sem a kijevi fejedelemmel, sem valamely balti uralkodóval. A rusz szót skandinávokra volt szokás használni. A skandináv területekről a Kijevben meggyökeresedett Rurikokon kívül más előkelők is érkeztek a balti térségbe (Polotski Rogvolod, Tury). Talán hozzájuk hasonló lehetett a Damiani szövegében szereplő rusz fejedelem.⁷¹

Honnan szerezhették értesüléseiket a fent említett források szerzői? Bieniak, lengyel történész szerint Thietmar, a Quedlinburgi évkönyv szerzője, valamint a Brúnóról szóló, mára

⁶⁵ Plano Carpini úti jelentése 1247-ből. IX. 14. cap. 161. o. Lásd még III. 7. cap. 101. o. III. 15. cap. 107. o.

⁶⁶ Adémar 31. cap. 129–130.

⁶⁷ Makk Ferenc jegyzete. CHABANNES-I ADÉMAR: Az angoulême-i főpapak és grófok története. 164. 509. jegyz. In ÁKÍF; BARONAS 2008. 12.

⁶⁸ BIENIAK, JANUSZ: 'Wyprawa misyjna Brunona z Kwerfurtu a problem Selencji', Acta Baltico-Slavica 1969. tom. 6. 189–191. Bieniak szerint a Damjannál szereplő Rusz romlott forma, helyesen Poroszországról volna szó. Idézi BARONAS 2008. 4.

⁶⁹ VOIGT 1907. 126–127. Brúnó maga is írja, hogy a poroszokhoz készült. A sudauokat azonban később poroszoknak is nevezték. VOIGT 1907. 127.

⁷⁰ VOIGT 1907. 128.

⁷¹ BARONAS 2008. 9. 18–19. 22. Baronas arra is rámutat, hogy a 12. századi Orosz Őskronika a litvánokat is azok közé a törzsek közé sorolja, melyek adót fizettek a rusz fejedelmeknek.

elveszett Liber Gestorum írója Lengyelországból értesültek Brúnó halálának körülményeiről: Walthard magdeburgi prépost ugyanis 1010-ben Boleszlóhoz utazott békétárgyalásra. Hazatérve híreket hozhatott magával. A szász források tehát a lengyel udvar véleményét tükrözhetik Brúnó vértanúságáról, és annak színhelyéről.⁷² Petrus Damiani a Szent Romuald köréhez tartozó remetétől szerezhetette ismereteit Brúnó utolsó térítő útjáról.⁷³ Maguk a remeték Baronas, litván történész szerint a ruszoktól nyerhették értesüléseiket.⁷⁴ Baronas úgy véli, hogy Chabannes-i Adémar értesülései szintén a ruszokig vezethetők vissza. A hír a ruszoktól Bizáncba jutott, onnan pedig Itálián át a dél-francia területre, ahol Adémar is tevékenykedett. Mindezt alátámasztja, hogy Adémar Brúnó halálának elbeszélése után egy görög püspöknek a ruszok közt végzett térítő tevékenységéről ejt szót.⁷⁵

Voigt szerint, amikor Damiani leírja Brúnó és a ruszok királyának találkozását, akkor Brúnó és Vlagyimir találkozásának történetét vetíti át Brúnó utolsó térítő útjára.⁷⁶ Az orosz Nazarenkonak a következő az elmélete: szerinte Damiani olyan történetet vetít Brúnó alakjára, mely harminc évvel Brúnó halála előtt esett meg: ez volna Jaropolk rusz fejedelem megtérésének története. Szvjatoszláv fia, Jaropolk (972–980) tényleg tartott kapcsolatot a németekkel, s tudni lehet róla, hogy megölte a fivérét, Oleget. Történetük hasonlít tehát a Damiani által elbeszélte történethez, melyben a megtérő rusz fejedelem megöleti hitetlen fivérét. Brúnó gyilkosának megtérés előtti vakságát Nazarenko Vlagyimir fejedelem megtérés előtti vakságával hasonlítja össze, amit az Orosz Őskronika beszél el. A Wibertnél szereplő Nethimer király neve Nazarenko szerint Vlagyimir nevének változata.⁷⁷

Elgondolkodtató kérdés, hol temették el Querfurti Brúnót. Thietmar szerint Boleszló, lengyel fejedelem váltotta ki a vértanú testét, Chabannes-i Adémar művében azt olvashatjuk, hogy a ruszok. Brygida Kürbis, lengyel kutató szerint Adalbert fivére, Radim-Gaudentius gnieznói érsek temettette el Brúnót a gnieznói székesegyházban.⁷⁸ Baronas litván történész rámutat arra,

⁷² BIENIAK 1969. 189–190. Bieniai szerint Boleszló terjeszkedő politikájának ismeretében állítható, hogy a porosz–rusz határ, illetve a rusz–litván határ ugyanazt jelenti. Bieniai szerint a lengyelek Litvániát és más balti törzseket Poroszország részének tekintették. BIENIAK 1969. 192–193. Idézi BARONAS 2008. 10–11. Azáltal, hogy a lengyel udvar Poroszország részének tekintette Litvániát, ugyanúgy igényt tarthatott a terület megtérítésére, ahogy Poroszország megtérítésére is. BARONAS 2008. 11.

⁷³ VOIGT 1907. 10., BIENIAK 1969. 189. Idézi BARONAS 2008. 11.

⁷⁴ BARONAS 2008. 11–12. A rusz kereszténység örömet érzett Brúnó vértanúsága fölött. Damján szövege szerint a lengyelországi remeték visszaautasítják Boleszló kérését, és nem hoznak számára koronát a pápától. Baronas szerint ez is arra utal, hogy Damiani lengyel közvetítés nélkül, közvetlenül a ruszoktól nyerte ismereteit. Damianinál az sem szerepel, hogy határvidéken halt volna meg Brúnó, ami pedig a szász szövegekben megvolt. BARONAS 2008. 11. Baronas szerint Vlagyimir is táplálhatott reményeket Brúnó utolsó térítő útjával kapcsolatban. Brúnó a ruszoktól értesülhetett a balti törzsek felől. BARONAS 2008. 11–12.

⁷⁵ BARONAS 2008. 12–13. Van olyan vélemény, miszerint Adémar egy német utazótól szerezte értesüléseit Brúnóról. A Brúnóról szóló hírek eszerint együtt érkezhettek volna azokkal az értesülésekkel, melyeket Adémar III. Ottóról közöl. (Ademari Cabanensis chronicon, LXIX. Fross, 'Relacje Piotra Dmian', 373. Idézi BARONAS 2008. 13.) Baronas azonban rámutat arra, hogy a Brúnóról szóló német forrásokból hiányoznak a ruszokról szóló adatok. BARONAS 2008. 13.

⁷⁶ VOIGT 1907. 129–130. Lásd fent.

⁷⁷ NAZARENKO A. V.: *Drevniaia Rus*. Moszkva, 2001. 339–361. Idézi BARONAS 2008. 7. 8. Jaropolk követei jelen voltak 973 húsvétján I. Ottó császár udvarában, a quedlinburgi találkozón. Később II. Ottó is felvette vele a kapcsolatot: a tervek szerint Jaropolk feleségül vette volna I. Ottó unokáját, Rochlint. A házasság azonban Jaropolk halála (980) miatt nem valósult meg. Lásd FONT MÁRTA: *Oroszország, Ukrajna, Rusz*. Budapest – Pécs 1998. 36.

⁷⁸ KÜRBIŠ 318. Jellemzőnek mondja, hogy a szász papság nem kérte vissza Brúnó és társai földi maradványait.

hogy Lengyelországban nincs nyoma Brúnó sírjának, és helyi hagyományok sem alakultak ki vele kapcsolatban. Thietmar szerint mindössze a reményt fejezi ki, hogy Brúnó a jövőben közbenjár majd Boleszlóért és családjáért. Thietmar szavai így inkább azt fejezik ki, amire számítani lehetett, miután megszerzik a vértanú testét. Csak feltételezhető, hogy Boleszló és Vlagyimir egyaránt azt hitték: megszerezték Brúnó földi maradványait. Mindketten igényt támaszthattak azonban az ereklyék birtoklására.⁷⁹

További kérdés, vajon mért feledkezett meg az utókor annyira Querfurti Brúnóról? Hiszen Szent Adalbert halála után sokkal nagyobb megbecsülést kapott. Az orosz és lengyel forrásokban feledés takarja Brúnó alakját. Az orosz területen 1054 előtt, az egyházszakadást megelőzőleg jelen lehetett Brúnó tisztelete, utána azonban elhomályosult a szász térítő emléke. Brúnó nyugatról jött térítő volt, elképzelhető, hogy a szakadás után megszakadt a tisztelete.⁸⁰ De mi történhetett a lengyeleknél? Náluk egyedül a Krakói káptalani évkönyv említi meg röviden Brúnó püspök vértanúságát.⁸¹ Brúnó írásaiból tudjuk, hogy keményen bírálta a német uralkodókat: II. Ottót, III. Ottót és II. Henriket. Elképzelhető, hogy Vlagyimirral és Boleszlóval sem értett egyet mindenben, és ezt meg is mondta nekik. Nem világi fejedelem szolgálatában állt, hanem Szent Péterében. Brúnó a békés térítés híve volt, Boleszló inkább Nagy Károlyhoz hasonló elveket vallhatott a hittérítés során. Brúnó a német király és a pápa felé egyaránt figyelmet fordított. Amennyiben Brúnó a balti térségben sikeresen megtérített egy ottani uralkodót, ez ronthatta a Boleszlóval való kapcsolatát. Hiszen ha az ottani uralkodó a pápa által megbízott térítő kezéből veszi fel a keresztséget, a lengyel fejedelemnek nem lett volna rá jogalapja, hogy a térítés nevében meghódítsa azt a térséget.⁸²

Vajon mennyi idős lehetett Brúnó, amikor befejezte életét? Születésének dátumát nem ismerjük. Emlékezhetünk rá, hogy amikor a rusz fejedelem megpróbálta visszatartani őt attól, hogy a besenyők közé menjen, így óvta őt: ne tedd kockára fiatal életedet! Brúnó tehát akkor, 1008 körül még fiatal volt, halála évében sem volt sokkal idősebb. Emlékezhetünk rá, hogy Brúnó iskolatársa volt Merseburgi Thietmarnak. Thietmar ránk hagyta születésének idejét, 975. július 25-én született (esetleg 976-ban). Ha iskolatársak voltak, valószínűleg nem volt köztük nagy a korkülönbség. Brúnót 1004-ben szentelték püspökké. Az egyházi szabály szerint legalább harmincévesnek kellett lennie annak, akit püspökké szenteltek. Ebből lehet arra következtetni, hogy 974-ben születhetett.⁸³ Egyéb évszámok is felmerültek Brúnó születési éveként (978), az azonban állítható, hogy vértanúhalálakor még fiatal ember volt Brúnó.

⁷⁹ BARONAS 2008. 12. Van olyan vélemény, miszerint Gnieznóban temették el Brúnót, hisz példaképét, Adalbertet is ott helyezték nyugalomra. Miután a csehek 1037-ben, Břetislav vezetésével elfoglalták Gnieznót, Adalbert és az őt remete ereklyéit magukkal vitték Prágába. Brúnó testét azonban nem találták. Baronas ez alapján kétségre vonható, hogy Brúnót Lengyelországban temették el. Van olyan elképzelés, miszerint Mogilnóban temették el Brúnót. Baronas azonban spekulatívnak tartja ezt az elméletet, hisz nem szólnak mellette írott források, és a régészeti emlékek ellentmondásosan értelmezhetők. BARONAS 2008. 14.

⁸⁰ BARONAS 2008. 13–14. Az 1040-es évekig, amikor Damján írt, még élhetett Brúnó tisztelete a rusz területen

⁸¹ BARONAS 2008. 14. MPH vol. 2. (Lwów, 1872.) 793. „Bruno episcopus martirizatus est.” Kürbis szerint Radim-Gaudentius jegyezte fel a gnieznói annalesben: „MIX Bruno episcopus martyrizatus est.” KÜRBIŠ 318.

⁸² BARONAS 2008. 14. Wenskus szerint is vita támadhatott Brúnó és Boleszló között Brúnó utolsó térítő útja kapcsán. WENSKUS 1956. 196–197. idézi BARONAS 2008. 14. Van, aki képtelenségnek tartja ezt, és Brúnónak a lengyel fejedelemmel való jó viszonyát hangsúlyozza. (BIENIAK 1969. 186. 18. j. idézi BARONAS 2008. 14.) Brúnó lelkes dicsérete Boleszlóról azonban nem jelenti azt, hogy Boleszló is hasonlóan vélekedett a szász térítőről.

⁸³ VOIGT 1907. 17., THIETMAR III. 6. Voigt 976-ra teszi Thietmar születését, Trillmich 975-re.

⁸⁴ THIETMAR VI. 95. „Pater autem predicti antistitis longe post infirmatus et, ut ipse mihi narravit, precepto filii monachicum suscepit habitum et XIII. Kal. Novembr. in pace quievit.”

Thietmar krónikájából arról is értesülünk, hogy a hős hittérítő apja túlélte fia halálát. Miután az apa, az idősebb Brúnó megbetegedett, fölvette a szerzetesi ruhát, és szerzetesként érte őt a halál. A beöltözésre fia buzdította őt, ahogy ezt Thietmarnak maga az apa mesélte.⁸⁴ Elképzelhető, hogy az idősebb Brúnó szerzetesként a lüneburgi Szent Mihály monostor apáti tiszttét is betöltötte.⁸⁵

Brúnó életét utóbb legendák is színesítették. A hagyomány szerint fivére, Gebhard nem tartotta tisztességes nőnek azt, aki ikreket szült. Gebhard felesége egy ízben egyszerre kilenc fiút hozott a világra. Az asszony félt a férjétől, ezért csak az egyik fiát tartotta meg, szolgálójának pedig parancsot adott, hogy a többi gyermeket fojtsa a tóba. A szolgáló üstbe (Kessel) tette a gyermekeket, és elindult, hogy végrehajtsa a kegyetlen parancsot. Közben Gebhard fivére, Szent Brúnó kiment a szabadba imádkozni. Egy kút előtt (amit Brúnó kútjának neveznek), találkozott a kosarat vivő asszonnyal. Mivel a kosárból hangok szűrődtek ki, megkérdezte a szolgálót, hogy mit visz a kosárban? Farkaskölyköket és kiskutyákat – hangzott a felelet. Brúnónak azonban gyanút fogott, mert a hangok nem kutyákra vallottak, és megvizsgálta a kosár tartalmát. Az ott talált gyermekeket megkeresztelte a kútnál, és mind a nyolcnak a Brúnó nevet adta. A szolgálónak meghagyta, úrnőjének mondja azt, hogy teljesítette a parancsot. Ő maga pedig a gyerekek közül kettőt-hármat egy közeli molnárra bízott, másokat pedig más környékbeli emberekre. Amikor elközelgett az idő, hogy Brúnó a poroszok földjére induljon, Brúnó felfedte a gyermekek titkát a fivérének. Gebhardnak meg kellett ígérnie, hogy megbocsát feleségének, és hogy az esetben Isten kegyelmét fogja látni. Brúnó a feleségnek is elmondta a történeteket, megbüntette, majd előhozatta a titokban neveltetett gyerekeket, mindet ugyanolyan ruhában. Az üstöt, melyben a szolgáló a gyermekeket a tó felé vitte, később a kastélykápolnában helyezték el. A hagyomány szerint az a fiú, akit Gebhard felesége eredetileg is meg akart tartani, Burkhard nevű, nagyapja lett a későbbi német császárnak, Lotharnak.⁸⁶ Megjegyzendő, hogy Lothar császár Gebhard Ida nevű lányától származott. A fenti legenda, az ikrek legendája sokfelé felbukkanó fordulat. Ehhez hasonló Lamissió története, a 8. századi Paulus Diaconus elbeszélésében. Lamissiót hat ikertestvérrel együtt anyja egy tóba dobta, és egy longobárd király mentette őt ki onnan. Utóbb nagy hős vált a fiúból.⁸⁷ A Welf család eredettörténete szintén hasonló a nyolc Brúnó legendájához. (A Welf kutyakölyköt jelent, ezzel a mondával magyarázta a néphit a Welfek eredetét.) Magyarországon Miczbán mondájaként ismerhetünk hasonló regét. Ez utóbbit Katona József is feldolgozta Bánk bán című színdarabjában.⁸⁸

Brúnó alakjához más legenda is kapcsolódik. Amikor elhagyta Querfurtot, hogy a poroszok térítésére induljon, egy mezőn az öszvére (vagy szamara) megmakacsolta magát, és nem akart továbbmenni. Brúnó arra kényszerült, hogy visszatérjen Querfurtba. Később elhatározta, hogy

⁸⁵ A lüneburgi Szent Mihály-monostor apátjainak névsorában másodikként szerepel Brúnó. A Merseburgi necrológiumban pedig *Brun conversus* szerepel. ALTHOFF 1984. 356.

⁸⁶ SPANGENBERG, CYRIACUS: *Querfurtische Chronica*. 1630. 134–137. <http://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:gvb:3:1-55064> [// 2008 digitalisiert von: Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt. Exemplar mit der Signatur: Pon Xa 3772 a] (Az interneten az 1630-as kiadás érhető el, a Grimm testvérek 1590-es kiadásra hivatkoznak.) Die acht Brunos. In *Deutsche Sagen*. Herausgegeben von den Brüdern Grimm. Frankfurt am Main, 1981. 577. cap. 272–274. Jacob und Wilhelm Grimm munkája az interneten is elérhető. *Deutsche Sagen*. Első kiadás Berlin, 1816/1818. Az interneten felhasznált szöveg a Hermann Grimm általi 3. kiadást követi, 1891-ből. *Die acht Brunos*. <http://www.zeno.org/Literatur/M/Grimm,+Jacob+und+Wilhelm/Sagen/Deutsche+Sagen/Zweiter+Band/577> (Hozzáférés: 2009.06.13. 16.47.30)

⁸⁷ PAULUS DIACONUS: *A longobárdok története*. Ford., jegyz.: Gombos F. Albin. Brassó, 1901. I. 15. 86–88.

⁸⁸ HELLER 1909. 65–73.; TOLNAI VILMOS: Katona József és Fessler. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1918. 1–13.

mégis elmegy a poroszok közé. El is jutott közéljük, és általuk nyerte el a vértanúságot.⁸⁹ A mezőn, ahol Brúnó szamara megállt, utóbb kápolnát emeltek, és nagycsüörtökönként felajánlásokat tartottak. Évi vásár is kialakult ott, az úgynevezett Eselwiese.⁹⁰ A fenti két legendát Cyiracus Spangenberg (1528–1604) német teológus és jogász őrizte meg *Querfurti Krónika* című művében. A Grimm testvérek is átvették ezeket a legendákat német mondagyűjteményükbe. A számról szóló elbeszélésnek a Halberstadti püspökök története őrizte meg legkorábbi változatát: eszerint, amikor Brúnó kivonult Querfurtból, szamarának lába nyomott hagyott a sziklában.⁹¹

Querfurti Brúnó mozgalmas életű alakja az első ezredforduló korának, akit a magyar közvélemény szinte teljesen elfeledett. Életét tanulmányozva emlékezetes a szenvedélyes lelkesedése, mely őt egyik országból a másikba vitte. Mivel Magyarországon is tevékenykedett, illő volt nekünk is megemlékezzünk halálának ezredik évfordulójáról. A rá való emlékezés ugyanakkor lehetőség arra, hogy közelebb hozza egymáshoz Európa, főképp Kelet-Közép-Európa számos népét. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ÁKÍF: KRISTÓ GYULA (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szeged, 1999.
- Annales Quedlinburgenses. In Pertz G. H. (ed.): *Monumenta Germaniae Historica*. (MGH) Scriptores III. Hannoverae, 1834. (Unveränderter Nachdruck Stuttgart 1987.)
- Althoff, Gerd: *Adels- und Königsfamilien im Spiegel ihrer Memorialüberlieferung*. Studien zum Totengedenken der Billunger und Ottonen. München, 1984.
- BARONAS, DARIUS: The year 1009: St Bruno of Querfurt between Poland and Rus'. *Journal of Medieval History*. 2008. 1. sz.
- Brúnó levele: Bonifatius (Bruno Querfurtiensis) archiepiscopus in terra infidelium Heinrico II regi Germaniae de missione sua in Europa Orientali et de conversione Nigrorum Hungarorum refert, simul regem ad componendam pacem cum Boleslao I duce Polonorum hortatur. (Továbbiakban: Brúnó levele II. Henrikhez) In Györffy, Georgius (ed.): *Diplomata Hungariae Antiquissima*. Vol. I. 1000–1131. Budapestini, 1992. 7. [1009] 44–48.
- CYRIACUS SPANGENBERG: *Querfurtische Chronica*. 1630. 134–137. <http://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:gbv:3:1-55064> [// 2008 digitalisiert von: Universitäts- und Landesbibliothek Sachsen-Anhalt. Exemplar mit der Signatur: Pon Xa 3772 a]
- Deutsche Sagen*. Herausgegeben von den Brüdern GRIMM. Frankfurt am Main, 1981.
- ENGELBERT, PIUS: Prágai Szent Adalbert. Püspökideál, politika és szerzetesség. In Takács Imre (szerk.): *Mons Sacer*. I. Pannonhalma, 1996. 27–32.
- FONT MÁRTA: *Oroszország, Ukrajna, Rusz*. Budapest – Pécs 1998.
- GALAMB GYÖRGY: Megjegyzések Querfurti Brúnó besenyők közötti térítési kísérletéhez. In Márton Alfréd (szerk.): *A Kárpát-medence és a steppe*. Budapest, 2001. 180–185., 182.
- GÖRICH, KNUT: *Otto III. Romanus Saxonicus et Italicus*. Kaiserliche Rompolitik und sächsische Historiographie. Sigmaringen, 1993. Historische Forschungen 18.
- GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve*. Budapest, 1983² (1977).
- Plano Carpini úti jelentése 1247-ből. Ford. Gy. Ruitz Izabella. In Györffy György (vál., bev.tan., jegyz.): *Julianus barát és a napkelet fölfedezése*. Budapest, 1985.
- FRITZE, WOLFGANG H.: Brun von Querfurt. In *Theologische Realenzyklopädie*. 7. Berlin–New York, 1981. 233–236.

⁸⁹ SPANGENBERG 1630. 128–129., 132., 133. Grimm: Die Eselwiese. *Deutsche Sagen* 578. cap. 274. o. <http://www.zeno.org/Literatur/M/Grimm,+Jacob+und+Wilhelm/Sagen/Deutsche+Sagen/Zweiter+Band/578> (2009. jún.13.16:46.16.)

⁹⁰ Grimm: Die Eselwiese. Voigt szerint az Eselwiese húsvét utáni harmadik napon van. 87.

⁹¹ VOIGT 1907. 87.

- HELLER BERNÁT: Micz bán mondája. *Ethnographia* 1909. 65–73.
- DE VORAGINE, JACOBUS: *Legenda Aurea*. 1990.
- LOTTER, F.: Brun von Querfurt. In *Lexikon des Mittelalters*. II. München–Zürich, 1983. 755–756.
- KAHL, HANS-DIETRICH: Compellere intrare. Die Wendenpolitik Bruns von Querfurt im Lichte hochmittelalterlichen Missions- und Völkerrechts. *Zeitschrift für Ostforschung* 4, 1955. 161–193. 360–401. = Heidenmission und Kreuzzugsgedanken in der deutschen Ostpolitik des Mittelalters. Ed. Helmut Beumann. Darmstadt, 1973. 177–274.
- KOSZTA LÁSZLÓ: A pécsi püspökség Szent Péter patrocíniuma. In Vajda Zoltán (szerk.): *Bölcsészmuhely 2006*. Szeged, 2007.
- KRISTÓ GYULA: *Szent István király*. Budapest, 2001.
- KÜRBS, BRYIDA: Purpuræ passionis aureus finis. Querfurti Brúnó és az öt vértanú testvér. In *Wieczorek, Alfried – Hinz, Hans-Martin (szerk.): Európa közepe 1000 körül*. Stuttgart, 2000.
- DIACONUS, PAULUS: *A longobárdok története*. Fordította, életrajzokkal és magyarázó jegyzetekkel ellátta Gombos F. Albin. Brassó, 1901.
- THIETMAR VON MERSEBURG: *Chronik*. Neu übertragen und erläutert von Werner Trillmich. Darmstadt 1974.
- TOLNAI VILMOS: Katona József és Fessler. *Irodalomtörténeti Közlemények*. 1918. 1. sz. 1–13.
- KADE, R. (ed.): *Vita quinque fratrum*. Edita a Brunone episcopo, qui et Bonifacius dicitur. MGH *Scriptores* Tomi 15. Pars 2. Hannoveræ, 1888.
- VOIGT, HEINRICH GIESBERT: Brun von Querfurt. Mönch, Eremit, Erzbischof der Heiden und Märtyrer. Stuttgart, 1907.
- WAITZ, G. (ed.): Vita S. Romualdi. In Pertz, Georgius Heinricus (ed.): MGH. *Scriptores* (in Folio) IV. Hannoveræ, 1841. www.dmgh.de (Hozzáférés: 2009.07.01. 18.24.45)
- WENSKUS, REINHARD: Studien zur historisch-politischen Gedankenwelt Bruns von Querfurt. Münster–Köln, 1956.

HALMÁGYI, MIKLÓS

Bruno of Querfurt, a missionary in Central-Europe (†1009)

Abstract

The article gives an outline about the life and death of Bruno of Querfurt and about the later legends about him. The outline is mostly based on the works of Voigt, Lotter and D. Baronas and on the primary sources. Bruno tried to convert the so-called Black Hungarians, he had a mission among the Petchenegs, at the end he was killed among the Baltic tribes in 1009.

The author adds parallels to the stories about Bruno relating to the cultural history. According to Petrus Damiani, the pagan ruler orders that Bonifatius (Bruno of Querfurt) has to pass an ordeal by fire: he has to pass between two burning wooden frames. This motif is like the ritual purification by fire that was a custom among the Mongols. Plano Carpini, a Franciscan monk had been before Khan Batu as a delegate of the pope in 1247. Carpini describes, that he and his fellows had to pass between two fires, to purificate themselves before meeting the Khan Batu.

The motif of the 'eight Brunos' has many parallels among the European legends. According to a later legend, the sister-in-law of Bruno gave life to nine twins. She tried to kill eight of them, but Brun saved the children, and he gave them his own name. The motif about a mother who tries to kill her twins, but they survive appears in the legend of the origin of the German family the *Welfs* as well as in the Hungarian legend about Miczbán and about the origin of the family *Bocskai*.

KOSZTA LÁSZLÓ

Querfurti Brúnó és Azo ostiai püspök

Két külföldi klerikus és a püspökségi szervezet továbbépítése 1009-ben

Térítés a Dél-Dunántúlon

1003-ra a Dunántúl nyugati és északi részén, a Felvidék nyugati és középső vidékein valamint keleten, Erdély egyes területein létrejött a püspökségi szervezet. Kézenfekvő volt, hogy a lakott területek egészére, így a Dél-Dunántúlra és a Duna-Tisza közére, valamint a Tiszántúlra is kiterjesszék az egyházszerkezetet, egyúttal ezzel párhuzamosan elismertessék Szt. István államának hatalmát. Az erdélyi egyházmegye megszervezése után azonnal a Dunántúl egészére, mint az Árpádok államának központi területével szomszédos népességre ki akarták terjeszteni a missziót. A magyar megszállás alatt álló Tolna és Baranya vidékét be kívánták kapcsolni a krisztianizációba. A röviddel korábban megalapított egyházmegyék szervezetének kialakításával egyidőben több vidéken egymással párhuzamosan be kellett indítani a térítést. Szt. Istvánnak ehhez külföldi segítséget kellett igénybe venni. Kézenfekvő volt, hogy mint néhány évvel korábban, az ezredfordulón, most is támaszkodjon sógorára, az időközben a Német Birodalom élére került II. Henrik császárra.

A Németországból érkező misszionárius főpap, Querfurti Brúnó volt. Brúnó a korszak egyik legjelentősebb térítője Európa keleti felében. 970 táján született a szászországi Querfurtban egy rangos grófi családban. Másodszülött fiúként egyházi pályára lépett és a német keleti misszió fontos központjának, a magdeburgi érsekségnek dómiskolájában tanult. A Magdeburgban eltöltött kilenc esztendő alatt Brúnó kiváló oktatásban részesült, nem csak a középkori szerzőkkel, hanem az ókori auctorokkal is megismerkedett. A magdeburgi iskola Németország egyik legjelentősebb oktatási intézménye volt és ennek köszönhetően a szászországi előkelő családok gyakran küldték oda fiaikat. Brúnónak több, később jelentős karriert befutó tanulóvársa volt. Közöttük a legismertebb Merseburgi Thietmar krónikáiról. Magdeburg nem csak a tanulmányok miatt vált döntő jelentőségűvé Brúnó életében, hanem valószínűleg itt alakult ki az a missziós tudata, amely később meghatározóvá vált életpályájában.¹

Magdeburg már a 10. század közepe óta, még az érsekség alapítása előtt a keleti misszió központja lett. Nemzedékek adták tovább ezt a misszióstudatot, és természetesen a térítés gyakorlatában is nagy tapasztalattal rendelkeztek. Brúnó misszióstudatában az is szerepe játszott, hogy a merseburgi egyházmegyéből származott, amely püspökséget szintén térítő céllal hozták létre. Querfurti Brúnó korai kötődését a misszióhoz jelzi az, hogy már Magdeburgban felvette a Bonifác nevet is, amely egyértelműen utalt Szt. Bonifácra Németország angol-szász származású térítőjére, Germania apostolára.

Brúnó 997-ben Magdeburgban kanonok és egyúttal III. Ottó császár udvari káplánja lett. A császár környezetében tartózkodva érte a hír, hogy a poroszok között térítés közben mártírhalált

¹ WENSKUS 1956. 145–146.

halt Szt. Adalbert prágai püspök, a közép-európai krisztianizáció egyik meghatározó kezdeményezője. A tragédia az egész császári udvarra nagy hatással volt. Brúnónak udvari papként lehetősége nyílt, hogy megismerkedjen Adalbert életben maradt társaival és tanítványaival. Adalbert mártírhalála szintén életre szóló hatás és követendő példa lett számára. Röviddel ezt követően Querfurti Brúnó a császári udvarral Rómába került, de nem érezte jól magát királyi káplánként, és ezért 998-ban belépett a római császári palota közelében álló Szt. Elek és Bonifác monostorba.² Oda, ahol korábban példaképe, Szt. Adalbert és tanítványai éltek. A római monostor fontos szerepet játszott Közép-Európa krisztianizációjában. Innen telepítették be például alig néhány évvel korábban Szt. Adalbert kérésére az első cseh férfi monostort, a břevnovi bencés apátságot, sőt a cseh kolostor közvetítésével valószínűleg Pannonhalmával is kapcsolatba kerültek ezek a szerzetesek.³ Adalbert példája és a római kolostor kapcsolatai egyre inkább a cseh, lengyel és magyar területeken folytatandó térítés felé irányították Brúnó figyelmét.

Brúnó három év elteltével, 1001 elején hagyta el Rómát, amikor csatlakozott Szt. Romuald remetéhez és vele együtt a Ravenna melletti Pereum nevű, remeték lakta kolostorba költözött. Pereum nem jelentett komoly váltást, sőt inkább megerősítette Brúnó formálódó kelet-európai missziós elképzeléseit, mivel ennek a monostornak kifejezetten missziós jellege volt. Van olyan elképzelés, hogy III. Ottó császár kifejezetten a pereumi közösség feladatává tette a közép-európai térítést. Tudatosan missziós centrumot alakított itt ki a császár. Ennek jele lehetett, hogy személyesen vett részt a monostor Szt. Adalbert tiszteletére épült templomának felszentelésén. A monostor ugyan remete jelleggel bírt, de ez nem mond ellent a misszióknak. Az itt élő szerzetesek, így Brúnó is elvonulva, remeteként élve, lelkileg felkészültek az elkövetkezendő apostoli életre.⁴ A misszióra készülő pereumi remeték bizonyosan pontos ismeretekkel rendelkeztek a magyar térítésről is. Őt remete, köztük a közösség vezetője, Szt. Romuald és maga Querfurti Brúnó, személyesen jelen volt 1001 áprilisában azon a zsinaton, ahol megvitatták a magyar krisztianizációt és engedélyezték az önálló magyar érseki tartomány létrehozását.⁵

Querfurti Brúnó remetetésársával, Beneventói Benedekkel 1001 késő őszen elhatározta, hogy Vitéz Boleszláv lengyel fejedelem kérésére megkezdik a térítést Lengyelországban. Benedek azonnal útnak indult, addig Brúnó Rómába ment, hogy a misszióhoz pápai engedélyt szerezzen. Valamilyen ismeretlen ok miatt azonban Querfurti Brúnó csak több hónapos késéssel érkezett Rómába, és szerezte meg a pápai jóváhagyást. A késedelemnek súlyos következményei lettek. Brúnó csak 1002/1003 telén tudott elindulni Rómából és 1003 kora tavaszán Regensburgba érve keserűen kellett szembesülnie azzal, hogy alapvetően megváltozott az eltelt egy esztendő alatt a politikai helyzet. 1002 elején váratlanul elhunyt III. Ottó császár, a keleti misszió elkötelezett híve és nagy támogatója. Alig egy évvel az ő halála után hosszú évekig elhúzódó háború tört ki a Német Birodalom és Lengyelország között. Querfurti Brúnó a háborús helyzetben nem tudott továbbutazni Lengyelországba előreküldött társaival és lehetetlennek tűnt ott a tervezett térítés beindítása.⁶ 1003 elején azonban egy új missziós terület nyílt meg számára. Szt. István befejezve

² A mai napig a legrészletesebb életrajz Querfurti Brúnóról VOIGT 1907. 17–49.

³ A római kolostor közép-európai missziós kapcsolatainak megítélésében vita van. K. Bosl több munkájában a missziót tekintti a monostor legfontosabb feladatának az ezredforduló, pl. BOSL 1970. 15–28. A missziós kapcsolatokat teljesen elutasítja: SANSTERRE 1990. 493–506.; további irodalom pl. CLAUSSEN 2002. 186–222.; EICKHOFF 1994. 31–33.; GÖRICH 1993. 216–223.; HUSCHNER 2003. 497–498.; BOGYAY 1994. 193–205.

⁴ VOIGT 1907. 58–61.; WOLFINGER 2006. 245–246.; KOSZTA 2008. 48.

⁵ „Romualdus abbas et eremita, Guillelmus presbiter et eremita, Johannes presbiter et eremita, et alius Johannes monachus similiter et eremita, Bonifacio eremita...” DHA. I. 21.

⁶ VOIGT 1907. 68–79.

az esztergomi érsekség jogszerű működéséhez szükséges püspökségek megszervezését, újabb területek krisztianizálást vette tervbe. II. Henrik – támogatva sógora elképzeléseit – Querfurti Brúnót Regensburgból Lengyelország helyett Magyarországra küldte.⁷

Brúnó magyarországi térítésének kronológiáját ma már nem lehet minden kétséget kizáró pontossággal rekonstruálni. Brúnó két szakaszban folytatott Magyarországon missziót. Brúnó saját maga néhány évvel később írt munkáiban nem különíti el a két térítést, amely azt is jelzi, hogy mindkét alkalommal ugyanazon a vidéken tevékenykedett. 1003 elején hajón indult Regensburgból Magyarországra.⁸ Bizonyosan megállt Esztergomban, Szent István székhelyén, mert a nagyobbik István-legendája szerint a király bízta meg azzal, hogy az ország alsó részein (in inferiores Ungarie partes) folytasson térítést.⁹

Az István-legendában megjelölt missziós terület azonosítását segíti, hogy Brúnó hajón indult Esztergomból a számára kijelölt vidékre. Így azt mindenképpen a Duna mentén kell keresni. Korábban a missziót Erdélybe vagy az Al-Duna vidékére, az Ajtony hatalma alatt álló területre próbálták helyezni.¹⁰ A hely pontos azonosítását segíti, hogy az István-legendája Brúnó tevékenységét összefüggésbe hozza a pécsváradi bencés apátsággal,¹¹ és ezzel a Duna baranyai, tolnai, sőt talán a szerémségi vidéke jöhet csak szóba. Köztörténeti adatok, a pécsi püspökség 1009-es alapítása inkább illeszkedik a misszióval kapcsolatban felállított kronológiához, mint a csanádi egyházmegye késői, 1030-as létrejötte. Maga, Brúnó utal egy 1008–1009 fordulóján írt levelében arra, hogy egykori missziós területére pápai legátus érkezett.¹² A Maros vidékén nem tudunk pápai követ tevékenységről, még Pécs esetében az alapítólevelé egyértelművé teszi Azo legátus szerepvállalását. Mindezek alapján Kristó Gyula lokalizálásával kell egyetérteni, aki a korábbi véleményekkel¹³ ellentétben Brúnó tevékenységét a Dél-Dunántúlhoz, a Duna középső szakaszától, Tolna vidékétől a Szerémségig terjedő területre helyezte.¹⁴

Brúnó első magyarországi missziója, úgy tűnik, viszonylag rövid, alig egy éves lehetett. 1004 elején már szülőföldjén, Szászországban tartózkodott. Szülővárosában Szűz Mária, valamint Szt. Péter és Szt. Pál tiszteletére társaskáptalan alapított, és a Magyarországon élő Szt. Adalbert tanítványoktól összegyűjtött információk alapján hozzáfogott példaképének, a mártírhalált halt prágai püspök életrajzának megírásához. Szászországi útja a megkezdett magyar misszióval is kapcsolatban hozható.¹⁵ Brúnó Lengyelországba indult téríteni, a lengyel misszióra készült fel. Társai Lengyelországban vártak rá és hoztak létre egy kisebb remetekolostort a beindítandó térítés bázisául. Ezzel szemben a megváltozott politikai helyzet hozta váratlan döntés volt Brúnó magyarországi útja. A misszionárius nem készült fel erre. Vélhetőleg megfelelő nyelvtudással és a szükséges számú segítővel sem rendelkezett. A missziós terület megismerése, felmérése után utazhatott vissza Németországba, hogy társakat toborozzon, és további támogatást szerezzen. Brúnó magyarországi terveit előtérbe helyezte az a tragikus hír, hogy 1003 novemberében le-mészárolták Lengyelországban élő társait.¹⁶ Elhunyt a tervezett lengyel misszió másik vezetője,

⁷ WENSKUS 1956. 191–192.

⁸ VOIGT 1907. 80–85.

⁹ SRH. I. 82.

¹⁰ VOIGT 1907. 80–85. és 277.; GYÖRFFY 1969. 215.; GYÖRFFY 1977. 173–174.; NICKEL 1999. 169–170.

¹¹ SRH. I. 382.; Magyar fordítása: ÁKIF. 279.; KRISTÓ 1999. 77–78.

¹² DHA. I. 44–48.

¹³ Pl. az Al-Duna, Maros közötti területre, Ajtony uralta régióba helyezi Brúnó térítését GYÖRFFY 1977. 172–173.

¹⁴ KRISTÓ 1985. 11–15.

¹⁵ VOIGT 1907. 88–91. és 97.; NICKEL 1999. 170.; WENSKUS 1956. 135.

¹⁶ VOIGT 1907. 79–80.

egykori remetetársa, Beneventói Benedek. A tragikus hírről vélhetőleg már Szászországban értesült Brúnó. Társainak halála és a továbbra is ellenséges német–lengyel viszony lehetetlenné tette, hogy Querfurti Brúnó eredeti, lengyel terveit valósítsa meg.

Merseburgi Thietmar krónikás még egy fontos dologra hívja fel a figyelmet Brúnó hazalátogatásánál. Brúnó Merseburgban felkereste II. Henrik császárt. Nyilvánvalóan beszámolt neki a magyar térítésről, és támogatást is kért tőle. Együttal a térítés intézményes kereteinek kialakítását is kezdeményezte. Már bő két esztendővel korábban, még Rómában, II. Szilveszter pápától palliumot kapott Brúnó, amellyel missziós érsekké nevezték ki. A felszentelés nyilvánvalóan a térítés megváltozott körülményei miatt azonban elmaradt. Brúnónak lehetősége nyílt volna a felszentelést Magyarországon, az esztergomi érsektől is kérni. Ő azonban ezt Németországban kezdeményezte. Ennek több oka lehetett. Thietmár utal rá, hogy Brúnó erre magától a császártól kért engedélyt. A lépéssel hivatalosan is elismertette II. Henrik császárral missziós tevékenységét, sőt ezzel a német uralkodótól nem csak a birodalmi egyház vonatkozásában kapott jogosultságot, hanem Közép- és Kelet-Európa egészére. Brúnót így Tagino magdeburgi érsek szentelte érsekké¹⁷ vélhetőleg 1004 augusztusában. Az érsekké szentelés egyben azt is jelentette, hogy a Pápaság mellett II. Henrik császár és a német birodalmi egyház is elismerte tevékenységét és felhatalmazást adott számára a térítéshez. Brúnó tisztában volt azzal, hogy politikai támoga-

tás nélkül nem tud sikeresen téríteni. 1004 végére tehát minden oldalról elismertette terveit, és ennek köszönhetően eredményesen folytathatta a megkezdett magyarországi missziót. A Szászországban töltött csaknem egy esztendő az előbb említett támogatások tudatában lehetőséget teremtett arra, hogy alaposan felkészüljön a térítés folytatására, és társakat toborozzon maga mellé.

Querfurti Brúnó 1004 végén vagy a következő év elején tért vissza Magyarországra és folytatta a közel egy évvel korábban felhagyott missziót.¹⁸ A térítése valamilyen formában összefüggésben van a pécsváradi apátság kezdeteivel. A nagyobbik Ist-

Brúnó Európája. Nagy Béla *Európa az ezredfordulón című térképe alapján a térképvezető készítette Halmágyi Miklós. MAGDEBURG ● Brúnó járt erre a forrás szerint, GNEIZNO ○ Brúnó feltehetően járt itt*

¹⁷ Thietmar Chronicon 342. (VI/94.)

¹⁸ VOIGT 1907. 98–103.

ván-legenda elmondja, hogy Asztrik apátot tanítványa, Bonifác (Brúnó) váltotta a monostor élén, amikor az Magyarország alsóbb részeire jött téríteni.¹⁹ A pécsváradi – mára erősen interpolálva fennmaradt – alapítólevél viszont csak 1015-ben kelt.²⁰ Nem lehet kizárni, hogy a beinduló dél-magyarországi térítéshez kapcsolódva egy olyan szerzetesi központ jött létre, amelyet Lengyelországban is létrehozott Querfurti Brúnó társa, Beneventói Benedek, mialatt várták a pápai engedéllyel érkező Brúnót. A pécsváradi szerzetesi telepből később szabályos bencés monostor szerveződött. Valószínűsíthető így, hogy a déli misszió egyik központja kezdetben a későbbi pécsváradi bencés apátság volt, és a térítésbe Asztrik is bekapcsolódott.

A hittérítő munka konkrét menetéről nagyon kevés információnk van. A misszióban részt vevő papok számáról csak közvetett adataink vannak. Tudjuk, hogy később, mikor Brúnó már elhagyta az országot és a Baltikumban a poroszok között térített, akkor 18 társa kísérté oda.²¹ Egy későbbi német forrás pedig úgy tudja, hogy Magyarországon is 18 társával térített.²² A Brúnó-féle misszió Szt. Péter nevében folyt, mivel II. Szilveszter pápától, Rómából kapta a felhatalmazást. Szt. Péter és a Brúnó vezette krisztianizáció kapcsolatát szépen mutatja a besenyők közötti hittérítés, amely közvetlenül a magyarországit követte. A besenyők földjére érve a térítőcsapat a misszió ünnepélyes megkezdéseként felment egy magaslatra, ahol responsoriumokat énekeltek és Szt. Péterhez könyörögtek. Brúnó kötődését Szt. Péterhez kifejezi az is, hogy családjá társaskáptalanját Querfurtban az ő tiszteletére építette fel.²³

A Querfurti Brúnó vezette misszió a források szerint a fekete magyarok között folyt. A fekete magyarok azonosítása azonban kérdéses. A rejtélyes népcsoport kizárólag Querfurti Brúnó és a szintén a 11. század elején élt Chabannes-i Ademár francia krónikás munkáiban fordul elő.²⁴ Felvetődött: ez a megkülönböztetés arra utal, hogy az államalapítás idején a magyarság még jól elkülöníthetően két etnikumból állt, amelyek közül az egyik lenne a feketének nevezett népcsoport. Több kutató, köztük legutóbb Kristó Gyula, a fekete magyarokat még a honfoglalás előtt a magyarokhoz csatlakozott és katonai segédnépként egy törzsbe szervezett kavarral azonosítja.²⁵ A kavarrak szálláshelyének/szálláshelyeinek elhelyezése a Kárpát-medencében nagyon nehéz. Bizonyos adatok utalhatnak jelenlétükre a Duna középső és alsó folyása mentén,²⁶ de nagy tömegű ilyen népesség ide helyezése, és így azok azonosítása a fekete magyarokkal, kérdésesnek tűnik. Véleményem szerint sokkal nagyobb lehet a valószínűsége annak, hogy a fekete magyarokban nem kell más etnikumot keresnünk, hanem ilyen megkülönböztetéssel illették a még pogány magyarokat. A keresztény szimbolikában a fekete szín gyakran a pogányságot jelöli, és így a fekete magyarokban nem kell mást látnunk, mint a magyarság még meg nem keresztelt csoportjait.²⁷ Ez magyarul azt, hogy a megkülönböztetéssel csak a 11. század elején, a krisztianizáció idején találkozunk a forrásokban. A fekete magyarok és a pogány magyarok azonosításával szemben Kristó azonban perdöntőnek gondolta, hogy az Orosz Évkönyvekben

¹⁹ SRH. I. 382.

²⁰ DHA. I. 72–80.

²¹ Thietmar Chronicon 344. (VI/95.)

²² Halberstadti püspökök története. VOIGT 1907. 98–103.

²³ NICKEL 1999. 170.; II. Henrik császárhoz írt levelében is többször utal a Szt. Péter nevében vezetett misszióra. DHA I. 44–48.

²⁴ A francia krónikás forrásértékére legújabbán lásd VESZPRÉMY 2003. 458–467.

²⁵ KRISTÓ 1985. 15–16.

²⁶ Majsi temető leletanyagának ilyen utalására lásd KISS 1979. 191.

²⁷ PL. HORVÁTH 1967. 105–106.; TÓTH 1983. 3–9.; KRISTÓ 1985. 15–16.; TÓTH 1987. 23–28.; TÓTH 1994. 216.; TÓTH 1997. 81–94.

a honfoglaló magyarok két csoportját fehér és fekete ugorként említették. A véleménye szerint már a magyar krisztianizáció előtt adatolható így ez a megkülönböztetés, amikor még nincs értelme és alapja a pogány és a keresztény magyarság elkülönítésének, tehát csak etnikai alapú lehet a fekete magyar megnevezés.²⁸

A Querfurti Brúnó vezette térítés, úgy tűnik, hogy alapvetően békés eszközökkel zajlott. Brúnó, saját, néhány évvel később II. Henrik császárhoz írt levelében azt tartotta ideálisnak, ha a térítés fegyverek bevetése nélkül kezdődik meg, és nyilvánvalóan elutasította a kereszttség vagy halál alternatíváját.²⁹ Ezzel a 8–9. század fordulóján Nagy Károly udvari papja, Alcuin által az avarok megtérítésére kidolgozott, de később általánosan elfogadott missziós gyakorlatot követte. A térítők a misszionált területre érkezve ünnepélyes liturgiával kezdték meg a térítést, és a szentek segítségét kérték a munkához.³⁰ A korabeli térítés „felülről lefelé” kívánt eredményt elérni. Ezért először a területen élő nép vezetőit keresték fel, engedélyt kértek tőlük a misszióra, sőt igyekeztek őket megkeresztelni. Brúnó is hasonlóan járhatott el, amint ezt a magyarországi missziót követően a besenyők közötti térítése mutatja. A misszionáriusok a korabeli gyakorlat szerint nem az egyéni meggyőzésre törekedtek, hanem a tömeges és gyors megkeresztelésére. Ezért is volt szükség a terület vezetőinek támogatására. A gyors sikerek érdekében nagyon minimális ismereteket vártak el a leendő keresztényektől az új vallásuk hitrendszeréből. Megelégedtek azzal, ha a kereszttség előtt felismerték a keresztet, tudták annak jelentőségét és közösen a térítőkkel elmondták a Miatyánkot. Ezek után megtörtént a keresztelés, és a keresztény erkölcsök, az új életmód megismertetése már az egyházszerkezet, a kialakuló püspökségek és templomos helyek feladata lett. A kereszttség nem csupán hitbeli változást jelentett, hanem egyben azt is, hogy új jogrend alá tartozott a frissen megkeresztelt személy. A keresztény hitelvek megismertetésének következő állomása a Tízparancsolat megtanítása volt.

A korai magyar keresztény misszió, itt elsősorban a 972/3-ban indított térítésre kell gondolni, nem váltott ki erőszakos ellenállást a pogányokból. A pogány magyarok hitvilágát a sokszínűség jellemezte, ebből következően elfogadók voltak így más vallási tanok irányába. A keresztény térítők sem törekedhettek még kizárólagosságra, mivel nem tudták maguk mögött Géza fejedelem meghatározó politikai és katonai támogatását. Maga a fejedelem, noha a misszió megindulásának elején megkeresztelkedett, továbbra is kapcsolatban maradt a pogány vallásossággal. Ebben a helyzetben a pogány magyarok elfogadták, hogy közöttük keresztény térítők tevékenykednek, nem tudunk így az Árpádok hatalmi területén működő térítőkkel szemben erőszakos ellenállásról. A helyzet a 10. század utolsó évtizedében gyökeresen megváltozott. A második latin térítési hullám kezdetén, Géza utolsó éveiben a német területről érkező papok már kizárólagosságra törekedtek. Felismerték, hogy Géza és családja a bajor szövetség érdekében számukra minden támogatást megad, és ennek tudtával már a kereszténység egyeduralmát hirdelve fogtak hozzá a krisztianizációhoz. Mindezt bizonyítja, hogy a 10. század végén már erőszakos áttérítés is folyt az országban. A nagyobb István-legenda első fejezetei a Géza kori kereszténység bemutatását azzal zárja, hogy a térítésnél vér szennyezte be a fejedelem kezét.³¹

Brúnó és társai, noha bizonyosan a békés térítésre törekedtek, István megbízását teljesítve a kereszténység kizárólagossága érdekében tevékenykedtek. A misszióval egyben a király hatalmát is megjelenítették azon a vidéken, ahol István még nem rendelkezett meghatározó befolyással.

²⁸ KRISTÓ–H. TÓTH 1996. 25–27.

²⁹ WENSKUS 1956. 147–153.

³⁰ VAVRINEK 1963. 10–11.; VESZPRÉMY 2004. 59–60.

³¹ SRH. II. 379.

Ebben a politikai helyzetben már komoly ellenállással is találkozott a térítő, akik nem tudhatták maguk mögött a király közvetlen katonai támogatásával. A nagyobbik István-legenda utal is erre, amikor megjegyzi, hogy a missziót vezető Brúnót egy karddal a nyakán megsebesítették.³² A két szakaszban, több éven át tartó térítés átütő eredményt nem tudott felmutatni. Brúnó társaival 1007 végén vagy a következő év elején elhagyta Magyarországot és Kijevbe, majd onnan a besenyőkhöz ment tovább. A missziós csapat távozásának okát nem ismerjük. Valószínűleg a többéves munka ellenére a sikertelenség is szerepet játszott ebben, másrészt Szt. István király is sürgette az előrelépést és katonai fellépés mellett döntött. Querfurti Brúnó 1008 végén vagy a következő év elején II. Henrikhez küldött levelében utal a misszióját követő erőszakos térítésre, amikor a fekete magyarokról azt írja: „megtérve keresztényekké lettek, jóllehet a mieink – Isten bocsássa meg ezt – némelyeket nagy bűnnel megvakítottak”.³³ Brúnó híradásával egybehangzóan tudósít erről Ademár francia krónikás is: „István, Magyarország királya háborúval támadta meg Fekete Magyarországot, s kiérdemelte részint erővel, részint pedig félelem és szeretet révén azt az egész földet az igazság hitére téríteni...”³⁴ A két egymástól független beszámoló alapján világos, hogy Szt. István a közel négy éves békés misszió eredménytelenségét látva hadjáratot vezetve elfoglalta a Duna középső és alsó folyása mentén lévő területeket, és erőszakkal megtérítette az ott élő pogány lakosságot. A korabeli keresztény felfogás – mint utaltam már rá – nem helyeselte az erőszakos térítést, de bizonyos esetekben megengedhetőnek tartotta a pogányokkal szemben a fegyveres fellépést, sőt a missziós háborút. Akkor láttak erre lehetőséget, ha a pogányok nem engedték meg a békés térítést és erőszakkal léptek fel a misszionáriusokkal szemben. Ebben az esetben is igyekeztek különválasztani a fegyveres „pogánytalanítást” és a békés keresztelést. A II. Henrikhez írt levelének idézett mondatából is kitűnik, hogy Brúnónak volt bizonyos fenntartása a fekete magyarok erőszakos megtérítésével kapcsolatban, de végeredményben elfogadta, tudomásul vette azt. Véleménye szerint egyedül a királyt, mint az egyház védelmezőjét, a hit terjesztőjét illette meg a missziós háború vezetése.³⁵

Szt. István misszióval kapcsolatos politikáját jól szemlélteti a fekete magyarok krisztianizálása. Úgy tűnik, az uralkodó minden alkalommal első lépésként békés eszközökkel, kompromisszumokkal kísérelte meg egy adott terület megtérítését és hatalmának elismertetését. Ennek eredménytelensége esetén indított csak fegyveres akciót. Ezt mutatják az erdélyi püspökség létrehozásának körülményei. 1001-ben szervezték meg az érseki tartományt, de a működéshez szükséges harmadik suffraganeus püspökséget csak kivárást követően, 1003-ban alapították meg egy hadjárat sikerét követően. Az eltelt két év azt sejteti, hogy eredendően kerülni kívánták a nyílt katonai fellépést, és a kereszténység fegyverekkel való elfogadtatását. Querfurti Brúnó térítésével egyidőben Szt. István a keleti országrész jelentős területeire is ki akarta terjeszteni hatalmát. Aba Sámuellel valamikor 1005/6 körül kiegyezett, így itt nem történt fegyveres fellépés, a térítés is békés eszközökkel, nyilván az Abák támogatásával zajlott. Hasonló lehetett a helyzet a későbbiekben a békési vidéken, ahol az utóbb fellázadt Vata népének szállásterülete volt. Erdély mellett a Dél-Dunántúlon, majd 1028 táján hosszú kivárást követően, a Maros-vidéken történt erőszakkal

³² Györffy György a legenda nyolcvan évvel későbbi közlését nem tartja valós információnak, inkább a szájhagyomány útján kialakult mondai motívumnak. GYÖRFFY 1969. 215.; Brunó Vita quinque fratrum Poloniae című munkájában azt írja, hogy beteg vállal (infirmum humero) tevékenykedett a fekete magyarok között. MGH. SS. XV/2. 726.; GOMBOS CFH. 2569.

³³ Brúnó levele DHA. I. 44–48.; Magyar ford. ÁKIF. 91.

³⁴ GOMBOS CFH. I. 16.; Magyar fordítása: ÁKIF. 169.

³⁵ WENSKUS 1956. 147–153.

a térítés és a latin egyházszervezet kiépítése. Mind a három esetben feltételezhető, hogy csak a korábbi békésebb eszközök kudarca után döntött István a katonai támadás mellett.

Imitatio Romæ

Szt. István röviddel 1003 után tervbe vette a püspökségi szervezet továbbépítését és kiterjesztését a Kárpát-medence déli és keleti területeire. Ennek érdekében nemcsak a fekete magyarok között indította meg a térítést, valamint kezdett tárgyalásokat Aba Sámuellel, hanem a Pápasággal is újból felvette a kapcsolatot. Az esztergomi érsekség 1001-ben a III. Ottó császár kezdeményezte egyetemes keresztény birodalom koncepciójának keretében szerveződött meg II. Szilveszter pápa jóváhagyásával. A független lengyel és vele párhuzamosan a magyar egyháztartomány a pápa és a császár együttműködésének köszönhetően létrejött. 1002-ben azonban váratlanul elhunyt III. Ottó császár és halála egyben a sokak által kritizált új keresztény birodalom koncepciójának végét is jelentette. Alig két évvel Közép-Európa alakuló államainak egyházi függetlenedése után alapvetően megváltozott a nemzetközi helyzet. Az új német uralkodó, II. Henrik, a korábbi bajor herceg lett, aki gyökeresen más politikába kezdett a német birodalom előkelőinek támogatásával. Ez pedig a német célok előtérbe kerülését jelentette az egyetemes keresztény érdekekkel szemben. Mindez legelősebben a német–lengyel kapcsolatban hozott fordulatot. II. Henrik különösen a szász hercegség előkelőinek egyetértésével meg akarta akadályozni azt, hogy Vitéz Boleszláv lengyel uralkodó vezetése alatt a birodalom keleti határain egy olyan nagyhatalom jöjjön létre, amely befolyása alá vonja Közép-Európa nagy részét, és kiszorítja onnan a német uralkodót. II. Henrik – szakítva III. Ottó korábbi politikájával – hatalomra kerülése után néhány hónappal hadjáratot indított a lengyel uralkodó ellen.³⁶ A lengyel–német háború kirobbanása nyilvánvalóvá tette mindenkori előtt, hogy III. Ottó politikai ideája, amely elvezetett a gnieznoi és az esztergomi érsekségek létrejöttéhez, már a múlté.

Szt. István is azonnal felismerte a megváltozott politikai viszonyokat. Helyzetét azonban megkönnyítette, hogy felesége, Gizella révén rokonságban állt II. Henrikkel, aki a sógora volt. Így az új német keleti politika közvetlenül nem fenyegette a magyar uralkodó hatalmát, az alakuló magyar állam és egyházszervezet önállóságát. Sőt bizonyos fokig kiemelte István jelentőségét, mert a korábbi bajor támogatás mellett szükség esetén birodalmi segítségben is reménykedhetett. A magyar király előtt azonban nyilvánvaló volt, hogy mindez rokoni kapcsolatoknak köszönhető. Ebben a helyzetben István szükségesnek érezte, hogy az 1001-ben kialakított elveknek megfelelően épüljön tovább a magyar püspökségi szervezet, nevezetesen továbbra is fennmaradjon a Császárság és a Pápaság együttműködése, de jogilag Róma fennhatósága legyen hangsúlyos a birodalmi egyházzal szemben.

A korabeli gyakorlatnak megfelelően csak egy új érsekség alapításához kellett feltétlenül pápai jóváhagyás.³⁷ Ennek birtokában a püspökökhöz hasonlóan chrismával felkent uralkodó, ott ahol szükségesnek érezte és a feltételek is adottak voltak, szabadon hozhatott létre újabb püspökségeket. Szt. István nem élt ezzel a lehetőséggel, hanem a püspökségi szervezet kiterjesztésénél, további egyházmegyék megalapításánál megint a Pápaság támogatását kérte. Az új egy-

³⁶ WEINFURTER 2009. 21–25.

³⁷ A 8. század óta érsekség alapítása csak pápai engedéllyel volt lehetséges. A közép-európai érsekségek létrejötte, Magdeburg, Gniezno, Esztergom alapítása és Prága Rómához fordulása 1040/1-ben megerősíti ezt. BRACKMANN 1941. 141–146.; LABUDA 2001. 5–30.; GYÖRFFY 1977. 143–144.; WIHODA 2005. 267–269.

házmegyék létrehozásának menete nagyban hasonlított ahhoz, ahogy sógora, II. Henrik császár ebben az időben megalapította a bambergi püspökséget. Szt. István politikai széleslátásáról tett ezzel bizonyosságot. A német uralkodó eljárását követve legitimálta lépését a birodalmi egyház irányába, másrészt egyttal az esetleges német egyházi igényekkel szemben megerősítette a magyar egyházszervezet Pápaság alá tartozását. Nem a Német Birodalom ellenében, hanem a Pápaság korábbi szerepének biztosítása érdekében történt az újabb kapcsolatfelvétel Rómával.

Egy, a 18. század végén Metzben elpusztult kazula az első bizonyítéka annak, hogy Szt. István újra Rómához fordult. István és Gizella az egyik kortárs János pápának – akiben valószínűséggel XVIII. Jánost (1003–1009) kell látnunk – egy díszes miseruhát küldött ajándékba.³⁸ A középkor ezen időszakában az ajándékozásoknak sokkal nagyobb volt a szerepük az egyszerű udvarias gesztusnál. Ajándékokon keresztül kifejeződött a két fél egymáshoz való viszonya, alá- és fölérendeltségi, vagy akár szövetségi kapcsolatok. Szimbolikus kommunikáció indult el az ajándékok révén az érintettek között. A Pápaság ebben az időben Itálián túl nem vállalt kezdeményező szerepet. A korszakban Rómából az Alpokon túra indított követeket egytől egyig a helyi uralkodók vagy egyháziak kezdeményezésére küldték ki.³⁹ A 11. század közepéig nagyon ritkán találkozunk pápai kiküldöttekkel.⁴⁰ Az analógiák bizonyossá teszik, hogy 1003 után István volt az, aki kereste a kapcsolatot a Pápasággal és nem Róma volt a kezdeményező. A tárgyalások részleteiről nem maradtak ránk információk, de Rómában nagy jelentőséget tulajdonítottak annak, hogy a magyar uralkodó a püspökségi szervezet továbbépítését is a Pápasággal együttműködve kívánta megvalósítani. Ennek elismerése, hogy legátust küldtek Magyarországra. Már önmagában az, hogy a latin kereszténység frissen misszionált területére legátus érkezett, mutatja a Pápaság figyelmét. 900 körül a morva egyház reorganizálására küldött bizonytalan pápai legáció óta nem járt ilyen magas rangú pápai követség Közép-Európában. A legátus személye még inkább kiemeli mindennek a jelentőségét, ugyanis Azo ostiai bíboros püspök, bibliothecarius érkezett Magyarországra.⁴¹

Az ostiai egyházmegye vezetője a római egyházi hierarchiában közvetlenül a pápa után következő egyházi méltóság volt. Ő a hét ún. bíboros püspök, a lateráni püspökök között az első.⁴² A 6. század elején megkapta már azt a jogot, hogy az addig csak a pápák viselte méltóságjelvényt, a palliumot használhassa,⁴³ sőt a Liber diurnus szerint igen korai időktől kezdve ő szentelte fel a frissen megválasztott pápát.⁴⁴ Jelentőségét aláhúzza, hogy aktívan részt vállalt a császárok római koronázásánál, a szertartásban a császár chrismával való felkenése az ő feladata volt.⁴⁵ A Magyarországra érkező Azo bíboros bibliothecarius tisztsége is mutatja a legáció rangját. A bibliothecarius a pápai udvar egyik legfontosabb méltóságviselője, aki elsősorban a pápai oklevelek kiállításáért volt felelős, ilyen módon alapvetően befolyásolta a Pápaság politikai kapcsolattartását. XVIII. János pápa így méltóság és feladat tekintetében egyaránt az őt követő

³⁸ KÖVÉR 2000. 188.; CZOBOR 2000. 188–189.; GYÖRFFY 1977. 355.

³⁹ TELLENBACH 1984. 173.

⁴⁰ TELLENBACH 1988. 66.

⁴¹ Azo jelentőségét Györffy György hangsúlyozta, és azon a véleményen volt, hogy „Szent István és a pápaság kapcsolata tekintetében a kutatás lehetőségei még nem merültek ki.” GYÖRFFY 1988. 20.

⁴² KLEWITZ 1957. 28–29.

⁴³ EICHMANN 1951. 19–20.

⁴⁴ EICHMANN 1951. 8–9.

⁴⁵ ELZE 1960. 2–3.

legmagasabb rangú római főpapot küldte Istvánhoz.

Azo magyarországi tartózkodását a korábbi szakirodalom 1009-re tette.⁴⁶ Úgy gondolták, hogy a legátus nem sokkal az augusztus végén Győrben tartott zsinat előtt érkezhetett, ahol az új püspökségeket létrehozták, tehát végeredményben a formális és az ünnepélyes alapításnál volt csak jelen. Erdemben kevésbé folyhatott így be a szervezésbe. Személyesen, ahogy a pécsi püspökség alapítólevele említi, közvetítette a pápai jóváhagyást, tehát jogi szerepe volt jelenlétének. Querfurti Brúnónak a már többször idézett 1008 végén vagy 1009 elején II. Henrikhez írt levele alapján azonban a követség Magyarországra érkezésének az időpontja mindenképpen korábbra helyezendő. Brúnó levelének végén világosan utal a fekete magyarokhoz érkezett pápai követségre. Ugyan a levél Szt. Péter első követségét említi, de kizárt a pápai legációk korabeli gyakorlatát ismerve, hogy itt egy korábbi, Azót megelőző küldöttségről lenne szó, és rövid idő alatt két pápai követség érkezett volna az országba. Ezt megerősíti az is, hogy a Brúnó említette legátus és Azo szerepvállalása 1009-ben a pécsi püspökség megalapításában ugyanazzal az eseménnyel kapcsolatos, a fekete magyarok krisztianizálásával, a megtérítésük érdekében vezetett hadjáratral, majd ehhez kapcsolódva a pécsi püspökség megalapításával. Az első követség kiemelése bizonyosan arra utalhat csupán, hogy először érkezett római főpap pápai legátusként Magyarországra. Azo így jóval korábban jött Magyarországra, mint eddig gondolták.⁴⁷ Legalább 1008 elején már itt kellett lennie, mert jó pár hónapnak el kellett telni ahhoz, hogy a besenyőktől visszatérő és a poroszokhoz téríteni induló, valószínűleg Lengyelországban tartózkodó Brúnóhoz eljusson híre. Mindez azt is jelenti, hogy nem csupán formális szerepe volt az új püspökségek létrehozásánál Azónak, hanem legalább egy bő esztendővel az 1009. augusztus második felében tartott zsinat előtt itt volt és aktív szerepet vállalhatott az új egyházmegyék kialakításában. Róma szerepe tehát nem csupán a jogi megerősítésre korlátozódott a magyar püspökségi szervezet továbbépítésénél, hanem az itt tartózkodó legátus révén tényleges segítséget is kapott Szt. István a Pápaságtól.

A pápai szerepvállalást a püspökségi szervezet továbbépítésében nem csak Azo legátus itt tartózkodása bizonyítja. 1009-ből ugyan csupán a pécsi püspökség alapítólevele maradt ránk, de a pécsi egyházmegye keleti határainak pontos kijelölése bizonyossá teszi, hogy ekkor a Duna túlsó oldalán is létrehoztak egy egyházmegyét, mégpedig a kalocsait.⁴⁸ Az Aba Sámuellel néhány évvel korábban kötött kompromisszum pedig lehetővé tette, hogy a Dunától keletre Eger központtal egy újabb püspökséget szervezzenek. A három püspökség közel egy időben történt alapítását és a Pápaság részvételét az új egyházmegyék összetartozó védőszentjei is megerősítik. Pécs Szt. Péter titulusa nyilvánvalóan Róma irányába mutat, de ugyan ez igaz Kalocsa Szt. Pál és Eger Szt. János evangélista patrocíniumára. A korabeli Európában több alkalommal úgy kívánták kifejezni a Pápasággal való szoros kapcsolatot, hogy egy új templomot a pápa székesegyháza, a lateráni bazilika mintájára alakítottak ki, a felállított oltárok a római bazilika oltárrendjét követték. Máskor egy város templomait a római pápai bazilikák példája nyomán, azok védőszentjeinek dedikálták, mint például Konstanzban Konrád, majd Gebhard püspökök alatt a 10. század második felében történt.⁴⁹ Hasonló figyelhető meg a 11. század első felében Utrechtben is.⁵⁰ Az imitatio Romæ a Német Birodalom nyugati felén a 10–12. században több

⁴⁶ FRAKNÓI 1901. 16.; GYÖRFFY 1977. 182.; MAKK 1996. 56.

⁴⁷ Kristó Gyula azonban már hangoztatta, hogy Azo gazdag programot bonyolított le Magyarországon, amely több hónapot is igénybe vett. KRISTÓ 1985. 14.

⁴⁸ KOSZTA 1988. 185.; KOSZTA 1996. 110.

⁴⁹ MAURER 1976. 47–59.; SCHNEIDER 2005. 36.

püspökváros egyházi intézményeinek és topográfiájának kialakításánál megfigyelhető.⁵¹ Róma város alaprajzának ideáltípusát vették alapul egy-egy templomalapításnál például Firenzében, Aachenben, Bambergben, Trierben vagy Canterburyben.⁵²

Az 1009-ben alapított püspökségek védőszentjeinek kiválasztásakor Magyarországon a Pápaságot szerették volna szimbolikusan megjeleníteni, tehát benne a Nyugat-Európában jelentkező *imitatio Romae* gondolata fogalmazódott meg. Az öt nagy római pápai bazilika – Laterán, Szt. Péter a Vatikánban, Szt. Pál (S. Paolo fuori le mura), S. Maria Maggiore, S. Lorenzo – közül a korabeli hierarchiában az első három főoltárának védőszentjét választották az új magyar egyházmegyék patrónusaivá. Az öt említett bazilika főoltárait a pápa oltárainak tartották.⁵³ A pécsi püspökség Szt. Péter titulusa így a vatikáni bazilika felé, a pápának, mint a világ püspökének székesegyháza⁵⁴ irányába mutat. Kalocsa Szt. Pál védőszentje az Ostia felé vezető út mellett áll Szt. Pál-bazilikára utal, amely a népek apostolának tekintett Szt. Pál apostol sírhelye.⁵⁵ Eger Szt. János evangélista patrocíniuma a pápa székhelyére, a lateráni bazilikára megy vissza. A Laterán volt a kereszténység első számú patriarchális bazilikája, a pápák püspöki székesegyháza. A Lateránt eredendően, Nagy Konstantin császár alapítása idején, a Salvator tiszteletére építették, de az 5. század második felétől Keresztelő Szt. János és Szt. János evangélista lett a védőszentje.⁵⁶

Az új püspökségek patrocíniumaihoz hasonlóan figyelemre méltó az, hogy 1009-ben Péccsel, Kalocsával és Egerrel együtt hét egyházmegyéből állt a magyar egyháztartomány. Természetesen értelmezhetjük ezt úgy is, hogy az adott politikai helyzetben ennyi egyházmegye létesítésére nyílt lehetőség. Joggal kérdezhetjük azonban, hogy miért nem a már meglévőket bővítették, vagy akár a három új helyett miért nem csak két nagyobb területű püspökséget szerveztek. Véleményem szerint tudatosan törekedtek arra 1009-ben, hogy összesen hét egyházmegye alkossa a magyar egyházszervezetet. Az egyházmegyék hetes számának a védőszentekhez hasonlóan üzenet értéke lehetett. A hetes szám ugyanis jó pár szimbolikus és jogi jelentéstartalommal bírt a középkori ember szemében. A hetes számnak a Bibliában is kiemelkedő jelentősége van. A középkorban a hét „*numerus perfectus et sacratus*” (tökéletes és megszentelt szám), így szent és isteni szám volt. A jelentései között szimbolizálta például az egyházat, a templom befejezését stb.⁵⁷ A Jelenések könyvének 1.11 fejezetében pedig hét egyházi közösséget említenek.

A hetes szám feltűnően gyakran felbukkant a püspökségi szervezettel kapcsolatosan is. Az ókeresztény időkben Kis-Ázsiát hét püspökségbe szervezték. A galliai egyház alapítása idején Tours-i Szt. Gergely *Historia Francorum* munkája szerint hét püspökségből állt. Az első hét püspök Decius császár idején Rómából jött.⁵⁸ Néhány a Kárpát-medencei vagy a magyar kereszténységgel összefüggésbe hozható példa alapján is szemléltetni lehet ezt. A Sirmium

⁵⁰ SCHNEIDER 2005. 35.

⁵¹ HIRSCHMANN 2002. 45. Hasonló gyakorlat a bizánci kereszténység területén is megfigyelhető. A korai orosz és bolgár hatalmi központok topográfiája gyakran redukált formában Bizánc, illetve a bizánci főtemplomok leképezése. OVČAROV 1991.; KURNATOWSKA 1997. 103–104.

⁵² DILCHER 2002. 24–25.

⁵³ RE DEL 1988. 540–541.

⁵⁴ BUCHOWIECKI 1967. 105–106.

⁵⁵ BUCHOWIECKI 1967. 214–215.; GREGOROVIVS 1978. 46–47.; EICKHOFF 1999. 57.; CERIONI 1988. 674–675.

⁵⁶ GREGOROVIVS 1978. 41–42., 301. és 579.; BUCHOWIECKI 1967. 105–106.; ALTERI 1988. 665–666.; BRANDENBURG 2001. 501–510.

⁵⁷ MEYER-SUNTROP 1977. 1–74.; MEYER-SUNTROP 1987. 479–563.

⁵⁸ TOURS-I SZT. GERGELY: *Historia francorum* I/30. (De septem viris in Galleis ad prædicandum missis). MGH. S. R. Merovingicarum II/1. 23.

központú egykorú nyugat-illyriai tartomány az őkeresztény időkben hét egyházmegyét fogott össze.⁵⁹ Egy 8. századi bizánci püspökségi jegyzék szerint a Krim-félszigeti Doros pátriárkája alá hét püspökség tartozott.⁶⁰ Az alakuló önálló bolgár egyházszervezetet is hét egyházmegyére osztották fel. A hét püspökség a 10–11. századra vonatkozóan is több alkalommal előkerült korabeli és későközépkori forrásokban. A 970-es évek közepén Piligrim passauai püspök a magyar térítésről írt levelében szintén hét püspökségből álló érseki tartományra utalt. Úgy állította be, hogy a rómaiak és a gepidák idején Kelet-Pannóniának és Moesiának hét saját püspöke volt, akik a lorchi érsek alá tartoztak.⁶¹ Metód 9. század végén létrejött pannóniai, majd morva érseksége alá a forrásaink szerint csak egyetlen egy püspökséget rendeltek, a 880-ban alapított nyitrai.⁶² A 10. század végén Csehországban keletkezett Christian-féle legenda azonban már azt hangoztatta, hogy Metód érseksége alá hét püspökség tartozott.⁶³ A korai lengyel püspökségi szervezettel kapcsolatban is felbukkan a hetes szám,⁶⁴ noha 1000-ben a gnieznói érsekség alá Esztergomhoz hasonlóan csak három suffraganeus püspökséget rendeltek.⁶⁵ Sőt a későközépkori lengyel hagyomány már úgy állította be, hogy 966-ban I. Mieszkó hét püspökséget alapított XIII. János pápa jóváhagyásával.⁶⁶ A 13. században a gnieznói érsekség alatt már valóban hét püspökség állt, sőt a később megszervezett Lvov-i érsekségnek is hét suffraganeus püspöksége lett.⁶⁷ Figyelemre méltó, hogy a függetlenedni kívánó Közép-Európában az első ezredfordulón milyen gyakran szerepel a hét egyházmegyéből álló érsekség ideája. A hét magyar püspökség létrehozásával bizonyosan Szt. István is kapcsolódott ehhez. Mint fentebb utaltam rá, a hét egyházmegyéből vagy hét suffraganeus püspökségből álló érseki tartomány megjeleníthette a tökéletességet és egyfajta lezárttságot, sőt a bibliai hét közösséget. Hangoztathatta az új szervezet isteni alapvetését. Másrészt az is figyelemre méltó, hogy a hét egyházmegye fogalma a német birodalmi egyház hatalmi igényeit kivédeni akaró cseh, lengyel és magyar egyházszervezetnél egyaránt jelentkezett. A 10. század végén a cseh kereszténység gyökereit és általában a cseh államiság kezdeteit a német befolyás háttérbe szorítására a morva kereszténységgel, a Róma alá tartozó Metód tevékenységével próbálták összefüggésbe hozni.⁶⁸ A lengyel egyházszervezet is igyekezett Magdeburg igényeit kivédeni és a Pápaság szerepét megjeleníteni. 1009-ben Szt. István is hasonlóra törekedett az imitatio Romæ gondolattal. A hét egyházmegyéből álló magyar érseki tartomány is erősítette a szimbólumok világában ezt a gondolatkört. A hét főpap szintén

⁵⁹ EGGERS 1996. 65–67.

⁶⁰ MORAVCSIK 1938. 198–206.

⁶¹ CD Slovaciæ I. 41–43.

⁶² GRIVEC 1960. 113–120.; H. Tóth 2003. 150.

⁶³ TŘEŠTIK 2000. 136.

⁶⁴ A hildesheimi évkönyv szerint Boleszláv cseh herceg (valójában Vitéz Boleszláv lengyel fejedelem) kérésére a pápa egyetértésével a zsinaton hét suffraganeus püspökséget hoztak létre és Gaudentiust Prága (helyesen Gniezno) érsekévé tették. Monumenta Germaniæ historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Annales Hildesheimenses. Hannover, 1878. 28. Hasonlóan hét püspökséget említ az előző forrás adatait átvevő niederaltaichi évkönyv, de ott helyesen Vitéz Boleszláv és a gnieznói zsinat szerepelt, (MGH. Annales Altahenses maiores 16.) és Meinwerk paderborni püspök 12. század közepén keletkezett életrajza. MGH. Vita Meinwerci episcopi 11. Az utóbbi forrásban újból a cseh herceg és Prága szerepel az új érsekség központjaként. A hét 11. század eleji lengyel püspökség problematikájára és értelmezési kísérleteire lásd. GÖRICH 1991. 14–17 és 24–27.; WOLTER 1988. 175.; WYROZUMSKI 2002. 287–288.

⁶⁵ KLOCZOWSKI 1994. 15–16.

⁶⁶ DLUGOSS 1964. 179.

⁶⁷ MACIEJEWSKI 2007. 135–136.

⁶⁸ TŘEŠTIK 2000. 111–145.

Rómát jelképezte, mivel a pápa alá közvetlenül hét püspök, az ún. suburbicarius püspök, más kifejezéssel, bíboros püspök⁶⁹ tartozott, mint tanácsos. Különös jelentőséget adott ennek, hogy 1009-ben a hét római bíboros püspök egyike, Azo ostiai főpap személyesen vett részt a magyar egyházszervezet továbbépítésében. A hét egyházmegye kialakításával a római pápai templomok védőszentjét viselő püspökségek megtestesítette Róma-gondolatot kiterjesztették az első püspökségalapítás keretében létrejött korábbi egyházmegyékre, így szimbolikusan összekapcsolták a két egymástól jól elkülönülő magyar püspökségszervezési időszakot.

Az 1009-ben alapított püspökségek megszervezése, védőszentjeiknek kiválasztása bele illett abba a szimbolikus kommunikációba, amelyet az ún. Metzi-kazula Rómába küldésével Szt. István kezdeményezett. A kapcsolattartás ezen formájának pontosan meghatározott szabályrendszere volt. A rangban és tekintélyben magasabb személy nagyobb értékű ajándékot kellett, hogy küldjön viszonzásként, mint amelyet korábban kapott. Fordítva is figyelni kellett arra, hogy az ajándékváltásnál világosan kifejeződjenek az alá- és fölérendeltségi viszonyok.⁷⁰ XVIII. János pápa ennek megfelelően viszonzta a Szt. Istvántól érkezett ajándékot. A kommunikáció következő fejezete bizonyosan nem csupán Azo legátus kiküldésében nyilvánult meg. A nagyon rangos főpap érkezésével együtt jelentős, a szimbólumok világában kifejező ajándékot kapott Szt. István. Ezek közé kell sorolnunk azoknak az ereklyéknek a küldését, amelyek lehetővé tették az új püspökségek és székesegyházainak létrehozását és egyben demonstrálták a Pápaság jelenlétét.⁷¹ A Róma szimbolikus megjelenítését megerősíti a korabeli Magyarországon, hogy ez a gondolat az udvari irodalom világában is jelentkezett a 11. század első évtizedeiben. Szt. Istvánnak fia, Imre hercegnek készített királytükörben, az Intelmekben is kimutatható Róma-gondolat.⁷²

A 11. század első évtizedének második felében történő kommunikációhoz talán még egy későbbiekben fontos, átértelmezett funkciót kapó ajándék is kapcsolódhatott. Hartvik püspök 12. század elején írt Szt. István-legendájában a Rómából érkező korona⁷³ mellett említést tesz egy keresztéről. Álláspontja szerint a pápa a magyarok kérte koronán túl még egy keresztet is küldött Istvánnak az apostolság jeleként, mondván: „Én apostoli vagyok, ő (István) viszont méltán Krisztus apostola...” Az említett István-legendából tehát bizonyos, hogy Szt. István Rómából kapott egy díszes keresztet, amely valamiképpen István missziós tevékenységével volt összefüggésben, és annak bizonyos elismerése lehetett. Noha Hartvik a koronaküldéshez, 1000/1001 körüli eseményhez kötve tesz említést a Rómából érkező keresztéről, de véleményem szerint nem kizárható, hogy ez később, a püspökségalapítások második szakaszának előkészítéséhez kapcsolható. A kereszt érkezéséhez így az egyházszervezet továbbépítésének, sőt a magyar uralkodó egyházkormányzati jogainak megerősítése is kapcsolódott. Mindez lehetőséget adhatott Hartviknak, hogy erre alapozva, és talán szicíliai példát⁷⁴ is ismerve, megfogalmazza a magyar uralkodók apostoli királyi jogát. Összegezve elmondható, hogy Azo legátus szerepvállalása és a Róma imitáció megerősítette, illetve kifejezésre juttatta a magyar állam és a magyar kereszténység

⁶⁹ KLEWITZ 1957. 47.

⁷⁰ A szimbolikus kommunikáció funkciójára és szabályrendszerére lásd ALTHOFF 1997.; ALTHOFF 2003.; ALTHOFF 2002. 304.; ALTHOFF 2001.; ALTHOFF 2004.

⁷¹ A szimbolikus kommunikáció további állomása lehet a Pápaság magyarországi püspökségalapításaihoz kapcsolódva Szt. István római templomalapítása, amelyet a nagyobbik Szt. István-legendá említ. SRH. II. 386.

⁷² NEMERKÉNYI 2000. 187–201.

⁷³ A Rómából érkező ajándékra lásd TÓTH E. 2002. 220–222.

⁷⁴ SERVATIUS 1979. 168.

szoros kapcsolatát a Pápasággal. A három új püspökség létrejöttében, valamint védőszentjeiben, különösen a pécsi egyházmegye, Szt. Péter patrocíniumában is kifejeződik szoros, de jogilag – a korszak viszonyaiból következően természetesen adódóan – pontosan körül nem írt, 1009-re kialakuló kapcsolatrendszer lehetőséget teremtett arra, hogy a Pápaság kísérletet tegyen az 1070-es években a Magyar Királyságot hűbéresévé tenni. A 11. század első évtizedében történt magyar-pápai kapcsolattartás és az ahhoz kapcsolódó szimbolikus aktusok emléke hozzájárult ahhoz, hogy VII. Gergely pápa 1074 őszén Salamon királyhoz írt levelében azt állítsa: „Magyarország, melyet hajdan István király minden joggal és hatalommal Szent Péternek ajánlott fel és adott át, a római szentegyházé.”⁷⁵

A pécsi püspökség az egyetlen Szt. István által megszervezett egyházmegye, amelynek fennmaradt az alapítólevele és ennek köszönhetően létrejöttének pontos időpontját is ismerjük. Az oklevél kiadása 1009. augusztus 23., így ezt a napot tekinthetjük az egyházmegye ünnepélyes megalapításának. A püspökség létrejötté, hasonlóan, mint a korszakban már gyakorlat volt, és amelyet Szt. István sógorának, II. Henriknek bambergi püspökségalapítása is mutat 1007-ben,⁷⁶ egy ún. vegyes zsinaton történt. A frankfurti zsinaton többek között jelent volt Burchard wormszi püspök, aki a korszak egyik legismertebb kánonjogi kézikönyvét állította össze. Szerinte az uralkodók önkényesen nem hozhatnak létre új püspökségeket, az alapításhoz a zsinat, az illetékes érsek és azon püspökök beleegyezése szükséges, akik területét érinti az új egyházmegye kialakítása. Burchard számára a Pápaság jóváhagyása csak bizonyos esetekben kívánatos, nem alapvetően szükséges, egyedül nem elégséges tényező.⁷⁷ A bambergi alapítás konkrét menetéről nem csupán a rokonsági kapcsolatok útján értesülhetett Szt. István. A frankfurti zsinaton személyesen jelen volt Anasztáz magyar érsek is.⁷⁸

Szt. István 1009-ben augusztusában a korabeli egyházbizományi gyakorlatnak megfelelően zsinaton kívánta létrehozni az évek óta tervezett új egyházmegyéket. A pécsi alapítólevél szerint ezt a gyűlést a győri várban tartották, tehát egy 1001 körül alapított püspökség székhelyén. A zsinatról egyedül a pécsi püspökség alapítólevele ad tájékoztatást. A gyűlés ünnepélyes kezdetét augusztus 15-re, Nagyboldogasszony napjára tehetjük, és talán a tárgyalások végén, lezárásként augusztus 23-án adták ki az új pécsi egyházmegye számára az oklevelet. A gyűlés úgynevezett vegyes zsinat lehetett. A résztvevők körére jobbra csak általánosan utal a pécsi oklevél. Név szerint említi Szt. István királyt, mint a püspökség tényleges alapítóját és az oklevél kiadóját, majd Azo pápai legátust, aki a pápai jóváhagyást közvetítette, és végezetül Bonipert frissen ki nevezett pécsi püspököt. Az oklevélből azonban tudjuk, hogy az összes magyar püspök mellett világi előkelők, a megyéspánok és határvármegyék vezetői, sőt kisebb rangú személyek is jelen

⁷⁵ DHA. I. 195.; magyar fordítása: MAKKAJ–MEZEY 1960. 88. és MAKK – THOROCZKAY 2006. 44–46.

⁷⁶ A hasonlóságok között ki kell emelni, hogy II. Henrik az alapításhoz kikérte a pápa jóváhagyását. XVIII. János pápa 1007 júniusában, Rómában tartott zsinaton adta meg erre az engedélyt. A bambergi püspökség tényleges megalapítása 1007. november 1-jén, a frankfurti zsinaton történt meg. Bamberg sok szempontból Rómát próbálta követni. A kétpapszisos templom nyugati főoltárát Szt. Péternek szentelték, ezzel a régi római Szt. Péter dómot követték. A hosszúság és a nyugati kórus között római mintára, „more Romano”, egy kinyúló keresztházat építettek. Egy korabeli vers szerint II. Henriknek az volt az álma, hogy egy második Rómát hozzon létre Bambergben. Az új püspöké, noha a mainzi érseki provinciában maradt, II. Henrik akaratának megfelelően a római kúria védelme alatt állt. Zimmermann 1967. 38–48.; Büttner 1975. 312.; Schieffer 1992. 518–519.; Wolter 1988. 233–235.;

⁷⁷ Burchard von Worms: Decretum 1,34. In: Migne PL. 140. Sp. 558A – 559D.; SCHIEFFER 1992. 518–519.

⁷⁸ Anasztáz érsek valószínűleg azonos Asztrik érsekkel. „+Anastasius + Ungorum archiepiscopus interfui et subscripsi” DHA. I. 42–43.

voltak. Az alapítólevél ezen utalása természetesen formulás résznek tekinthető, de nyilvánvaló belőle, hogy szép számmal világiak is jelen voltak az eseményen.

Pécsnek, a püspökség központjává választásban meghatározó szerepe az egyháziaknak, elsősorban Azo legátusnak volt. A pápai követ aktív szerepet kapott a püspökségi szervezet magyarországi továbbépítésében. A pécsi püspökség alapítólevele mellett a római főpap hosszabb ideig való itt tartózkodása is ezt támasztja alá. A legátusnak volt ideje megismerni a területet, sőt arról a korábbi, Querfurti Brúnó vezette misszió kapcsán is információkkal rendelkezett. Tudta, hogy az új püspökség leendő területén milyen fontosabb települések voltak. Nem véletlen, hogy a pécsi püspökség központja éppen egy római hagyományokkal rendelkező település lett. Ebben bizonyosan meghatározó szerepe volt annak, hogy több olyan főpap is szerepet vállalt a létrejöttében, akik itáliai kapcsolataik révén felismerték és pontosan tudták az ókeresztény emlékek jelentőségét. Pécsvárad kezdetei kapcsán az István-legendák utalnak Asztrik szerepére a vidék krisztianizálásában. Asztrikról tudjuk, hogy Szt. Adalbert tanítványaként néhány évig Rómában a Szt. Elek és Bonifác monostorban élt.⁷⁹ Az ókeresztény emlékek megbecsülése igaz a Rómában és Ravenna mellett több évet eltöltő Querfurti Brúnóra, különösen pedig a Ostiából érkező Azo legátusra. Amennyiben helyes az az elképzelés, hogy Azo meghatározó szerepet játszott az 1009-es püspökségalapításokban, melyeknek létrejöttében Rómát kívánták szimbolizálni, akkor szinte magától adódott az ókeresztény emlékek révén Róma felé mutató romos pécsi ókeresztény temető felhasználása és püspöki székhellyé tétele. Nem lehetett így figyelmen kívül hagyni az 1009-ben krisztianizált országrészben azt a települést, amely építészeti emlékei révén leginkább rokonságot mutatott a korabeli Róma hatalmas antik, részben keresztény rommezőivel. Pécs központtá tételével egyúttal a kereszténység folytonosságát is megjelenítették a vidéken, s talán igazolást láttak ezzel abban, hogy erőszakosan léptek fel röviddel korábban a terület pogány lakosságával szemben.

A Róma jóváhagyásával a Ravenna melletti Pereumból érkező Querfurti Brúnó missziója előkészítette, Azo pápai legátus tevékenység a három új egyházmegye, köztük a pécsi, az egri püspökségek és a kalocsai érsekség alapításával nem csak a kereszténység intézményesüléséhez járult hozzá a Dél-Dunántúlon és a Duna-Tisza-közén, hanem egyúttal megerősítette a kialakuló magyar kereszténység Pápaság alá tartozását. Mindez egyben a Német Birodalomtól és a Bizánci Császárságtól független egyházszervezet megerősítését, sőt Szent István államának önállóságát is alátámasztotta. *

FELHASZNÁLT IRODALOM ÉS RÖVIDÍTÉS JEGYZÉK

- ÁKIF.: KRISTÓ GY. (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szeged, 1999.
- ALTERI 1988.: ALTERI, G. C.: S. Giovanni in Laterano. In *Vatikan Lexikon*. Hg. Re del, N. Augsburg, 1988. 665–666.
- ALTHOFF 1997.: ALTHOFF, G.: *Spielregeln der Politik im Mittelalter*. Darmstadt, 1997.
- ALTHOFF 2001.: ALTHOFF, G. (Hg.): *Formen und Funktionen öffentlicher Kommunikation im Mittelalter*. Stuttgart, 2001.
- ALTHOFF 2002.: Althoff, G.: Symbolische Kommunikation zwischen Piasten und Ottonen. In *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren*. Hg. Borgolte, M. Berlin, 2002. 293–308.
- ALTHOFF 2003.: Althoff, G.: *Die Macht der Rituale. Symbolik und Herrschaft im Mittelalter*. Darmstadt, 2003.
- ALTHOFF 2004.: Zeichen–Rituale–Werte. Hg. Althoff, G. Münster, 2004.

⁷⁹ GYÖRFFY 1977. 141.

- BOGYAY 1994.: Bogyay T.: Břevnov és a magyar misszió. In *Kelet-Közép-Európa szentje: Adalbert*. Szerk. Somorjai Á. Budapest, 1994. 193–205.
- BOSL 1970.: BOSL, K.: Das Kloster San Alessio auf dem Aventin zu Rom. In Beck, H. G. – Schmaus, A. (Hg.): *Beiträge zur Südosteuropa-Forschung*. München, 1970. 15–28.
- BRACKMANN 1941.: BRACKMANN, A.: Die Ostpolitik Otto des Grossen. In Brackmann, A.: *Gesammelte Aufsätze*. Weimar, 1941. 141–153.
- BRANDENBURG 2001.: BRANDENBURG, H.: Lateran. In *Lexikon der Päpste und des Papsttums*. Freiburg, 2001. 501–510.
- BUCHOWIECKI 1967.: BUCHOWIECKI, W.: *Handbuch der Kirchen Roms* I. Wien, 1967.
- BÜTTNER 1975.: BÜTTNER, H.: Erzbischof Willigis von Mainz. In Büttner, H.: *Zur frühmittelalterlichen Reichsgeschichte an Rhein, Main und Neckar*. Darmstadt, 1975. 301–313.
- CD Slovaciæ I.: MARSINA, R. (ed.): *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciæ* I. Bratislava, 1971.
- CERIONI 1988.: CERIONI, A. M.: S. Paulo Fuori le Mura. In Re del, N. (ed.): *Vatikan Lexikon*. Augsburg, 1988. 674–675.
- CLAUSSEN 2002.: CLAUSSEN, P. C.: *Die Kirche der Stadt Rom im Mittelalter 1050–1300*. Stuttgart, 2002.
- CZOBOR 2000.: CZOBOR B.: A metzi kazula. In Homonnai S. – Koszta L. (szerk.): *Gizella királyné 985 k. – 1060*. Veszprém, 2000. 188–189.
- DHA.: GYÖRFFY, G. (ed.): *Diplomata Hungariæ antiquissima* I. (1000–1131). Budapestini, 1992.
- DILCHER 2002.: DILCHER, G.: Die Bischofsstadt. Zur Kulturbedeutung eines Rechts- und Verfassungstypus. *Das Mittelalter* 2002. heft. 1. Bnd. 7. 13–38.
- DLUGOSS 1964.: DLUGOSS, I.: *Annales seu cronice incliti regni Poloniae*. Liber I. Ed. Dabrowski, I. Warszawa, 1964.
- EGGERS 1996.: EGGERS, M.: *Das Erzbistum des Metod*. München, 1996.
- EICHMANN 1951.: EICHMANN, E.: *Weihe und Krönung des Papstes*. München, 1951.
- EICKHOFF 1999.: EICKHOFF, E.: *Kaiser Otto III*. Stuttgart, 1999.
- EICKHOFF 1994.: EICKHOFF, E.: Basilianer und Ottonen. In *Historisches Jahrbuch* 1994. Bnd. 114 10–46.
- ELZE 1960.: ELZE, R. (Hrsg.): *Die Ordines für die Weihe und Krönung des Kaisers und der Kaiserin*. Hannover, 1960.
- FRAKNÓI 1901.: FRAKNÓI V.: *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szent-székekkel* I. Budapest, 1901.
- GOMBOS CFH.: GOMBOS, A. (ed.): *Catalogus fontium historiae Hungaricæ* III. Budapest, 1938.
- GÖRICH 1991.: GÖRICH, K.: Ein Erzbistum in Prag oder in Gnesen. In *Zeitschrift für Ostforschung* 1991. Bnd. 40. 10–27.
- GÖRICH 1993.: GÖRICH, K.: Otto III. Romanus, Saxonicus et Italicus. Sigmaringen, 1993.
- GREGOROVIVS 1978.: GREGOROVIVS, F.: *Geschichte der Stadt Rom im Mittelalter* I. München, 1978.
- GRIVEC 1960.: GRIVEC, F.: *Konstantin und Method*. Wiesbaden, 1960.
- GYÖRFFY 1969.: GYÖRFFY GY.: A magyar egyházszerzés kezdeteiről újabb forráskritikai vizsgálatok alapján. In *A Magyar Tudományos Akadémia Filozófiai és Történettudományi Osztályának Közleményei* 1969. 18. k. 199–225.
- GYÖRFFY 1977.: GYÖRFFY GY.: *István király és műve*. Budapest, 1977.
- GYÖRFFY 1988.: GYÖRFFY GY.: Szent István történeti kutatásunkban. In Glatz F. – Kardos J. (szerk.): *Szent István és kora*. Budapest, 1988. 18–22.
- H. TÓTH 2003.: H. TÓTH I.: *Cirill-Konstantin és Metod élete, működése*. Szeged, 2003.³
- HIRSCHMANN 2002.: HIRSCHMANN, F.: Wirtzburgensibus... naturale est destruere et edificare. Bauprojekte und Stadtplanung in Würzburg im hohen Mittelalter. In *Das Mittelalter* 2002. Bnd. 7. 39–70.
- HORVÁTH 1967.: HORVÁTH J.: Székesfehérvár korai történetének néhány kérdése az írásos források alapján. In Kralovánszky A. (szerk.): *Székesfehérvár évszázadai* I. Székesfehérvár, 1967. 101–116.
- HUSCHNER 2003.: HUSCHNER, W.: *Transalpine Kommunikation im Mittelalter* I–III. Hannover, 2003.
- KISS 1979.: KISS A.: A népvándorlás és a magyar honfoglalás kora Baranyában. In Bándi G. (szerk.): *Baranya megye története az őskortól a honfoglalásig*. Pécs, 1979. 331–415.

- KLEWITZ 1957.: KLEWITZ, H. W.: Entstehung des Kardinalkollegiums. In Klewitz, H. W.: *Reformpapsttum und Kardinalkolleg*. Darmstadt, 1957.
- KŁOCZOWSKI 1994.: KŁOCZOWSKI, J. – MÜLLEROVA, L. – SKARBEB, J.: *A katolikus egyház Lengyelországban*. Budapest, 1994.
- KOSZTA 1988.: KOSZTA L.: A kereszténység kezdetei és az egyházszerzés Magyarországon. In Kristó Gy. (szerk.): *Az államalapító*. Budapest, 1988. 153–207.
- KOSZTA 1996.: KOSZTA L.: A keresztény egyházszerzés kialakulása. In Kristó Gy. – Makk F. (szerk.): *Árpád előtt és után*. Szeged, 1996. 105–115.
- KOSZTA 2008.: KOSZTA L.: Remeték a 11. századi Magyarországon. *Ætas* 2008. 1. sz. 42–55.
- KÖVÉR 2000.: KÖVÉR B.: Szent István és Gizella metzi miseruhája. In Homonnai S. – Koszta L. (szerk.): *Gizella királyné 985 k. – 1060*. Veszprém, 2000. 188.
- KRISTÓ – H. TÓTH 1996.: KRISTÓ GY. – H. TÓTH I.: Az Orosz Évkönyvek néhány magyar vonatkozása. In Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatæ. *Acta Historica* 1996. vol. 103. 21–30.
- KRISTÓ 1985.: KRISTÓ GY.: A fekete magyarok és a pécsi püspökség. In Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatæ. *Acta Historica* 1985. vol. 82. 11–17.
- KRISTÓ 1999.: KRISTÓ GY.: *A tizenegyedik század története*. Budapest, 1999.
- KURNATOWSKA 1997.: KURNATOWSKA, Z.: Die Christianisierung Polens im Lichte der materiellen Quellen. In Urbanczyk, P. (ed.): *Early Christianity in Central and East Europe*. Warsaw, 1997. 101–121.
- LABUDA 2001.: LABUDA, G.: Die Gründung der Metropolitanorganisation der polnische Kirche auf der Synode in Gnesen am 9. und 10. März 1000. In *Acta Poloniae Historica* 2001. vol. 84. 5–30.
- MACIEJEWSKI 2007.: MACIEJEWSKI, J.: A középkori lengyel püspöki kar, mint társadalmi csoport a középkorban. *Ætas* 2007. 3. sz. 135–141.
- MAKK–THOROCZKAY 2006.: MAKK F. – THOROCZKAY G. (szerk.): *Írott források az 1050–1116 közötti magyar történelemről*. Szeged, 2006.
- MAKK 1996.: MAKK F.: *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged, 1996.²
- MAKKAI–MEZEY 1960.: MAKKAI L. – MEZEY L. (szerk.): *Árpád-kori és Anjou-kori levelek (XI–XIV. század)*. Budapest, 1960.
- Maurer 1976.: Maurer, H.: Kirchengründungen und Romgedanke am Beispiel des ottonischen Bischofsitzes Konstanz. In Petri, F. (Hg.): *Bischofs- und Kathedralstädte des Mittelalters*. Köln, 1976. 47–59.
- MEYER–SUNTROP 1977.: MEYER, H. – SUNTRUP, R.: Zum Lexikon der Zahlenbedeutungen im Mittelalter. Einführung in die Methode und Probeartikel: Die Zahl 7. In *Frühmittelalterliche Studien* 1977. Bnd. 11. 1–74.
- MEYER–SUNTROP 1987.: MEYER, H. – SUNTRUP, R.: *Lexikon der mittelalterlichen Zahlenbedeutungen*. München, 1987.
- MGH. Annales Altahenses maiores: *Annales Altahenses maiores*. Monumenta Germaniæ historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Hannover, 1891.
- MGH. S. R. Merovingicarum II/1.: KRUSCH, B. – LEVISON, W. (ed.): *Monumenta Germaniæ historica*. Scriptores rerum Merovingicarum II/1. Hannover, 1951.
- MGH. SS. XV/2.: Monumenta Germaniæ historica. Scriptores XV/2. Hannover, 1888.
- MGH. Vita Meinwerçi episcopi: TENCKHOFF, F. (ed.): *Vita Meinwerçi episcopi Patherbrunnensis*. Monumenta Germaniæ historica. Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. Hannover, 1921.
- MORAVCSIK 1938.: MORAVCSIK GY.: A honfoglalás előtti magyarság és a kereszténység. In Serédi J. (szerk.): *Emlékkönyv Szent István király halálának kilencszázadik évfordulóján I*. Budapest, 1938. 171–212.
- NEMERKÉNYI 2000.: NEMERKÉNYI E.: The Medieval Rome Idea in the Institutio of King Stephen of Hungary. *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 2000. vol. 36. 187–201.
- NICKEL 1999.: NICKEL, H.: Zur Baugeschichte der Burg Querfurt. In Kurnatowska, Z. (red.): *Tropami Świetego Wojtiewa*. Poznań, 1999. 169–177.
- OVCÁROV 1991.: OVCÁROV, D.: Golemijat carski dvorec vav Veliki Presláv. In *Preslavskata patriaršija prez X vek*. Sofia, 1991.
- Re del 1988.: Re del, N.: Papstaltar. In *Vatikan Lexikon*. Hg. Re del, N. Augsburg, 1988. 540–541.

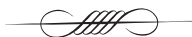
- SANSTERRE 1990.: SANSTERRE, J. M.: Le monastère des Saints-Boniface et Alexis. *Revue Bénédictine* 1990. no. 4. vol. 100. 493–506.
- SCHIEFFER 1992.: Schieffer, R.: Papsttum und Bistumgründung in Frankreich. In Rosalio Iosepho card. – Castillo Lara (curante): *Studia in honorem eminentissimi cardinalis Alphonsi M. Stickler*. Róma, 1992. 517–528.
- SCHNEIDER 2005.: SCHNEIDER, F.: *Die mittelalterliche Stadt*. Darmstadt, 2005.
- SERVATIUS 1979.: SERVATIUS, C.: *Paschalis II. 1099–1118*. Stuttgart, 1979.
- SRH.: SZENTPÉTERY, E. (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum I–II*. Budapestini, 1937–1938.
- TELLENBACH 1988.: TELLENBACH, G.: *Die westliche Kirche vom 10. bis zum frühen 12. Jahrhundert*. Göttingen, 1988.
- TELLENBACH 1984.: TELLENBACH, G.: Zur Geschichte der Päpste im 10. und früheren 11. Jahrhundert. In Fenske, L. – Zotz, Th. (Hg.): *Institutionen, Kultur und Gesellschaft im Mittelalter*. Festschrift für Josef Fleckenstein zu seinem 65. Geburtstag. Sigmaringen, 1984. 165–177.
- Thietmar Chronicon: *Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon*. Ed. HOLTZMANN, R. Darmstadt, 1960.
- TÓTH 1983.: TÓTH S.: A fehér és a fekete magyarok kérdéseihez. In *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatæ*. Acta Historica 1983. vol. 75. 3–9.
- TÓTH 1987.: TÓTH S.: Kabarok és fekete magyarok. In *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatæ*. Acta Historica 1987. vol. 84. 23–44.
- TÓTH 1994.: TÓTH S.: Fekete magyarok. In Kristó Gy. (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon*. Budapest, 1994. 216.
- TÓTH 1997.: TÓTH S.: A fehér és a fekete magyarok problematikájához. In Rokay P. (szerk.): *A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság*. Novi Sad, 1997. 81–94.
- TÓTH E. 2002.: TÓTH E.: A magyar Szent Koronáról és a koronázási jelvényegyüttesről. In Veszprémy L. (szerk.): *Szent István és az államalapítás*. Budapest, 2002. 209–226.
- TŘEŠTIK 2000.: TŘEŠTIK, D.: Von Svatopluk zu Boleslaw Chobry. Die Entstehung Mitteleuropas aus der Kraft des Tatsächlichen und aus einer Idee. In *The Neighbours of Poland int he 10th Century*. Ed. Urbanczyk, P. Warsaw, 2000. 111–145.
- VAVŘINEK 1963.: VAVŘINEK, V.: *Die Christianisierung und Kirchenorganisation Großmährens*. Historica Bnd. 7. 1963. 5– 56.
- VEZSZPRÉMY 2003.: VEZSZPRÉMY L.: Adémar de Chabannes krónikájának magyar vonatkozásai. *Századok* 2003. 2. sz. 137. évf. 459–467.
- VEZSZPRÉMY 2004.: VEZSZPRÉMY L.: Mint békák a mocsárban. Püspökök gyűlése a Duna mellett 796-ban. *Ætas* 2004. 2. sz. 19. évf. 53–71.
- VOIGT 1907: VOIGT, H. G.: *Brun von Querfurt*. Mönch, Eremit, Erzbischof der Heiden und Märtyrer. Stuttgart, 1907.
- WEINFURTER 2009.: WEINFURTER, S.: Kaiser Heinrich II. und Boleslaw Chrobry. Herrscher mit ähnlichen Konzepten? In *Questiones Medii Ævi Novæ* 2009. vol. 9. 5–25.
- WENSKU 1956.: WENSKU, R.: *Studien zur historisch-politischen Gedankenwelt Bruns von Querfurt*. Münster-Köln, 1956.
- WIHODA 2005.: WIHODA, M.: Das Sázava-Kloster in ideologischen Koordinaten der böhmischen Geschichte des 11. Jahrhunderts. In Sommer, P. (Hg.): *Der heilige Prokop, Böhmen und Mitteleuropa*. Colloquia mediævalia Pragensia IV. Praha, 2005. 257–271.
- WOLFINGER 2006.: WOLFINGER, L.: Politisches Handeln mit dem hl. Adalbert von Prag. In *Mitteilungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung* 2006. Bnd. 114. 219–250.
- WOLTER 1988.: WOLTER, H.: *Die Synoden im Reichsgebiet und in Rechsitalien von 916 bis 1056*. München, 1988.
- WYROZUMSKI 2002.: Wyrozumski, J.: Der Akt von Gnesen und seine Bedeutung für polnische Geschichte. In Borgele, M. (Hg.): *Polen uns Deutschland vor 1000 Jahren*. Berlin, 2002. 281–291.
- ZIMMERMANN 1967.: ZIMMERMANN, H.: Gründung und Bedeutung des Bistums Bamberg für den Osten. In *Südostdeutsches Archiv* 10. 1967. 38–48.

KOSZTA, LÁSZLÓ

*Bruno of Querfurt and Azo, bishop of Ostia**Two foreign clerics and the process of the organisation of the bishopric system in 1009***Abstract**

The author gives a study about the Christianization in Hungary under duke Géza and king Stephen. King Stephen firstly tried to convert the region with peaceful measures; he took an armed action only in case the peaceful attempt failed. The author discusses the stages of the organisation of the Hungarian bishopric system, and discusses Bruno's life and his work in the southern part of Hungary, in South-Transdanubia, among the Black-Hungarians, and mentions Bruno's contact to the Holy Father. King Stephen had an important relationship with the Papacy. He sent a *casula* to pope John XVIII. According to earlier secondary literature, Azo cardinal bishop of Ostia, *bibliothecarius* and papal legate was present in Hungary in 1009, in the year of the foundation of the bishopric in Pécs. Based on the letter of Bruno to Henry II, the author asserts that Azo had to be present in Hungary as early as 1008, since it took months, until the information about Azo's mission to Hungary reached Bruno, who was at that time probably in Poland. In 1009, another diocese was founded beside the bishopric of Pécs: the diocese of Kalocsa on the eastern bank of the Danube, and a further diocese in Eger followed. The dioceses had different patron saints: it was St. Peter in Pécs, St. Paul in Kalocsa and St. John the Evangelist in Eger. In Rome, the five largest basilicas are the Lateran, St. Peter in Vatican, St. Paul (S. Paolo fuori le mura), S. Maria Maggiore, St. Lorenzo. Since the 5th century, the patron saints of the Lateran were St. John the Baptist and St. John the Evangelist. As we can see, the patron saints of the first three basilicas in Rome became the patron saints of the new Hungarian dioceses. With the selection of the patron saints the Papacy was represented in Hungary; it was the idea of the '*imitatio Romæ*', imitation of Rome. With Pécs, Kalocsa and Eger there were altogether seven dioceses in Hungary in 1009. Seven was the '*numerus perfectus and sacratus*', as the Book of Revelation 1,11 reports about seven churches. In many countries seven dioceses were founded at the beginning of the organisation of the bishopric system (e. g. in Gallia according to Gregory of Tours; in the archbishopric of Method in the legend by Christian; according to Pilgrim, bishop of Passau there were seven dioceses in East-Pannonia and Moesia subordinated to the archbishop of Lorch at the time of Romans and Gepids; etc.) The seven bishops in Hungary followed the Roman model, because there were seven cardinal bishops in Rome— one of them was Azo. The Roman ideal is also included in the *speculum regum* written to the son of King Stephen, to prince Emeric. According to the Hartvik's St. Stephen Legend, the pope sent to King Stephen not only a crown, but a cross as well, as an acknowledgement of the king's missionary work. This relationship gave the papacy an opportunity for an attempt to subordinate the Hungarian Kingdom as a vassal. The bishopric of Pécs is the only diocese founded by St. Stephen whose Charter of Foundation survived: it was dated on the 23th August 1009. The foundation of the three new dioceses confirmed the subordination of the Hungarian Christianity to the Papacy and secured the independence of the Hungarian church-system from the Holy Roman Empire and from the Byzantine Empire, and also supported the independence of the state of St. Stephen.

Querfurti Brúnó és a fekete magyarok

A magyar történettudomány, a korai magyar történelem egyik izgalmas rejtélye, hogy kik voltak a fekete magyarok, miért nevezték így őket, hol voltak lakhelyeik, területük. Kapcsolódik e kérdéskörhöz a fehér magyarok kilétének problémája, illetőleg a fehér és fekete magyarok ket-tősségének feloldása, magyarázata. Sokan próbálkoztak a válaszáddal a megoldás reményében, jómagam három tanulmányt is szenteltem a kérdésnek, több hipotézist vetettem fel.¹ Most, negyedik alkalommal, a fekete magyarok között személyesen megforduló és térítő Querfurti Brúnó püspök kapcsán, híradásait legfontosabb forrásként felhasználva újabb (utolsó?), egy eddig tudomásom szerint még fel nem merült megoldást vázolok fel a „gordiuszi csomó” átvágására.

Először a fekete magyarokról szóló forrásokat vesszük sorra. Időben legkorábbi kelet-kezésű a kortárs, Merseburgban felszentelt német/szász térítőpüspök/érsek, Querfurti Brúnó (974 körül–1009) két híradása az 1008 körüli időből. Brúnó a 11. század első évtizedében több évet is Magyarországon töltött, szerinte eredménytelen térítőmunkával. Feltevés szerint 1003 és 1008 között, először 1003-ban, majd 1004 után jött Magyarországra, és a magyarok, illetve a fekete magyarok keresztény hitre térítését kísérte meg. A későbbiekben, 1008 második felében járt Lengyelországban, megfordult a kijevi nagyfejedelemnél, a besenyőknél, és végül 1009 márciusában elnyerte az óhajtott mártírhalált a poroszoknál.² Termékeny szerzőként több művet is hagyott hátra. Az 1006–1008 között írt, több címvariánsban is ismert munkájában, a lengyel remetetestvérek, Benedek, János és társaik életrajzában³ leírta, hogy Regensburgból nem Lengyelországba, nem is a poroszokhoz, hanem Magyarországra ment és híradása szerint „nem sikeres munkával és beteg vállalal kezdtem az örömhírt vinni a fekete magyarokhoz (Nigris Ungris), ahová akkoriban szálltam hajóra keleti irányban.”⁴ Querfurti Brúnó II. Henrik német királyhoz 1008 végén vagy 1009 elején Lengyelországból írt levelében⁵ először is beszámol arról,

¹ TÓTH SÁNDOR: A fehér és fekete magyarok kérdéséhez. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* (továbbiakban: AUSz) 75. tom. 1983. (továbbiakban: TÓTH 1983.) 3–9; uő.: *Kabarok és fekete magyarok*. AUSz 84. tom. 1987. (továbbiakban: TÓTH 1987.) 23–29; uő.: A fehér és fekete magyarok problematikájához. In *A honfoglalás 1100 éve és a vajdaság*. 1997, Forum Könyvkiadó. (továbbiakban: TÓTH 1997.) 81–93.

² Querfurti Brúnóra, tevékenységére, életére összefoglalóan lásd VOIGT, D. H. G.: *Brun von Querfurt*. Stuttgart, 1907.; Thoroczkay Gábor In KRISTÓ GYULA (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szeged, 1999. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15. (továbbiakban: ÁKÍF) 78–79.

³ *Vita quingue fratrum eremitarum / Vita vel passio Benedicti et Johannis sociorumque suorum* címetek említé Thoroczkay Gábor, vő. ÁKÍF 85.

⁴ A szöveg idézett fordítására (Thoroczkay Gábor) vő. ÁKÍF 87.; a magyar vonatkozású rész kiadására GOMBOS, F. A.: *Catalogus fontium historiae Hungaricae*. I–III. Budapestini, 1937–1938. (továbbiakban: GOMBOS: *Catalogus*) III. 2569. „Et dimissis Pruzis, quo propter novum sanctum, Adalbertum, occisum, iustior me causa duxisset, Nigris Ungris, quo tunc versus in partes orientis navim conscendi, sinistro opere et infirmo humero evangelium portare cepi.”

⁵ A levél keletkezési körülményeire, idejére lásd Thoroczkay Gábor bevezetője, ÁKÍF, 89.

hogy „bizonyára már a napokat és a hónapokat is kitöltötte az egész év, [amióta] a magyarokat, ahol sokáig hiába időztünk, elhagytuk.”⁶ Majd arról ír, hogy előbb a kegyetlen besenyőkhöz ment, most a poroszokhoz fog visszatérni. Levele végén emlékezik meg újra a magyarokról: „hallottam a fekete magyarokról (Nigris Ungris), akikhez Szent Péter első követsége ment – amely sohasem jár hiába –, hogy megtérve keresztényekké lettek, jóllehet a mieink – Isten bocsássa meg ezt – némelyeket nagy bűnnel megvakítottak.”⁷

Querfurti Brúnó magyarországi térítőmunkájához kapcsolja a történeti kutatás a nagyobbik István-legenda tudósítását az Asrikkal jött Bonifácról, akit „midőn Magyarország alsó részeibe küldte ígét hirdetni a szent király, kardtól sebesült meg a nyakán, és bár még élt egy darabig, nem vesztette el a vértanúságot.”⁸ Maga Querfurti Brúnó a római Szent Bonifác és Elek apát-ságban is megfordult, ahol felvette éppen a Bonifác nevet. A nagyobbik István-legenda utalása vértanúságára és megsebesülésére szintén e Bonifáccal való azonossága mellett szól.⁹ Brúnó kései, 15. századi vitája és passiója Bonifác megsebesítését egy azonosítatlan, magyar Prago nevű városnál említi.¹⁰ Utóbbi adatok közvetve segíthetik Querfurti Brúnó (Bonifác) térítőmunkája színhelyének és a fekete magyarok lakhelyének lokalizálását.

Querfurti Brúnó két idézett tudósítása után a keletkezés, megírás időrendjében Chabannes-i Adémar (Ademarus Cabannensis, 988 körül – 1034) a frankok történetét 1028-ig tárgyaló munkáját kell megemlítenünk, amely két passzust tartalmaz a fekete magyarokról. A röviden *Historia* vagy *Chronicon* néven ismert mű négy változatban maradt ránk, a C-variánsban szerepel a fekete magyarokkal kapcsolatos két tudósítás.¹¹ Míg a korábbi történeti kutatás 12. századi interpolációnak tartotta e variánst, és a vonatkozó szövegrészt,¹² újabban hiteles forrásnak minősítik, amely fontos adatokat őrzött meg a 11. század elejére vonatkozóan.¹³ Adémar ugyanakkor nem járt Magyarországon, nehezen keltezhető és tévedéseket is tartalmazó krónikájának értelmezése korántsem egyszerű feladat. Első vonatkozó passzusa szerint augsburgi Brúnó – a szerző

⁶ Querfurti Brúnó levelének fordítására ÁKÍF 89–91. (Thoroczkay Gábor)

⁷ A vonatkozó rész fordítására vö. ÁKÍF 91. (Thoroczkay Gábor); a magyar vonatkozású rész kiadására vö. GOMBOS: *Catalogus* I. 430. „Audiui enim de nigris Ungris ad quos, que nunquam frustra vadit, sancti Petri prima legatio venit, quamvis nostri – quod deus indulgeat – cum peccato magno aliquos cecarent; quod conversi omnes facti sunt christiani.”; lásd még kiadására GYÖRFFY GYÖRGY (szerk.): *Diplomata Hungariæ Antiquissima* I. Budapest, 1992. 46.

⁸ Szent István nagyobbik legendájára vö. ÁKÍF 279. (ford. Thoroczkay Gábor); SZENTPÉTERY, EMERICUS (ed.): *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianæ gestarum* I–II. Budapestini 1937–1938. (továbbiakban: SRH) II. 382.

⁹ Vö. KRISTÓ GYULA: *A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása*. AUSz 82. tom. 1985. (továbbiakban: KRISTÓ 1985) 12. – e tanulmány gyűjteményes kiadásban is megjelent, KRISTÓ GYULA: *Írások Szent Istvánról és koráról*. Lásd Szeged, 2000. (továbbiakban: KRISTÓ 2000.) 80.; a Querfurti Brúnó-Bonifác azonosításra lásd még GYÖRFFY GYÖRGY: *István király és műve*. Budapest, 1977. (továbbiakban: GYÖRFFY 1977.) 172–173.

¹⁰ *Vita et passio Sancti Brunoni episcopi et martyris Querfordensis*. In *Monumenta Germaniæ Historiæ. Scriptores*. I–XXXIV. Hannoveræ – Lipsiæ, 1826–1934. (Reprint 1963–1964) XXX/2. 1363–1364.; vö. GYÖRFFY 1977. 163.; ÁKÍF, 87. 243. jegyz. (Thoroczkay Gábor)

¹¹ Chabannes-i Adémarra, a *Historia pontificum et comitum Engolismensium* vagy *Historia* vagy *Chronicon* című művére, variánsaira lásd ÁKÍF 163. (fordította, a bevezetőt, jegyzeteket írta Makk Ferenc)

¹² Vö. pl. IFJ. HORVÁTH JÁNOS: *Székesfehérvár korai történetének néhány kérdése az írásos források alapján*. In Kralovánszky Alán (szerk.): *Székesfehérvár évszázadai*. 1. Az államalapítás kora. Székesfehérvár, 1967. (továbbiakban: Ifj. HORVÁTH 1967.) 106.; KRISTÓ 1985. 11.

¹³ GERICS JÓZSEF – LADÁNYI ERZSÉBET: *A Szent István lánzdásjára és koronájára vonatkozó források értelmezése*. *Levél-tári Szemle* 1990. 2. sz. 3.

helyenként összetéveszt Querfurti Brúnóval és Sankt Galleni Brúnóval is – „alázatosan elment Magyarországra, amelyet Fehér Magyarországnak (Alba Ungria) mondanak megkülönböztetésül a másik, Fekete Magyarországtól (Ungrie Nigre), azért, mert a nép sötét színű az etiópokhoz hasonlóan.”¹⁴ A laza időrendű munkában Brúnó mártírhálála után emlékezik meg Adémar arról, hogy „István, Magyarország királya háborúval támadta meg Fekete Magyarországot (Ungriam Nigram), s kiérdemelte részint erővel, részint pedig félelem és szeretet révén azt az egész földet az igazság hitére téríteni.”¹⁵

A fekete magyarokkal kapcsolatos legkésőbbi keletkezésű az 1110 körül összeállított Nesztor-krónika vagy orosz őskronika (Poveszty Vremennih Let/PVL), amely ugyanakkor a legkorábbi, vélhetően bizánci forrásokra visszamenő tudósításokat tartalmazza a fehér és fekete ugorokra vonatkozóan.¹⁶ Az előbbieket, a fehér ugrok kapcsán az orosz Őskronika 7. századi szereplőket és eseményeket felsorolva megemlíti, hogy „azután fehér ugrok jöttek, és örökölték a slovének földjét. Ezek pedig Hérakleios (610–641 – T. S. L.) császár idejében tűntek fel, akik haddal támadtak Hozdroj (Chosroes, 596–628 – T. S. L.) perzsa császárra. És abban az időben voltak az obrok (avarok – T. S. L.) is, akik harcoltak Hérakleios császárral.”¹⁷ Utóbbiak, a fekete ugrok kapcsán 9. század végi népet és történeti személyt említve azt írja a PVL, hogy „ezek után jöttek a pecsenegek (besenyők-T. S. L.), majd a fekete ugrok vonultak Kijev mellett, aztán pedig Oleg (879–912 – T. S. L.) alatt.”¹⁸ A vitatható, pontosan nem keltezhető híradásokat csak feltételesen értelmezhetjük magyarokra, különösen igaz ez a fehér ugorok (ugrii bjelii) esetében, de a magyarokkal inkább kapcsolatba hozott fekete ugorokra (ugrii csjornii) utaló tömör tudósítás is nehezen értelmezhető. Legújabban felmerült szövegkritikai alapon az a lehetőség, hogy az orosz őskronika e híradásai ugyan a magyarokra vonatkoznak, de szemben a 11. század eleji forrásokkal nem alkalmasak a fehér és fekete magyarság elkülönítésére, meghatározására.¹⁹

A felsorolt, 11. század első évtizedében, második évtizedének végén, illetve a 12. század elején lejegyzett forrásaink alkotják a fekete és fehér magyarokra vonatkozó kétségekívül gyér, önmagukban is, egymással ütköztetve pedig mindenképpen ellentmondásos forrásbázist. A három forráscsoport (Querfurti Brúnó, Adémar és orosz őskronika) két-két, összesen hat híradása alapján egyértelműnek tűnik, hogy a 11. század elején mindenképpen létezhetett a fekete magyar megjelölés. Ezt igazolja, hogy a hat passzusból öt említette a fekete magyarokat vagy Fekete

¹⁴ ÁKÍF 165–166. (fordította Makk Ferenc); lásd még magyar vonatkozású részeinek kiadását GOMBOS: *Catalogus* I. 16. „abiit in provintiam Ungriam, quae dicitur Alba Ungria, ad differentiam alteri Ungrie Nigre, pro eo quo populus est colore fusco velut Etiopes.”; vö. még legújabb kiadására BOURGAIN, P. (cura et studio) – LANDES, R. – PON, G. (iuvamen praestantibus): *Ademari Cabannensis Chronicon*. Turnhout, 1999. (továbbiakban: *Ademari Cabannensis Chronicon*) 152.

¹⁵ ÁKÍF 168–169. (fordította Makk Ferenc); lásd még magyar vonatkozású részeinek kiadását GOMBOS: *Catalogus* I. 16. „Stephanus rex Ungrie bello appetens Ungriam Nigram, tam vi quam timore et amore ad fidem veritatis totam illam terram convertere meruit.”; a szöveg újabb kiadására vö. *Ademari Cabannensis Chronicon* 155.

¹⁶ KRISTÓ GYULA (szerk.): *A honfoglalás korának írott forrásai*. Szeged, 1995. (továbbiakban: HKÍF). Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 7. 170–172. (fordította Ferincz István); régebbi kiadására vö. HODINKA ANTAL: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai*. Budapest, 1916. 33–35.; vö. a vonatkozó szöveg hely angol kiadására CROSS, S. H. – SHERBOWITZ-WETZ, O. P. (Transl., ed.): *The Russian Primary Chronicle*. Laurentian Text. Cambridge, 1953. (továbbiakban: *Russian Primary Chronicle*) 55–56.

¹⁷ HKÍF 172. (Ferincz István fordítása)

¹⁸ HKÍF 172. (Ferincz István fordítása)

¹⁹ E szkeptikus, de jól indokolt álláspontra vö. BALOGH LÁSZLÓ: Megjegyzések a PVL fehér és fekete magyarjaihoz. AUSz 121. tom. 2005. (továbbiakban: Balogh 2005.) 31–45.

Magyarországot. Ráadásul Querfurti Brúnó térített közöttük, hallott kereszténnyé térítésükről, Adémar pedig arról tudósított, hogy Szent István harcolt velük és kereszténnyé tette őket.²⁰ Logikai szempontból igen valószínűnek tűnik, hogy a fehér magyarok, Fehér Magyarország megjelölés is létezett, jöllehet a hat híradásból csak kettőben fordult elő.²¹

Az alábbiakban először a fekete magyarokkal kapcsolatos feltevéseket tekintjük át. Az első értelmezés etnikai jellegűnek tekintette a fekete magyar megjelölést, és a magyarokhoz csatlakozott kabarokkal/kavarokkal azonosította őket. Alapvetően Querfurti Brúnó hiteles tudósításaiból indultak ki, ezeket egészítették ki Adémar vitatott, nehezen keltezhető híradásaival, és esetleg kitértek az orosz őskronika tudósításaira is. Györffy György szerint Brúnó-Bonifác 1003 tavaszán Regensburgból lehajózott és a magyar udvar és egyház engedélyével Magyarország alsó részein térített, meg is sebesült. Értelmezése szerint Querfurti Brúnó Ajtony vezér Maros és Al-Duna közötti territóriumán téríthetett. Brúnó Németországba való visszatérése után 1005 tavaszán újból Magyarországra jött, 1008 elejéig tartózkodott itt a pécsváradi apátságban. A fekete magyarok teljes megtérítéséről megemlékező levelében említett Szent Péter első legációját Azo pápai legátus tevékenységéhez kapcsolta, aki 1009 nyarán Pécsen szentelt püspökséget. A Brúnó által is említett erőszakos térítést Györffy összekötötte kimondatlanul is Adémar híradásával Fekete Magyarország megtámadásáról, ezért az Ajtony elleni hadjáratot 1008-ra keltezte.²² Nézete szerint „komoly érvek hozhatók fel amellet, hogy a fekete magyarok mögött kabarokat keressünk, akik a „fehér magyarok” hét törzséhez csatlakoztak.”²³ Györffy úgy vélekedett, hogy nem lehet vitás, hogy „Fehér-Magyarország a hét magyar törzs Magyarországa volt, a szerecsen lakosságú Fekete-Magyarország pedig csatlakozott kabar törzsek, a szaracén kálizok és varsányok, a székelyek stb. országa.”²⁴ Fogalmazása szerint „a fekete magyarok elsősorban a déli határvidékre telepített kabarokkal azonosíthatók”, de fekete magyarokat feltételez a későbbi hercegség (dukátus) bihari és nyitrai részein is.²⁵ Az orosz őskronika adataival kapcsolatban úgy vélekedett, hogy a fehér ugorokon magyarokat kell érteni, akik az elköltöző bolgárok helyére húzódtak a Dnyepertől keletre levő térségben a 7. században, míg a kabarokkal azonosítható fekete ugorok Kijev mellett vonultak el a besenyők megjelenésekor a 9. század végén.²⁶ Györffy értelmezésében tehát az előkelőbb magyarok viselték a fehér magyar, az alávett katonai segédnép, a kabarok pedig a fekete magyar megjelölést. Querfurti Brúnó a kabarok egyik területén, az al-dunai részeken (Krassó és Keve megyék területén) térített sikertelenül, majd István Ajtony ellen indított sikeres, 1008. évi hadjárata vezetett a fekete magyarok/kabarok megtérítéséhez.

Kristó Gyula hasonlóképpen Querfurti Brúnó híradásából indult ki, idekapcsolta hajóútját, az alsó részeken való térítést, de nyugatabbra levő vidéket vett gyanúba, a Duna bodrogi szakaszától a Szörénységig terjedő tájékat. Brúnó levelének erőszakos térítésre vonatkozó utalása alapján bevonta Adémar interpolálnak nevezett tudósítását István háborújáról Fekete Magyarország ellen, és azt Györffyyel megegyezően 1008-ra tette. Kizárta azonban azt, hogy Ajtony ellen folyt volna e háború, hiszen a csanádi püspökséget csak 1030-ban szervezték meg. Véleménye

²⁰ KRISTÓ 1985. 11.

²¹ A fekete és fehér magyarok említésének 5:2-es arányára vö. TÓTH 1997. 82.

²² GYÖRFFY 1977. 172–173.

²³ GYÖRFFY 1977. 166.

²⁴ GYÖRFFY GYÖRGY: *Tanulmányok a magyar állam eredetéről*. Lásd: A nemzetségtől a vármegyéig. A törzstől az orszáig. Kurszán és Kurszán vára. Budapest, 1959. (továbbiakban: GYÖRFFY 1959) 76.

²⁵ GYÖRFFY GYÖRGY: A kabar kérdés. In: uő.: *A magyarság keleti elemei*. Budapest, 1990. 92.

²⁶ GYÖRFFY 1959. 75–76. 242. jegyzet, 78–79. 18. jegyzet

szerint is Szent Péter első legációja Azo pápai legátus megjelenésére utal, aki a pécsi püspökség alapításánál jelen volt, alapítólevelében szerepel.²⁷ Mindezek alapján feltételezte, hogy a fekete magyarok lakhelye a pécsi püspökség területén, „a Duna mentén, a későbbi megyebeosztás szerint a folyó baranyai, Valkői és szerémi szakaszán kereshető.” Míg a fekete magyarok lakhelye vonatkozásában véleménye eltért Györffyétől, megegyezett vele abban, hogy a fekete magyarokon a csatlakozott kabarokat kell érteni. Adémar sötét színre való utalása alapján úgy vélte, hogy „Fekete Magyarország onnan kaphatta nevét, hogy lakói bőr- és hajszínük alapján sötétebbek voltak annál a népességnél, amely Magyarország más részét, az ún. Fehér Magyarországot lakta.”²⁸ Későbbi, mohamedán népelemekre (káliz, böszörmény, izmælitæ) való utalások alapján úgy látta, hogy a pécsi püspökség Dráván inneni és túli részein kimutatható a hajdani kabar (kazár) nép emléke, és a fekete magyarokkal azonosítható kabarok egyik lakhelye e területen lehetett. E hipotézis értelmében István 1008-ban a fekete magyaroknak is nevezett kabarok egyik csoportja ellen indított háborút, akiknek erőszakos megtérítése után került sor területükön a pécsi püspökség megalapítására. Kristóhoz hasonlóan nagyjából e területre, a Balatontól a Dráváig húzódó részre helyezte az általa kházir (kazár)-koóroknek nevezett kabarok egészének szállásterületét Karácsonyi János. Egy fontos különbséget kell említenünk, Karácsonyi úgy vélte, hogy Koppány territóriumán laktak a fekete magyarok.²⁹

Etnikai eredetűnek vélte a fekete és fehér magyar megkülönböztetést a „kettős honfoglalás” elméletét felállító László Gyula is. Témájának megfelelően az orosz őskronikából indult ki, bár tárgyalta a 11. századi forrásokat is. Szerinte a fehér ugrok a „dunai bolgár honfoglalás korában, tehát nagyjából a 670–680-as évek táján telepedtek a Kárpát-medencébe, de keleti hazájukban már Hérakleiosz császár korában feltűntek.” Felvetette azt is, hogy az általa a 670-es évekre keltezett, első honfoglalás onogurjainak neve esetleg szavartoi aszfaloi (szárd) lett volna. Rekonstrukciója szerint a 10–11. századi hiteles tudósítások kétségtelenné teszik, hogy a Kárpát-medencében két rokon nép élt, az egyik – az orosz őskronikák szerint – korábban, a bolgár honfoglalással egy időben került volna hazánkba (680 táján), a másik, az Árpád vezette fekete magyarság pedig Oleg idejében, azaz a 9. század fordulóján.³⁰ Elmélete szerint tehát nemcsak etnikai eredetű különbségek lehettek a fehér és fekete magyarok között, bár rokon népeknek tekinti őket, hanem eltérő időben is kerültek a Kárpát-medencébe.

Egy másik csoportba sorolható elméletek nem etnikai, hanem a hét törzsen belüli politikai, törzsi, területi megosztásnak tekintik a fehér–fekete magyar kettősséget. A kutatók általában említették az általános színszimbolikai jelentést, miszerint a fehér szín az előkelőségre, míg a fekete az alávettetésre utalt.³¹ Jómagam azt is felvettem, hogy a nomád népekre jellemző színnevekről lehet szó, amelyek az egyes törzsek égtájak szerinti földrajzi elhelyezkedésére, orientációjára vonatkoznak. Eszerint a nomádoknál a fehér szín a nyugatot, a fekete északot, a kék keletet, a vörös pedig a déli irányt jelölte.³² Egyes kutatók egy-egy törzshöz kapcsolták a

²⁷ A pécsi püspökség alapítólevelére – amelyet átiratokból, említésekben ismerünk – vö. ÁKÍF 92–94. (Ford. Piti Ferenc.)

²⁸ KRISTÓ 1985. 12–16.; hasonlóan lásd MAKK FERENC: *Magyar külpolitika (896–1196)*. Szeged, 1996.² Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 2. (továbbiakban: MAKK 1996.) 56.

²⁹ KARÁCSONYI JÁNOS: *A magyar nemzet áttérése a nyugati kereszténységre 997–1055*. Oradea (Nagyvárad), 1926. 21., 32.

³⁰ LÁSZLÓ GYULA: A „kettős honfoglalás”. Budapest, 1978. (továbbiakban: LÁSZLÓ 1978.) 137–146.

³¹ Lásd pl.: LÁSZLÓ 1978. 147.; Ifj. Horváth 1967. 108–110.; GOLDEN, P. B.: *Khazar Studies. An Historico-Philological Inquiry into the Origins of the Khazars*. Volásd I. Budapest, 1980. 103., 142.

³² TÓTH 1983. 7–8.; a színszimbolikai jelentésre vö. DE SAUSSURE, L.: *Le système cosmologique Sino-Iranien*.

fehér és fekete magyarokat. Ifj. Horváth János elemzésében ugyan figyelembe vette Querfurti Brúnó tudósításait is, mégis inkább Adémar híradásának elemzésére épített. Nézete szerint ugyan a krónikás már nem értette a fekete jelző értelmét, mégis Adémar Fekete Magyarország elleni háborúról szóló passzusa alapján következtetett ifj. Horváth a fekete magyarok korabeli lakhelyére. Összevetette ezt a tudósítást az Altaichi Évkönyv bejegyzésével a Gyula elleni 1003. évi háborúról, és a nagyfokúnak vélt hasonlóság alapján a fekete magyarokat a Gyula erdélyi territóriumára helyezte. Összegzése szerint „a nyugati források Ungaria Alba, ill. Ungaria Nigra megkülönböztetése a magyar államalapítás ideje táján részben földrajzi elkülönülést ...részint nyilvánvalóan hatalmi csoportosulást is jelentett.”³³ Más kutatókban is felmerült, hogy a gyulák törzsére vonatkozott a fekete magyar megjelölés, és Erdélyben volt a lakhelyük.³⁴ Jómagam első vonatkozó publikációmban lehetségesnek véltem, hogy „nomád orientációs szimbólum esetén a gyula törzse lehetett fekete magyar”, mivel Konsztantinosz határleírása szerint észak felé a besenyők voltak szomszédosak a magyarokkal, azaz vélhetően az Erdélyben lakó gyula törzsszel, és a fekete szín északi égtáj szerinti elhelyezkedésre utalt. A nyugati orientációt és előkelőséget is jelentő fehér színnév a fejedelmi törzsre vonatkozott. Utaltam ugyanakkor arra, hogy a fekete magyarok erdélyi lakhelye esetén „aligha jöhetett Brúnó hajóval az itt lakó fekete magyarokhoz”.³⁵ Más kutatók a keleti, a tiszántúli néprészeket vették gyanúba a fekete magyarok kapcsán. Szent István két ellenfele jött szóba, az erdélyi Gyula és a Maros-Al-Duna között lakó Ajtony. Ebben az értelmezésben szintén Adémar híradása játszott szerepet, aki Szent István háborújáról emlékezett meg Fekete Magyarország ellen, amelyet más források alapján azonosítottak a Gyula és Ajtony elleni harcokkal. E koncepció legjelesebb képviselőinek Hóman Bálintot és Váczy Pétert tekinthetjük.³⁶ Jómagam a fekete magyarokat mindenképpen a hét törzsen belül kerestem. Második vonatkozó tanulmányomban úgy véltem, hogy „egyes törzsek törvényszerűen oppozícióba kerültek az uralkodóval és a kereszténységgel szemben; rájuk vonatkozik a 11. század eleji forrásokban szereplő fekete magyar megjelölés.” Querfurti Brúnó térítésének feltehető dunai színhelye alapján, és Szent István lehetséges ellenfeleinek számbavétele után „Koppány és a Gyula népet” tekintettem fekete magyaroknak, Ajtonyt időrendi szempontból, az Istvánnal szövetséges Aba Sámuelhez köthető kabarokat pedig politikai, lokalizációs okokból zártam ki.³⁷ E tanulmányom logikáját követve, és a népvándorlás népeinél szereplő színneveket vizsgálva Klima László szintén politikai értelmezést fogadott el. Következtetése szerint olyan duális struktúrák jöttek létre, amelyben a hatalom, a vezető csoport a fehér színnvet használta, míg ellenfeleit, az alávetett, fellázadó csoporto(kat) fekete színnévvel illette. Klima szerint a magyarság függő helyzetét az onogur és a kazár korszakban jól tükrözi szavárd („fekete fiúk”)

Journal Asiatique 1923. 235–297.; LUDAT, H.: Farbenbezeichnungen in Völkernamen. In *Saeculum* bd. 4. 1953. (továbbiakban: LUDAT 1953.) 138–155.; PRITSÁK, O.: Orientierung und Farbsymbolik. In *Saeculum* bd. 5. 1954.. (továbbiakban: PRITSÁK 1954.) 376–383.

³³ IFJ. HORVÁTH 1967. 107.

³⁴ A Karának (=fekete) olvasott Kér törzsre gondolt PAULER GYULA: *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt*. I–II. Budapest, 1899.²I. 395. 88. jegyzet., KARÁCSONYI JÁNOS: *Szent István király élete*. Budapest, 1904. 20.

³⁵ TÓTH 1983. 6–8.

³⁶ BALANYI GYÖRGY: *Szent István*. Budapest, 1931. 14.; VÁCZY PÉTER: Gyula és Ajtony. In *Emlékkönyv Szentpétery Imre születésének 60-ik évfordulójára*. Budapest, 1938. 502.; uő.: A korai magyar történet néhány kérdéséről *Századok* 1958. 1–4. sz. 333.; HÓMAN BÁLINT – SZEKFŰ GYULA: *Magyar Történet* I. Budapest, 1928. 182–183.; BÓNIS GYÖRGY: *István király*. Budapest, 1956. 127.

³⁷ TÓTH 1987. 27–28.

népneve, amelyet a Perzsia vidékén letelepedett, kazároknak alávetett néprész továbbra is viselt. Véleménye szerint a PVL 7. századi fehér ugorjai az uralkodó onogurokat jelölték, a fekete ugorok pedig a magyarok voltak e korszakban. A magyarság a honfoglalás után megszabadulván „függő helyzetéből és ennek bélyegétől, a fekete ugor névtől... már önmagán belül különböztetett meg fehér és fekete magyarokat.” Klima ugyanakkor nem adott választ arra, hogy a hét törzsön belül kell-e keresni a fekete magyarokat a honfoglalás után, a 11. század elején vagy pedig a kabarokkal azonosíthatjuk őket. Nem elemezte igazán az orosz őskronikát, különösképpen pedig nem vizsgálta a 11. század eleji forrásokat (Querfurti Brúnó, Adémar) hipotézise szempontjából. Valójában egy általános népvándorlás kori logikai rendszerbe; a hatalom és ellenzék, a jó és rossz, a kereszténység és a pogányság duális rendszerébe illesztette be a fehér és fekete színneveket, és ezeket adaptálta a magyarokra is. Elismerte ugyanakkor, hogy elmélete legalábbis azon népek esetében (pl. fehér horvátok, fehér oroszok), ahol csak az egyik színnév maradt fenn, „csak gyanúkat fogalmazhatjuk meg, de az általunk bizonyítani kívánt duális struktúrába nem illeszthetők be.”³⁸ Végezetül találkozunk olyan értelmezéssel is, amely a fehér és fekete kettősséget szélesebben, hadrendi alapon értelmezi, az előkelőbb jobb szárnyat jelölték fehér színnel, míg a kevésbé előkelő bal szárnyat a fekete színnel.³⁹ Jómagam harmadik tanulmányomban az orosz őskronika vonatkozó adatai, az etelközi magyar törzsek szállásterületeinek besenyő analógiával történt rekonstrukciója alapján arra a következtetésre jutottam, hogy „a fekete ugorok a Dnyepertől keletre lokalizálható keleti magyar törzsekkel azonosíthatók, míg a fehér ugorok esetében a Dnyepertől nyugatra lakó nyugati magyar törzsekre gondolhatunk.” A honfoglalás után, a Kárpát-medencében is a szállásterület keleti felében lakó négy törzset (Nyék, Kürtgyarmat, Jenő és Keszi) tekintettem fekete magyarnak, amely törzsek közül az Ajtony és a Gyula vezette törzseket ismerjük.⁴⁰ Más munkámban úgy fogalmaztam, hogy a fekete magyar megjelölés „a keleti magyar törzsekre vonatkozhatott, akik a szállásterület keleti felében (Dnyeper és Don) között laktak, s akiknek egy része a Kaukázus vidékére költözött. E csoport egy része vonulhatott el Kijev mellett a honfoglalás idején. Lehetséges, hogy e színmegjelölés sötétebb bőrszínükkel állt kapcsolatban, s török etnikumú csoportot sejtethünk bennük: Ennek megfelelően a fehér magyarok nyugati törzsek lehettek, akiknek világosabb bőrszíne talán más etnikumot (finnugor) rejthetett.”⁴¹

Az etnikai, politikai-törzsi magyarázatok mellett még egy lehetőség merült fel a fekete magyarok, illetve a fehér-fekete kettősség értelmezésére. Mind Querfurti Brúnó, mind pedig Adémar utalt a fekete magyarok pogány voltára, térítettek közöttük, végül pedig erőszakkal kereszténnyé tették őket.⁴² A Vata-féle pogánylázadás segítségével hatalomra került, azt szigorú intézkedéssel felszámoló I. Andrászt a krónika fehérnek és katolikusnak (albus et catholicus) nevezte.⁴³ A fenti adatok alapján feltételeztem, hogy a fehér-fekete kettősség a kereszténység és pogányság ellentétét is kifejezhette, hiszen Adémar szerint Fehér Magyarország uralkodójaként

³⁸ KLIMA LÁSZLÓ: Fehér és fekete. Duális társadalmi struktúrák a népvándorlás kori népeknél In *Hermann Ottó Múzeum Évkönyve XXX-XXXII* (1987–1989). Miskolc, 1993. (továbbiakban: KLIMA 1993.) 115–126; uő: Fehérvár, Fejéregyháza, Fehértemplom. *Névtani Értesítő* 1993. 185–191.

³⁹ LÁSZLÓ GYULA: *A honfoglaló magyar nép élete*. Budapest, 1944. (Reprint 1988.) 182–183., 202.

⁴⁰ TÓTH 1997. 84., 87–88.

⁴¹ TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: *Leveidától a Kárpát-medencéig*. Szeged, 1998. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 14. (továbbiakban: TÓTH 1998.) 94.

⁴² TÓTH 1983. 8.

⁴³ SRHI. 344.

támadott István a pogány Fekete Magyarország ellen. Az Istvánnal szembekerülő pogány magyar törzsek tekinthetők tehát fekete magyaroknak.⁴⁴

A források és az eltérő értelmezések (etnikai, politikai, vallási) áttekintése után újra fel kell vetnünk a kérdést, meg tudjuk-e határozni forrásaink alapján, kik voltak a fekete magyarok, miért nevezhették őket így, hol laktak, és hol folytathatta közöttük eredménytelen térítők munkáját Querfurti Brúnó. Előre kell bocsátanom, hogy biztos megoldást a források gyér száma, értelmezési problémáik és ellentmondásaik miatt aligha adhatunk. Más forrásokat, analógiákat is alkalmaznunk kell, amelyek érvényessége, idekapcsolása természetesen megkérdőjelezhető, de más lehetőségünk, úgy gondolom, jelenleg nincs.

Forrásaink közül Querfurti Brúnó híradásával kell kezdenünk. Aligha vitatható, hogy ő az egyetlen vitathatatlanul hiteles forrásunk, aki biztosan járt a fekete magyarok között, és egyik munkájában röviden be is számolt erről. Brúnó feltételezhetően hallotta e megnevezést, tehát nemcsak korabeli, hanem vélhetően a magyarok között is elterjedt névről lehet szó. Sajnos Brúnó nem árulja el az elnevezés okát, vélhetően azért, mert maga sem volt ezzel tisztában, valószínűleg nem is érdekelte. Vérbeli hittérítőként, aki hivatásának érezte a pogányok megtérítését, akár a mártíromság vállalása árán is, csak a térítés eredményessége foglalkoztatta. Ez pedig saját bevallása alapján is csak vérszegény eredményeket hozott, hiszen balsikerű munkának (sinistro opere) minősíti maga is saját igehirdetését, ugyanerre utalhat a „gyenge vállal” (infirmum humero) kitétel is. Utóbbi ugyan lehet István nagyobbik legendája vagy akár Brúnó kései legendája alapján úgy is értelmezni, hogy a pogányok meg is sebesítették, de a hangsúly mindenképpen a térítés sikertelenségén van. Elgondolkoztató ugyanakkor, hogy Brúnó levelében is utal saját térítők munkájára, mint eredménytelen időöltésre, de ekkor minden különösebb megjelölés nélkül csak magyarokról beszél. Számára tehát a magyarok vagy a fekete magyarok elnevezés – úgy tűnik – nem jelentett semmiféle érdemi különbséget. Brúnó térítésének helyszínét illetően hangsúlyozni szokták, hogy Regensburgból hajóval ment Magyarországra. Mindez valóban Duna menti színhelyet sugallna, de pusztán ezért nem zárhatunk ki más területet sem, folytathatta útját a későbbiekben szárazföldön is. Bonifáccal való azonossága esetén Magyarország alsó részein téríthetett, de kérdéses, hogy a nagyobbik István-legendát utalása mennyire értendő szó szerint, és csakis a déli részekre vonatkoztatható-e, s persze azon belül inkább a dunántúli vagy pedig a Dunától keletre levő területre. Querfurti Brúnó saját tapasztalataira épülő tudósítása alapján csak annyit tudunk meg a fekete magyarokról, hogy Magyarországon laktak, pogányok voltak és ő nem ért el eredményt térítésüket illetően. II. Henrik írott levelében valamivel több információhoz jutunk a fekete magyarokat illetően, ezt Brúnó valamilyen szóbeli értesülésből szerezte, így hitelessége már valamivel csekélyebb, mint saját személyes tapasztalataira épülő híradása. A német uralkodóhoz írt levelében utalt arra, hogy a fekete magyarokat erőszakkal megtérítették, és megérkezett hozzájuk Szent Péter első legációja, azaz az első pápai követség. Brúnó e levelében tehát arról ad hírt, hogy szemben saját eredménytelen missziójával teljes sikert aratott a térítés, valamennyi fekete magyar megtért. Brúnó humánusáról tanúskodik, hogy bár az eredménynek – amelyet a későbbi pogánylázadások (1046, 1061) ismeretében némi

⁴⁴ TÓTH 1983. 8.; TÓTH 1987. 28.; hasonló értelmezésre vö. KOSZTOLNYIK, Z. J.: *Hungary under the early Árpáds, 890s to 1063*. New York, 2002. 99–100.; Klima értelmezése szerint a központi hatalmat és kereszténységet megőrző Andrásnak és Bélának járt ki a fehér jelző, míg pogány testvérüknek, Leventének nem, vö. KLIMA 1993.; valójában a krónika csak Andrászt nevezi fehérnek és katolikusnak (albus et catholicus), Bélát viszont kopasznak és barna színűnek (calvus et colore brunus), vö. SRH I. 344, 360, 180; ezt azt jelentheti, hogy a krónikás Andrászt kereszténynek, Bélát pedig kopaszra nyírt pogánynak tüntette fel, vö. TÓTH 1983. 8.

szkepszissel fogadhatunk – kétségkívül örült, az erőszakos térítés módszereit, némelyek megvakítását elítéli. A megvakítás későbbi párhuzamára a pogány hajlamúnak említett Vazul esetét hozhatjuk fel, akit ezáltal az uralkodásra alkalmatlanná tettek.⁴⁵ Önmagában Brúnó levele sem tanúskodik a fekete magyarok kilétéről, az elnevezés okáról. A kutatás okkal gondolt arra, hogy a pécsi püspökség 1009. augusztus 23-i alapítólevelében szereplő Azo ostiai püspökhöz, pápai legátushoz kapcsolhatjuk a Brúnó által említett pápai követséget. Brúnó értesülhetett a pápai legáció megjelenéséről, amely kapcsolódott az egyházszerkezéshez; 1009-ben új egyházmegyék alakultak, a pécsi és talán a kalocsai és az egri püspökségeket állították fel.⁴⁶

A fekete magyarok erőszakos megtérítését a kutatók egy része az Adémar krónikájában levő keltezetlen háborúval kötötte össze, és Querfurti Brúnó levelének kikövetkeztethető dátuma –1008 vége vagy 1009 eleje – alapján 1008-ra datálta Szent István hadjáratát. Továbbá feltételezték, hogy maga Brúnó-Bonifác is 1003-ban, majd később is ott próbált téríteni, ahol a fekete magyarok laktak, és amelyet István király 1008-ban megtámadott, s erőszakkal térített kereszténységre.⁴⁷ Úgy vélem, hogy a két forrást nem kapcsolhatjuk így össze. Brúnó kétféle térítésről számolt be, saját szelíd, eredménytelen kísérletéről, majd az erőszakos, kényszert is alkalmazó, sikeres térítésről. Brúnó alapján azonban nem kell feltétlenül olyan beháborúra gondolnunk, amely Adémar tudósításában egyértelműen megjelenik, és a keresztény hitre térítés előfeltételeként szerepel. A francia krónikás laza időrendet alkalmazó munkájában Szent István háborúja nem beháborúnak tűnik, hanem két külön ország harcának, a keresztény Magyarország és a pogány Fekete Magyarország küzdelmének. Valójában bármelyik államszervező háborúval azonosíthatjuk e háborút; a Koppány elleni 997-es harcra, vagy még inkább a Gyula elleni 1003-as hadjáratra, akár a bizonytalan időpontban Ajtony ellen folytatott támadásra is gondolhatunk. Tekintettel arra, hogy külföldön, az Altaichi Évkönyv tanúbizonysága szerint a Gyula elleni hadjáratot ismerték, és az erdélyi territóriumot külön országnak (regnum) titulálták, ezért valóban erre a hadjáratra vonatkozhat Adémar érdekes tudósítása.⁴⁸ Nem szükséges tehát beiktatnunk egy 1008-ra keltezhető hadjáratot akár a forrásokban névszerint említett Ajtony, akár pedig a forrásokban nem is szereplő ellenség, a kabarok egy csoportja, törzse ellen. Az is okkal feltételezhető, hogy Szent István aligha küldte volna az előkelő térítőörseket és merseburgi püspököt egy még nem pacifikált területre, még ha az saját maga által is bevállaltan vágyott a vértanúságra.⁴⁹ Adémar tudósítása érdekesen tükrözi István államszervező harcait, annak vélhetően egy állomását kiragadva. Valójában e híradás csak azt erősíti meg, hogy voltak fekete magyarok, István sikeresen harcolt velük és erőszakkal keresztény hitre térítette őket. Querfurti Brúnó és Adémár tudósításában csak az a közös, hogy mindkettő említi a térítésnél az elkerülhetetlen erőszakot. A két híradás alapján sem lehet pontosan behatárolni a fekete magyarok lakhelyét, hiszen aligha biztos, hogy Brúnó azon a területen térített, amelyet István király korábban vagy később megtámadott, ráadásul több ellenfélről van tudomásunk a forrásokban.

⁴⁵ SRH I. 320.

⁴⁶ KOSZTA LÁSZLÓ: A kereszténység kezdetei és az egyházszerkezés Magyarországon. In Kristó Gyula (szerk.): *Az államalapító*. Budapest, 1988. 183–186.; a pécsi és kalocsai érsekséget említi, s a kalocsai metropolia felállítását feltételezi MAKK 1996. 56.

⁴⁷ GYÖRFFY 1977. 166., 172–173.; KRISTÓ 1985. 12–16.

⁴⁸ Az Altaichi évkönyvek az elveszett Nagyobb Hildesheimi Évkönyvből vett tudósítására vö. ÁKÍF 238. (ford. Makk Ferenc); Ifj. HORVÁTH 1967. 107.

⁴⁹ II. Henrikhez írt levelében írja Brúnó, hogy „túlzottan félték, hogy (vértanú)halált akarok halni. Ezt bizonyára megtettem volna, s meg is teszem...”, ÁKÍF 90. (Ford. Thoroczkay Gábor)

Adémar egy olyan információt adott, amely segítséget adhat a fekete és a fehér magyarok kilétének felderítéséhez. Szerinte két ország volt. Az egyiket, amelyikben Brúnó püspök is járt, és amelyiknek István volt a királya, Magyarországnak vagy Fehér Magyarországnak nevezték. A másikat, amelyiket István megtámadott, Fekete Magyarországnak hívták. A francia krónikás szerint Fekete Magyarország népe, a fekete magyarok színe (bőrszíne) sötét, mint az etiópoké. Adémar tudósítása kétségtelenül érdekes, hitelessége – nemcsak az interpoláció felmerült, bár újabban elvetett gyanúja miatt – azonban kérdéses. Adémar nem szemtanú, nem járt soha Magyarországon, nem térített a fekete magyarok között, mint Brúnó, aki egyáltalán nem tett említést az elnevezés okáról. Így Adémar magyarázata a fekete magyarok sötét bőrszínéről naív következtetésnek tűnik, amely egyébként jellemző volt a középkori krónikásokra. Párhuzamként említhetem Kézai Simon és a 14. századi krónikakompozíció állítását arról, hogy Szkítia lakóinak színe „inkább fekete, mint fehér.”⁵⁰ A *Descriptio Europæ Orientalis* névtelen szerzője szerint a magyarok színe fekete.⁵¹ Így nem szükséges, hogy Querfurti Brúnó és Adémar fekete magyarjait feltétlenül sötétebb bőrű, a magyaroktól különböző mohamedán népességnek,⁵² és/vagy kazár kabaroknak tekintsük, ahogy azt a kutatásban többen is feltételezték. Kétségtelen, hogy a 11–13. századi Magyarországon szép számmal lakott izmælitá, mohamedán, káliz és székely népesség a pécsi püspökség területén is.⁵³ Arra azonban nincs egyértelmű bizonyítékunk, hogy ezek a csatlakozott kabarokhoz kapcsolhatók. Nem tudjuk ugyanis bizonyosan, mikor kerültek e mohamedán népelemek a Kárpát-medencébe, a honfoglalás idején vagy pedig később. Ráadásul Querfurti Brúnó a fekete magyarok teljes megtéréséről ír levelében, így mindenképpen furcsa lenne, ha a 12–13. században a megtértek utódai újfent mohamedánok lennének. Az sem tekinthető bizonyítottnak, hogy a kabarok 11. század eleji leszármazottjai sötétebb bőrszínűek lettek volna, mint a magyarok. Így Adémar magyarázatát inkább tekinthetjük egy középkori toposznak a magyarokra vagy a magyarok egy csoportjára vonatkozóan, mintsem hitelt érdemlő információnak, amelyből következtethetnénk a fekete magyarok etnikumára vonatkozóan. Adémar Fehér Magyarországgal kapcsolatban érdemes arra utalni, hogy két passzusában felváltva használja a Magyarország és Fehér Magyarország megnevezéseket, míg Querfurti Brúnónál a magyarok és fekete magyarok vonatkozásában tapasztalhatunk hasonlót.

Az orosz őskronikában szereplő fehér és fekete ugorok kiléte is rejtélyes kérdést jelent. A 7. században feltűnő ugorok az eredeti bizánci forrásban még bizonyára türk néven szerepeltek. Ez akkor jelölhette a türköket, kazárokat, bolgárokat is. Ez a türk elnevezés a 9–10. században már a magyarokra vonatkozott, így a szlávok által nekik adott ugor név került be a Nesztor-krónikába.⁵⁴ A krónikás próbálta elkülöníteni egymástól a két népet, ezért a korábbi ugor (türk) népet fehér ugoroknak, a későbbi, 9. század végi, Kijev mellett elvonuló, honfoglaló ugor (türk) népet fekete ugoroknak nevezte. A nehezen értelmezhető tudósítások ugyanakkor nem zárják ki azt, hogy mindkét nép betelepedett a Kárpát-medencébe; így e forrás alapján sem a kettős honfoglalás

⁵⁰ SRH I. 45., 252.

⁵¹ GÓRKA, O. (ed.) *Anonymi Descriptio Europæ Orientalis*. Imperium Constantinopolitanum, Albania, Serbia, Bulgaria, Ruthenia, Ungaria, Polonia, Bohemia anno MCCCVIII. exarata. Cracoviæ, 1916. 49. – a forrást fordította BORZÁKNÉ NACSA MÁRIA: *A Descriptio Europæ Orientalis eszmei háttere és politikai célzatossága*. Bölcsészdoktori értekezés. Kecskemét, 1985.

⁵² IFJ. HORVÁTH 1967. 106.

⁵³ KRISTÓ 1985. 16.

⁵⁴ Vö. pl.: VERNADSKY, G.–FERDINANDY, M.: *Studien zur ungarische Frühgeschichte*. I. Lebedia. II. Álmos. München, 1957. 13.

elmélete nem vehető el,⁵⁵ sem pedig az, hogy a fehér és fekete ugorok 9. századi honfoglalását vonta össze a krónikás.⁵⁶ Balogh László az utóbbihoz hasonló következtetése szerint mind a fehér ugorok, mind pedig a fekete ugorok magyarok, mindkettőjük esetében a honfoglalásra utalt a PVL. Szövegkritikai elemzése értelmében Niképhoros pátriárka volt a szláv szöveg előképe, és az idézett forrásban két szerkesztő munkáját lehet felfedezni. Az első szerkesztő tévesen kapcsolta a 7. század ugorjaihoz, valójában a türkökhöz, kazárokhoz a honfoglaló fehér ugorokat. A másik szerkesztő, átdolgozó ugyanakkor „már nem volt tisztában azzal, hogy a fehér ugorokra vonatkozó mondat valójában honnan veszi eredetét”, s mivel bekerült egy türkökre, avarokra vonatkozó betét is, ezért a besenyőkkel záruló rész végén „tett egy rájuk (ti. az ugorokra – T. S. L.) vonatkozó utalást.” Így a fekete ugor elnevezés voltaképpen e kései szerkesztőtől származhat, a PVL „egy átdolgozójának figyelmetlenségéből adódó hírkettőződéséről van szó.”⁵⁷ E feltevés elfogadható, mindenesetre továbbra is lehetségesnek tartom, hogy a fehér ugor elnevezés nem a magyarokra vonatkozik, hanem a 7. századi türk népre, valószínűleg leginkább a kazárokra vagy esetleg az onogur-bolgárokra.⁵⁸ A fekete ugor elnevezésben viszont kronológiai okoknál fogva is kereshetjük a magyarokat vagy fekete magyarokat. A PVL alapján ugyanakkor valóban nehéz megállapítani, hogy kiket és főként miért illettek e fehér és fekete ugor megnevezéssel.

Forrásaink alapján valószínűsíthető, hogy a fekete magyar megjelölés a 11. század első évtizedében elterjedt és ismert megjelölés volt a Kárpát-medencében élő, zömében még pogány magyar népeiségre vagy legalább egy részére vonatkozóan. Querfurti Brúnó 1003-ban és később is térített náluk, és híradással volt erőszakos megtérítésükről is. A kortárs francia krónikás is hallott róluk, valószínűleg toposzt alkalmazva sötét bőrszínükkel magyarázta elnevezésüket, tévesen külön országot tulajdonított nekik, amelyet a másik, Fehér Magyarország uralkodója meghódított és keresztény hitre térített. Az orosz őskronikába is bekerültek fekete ugor néven a fekete magyarok a honfoglalás időszakára vonatkozóan, míg a fehér ugorokat egy korábbi időszakban említették, bár e különbségtétel fakadhat a PVL szerkesztéséből is. Érdekes mindenesetre, hogy az időben korábbi vagy legalábbis korábbinak vélt ugorok kapták a fehér, míg a szövegben később említett ugorok a fekete jelzőt.

A fekete magyarokat említő forrásaink alapján nem tudunk minden szempontból kielégítő magyarázatot adni az elnevezés eredetére, a fehér és fekete magyar kettősség feloldására. Amennyiben e rejtély egyáltalán megfejthető, hasonlatosan más magyar őstörténeti problémákhoz, valamilyen korabeli analógiát kell keresnünk e megnevezések hátterére. Jóllehet a nomádoknál valóban az előkelőség, nemesség jelölésére szolgált a fehér, míg az elnyomott, alávett státusra utalt a fekete színnév, korántsem biztos, hogy itt is erről van szó. Hasonlóképpen a korábban említett égtáji, orientációs színnevek – a fehér nyugati orientációt, a fekete északi égtájat jelölne – sem nyújtanak kielégítő megoldást.⁵⁹ A kereszténység–pogányság ellentéte sem ad megoldást, különösképpen a korai időszakra vonatkozóan.

⁵⁵ Vö. LÁSZLÓ 1978. 137–140.

⁵⁶ Erre lásd TÓTH 1983. 4–5.; hasonlóképpen TÓTH 1998. 92–93.; a fehér és fekete ugorokat egyaránt honfoglaló magyaroknak tekinti még KRISTÓ GYULA – H. TÓTH IMRE: *Az orosz évkönyvek néhány magyar vonatkozásáról*: AUsz 103. tom. 1996. 26–27.

⁵⁷ BALOGH 2005. 34., 36–37., 45.

⁵⁸ Kazárokra utalhatott a fehér ugor elnevezés, vö. LUDAT 1953. 143. 18. jegyzet; IFJ. HORVÁTH 1967. 101.; feltételelesen fogadta csak el MACARTNEY, C. A.: *The Magyars in the Ninth Century*. Cambridge, 1930. (továbbiakban: MACARTNEY 1930.) 175.; bolgárokra MORAVCSIK GYULA: *Az onogurok történetéhez*. *Magyar Nyelv* 1930. 3–4. sz. 107.; onogurokra mint fehér ugorokra a legújabbban KLIMA 1993.

⁵⁹ Vö. 32. jegyzet.

VII. Konsztantinosz bizánci császár (944–959) 10. század közepén összeállított nagyszerű munkája, *A birodalom kormányzása* (*De administrando imperio*), amely a korabeli világ nagyszerű kézikönyve, kompendiuma, nyújt segítséget.⁶⁰ A bizánci császár két szláv nép esetében is használja a fehér megjelölést; az egyik a szerb, a másik a horvát. A szerbekről elmondja, hogy a „kereszteletlen szerbektől származnak, akiket fehéreknek (aszprón) is neveznek, s akik Turkián túl azon a helyen laknak, melyet ők Boikinak neveznek.”⁶¹ A horvátokkal kapcsolatban még részletesebb híradást közöl, náluk is kétféle horvát népet különböztet meg. Az első híradás szerint a „horvátok akkortájt Bajivarián túl laktak, ahol most a fehér horvátok (Belokhróbatoi) vannak.”⁶² Majd úgy folytatja a bizánci császár, hogy a horvátok egy része elvándorolt, legyőzte a dalmáciai avarokat, a „többi horvát Frankország táján maradt, és most belochrovátúnak (Belokhróbatoi), azaz fehér horvátoknak (aszproi Khróbatoi) nevezik őket, s saját fejedelmük van.”⁶³ A dalmáciai horvátokkal kapcsolatban arról is tudósít, hogy ezek „a kereszteletlen, s a fehérnek (aszprón) nevezett horvátoktól származnak, akik Turkián (Magyarország – T. S. L.) túl, Frankországhoz közel laknak és a kereszteletlen szerb szlávokkal szomszédosak.”⁶⁴ Végezetül elmondja, hogy „Nagy Horvátország (megalé Khróbatia), amelyet fehérnek (aszpré) is neveznek, a mai napig kereszteletlen, épen úgy, mint a vele szomszédos szerbek.”⁶⁵ Ezt az információt megismétli, amikor azt állítja, hogy a kereszteletlen, fehér szerbekkel nemcsak Frankország szomszédos, hanem a „Féhrnek (aszpré) is nevezett kereszteletlen Nagy Horvátország (megalé Khróbatia) is.”⁶⁶ A fenti tudósítások alapján teljesen világos, hogy a 10. század közepén kétféle szerbet és horvátot különböztettek meg. Az eredeti lakhelyükön maradó, a magyar törzsszövetségtől északnyugatra lakó szerbeket fehér szerbeknek nevezték, míg a leköltözőket csak szerbeknek. Hasonlóképpen az eredeti lakhelyükön maradó, a magyar törzsszövetséggel északkelet felől szomszédos horvátokat fehér horvátoknak nevezték, míg a leköltöző, dalmáciai horvátokat csak horvátoknak. Fehér Horvátország másik megnevezése megalé Khróbatia, azaz Nagy Horvátország volt. E nagy jelző világosan jelzi azt, hogy ez volt a horvátok régi, eredeti lakhelye, amelyre Konsztantinosz is utalt. A horvátok és a szerbek esetében a bizánci császár csak a lakhelyükön maradókra vonatkoztatta a fehér jelzőt, ugyanakkor nem említette azt, hogy az elköltözőket fekete jelzővel illették volna. Egy távoli nép esetében azonban használja e művében is a fekete jelzőt, ezek a bolgárok. A császár megemlíti, hogy az úgynevezett Fekete Bulgária (mauré legomené Bulgaria) meg tudja támadni a kazárokat.⁶⁷ Utal arra is, hogy a Dnyeper folyón át az oroszok át tudnak járni Fekete Bulgáriába (mauré Bulgarian), Kazáriába és Szíriába.⁶⁸ A fekete bulgárokról az Orosz Őskronika, a PVL is utal.⁶⁹ Fekete Bulgária lokalizációja vitatott. Felmerült, hogy a Kubán vidéken lehetett, más álláspont a Dnyeper és a Don közé helyezte.⁷⁰ Bár elvileg Fekete Bulgáriát azonosíthatnánk

⁶⁰ BÍBORBANSZÜLETETT KONSTANTIN: *A birodalom kormányzása*. A görög szöveget fordította Moravcsik Gyula. Budapest, 1950. (Reprint, 2003, Olajos Terézia bevezető tanulmányával). (a továbbiakban: DAI)

⁶¹ DAI 152–153 (32/2–4)

⁶² DAI 142–143 (30/61–63)

⁶³ DAI 142–143 (30/71–73)

⁶⁴ DAI 146–147 (31/3–6)

⁶⁵ DAI 152–153 (31/83–84)

⁶⁶ DAI 152–153 (32/5–6)

⁶⁷ DAI 64–65 (12/3)

⁶⁸ DAI 186–187 (42/77–78)

⁶⁹ Russian Primary Chronicle 76.

⁷⁰ JENKINS, R. J. H. (ed.): *Constantine Porphyrogenitus: De administrando imperio*. Vol. II. Commentary. London, 1962. (továbbiakban: Commentary) 62.; LUDAT 1953. 153.

a volgai Bulgáriával is, de ezt általában elvetették.⁷¹ A volgai Bulgáriát ugyanakkor Fehér vagy Nagy Bulgáriának tekintették.⁷² Tény, hogy Julianus barát utazásakor Nagy Bulgáriának (Magna Bulgaria) nevezték a volgai magyarok szomszédságában levő bolgár szállásterületet.⁷³ Így valószínű, hogy a horvátokhoz hasonlóan a régebbi vagy legalábbis régebbinek vélt szálláshelyen lakó volgai bolgárok területét nevezték nagynak (réginek) és talán fehérnek, míg az elköltöző, kazárokkal és szlávokkal szomszédos bolgár csoport kaphatta a fekete jelzőt, területük pedig a Fekete Bulgária megjelölést.

A konsztantinoszi analógia alapján azt a merész következtetést tehetjük, hogy a tágabb értelemben vett korszakban, legalábbis a 9–11. században a helyén maradó népességet illeték fehér jelzővel, míg az elköltözők kapták a fekete megnevezést. Így a közép-európai térségben a magyar szállásterületől északra levő Nagy vagy Régi Horvátország „öslakói” a fehér horvátok voltak, hasonlóval magyarázhatjuk a fehér szerb elnevezést is, míg a távolabbi, kelet-európai térségben lakó fekete bolgárok onnan kaphatták nevüket, hogy máshonnan költöztek ide. Az analógia alapján az orosz őskronika fekete ugorjai, fekete magyarjai arra a népességre vonatkoztak, akik elhagyták egykori lakhelyüket, a volgai Nagy Bulgáriával (Magna Bulgaria) szomszédos Nagy/Régi Magyarországot (Magna Hungaria), amelyet Fehér Magyarországnak is nevezhetünk és beköltöztek a Kárpát-medencébe. A helyén maradó volgai bolgárokkal szomszédos fehér magyar csoportra vonatkozott az Al Balhi hagyomány híradása is.⁷⁴ A 11. század elején e honfoglaló fekete magyarság utódai között térített eredménytelenül Querfurti Brúnó, aki nem tett különbséget magyar és fekete magyar között. Valójában nem is volt ilyen különbség, csak Adémar próbálta magyarázni az általa nem ismert fekete magyar elnevezést toposz alapján. A pogány fekete magyarok közötti erőszakos térítés, István államszervezése után kereszténnyé vált Fekete Magyarország, csak a távoli, Volga menti Ungaria Maior, Fehér Magyarország maradt pogány, amelynek felkeresésére és megtérítésére Julianus barát és társai vállalkoztak a 13. században. Julianust és társait hasonló buzgalom fűtötte, mint Querfurti Brúnót, aki saját szavaival élve azért ment a fekete magyarokhoz az evangélium hirdetésére, mert elhatározta, hogy „nem fogom sem az álmod addig szememre, sem a nyugalmat szempillámra engedni, amíg meg nem találom Krisztust.”⁷⁵ A domonkos barátok pedig a „keresztény magyarok történetében azt találták, hogy van egy másik, Nagyobb Magyarország (Ungaria maior), ahonnan a hét vezér népével együtt kiköltözött.”, s „megszánták ezeket a magyarokat, akiktől származtak, hogy mind az ideig hitetlenségben tévelyegnek.”⁷⁶ Előbb Ottó próbálkozott társaival a magyarok felkutatásával, majd Julianus 3 társával együtt, végül Julianus találta meg a pogány magyarokat, Nagy/Régi és feltevésem szerint Fehér Magyarország öslakóit a nagy Etil folyó (Volga) mellett (iuxta magnum flumen Ethyl), szót is értett velük. Kitűnt, hogy e magyarok a „régiek hagyományából tudják, hogy ezek a magyarok tőlük származnak, de hogy hol vannak, nem volt tudomásuk róla.”⁷⁷

⁷¹ LUDAT 1953. 153.

⁷² LUDAT 1953. 153.

⁷³ A Julianus első útjáról készült ún. Riccardus jelentésre vö. SRH II. 539.; fordítására vö. GYÖRFFY GYÖRGY (vál., ford.) – GY. RUITZ IZABELLA (ford.): *Julianus barát és Napkelet felfedezése*. Budapest, 1986. (továbbiakban: GYÖRFFY 1986.) 67.

⁷⁴ HKÍF 49–51.

⁷⁵ ÁKÍF 88. (Thoroczkay Gábor fordítása) – az idézet a Zsoltárok könyvéből való, vö. Zsolt 132 (131) 4., 5. – lásd 88. 246. jegyzet.

⁷⁶ GYÖRFFY 1986. 61.

⁷⁷ GYÖRFFY 1986. 68.

Végezetül a fekete magyarok kapcsán érdemes arra is utalnunk, hogy Konsztantinosz tudósítása szerint kettészakadtak a Kazária közelébe, Levediába költözött és szavartoi aszfaloi (szabartoi aszfaloi) néven említett magyarok egy besenyő támadás következtében. A kelet felé, „Perzsia vidékén” letelepedett néprész a régi néven továbbra is szavartoi aszfaloinak hívták, és a nyugatra vonuló magyarok tartották velük a kapcsolatot még a 10. század közepén, Konsztantinosz császár korában is.⁷⁸ A bizánci császár *De Cerimoniis* című munkájából tudjuk, hogy a szavárd népnév jelentése „fekete fiúk” (*maura paidia*) volt.⁷⁹ E népnév-etimológia elfogadása esetén gondolhatunk arra, hogy a Konsztantinosznál megőrzött szavartoi aszfaloi népnév hasonlóképpen fekete ugor, illetve fekete magyar jelentéssel bír, mint az orosz őskronikában vagy a 11. század eleji nyugati forrásokban szereplő népnév.⁸⁰ Valószínű, hogy mind a nyugat felé, Etelközbe vonuló és a Kárpát-medencébe beköltöző néprész és a kelet-délkelet felé elszakadó néprész egyaránt viselhette a fekete magyar megnevezést és csak az őshazában, a volgai Magna Hungáriában maradtak tekinthetők fehér magyaroknak. Így azt a szkeptikus véleményt aligha oszthatjuk, amelyet a 19. század végén, a millenáris történetben Marczali Henrik megfogalmazott a fekete magyarok kapcsán, miszerint inkább a kazárokat és más rokon keleti népeket jelölhették e megnevezéssel, és semmi esetre sem Magyarországon kell keresnünk őket.⁸¹ Szerintem éppen a fekete magyarok kerültek Magyarországra és a Kaukázus vidékére, ahogy arról forrásaink, köztük elsősorban Querfurti Brúnó, ékesen tanúskodnak. *Brúnó csakis fekete magyarok, azaz a hét magyar törzs Kárpát-medencében lakó népe között téríthetett*, és csakis az ő „teljes” megtérítésükről hallhatott és számolhatott be, hiszen a fehér magyarok Magna Hungáriában maradtak. *Nem etnikai (magyar – kabar; finnugor – török), még csak nem is politikai, törzsi (nyugati – keleti néprész; uralkodó néprész – alávetett, lázadó néprész), sőt nem is vallási (keresztény – pogány) megkülönböztetésről van szó, hanem a fehér és fekete jelzők az őshazában maradtak és az elvándorlók megkülönböztetésére szolgáló, elterjedt és ismert epitheton ornansok lehetnek.* Hozzá kell azonban tennünk, hogy a fehér és fekete megkülönböztető jelzőknek lehetett és volt is más jelentése, ez koronként, népenként és helyszínenként különböztetett, ezért általános szabályt, rendszert nem kell felállítanunk, hanem éppen a konkrét, aktuális jelentést kell megkeresnünk. *

Leadás ideje: 2009. november

TÓTH, SÁNDOR LÁSZLÓ
Bruno of Querfurt and the Black Hungarians

Abstract

In this study the author treats the problem, who were the Black and White Hungarians, why they were named so, where they lived. Altogether six passages of three sources deals with them, and five passages refer to the Black Hungarians and just two passages mention the White Hungarians. Our main source,

⁷⁸ Vö. DAI 170–175 (38/9–10, 38/26/28, 38/60–65)

⁷⁹ *De Cerimoniis*. Hrsg. J. J. von Reiske. Bonn, 1829. 689.; az adatra utal például: PRITSAK 1954. 378.

⁸⁰ A szavartoi aszfaloi azonosítására a fekete ugorokkal vö. MACARTNEY 1930. 174–176.

⁸¹ MARZALI HENRIK: A vezérek kora és a királyság megalapítása. In Szilágyi Sándor: *A magyar nemzet története I.* Budapest, 1895. 276.

Bruno of Querfurt in his biography on the Polish hermits (written about 1006-1008) mentioned that he had went to the Black Hungarians and tried to convert them, but in vain. In his letter (about 1008/1009) addressed to the German king, Henry II. he noted that he had heard about the full conversion of the pagan Black Hungarians by force. Ademar of Chabanne in his chronicle (written about in 1030) referred to White Hungary differentiating it from Black Hungary, whose inhabitants are black as the Ethiops. In another passage he told that King Stephen of Hungary attacked and converted Black Hungary. In the Russian Primary Chronicle (PVL) there is a reference to White Ugrians in the 7th century, and there is another reference to Black Hungarians marching beside Kiev at about the end of 9th century.

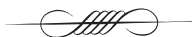
In historical research there is a theory, that these colours denote ethnical differences. The White Hungarians were the seven Hungarian tribes, while the Black Hungarians were the joining Kabars/Kavars of Khazar origin. It was also supposed that the White Ugrians were the first conquerors of the Carpathian basin about 670/680, while the Black Ugrians were the Turkish people of the conquering Árpád in 895. Another hypothesis maintains that the colours refer to political/tribal differences; the White Hungarians represent the ruling clans/tribes (King Stephen) and the Black Hungarians were the eastern, opposing tribes (Koppány, Gyula and Ajtony etc.). It was supposed that these colours referred to the Christian (white) and pagan (black) differences.

Our sources mentioned can not solve this mystery. Bruno of Querfurt really knew them, tried to convert them and heard about their final Christianization. He did not make any distinction between Hungarians and Black Hungarians. Adémar never came to Hungary, just heard about a war in Hungary and connected it with the Black Hungarians. He probably mentioned a frequently used medieval topos in connection with the colour of the Black Hungarians. The White Ugrians of the Russian Primary Chronicle were probably Turks, Khazars or Onogurs, while the Black Hungarians were the Hungarians/Magyars on their way to the Carpathian basin.

The author of this study uses a contemporary analogy based on „De administrando imperio” of emperor Constantine VII (written about 950). The emperor refers to White Serbs, White Croats and Black Bulgars in his work. The White Serbs and White Croats were living north of the Carpathian basin and other Serbs and Croats were living south of it. The Byzantine emperor also mentions that the unbaptised White Croatia were also called Great (old, ancient) Croatia, the original homeland of the Croats. Using this analogy the author maintains that the ancient homeland of the Hungarians, „Magna Hungaria” or „Ungaria Maior” (Baskiria) could be also called White Hungary, while the conquering Hungarians of Árpád, who settled first in Etelköz, then in the Carpathian basin, were probably called Black Hungarians as well. The other seceding Hungarian group settling in the Caucasus were called savarti, which means „black boys” according to emperor Constantine VII (De Cerimoniis). So White Hungarians and Black Hungarians denote people remaining in the ancient homeland and settling in new homeland(s). Bruno of Querfurt met just the Black Hungarians and heard about just them, who were the conquering seven tribes of Hungarians/Magyars.

PUSKELY MÁRIA SSND

Brunonis vita quinque fratrum

Keletkezéstörténet

Piast I. Mieszko¹ megkeresztelkedése gyökeres fordulatot jelentett a X. századi Lengyelország politikai és kulturális történetében. A keresztény évkönyveket a X. század utolsó évtizedében kezdték el írni, a XI. században pedig már értékes irodalmi alkotások is napvilágot láttak. A lengyel egyház kezdeményezésére születtek meg az első hagiográfiai írások; a legelsők Szent Adalbert életével és vértanúhalálával foglalkoznak. II. Szilveszter és III. Ottó kérésére elsőként a római Johannes Canaparius a 998–999-es években, az Aventinus bencés monostorában állította össze Adalbert élettörténetét.² A második, valamivel rövidebb *Vita szerzője* Querfurti Bruno Bonifacius.³ Műve 1004 második felében készülhetett.⁴ Mintegy két évvel később (1006) Bruno örökítette meg annak az öt kamalduli testvérnek, Benedictusnak, Johannesnek, Ysaacnak, Matheusnak és Christianusnak lengyelföldi martyriumát, akiket a lengyelek mindmáig tisztelettel öveznek.⁵

Ezt az utóbbi latin szöveget csak 1887-ben fedezték fel, mégpedig egy, a Magdeburgban különösképpen tisztelt szentekről szóló legendagyűjteményben. Adalbert és az öt kamalduli testvér élettörténete a XI. századi lengyel hagiográfia két legértékesebb darabja.

Egyébként egy 1018 előtt készült emléktábla is megőrizte a vértanú fraterek nevét. A gnieznoi székesegyházban nemrégiben megtalált halotti emléktáblán olvasható *inscriptio* Lengyelország

¹ Piast Mieszko (931–992) lengyel fejedelem 966-ban keresztelkedett meg. Támogatta a hithirdető tevékenységet, Posnában püspökséget alapított.

² *S. Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita* (BHL 37, 37a, 37b) Újabb vélemény szerint Lüttich püspöke, Notger írhatta az első életrajzt Adalbertről. Johannes Fried: Gnesen – Aachen – Rom. Otto III. und der Kult des hl. Adalbert. Beobachtung zum älteren Adalbertleben. In Michael Borgolte (Hrsg.): *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren. Die Berliner Tagung über den „Akt von Gnesen“*. Berlin, 2002. 235–279.

³ Querfurti Bruno Bonifacius, szent, vértanú (974–1009. március 9) Született a szászországi Querfurtban, előkelő családban. Magdeburg székesegyházi iskolájában tanult, a székesegyház kanonokja és III. Ottó udvari káplánja lett (995). 997-ben elkísérte a császárt Rómába. Úgy tűnik, ekkor (998) lett az Aventinuson fekvő Szt. Bonifác és Alexius bencés monostor szerzetese. Romuald hatására vele ment Pereum remeteségébe (Ravenna mellett, mocsaras vidék), itt vette fel a Bonifacius nevet. 1001 decemberében III. Ottó jelenlétében felszenteltek egy Szt. Adalbert templomot. I. Boleszláv és III. Ottó kívánságára Benedictus és János lengyel földre indultak. Bruno megígérte, hogy majd követi őket. Ottó halálakor (1002) visszatért Németországba, a környező pogányoknak hirdette Krisztust. 1004-ben XVIII. János *archiepiscopus gentium*, a népek érsekévé nevezte ki, palliummal is megajándékozta. 1004. augusztus 21-én szentelték püspökké. Missziós utakat tett, társakkal, biztosan nem tudjuk, merre. 1005-ben a fekete magyarokat térítette, kevés sikerrel, majd a besenyőket. Némelyek szerint a svédek között, mások szerint, s ez a valószínűbb, a Fekete-tenger partvidékén. 1007-ben eljutott Szt. István udvarába, 1008-ban pedig lengyel földre. Miedzyrzecze Szt. Adalbert monostorában átdolgozta Szt. Adalbert *Vitáját*, és megszerkesztette az »Öt testvér szenvedéstörténetét«.

Bruno érseket 18 társával együtt 1009. március 9-én ölték meg a pogányok. Maradványaikat Boleszláv 1009. október 15-én lengyel földre vitte, és eltemette. Szt. Bruno Bonifacius vértanú Poroszország védőszentje. Ünnepe: június 19. Vö. Bibliotheca Sanctorum (továbbiakban: BSS) III. 583–584.)

⁴ *Vita et passio S. Adalberti altera* (BHL 38 és 39)

⁵ Bibliotheca Hagiographica Latina (továbbiakban: BHL) 1147.

legrégibb felirata. Csak a három lengyel testvér nevét sorolja fel (Ysaac, Matheus, Christianus), a két itáliait, Benedictust és Johannest ui. más helyen temethették el: valahol Itáliában vagy a Poznańhoz közeli Międzyrzeczenben.⁶

A *Vita* felfedezése és első közzététele⁷ a német Reinhardus Kade névéhez kapcsolódik. A szöveg valamikor családja tulajdonába került, hosszú időn át egy félreeső cellában hevert, míg Kade egyszer véletlenül rá nem bukkan. A számos initialéval díszített kódex 110 foliójából a 21–49. folio tartalmazza Querfurti Bruno könyvét. A fentebb idézett lengyel szerző, Teresa Dunin-Wasowiczról eltérően Kade véleménye szerint a *Vita quinque fratrum* szövegét Querfurti Bruno, miután rövid ideig Szent István, illetve Vlagyimir nagyherceg udvarában tartózkodott, lengyel helyszínen, az ott élő kamalduli szerzetesek elbeszélése alapján, 1008 közepe táján írta meg. Tekintetbe véve a Kade óta eltelt jó száz évet s a közben megejtett kutató munkát, a mű létrejöttének időrendiségében minden bizonnyal a lengyel Dunin-Wasowicznek kell igazat adnunk.

Mielőtt a rendkívül fordultatos *Vita quinque fratrum* szövegét bemutatnánk, ismerkedjünk meg a történet *szereplőivel*: Querfurti Bruno, az auctor, maga is tevékeny (olykor tehetetlenkedő) részese az események alakulásának. Az öt kamalduli monachus mellett tűnik fel az alapító Szt. Romualdus⁸ (†1027), III. Ottó német-római császár (983–1002), Piast I. Boleszláv fejedelem (992–1025), Lengyelország első királya⁹, Orseolo Péter egykori velencei doge (976–978), továbbá rablók, gyilkosok, sőt maga a később megtért főhóhér, valamint Barnabás, ugyancsak kamalduli szerzetes, végül a csodák számos anonim tanúja, köztük Poznań püspöke. Valamennyien szem-, illetve fültanúk! A háttérben, mintegy hivatkozási pontként gyakran feltűnik Szt. Adalbert vértanú alakja¹⁰.

A történet *helyszínei* felölelik a fél Európát: Itália (Beneventum, Róma, Monte Cassino, Ravenna, Pereum), Német-római Császárság, Prága, Magyarország, Isztria, Sclavonia (lengyel föld!).

A *vértanúság helye* Kade szerint a mai Kazimierz városa vagy vidéke, nem Giezno. Dunin-Wasowicz pontosítása: Poznańtól nyugatra Miedzyrzecz helység monostora.

Prologus in Vitam vel passionem Sanctorum Benedicti et Johannis sociorumque suorum edita Brunone episcopo qui et Bonifacius dicitur

Klasszikus szerzők hagyományát követve Querfurti Bruno is mentegetőzéssel kezdi sorait. Az *invocatio* Istenhez, a jó Jézushoz szól; alkalmatlansága és bűnös volta miatt irgalmáért könyörög, de aztán mégis nekifog a munkának, mert a szent példákat meg kell ismertetni, mégpedig írásban!

Adiuvā Deus, ut magna parvus ingenio narrare valeam. Surgat verbum, ratio et sensus... Ne nunc damnes, IHESU bone, quod justiciam istorum nominare audeo.. qui in peccatorum meorum crasso luto, heu me! sordida sus delectabiliter iaceo. Ignoscite, queso, iudices... Damnatio est, videns et sciens sancta, ut silentio preteream... minus iuvat bona dicere, semper autem dicere plurimum iuvat... Si asinus loquitur misericordias Domini, cur homines non loquantur¹¹!

⁶ Vö. DUNIN-WASOWICZ, TERESA: »Hagiographie polonaise entre XIe et XVIe siècle«. *Hagiographie* III. Turnhout, 2001, Brepols Publishers. 185–186.

⁷ Monumenta Germaniæ Historica (továbbiakban: MGH) Scriptorum XV/II. Hannover, 1888. 709–738.

⁸ CANNATA, PIETRO: »Romualdo, santo«. BSS XI. 365–384.

⁹ Az ezredfordulón a gnieźnói püspökséget önálló lengyel érsekséggé tette.

¹⁰ GORDINI, GIAN D. – CELLETTI, MARIA CHIARA: »Adalberto, vescovo di Praga, santo, martire«. BSS I. 185–190.

¹¹ Vö. Szám 22,28–30

Eamus ad rem! – mondja elszántan. – Térjünk a dologra! Az írás során a Teremtő Isten segítségére számít: *Veniat verbum de caelo, auxilium a Domino, qui fecit caelum et terram, plasmans una manu peccatorem et sanctum.*

Ősi szerzetesi szokás szerint áldást kér munkálkodására:

Iube mihi, Domine, benedicere, iube et benefacere! Da et adiuva, ut bene dicam et bene agam, et custodi in finem valde misero mihi peccatori, Redemptor eterne mundi, meliorem vitam!

Felébredt írói lendülettel pergeti a segítségkérő imperativusokat: *Tu, super me, **adtende! Fac et festina!** Benigne IHESU, **dic**, Deus meus, **iuva**, misericordia mea! – **Da vires bene loquendi, o utinam bene operandi!** – **Fac finem angustiae meae! Dic animae meae:** „Salus tua ego sum”¹²*

Incipit passio Sanctorum Benedicti et Johannis / ac Sociorum eorumdem

Bruno e fohászok után siet bemutatni a történet két főszereplőjét. Benedictus 970 körül született Beneventumban. Szüleiről, sajnos, semmit sem tud a szerző. A gyermekről szóló első állítását – *Ab infancia Christo philosophari cepit* – akár toposznak is minősíthetnénk, ha a továbbiak nem igazolnák Benedictus rendkívüli jámborságát. Az ifjú korán megismerkedik a szent tudományokkal: *Habens bonum ingenium, sacras litteras didicit.* Bontakozó élete összhangban áll tudományával: *habens castos mores, puericiam feliciter explevit.* Alfanus, Beneventum érseke (985–1001) egészen fiatalon pappá szenteli. Benedictus pályája a monasztikus élet irányába fordul: *Dei spiritu tactus, seculum cum suis pompis dereliquit toto animo... servans virginitatem nimio zelo.*

*Cum autem Deo placuit, ut monachus esse deberet, ad monasterium S. Salvatoris in periculo maris situm regulam matrem*¹³ *invenit.* A bencés közösségekben töltött néhány év elteltével nehezen tűri a monachusok lanyha szerzetesi életét, remeteségbe szeretne vonulni. Ezért ismét útra kel: *dimissa terra nativitatis suae, montem illum adiit, de quo dictum est in carminibus gentilium: «Vides ut alta Senacteis stet candida nive?»*¹⁴. Brunónak maga Benedictus mondja el később, hogy hozzávetőlegesen három évet tartózkodott ezen a hegyen. A tisztulás éveiről beszélt, melyek során számos kísértéssel kellett megküzdenie. Apátja hívására visszatért a monostorba, hogy egy kis cellában folytassa remete-szerzetesi életét. (c.1.)

Megjelenik a második főszereplő. *Quidam nobilis senex, nomine JOHANNES erat in Monte Cassino...* Bencés monachusként ugyancsak az elvonult remete-élet vonzásában él. Mit jelent neve mellett a *senex* jelző? Annyit bizonyosan, hogy idősebb volt az ifjú Benedictusnál; egyéb a későbbiekben sem derül ki róla. Amit Bruno fontosnak tart jellemzésében, azok hősének kiemelkedő erényei: Johannes, megvetve a földi javakat mint «Krisztus katonája» vitézkedik, hűségesen kitart a magányban. Ki ne gondolna itt az első századok vértanúira, akiknek aktáiban gyakran szerepel a *miles Christi* minősítés? Johannes Romualdus követőjének tartja magát. *Senex vero Johannes humilitatem custodiens dum salutem doceret, vitae consilia et caelestia verba, quae sibi dabat, de discretione et perfectione magistri Romualdi descendere fatebatur.* Nem véletlen, hogy Szt. Benedek Regulájának egyik leghosszabb fejezete éppen az alázatról, annak tizenkét fokáról szól!¹⁵ A Monte Cassino monostorába látogató Benedictus ebben az összefüggésben ismeri meg Romualdust és eszményét. Amint Szt. Benedekre, aki ismerte Johannes Cassianus (†431k)

¹² Zsolt 35,3

¹³ Regula Sancti Benedicti

¹⁴ Horatius: Carmen I. 9,1. – Bruno hozzáteszi: egykor itt rejtőzködött az üldözök elől I. Szilveszter (314–335), s majd csak a keresztiséget felvenni szándékozó Nagy Konstantinnal tér vissza Rómába.

¹⁵ Regula Sancti Benedicti, caput VII. De humilitate

írásait¹⁶, erősen hatott az egyiptomi kopt és a kisázsiai görög anachóréták életpéldája, úgy most ezt az ősi eszményt Johannes Romualdusban véli felfedezni. Szavai lángra gyújtották a fiatal Benedictust: *Exarsit iuuenis Benedictus, dum sepe Iohannes magistrum Romualdum laudaret.*

Az első találkozást követően, úgy tűnik, Benedictus többször is meglátogatta Johannest. Egyszer fülébe jutott, hogy Romualdus Monte Cassino monostora felé tart. Az ifjú monachus lóra kap, s vágtat, hogy végre személyesen is megismerkedjék a mesterrel. Nem is tud tőle elszakadni. Romualdus súlyos betegségbe esik, s ki más vállalkoznék ápolására, mint Benedictus! Romualdus felismeri a fiatal monachus lelki értékeit, Krisztus iránti szeretettől indított aszkétikus gyakorlatainak gazdagságát: *Hunc Benedictum ita laudavit magister Romualdus, ut in jejuniis et vigiliis quasi saxum esse affirmaret. Et propter innocentiam obedienciae et castitatem morum... merito eum mihi (!) et omnibus mirabiliter predicavit.*

Romualdus felépül, Rómába indul, – ezúttal már Benedictus kíséretében.

1000. november 1-jén Ottó császár nagy természeti és politikai vihar közepette bevonul Rómába. Romualdus Róma közelében alapít remeteséget, de csalódnia kell. A hely nem biztosítja számukra a szükséges csendet és nyugalmat. A Szerző szerint a *diabolus* zavarta meg Romualdus és tanítványai életét: *Turbata est valde vita contemplativa... heremus perdidit ordinem suum, sicut et tunc ipse Romam et olim Roma perdidit mundum.* A kelleetlen római fogadtatás után csalódott Otto császár Ravennába teszi át székhelyét. A Ravennától északnyugatra fekvő Pereum remeteségben Otto fogadást tesz Romualdus és három tanú előtt:

„*Ex hac ora promitto Deo et sanctis eius: post tres annos, intra quos imperii mei errata corrigam, meliori me regnum dimittam et, expensa pecunia, quam mihi mater mea pro hereditate reliquit, tota anima nudus sequar Christum*”.

Romualdus válasza: „*In hac voluntate permaneas, o rex, et, si incerta vita hominis hoc tempus non dabit tibi, tu tamen ante oculos eius factum habes, qui scit, quæ ventura sunt et qui exterius opera iudicat interius secundum hominum corda.*” Mint tudjuk, Otto korai halála miatt e fogadalom teljesítésére nem került sor.

A császár azt javasolja Romualdusnak, küldjön testvéreket Sclavoniába, építsenek ott monostort... Erdő, csend várja őket, ugyanakkor téríthetik majd a pogányokat. Bruno is készen áll a sclavoniai misszióra: *evangelizantes paganis non timeamus mori pro Christo!* Érdekes e közös vágy sajátos indoklása: elsősorban nem a Krisztus iránti hűség, szeretet sarkallja őket. *In hac parte non queramus sanctitatem, sed remissionem peccatorum; quoniam /peccata/ in baptismo lavantur, in martyrio vero omnia extinguuntur.* Lelkesíti a küldetésre igent mondó testvéreket Szt. Adalbert vértanúságának (†997) példája is. Maga Otto császár hatalmas márványoratóriumot épített a Szent tiszteletére (*in cuius opere centum libras expendit!*). (c.2.)

Égészségtelen a hely, Romualdus több tanítványát elveszíti, ezért Isztriában próbálkozik új remeteség alapításával. Az elgyöngült Benedictust itt keresi fel Bruno. Felcsillan ismét a sclavoniai misszió reménye. Benedictus rövid gondolkodás után dönt: *Da mihi, inquit, calceos, et abeamus hinc!* Monte Cassino monostorából csatlakozik Johannes is.

Bruno itt plasztikusabb képet fest az „öreg” Johannesről:

Homo tranquillus et temperatis moribus, ita ut aliquis eum vix irascentem videret; vanæ gloriæ hostis, gravitatem morum hilari facie celans, docta sapientia, innata patientia annos vincens, de uno oculo cæco... a puero meliora eligens, voluptatem pro hoste tenuit, laborem non fugiens, contra carnem et sanguinem magnum certamen invit. Conversatus in monasterio sine querela...

¹⁶ Johannes Cassianus († 430 körül): *De institutis coenobiorum* és *Collationes patrum*

A lengyelországi remetetestvérek halála. Majk, kamalduli remeteség, 18. század ❖ A képekért köszönet Tornai Endrének.

Abbati suo acceptissimus, benignus paciens Dei et proximi didicit fervere pulchra caritate. Omne amarum, omne difficile libenter pati dilexit pro IHESU CHRISTI AMORE. (c.3.)

Otto császár Ravennában gondoskodik a misszióba induló két testvéréről, s az Alpokon túlra, Sclavoniába, a lengyelek földjére irányítja őket. Bruno és Benedictus utoljára találkoznak ebben az életben, bár mindketten remélik, hogy Sclavoniában viszontlátják egymást (c.4.).

A következő éjjel Bruno víziót él át. Benedictus jelenik meg előtte: az ifjú szerzetes fején kenet ömlik el, kezében kelyhet tart, amelyet fenékiig ürít. Bruno könnyörögve kéri: szüntelen imával esdje ki mindkettőjük számára közös vágyuk teljesedését, hogy vérüket kiontva halhassanak meg, s így elnyerjék minden bűnük bocsánatát. Mintha Benedictus még a látomásban is józanabb gondolatokat közölne: *Inter hæc admonet ut linguam Sclavonicam discerem... et iterum admonuit, ne sine licentia apostolica venirem.* Ilyen beszélgetések közben eltűnik Benedictus, Bruno pedig – aki már tudja, mit rejt számukra a jövő – hozzáteszi: *Ultra numquam vita laboriosa a me videndus!* Ennek az apostoli felhatalmazásnak a megszerzése szükséges volt a missziós szolgálat megkezdéséhez. A történet nem hétköznapi nehézségei e körül bonyolódnak. Bruno Kelet felé haladó páros csillagot lát az égen. Tudja, hogy Benedictus és Johannes halad Sclavonia felé. Isten igazi szolgálói ők, *vere famuli Dei.* (c.5.)

1001 végén a két itáliai testvérnek sikerült átkelnie az Alpokon. Hosszú kanyar után érkeznek meg a lengyelek földjére: *ultra Alpes longo anfractu viam sectantes... ignotæ linguæ provinciam Polanorum, invento seniore cui nomen Bolizlao¹⁷ erat, intraverunt.* A lengyel fejedelem tárt karral fogadja a két monachust; emlékszik még Adalbertre, hiszen valahol az ő területén szenvedett vértanúhalált. Vitéz Boleszláv bőkezűen ellátja őket. Az új monostornak majd Gnieznótól dél-nyugatra, Miedzyrzeczében kell felépülnie. (c.6.)

Elérkezünk az új évhez, 1002-t írunk. A történetek ismeretében Bruno feltűnő részletességgel foglalkozik Ottó császár sorsával.

III. Ottó gyermektelenül, fiatalon halt meg. Sok jót tett, de mint ember sokat vétkezett. Az ízig-vérig germán Bruno hosszan sorolja a halott német-római császár bűneit: egyedül Rómát és a római népet szerette; pénzzel, tekintéllyel vissza akarta állítani Róma régi méltóságát. *Peccatum regis hoc fuit: terram suam nativitatis delectabilem Germaniam iam nec videre voluit.* Csak Romulus földjét kedvelte, eszébe sem jutott a gyönyörű Germania! Szórta a pénzt Itáliában,

¹⁷ Vitéz I. Boleszláv (992–1025)

a rómaiak mégsem kedvelték. Megsértették, Ottó pedig bosszút akart állni Rómán. Remélve az Üdvözítő irgalmában, jámbor halált halt.¹⁸ – *Eheu mors amara, mors immatura!* Bruno ítélete szerint(!) purgatórium várt rá, de végül a mennybe jutott. A széles körben ismert szibillai jóslatokat Ottóra alkalmazva¹⁹, érdekes a német Bruno végső értékelése: „szívében monachus volt” – márpedig ez az üdvözülés biztosítéka! *Hic est Otto, monachorum pater, episcoporum mater, humilitatis et clementiæ filius, religionis et caræ fidei albus famulus, dives bonæ voluntatis et pauper cum fine virtutis, vincens peccata de iuvene carne, caritate cælestium spreta patria, dulce decus aureæ Romæ... certa salute animæ suæ, melius vivens in Christo IHESU.* (c. 7. Ez a második leghosszabb fejezet).

A halálhír hallatára a sclavoniai remeteségben élő Benedictus és Johannes szívében is végtelen fájdalom ébredt, de legjobban I. Boleszláv gyászolta a császárt. (c.8.)

Folytatódik a politikai helyzet elemzése. Ottó elhunytá után kegyetlen harc tör ki a keresztény országok, jelesül II. Henrik német-római császár²⁰ (1002–1024) és I. Boleszláv között. Bruno visszatérő nehézsége s így legnagyobb fájdalma: a zavaros helyzetben nem tud eljutni Rómába, hogy megszerezze a pogányok evangelizálására szóló engedélyt, márpedig csak e felhatalmazás birtokában teljesülhet szíve vágya, azaz csatlakozhat a sclavoniai remete testvérekhez. Benedictus és Johannes csodálkoznak, ígéretének ellenére miért késlekedik Bruno. A szerző megjegyzi, hogy „egy még most is élő tanú” (*discipulus qui adhuc vivit!*) bizonyítja, mennyire várták őt lengyel földre! Lelki alkatának megfelelően Bruno saját magát vádolja: a latin földön maradt remeteségben, félt elhagyni ezt a helyet, a sátán játszott vele, hiszen mást ígért. Rettegett a bizonytalan úttól, biztosabbnak érezte jelenlegi cellájának magányát. Most pedig már annyira nyomasztja a teljesítetlen ígéret, hogy félti lelke üdvösségét. (c.9.)

Accidit interea, ut in una die... Brunónak látogatója akad, aki egy történetet mond el neki. Arméniában²¹ nemrégiben az egész nép föllázadt egy nemes férfiú (akit Bruno jól ismert!), Rothulfus monachus ellen, aki segítette az uralkodóhoz hű Leo püspököt²². Rothulfus a templomban, Szt. Gaudentius²³ oltáránál keresett menedéket, a dühödt tömeg azonban betört a szentélybe. A szerencsétlen szerzetest megragadták, kivonszolták, kezét-lábát levágták, aztán mint a kutyák, egész testét szétmarcangolták. Bruno feljajdul: *Heu mihi! Nonne alio die sedimus ad unam mensam, uno pane, uno pisce pasti sumus et nil minus cogitantes quam mori? Mihi quoque multum ad cor karus erat, quamvis contra legem secularibus negociis militaret... Quid facimus, frater?*

Saját magának adott válasza ismét a *miles Christi* ősi keresztény hagyományát idézi. Vértanúk, hitvallók megszámlálhatatlan serege vallotta: *Vere milicia est vita hominis super terram!*

Az anonim látogató távozik, Brunóban ismét felébred a harci kedv. Így biztatja saját magát: *Ultra quid stas? Arripe viam! Salvatore evangelizando melius morieris in pagana terra, quam hic aliqua die, sine fructu in hac infirma palude.*²⁴

Rómába indul, ahol II. Szilveszter pápától végre elnyeri az annyira áhított missziós felha-

¹⁸ 1002. február 15.

¹⁹ „Rex in purpura natus ante portam civitatis in terra moritur non sua”. *Oracula Sibyllina*. ed. Ioh. Opsopæus Brettanus. Paris, 1599. 515.

²⁰ Az utókor Szent Henrik néven tiszteli. Húga volt Gizella, Szt. István királyunk hitvese.

²¹ Értsd: Arimino

²² Episcopus Vercellensis (999–1026)

²³ Nem tudjuk, az ismert tizenegy Szt. Gaudentius közül melyikről van szó. – Vö. BSS VI. 46–65.

²⁴ 1001-től Pereum egészségtelen környezetében folytatott remeteéletet, feltételezhetően Romuald lelki irányításával.

talmazást. Szárazföldi, tengeri utakon eljut Reinesburchba. A területen dúl a háború. Sclavonia felé fordítja lovát, de úton-útfélen ellenségbe ütközik. Elhagyja a porosz vidéket, az új Szent, vagyis Adalbert küzdőterét. Élve a nemrég elnyert pápai felhatalmazással, rövid ideig a fekete magyarok között hirdeti az evangéliumot. Célkitűzése azonban nem változik, a Sclavoniába őt váró testvérekhez akar eljutni. Önvádtól mardosva nyomorult szarabaitának²⁵ tartja magát, aki saját vágyait követve kóborol a világban.

Benedictusnak sincs nyugta, éjjel-nappal azon töpreng, hogyan kerüljön kapcsolatba Brunóval, s kapja már végre kézbe a pápai felhatalmazást. A másik monachus, boldog Johannes türelmesebb. *Johannes, sedebat domi, minus fervens desiderio evangelizandi, plus paciens... miserans illam sanctam beati Benedicti inquietudinem, quam vulnerata karitate anima eius in multo dolore per viscera misericordiae gerebat.*

Benedictus, aki már jól érti, sőt beszél a sclavoniai²⁶ nyelvet, tehát készen áll az igehirdetésre, végül is döntő elhatározásra jut. Leveti szerzetesi ruháját, haját levágatja, egyszerű világi férfiruhába öltözik, s a Boleszlávtól már régebben kapott néhány librával a zsebében útnak ered. (c.10.)

Nehéz volna térképen követni Benedictus lengyel földről Bohemiáig vezető útvonalát. Az itáliai fiatalembert nem riasztják vissza sem a téli hónapok, sem az ismeretlen terep viszontagságai. Valamikor 1003 elején jut el Prága nemes városáig. Bruno természetesen nem állja meg, hogy fel ne idézze ennek a földnek vértanúit: Szent Vencelt²⁷ és Szent Adalbertet, akit gyilkosai hét csapással végeztek ki 997-ben. *Vir angelicus*, mondja róla a hosszú kitérő után.

A háborúk és a járhatatlanná vált utak miatt Benedictus felismeri, hogy nem juthat meszszebbre. Bruno szerint keserű könnyeket hullat. Elismeri, hogy vigyázatlan volt. Elhagyja Bohemia földjét, ahol pedig azt remélte, hogy valahol útközben találkozik Brunóval. Visszafordul. (c. 11.)

Ergo sanctus Benedictus multifariis doloribus querelam cordis eiciens, cum sat ploraret, nimia tristitia affligens cor suum, quia opera sua effectum non habuerunt, vacuus ad fratrem Iohannem rediit. Az apostoli felhatalmazás ügyében közös megegyezéssel egy frater indítanak Rómába azzal a meghagyással, hogy 1003. november 1-jéig vagy Szt. Márton ünnepére (nov. 11.) vissza kell térnie a sclavoniai kis közösségbe. Ezt a parancsot kapja: bárhol éri, keresse meg Brunót! Az utazást Boleszláv sem ellenzi. Amint később kiderül, a frater neve Barnabás. (c.12.)

Benedictus, hogy felüldtse keserű lelkét, a világ tökéletes megvetéséről és az eljövendő javakról elmélkedik, már „csak” eszkatológikus távlatokba tekint. Szeme előtt szüntelenül a boldog örökkévalóság elképzelése lebeg. Johanesszel együtt imában és böjtben tart ki egészen november 1-jéig, mindenszentek ünnepéig.

A két nagyon különböző temperamentummal bíró monachus életéről Bruno ideális képet fest: *Tanta autem erat concordia sanctorum illorum fratrum, ut quidquid unus vellet, alter etiam nolens, vellet in cella, in opere, in veste, in vita, in oratione, quomodo unus volebat propter amorem fraternitatis.*

A Rómába küldött testvérről azonban nincs hír, így veszteségük kettős: a frater és Bruno.

²⁵ A szerzetesek harmadik, mégpedig igen rossz fajtája a szarabaitaké. Ezek még nem állták ki sem a Regulának, sem a tapasztalat tanításának próbáját, mint az arany a tűzét, hanem puhák még, mint az ólom, cselekedeteikben még ragaszkodnak a világhoz, és nyilvánvalóan csak hazudnak Istennek hajkoronájukkal. (*Regula s. Benedicti* 1, 6–7.) Söveges Dávid fordítása.

²⁶ A lengyel nyelv helyi változatát.

²⁷ Vaclav herceg (907 körül–935) Szt. Ludmilla unokája, 921-től Bohémia fejedelme, bátyja gyilkoltatta meg. Sirja Prága székesegyházában található. Vö. RUDOLF TUREK–VACLAV RYNES: «Venceslao, patrono nazionale della Boemia, santo, martire». BSS XII. 991–1000.

Nem tudják, látják-e még őket életükben. A küldött frater elvesztése miatt is magukat vádolják. Hiába volt a nyelvtanulás, Benedictus hiába öltözött „civilbe”? *Apostolici verbi sacra licentia, cuius arbitrio tota pendet harum rerum cogitatio, non dignatur ad nos peccatores venire...*

Egy lengyel testvérpár is él már velük a remeteségben: Ysaac és Matheus. Bruno nem felejt el, hogy Istenért „vitézkedő” nővéreikről is hírt adjon: *horum duorum fratrum sorores in monasterio inter numerum virginum Deo militarunt!*

A kis közösségben Ysaac és Matheus kezdenek lelkileg is testvéreké válni. Eközben *impii latrones*, gonosz rablók megtudják, hogy Boleszláv 10 librát ajándékozott Benedictusnak (a miszsió fenntartására, monostor építésére, utazásra). A főkolompos kezdeményezésére elhatározzák, hogy felhasználva az éjszaka sötétjét és a környező erdő sűrű homályát, a fratereket megölik, pénzüket elszedik, aztán majd egymás között felosztják.

1003. november 10-én, Szt. Márton ünnepének előestéjén, a kolostor lakói, mint a szerzetesek szerte a világon, ünnepélyes vigiliát tartanak, zsoltósmáznak és misét mondanak. Elérkezett a kitűzött nap, s semmi hír a testvérek (Barnabas és Bruno) közeledtéről! Nem méltók tehát arra, hogy elnyerjék az engedelmesség apostoli felhatalmazását. Szívük fájdalmát a zsoldárvers foglalja össze: „Isten elfeledte volna jószágát? Bezárta irgalmát haragjába?”²⁸ Nem sejtik – teszi hozzá Bruno – hogy szívük legmélyebb vágya, a boldog vértanúság – mily közel van!

És kezdődik a horror!

A fő gonosztevő hóhér későbbi vallomását Bruno vérbeli íróként dramatizálva adja elő. A jelenet mögött felsejlik az Olajfák hegye, az ostorozás, a töviskoronázás és a Golgota...

Az ünnepélyes liturgia befejezése után a testvérek lepihennek.

Ergo intempeste nocte quiescentibus illis, cum altum fessa membra carperent soporem, venerunt impii. Aderant facili bello canes ad sanguinem, lupi ad predam. A rablók nem tudnak arról, hogy Benedictus, nehogy kapzsiság kerítse hatalmába, a pénzt már visszaszolgáltatta Boleszlávnak.

Unus autem ex profana multitudine, quasi dux itineris, ante eos cum occultato gladio armatus intravit... Prius vero quam intravit, benedicente Satana(!) duos calices ebibit, et portans in sinistra candelam et hastam in dextra, repente ante evigilantes sanctos terribili facie funestus carnifex stetit.

A testvérek felriadnak. „*Ceperunt, inquit ipse carnifex, qui percussit eos, postea poenitens, nescio quid inter se susurrare.*” Véleményünk szerint, írja Bruno, a helyzetet azonnal felismerve, suttogva a Confiteort kezdtek imádkozni.

„*At ego, inquit carnifex penitendo hæc narrans, mortua mente stupefactus sto, volo occidere et expavesco nefas.*”

Megrémül a hóhér. Sajátságos párbeszéd következik.

Johannes: „*Amice, ad quid venisti, et quid vult novi armatus populus iste?*” (Világos evangéliumi reminiscencia²⁹)

Carnifex: „*Dominus terræ Bolizlao misit nos sine misericordia ligare vos.*”

Johannes mosolyogva: „*Numquam senior bonus, qui propter Deum multum nos amat, talia præcepit. Quid frustra mentiris, fili?*”

Carnifex: „*Verum occidere vos volumus. Ecce causa, pro qua venimus.*”

Johannes: „*Deus vos adiuvet et nos!*”

²⁸ Zsolt 77,10

²⁹ Mt 26,50

A gyilkos tovább nem habozik, kétszer Johannes fejére csap, akinek sebes vak szeme mellé másik két mély sebet ejt. Azután a segítségére siető Benedictus homloka közepére vág. Ez az ütés halálos. Összeesik, előnti a vér, *ut est hodie videndum*.³⁰

Ysaac nomine ex duobus, qui de Sclavonica terra et lingua in sacra professione beatos magistros Benedictum et Iohannem sectati sunt; homo corpore robusto, non suaviter expergefactus: „Aduva Deus, adiuva Deus!”

Feláll, mintha imádkozni akarna, ekkor éri a kardcsapás. Még felkiált: „*Benedicat vobis Dominus, quia bene nobis facitis*”. *Hoc cum dixisset Ysaac, tercio iugulatus exspiravit*. Ysaac lett a gyilkosok harmadik áldozata.

A gonosztevők e szavakra mintha bánatot mutatnának... „De már nem tehattünk mást, mindegyiket meg kell ölnünk!”

Ysaac testvére, az eseményektől megrendült Matheus menekülni próbál. Hiába. A templom oldalánál rontanak rá, s lándzsával keresztüldöfik³¹. *Quasi ad orationem iacet prostratus toto corpore ad terram*. Holtában arcra borul, mintha a szokott módon imádkoznék...

Christinus – 12, legfeljebb 14 éves *puer* – a testvérek szakácsa az ötödik áldozat. Botot ragad, védekezik, a frateriek segítségéért kiált. De a holtak nem hallanak... Ő lesz az üdvözítő Krisztus ötödik sebe, „melyből víz és vér folyt”³².

A rablógyilkosok nem találják az annyira áhított pénzt, ezért összeszedik és egymás közt szétosztják a miseruhákat, az értékes latin könyveket (a császár ajándékait), lerántják az oltárterítőt, vele az ereklyéket. Tehetetlen dühükben felgyújtják a templomot, a holttestekkel együtt a kis cellákból mindent a lángok közé akarnak vetni. A templom azonban nem ég, a szentek teste nyugodtan fekszenek... A gyilkosok nem tudják rémtettüket titkolni. Ezért elmenekülnek, de megbánva a gyilkosságot, nemsokára visszalopóznak... Ekkor mindnyájan édes dallamot hallanak. *Cui rei verum et forte testimonium reddunt*.

Keresik és megtalálják áldozataikat:

Matheus maliciam fugiens iuxta ecclesiam iacuit. Christinus, innocentiam defendens in medio foro iacebat. Ysaac prostratus in lungo, veniam petebat. Iohannes de lecto in terram procumbens, imitatur modum super genua orantis. Solus Benedictus, diva cohortis primicerius, sicut dormiens iacebat, gloriose moriens spiritum Domino reddidit... Occisores mirantes, si adhuc viverent, qui in Dei carminibus indesinentes voces deintus sonare audiebant. Sanctus ille Benedictus cucullam capiti imposuisset et mutato latere ad parietem converteret.

Epilogus

Másnap hajnaltól gyülekeznek a városka lakói. Nem merik érinteni a holttesteket. Boldog Benedictus testét másik oldalára fordulva találják, fejére húzott kukullával. *Preciosa gemma, aureum sidus, dulce decus ceterorum, ille dux Benedictus!* Harmadnapra (nov. 13.) Poznań idős püspöke, Ungerus végzi a temetési szertartást. Benedictus és Johannes koporsói mellé kerül Ysaac és Matheus. Sajátos megkülönböztetésben részesül az ötödik áldozat:

Puerum vero Christinum, ministrum sanctorum, quia talem sanctitatem non habuit et cum ligno se defendere voluit, foras in claustro posuere. Nem sokkal később Christinust kiemelik

³⁰ A később ide érkező Bruno itt valóban mint szemtanú mutatja meg Benedictus halálos sebéit.

³¹ Ján 19,34

³² Ján 19,34

sírhábról, s testét teljesen épen találják. Ekkor hatalmas eső zúdul a környékre, a munkások elmenekülnek. A monachusok folytatják a temetési szolgálatot, s így, akik életükben együtt voltak, most valamennyien egymás mellett nyugosznak. (c. 13.)

Rendkívüli jelek, csodák sorozata indul el. *Multa autem signa et coelestia beneficia pro meritis sanctorum dat ibi larga Divinitas.* Bruno leírásában többször szerepel a *nunc* szó; a szerző – most már a sclavoniai helyszínen – szorgosan jegyzi a szemtanúk tapasztalatait. Némelyiket meg is nevezi: *novicius Moyses* (c.24.) *quidam frater Andreas* (c.25.), *presbyter Christophorus* (c.26.). *frater in ecclesis nomine Paulus* (c.27.). Olykor időmeghatározást is rögzít: *volvente anno ab octavo die martyrii* (c.17.), *Hoc primum signum sanctitatis eorum post sepultura fuit* (c.23.), *alia die dominica* (c.24.) stb.

A vértanúk halála után bekövetkezett csodák két nagy csoportja: erkölcsi (*conversio*), illetve rendkívüli természeti mozzanatok, csodás gyógyulás, hang- és fényjelenségek, illat érzékelése.

Az első csoda egy bűnös pap figyelmeztetése, majd megtérése (c.24.); ezt követi az ördögtől megszállottak megszabadulása: *quanti demoniaci et quot modis per eorum digna merita sint liberati, gratias Deo! nec certa scientia pre multitudine, nec certus numerus est.* (c.20.)

A sokak által tapasztalt rendkívüli jelenségek legtöbbször a ragyogó fény, ritkábban mennyei ének és édes illat (*dulcis sopor*) áradása jellemzi.³³ „*Clara luce candela ardere visa est ad tumulum eorum; in qua luce ante faciem gloriae Dei et gaudio coelestium animæ illorum clescunt; adhuc referam aliud miraculum de lumine sanctorum, cuius rei prope tot testes sunt, quot iuxta stans villa homines habet!* (c. 15.)

A városka templomát *lumen magnum quasi circulus ingens et splendidus* övezi (c.16.) Kétféle jelenség egyszerre: *iuxta ecclesiam dormientes monachus et laicus audierunt inter multam lucem voces cantantium* (c.18.). *Erat unus qui nunc illi ecclesiae diaconus servit, nocte, cum caperet somnum, venerunt pius Benedictus et felix Johannes trahentes secum splendorem caelestem.* A két szent egyben bénaságából is meggyógyítja a templomszolgát. (c.19.) *Quidam frater Andreas... cum lata lux tota claustra illuminaret, magnam hanc visionem videre promeruit. Stetere sancti fratres, beatus Johannes ante humilem Benedictum portans magnum lumen... venere splendido vultu et candido* (c.25.)

Egy ismeretlen magyarföldi fiatal mindhárom rendkívüli jelenség részese lesz: **Ungrorum de terra veniens quidam novicius bonæ qualitatis et magnæ puritatis, intempesta nocte vidit lucem magnam velut sol totam ecclesiam illuminantem audivitque suavissimam vocem...** *Tunc die ac nocte sine intermissione ubique suavissimo odore per tota claustra discurrebat.* (c.29.)

A két szent közbenjárására egy fiúgyermek halálos veszélyből szabadul. Farkas támadja meg; „*Clamavi ex toto corde ad patrocina sanctorum...*” – vallotta később. Az eredmény: *de manu bestiae et sanguine ore ingentis monstri inlesus exiret.* (c. 22.)

Megtérés (köztük a fő gonosztevőé!), hirtelen gyógyulás, ragyogó fény, istencicsérő ének és édes illat jelzi: Krisztus katonái immár Isten országának boldogságában élnek.

Bruno, áttekintve a neki elbeszélte csodákat, érdekes megállapítást tesz. *Notandum, quod, quociens signa facientes hominum oculis se manifesterunt, relictis tribus, duo tantum semper apparuere* (c. 31.)

E két hősről most közös portrét fest, kiemelve közös és eltérő tulajdonságaikat.

Mindketten kemény aszkéták voltak, a bűnös vágyak elleni küzdelem bajnokai: *Isti duo fratres Johannes et Benedictus multa mortificatione se cum viciis et concupiscentiis stetere parum in monasterio et plus in heremo.*

³³ Az olvasó megcsodálhatja Bruno gazdag irodalmi szókincsét!

Szembetűnő szerzetesi erényeik: *Pares obedientia et humilitate, dispares patientia et caritate.*

Életkoruk és érettségük szerint: *etate iuvenes, mente senes.*

Elfordultak a világtól, hogy a szent erényeket gyakorolják: *odio mundi et diviciarum custodes virtutum.*

Közös volt apostoli vágyuk: *Volebant suscitare ad vitam christianitatis mortuos paganos.*

Röviden: az evangéliumi „jobbik részt” választották!³⁴ *Spiritualitatis causis ad Mariæ optimam partem certaverunt.*

Jóllehet mindketten Krisztus katonájaként vitézkedtek, Bruno egyértelműen Benedictusnak adja a pálmát. Az ugyancsak bencés szerző végső összegzése: Benedictus és Johannes Szt. Benedek Reguláját és Romualdus remeteirányzatát követték. *Ita, quia caritate se non separaverunt, humiles ambulaverunt, veritatem fecerunt, bene vixerunt, melius finierunt; sibi alleluja habuerunt, nobis kyrieleyson dimiserunt.*

Zárszó

Az annyira várt s most³⁵ Sclavoniába visszaérkező Barnabás fraternek ismét meg kell járnia Rómát, hogy elvigye a történet híret a pápának. I. Boleszláv monostort emel a vértanúság színhelyén. Ennek első apátja Barnabás frater lesz.

1039-ben a két szent vértanú ereklyéit Prágába vitték át.

A *Vita* szerzője, a bencés Querfurti Bruno Bonifacius, *archiepiscopus gentium* hamarosan az öt kamalduli vértanú nyomába lépett, s tett tanúságot Krisztusba vetett hitéről: 1009. március 9-én lefejezték a pogányok. *

Leadás ideje: 2010. január

PUSKELY, MÁRIA

Brunonis Vita Quinque Fratrum

Abstract

The author gives a study about the provenance of *Vita Quinque Fratrum* by Bruno of Querfurt and its main characters. She also points out the artistic features of the text. The zealous life and personality of the hermits Benedict and John, who lived in the company of St. Romuald, deserve special attention as well. Based on the *vita*, the author presents the venture of the two brothers in Poland, the unsuccessful attempt of Bruno to meet the brothers and the unsuccessful attempt of Benedict to meet Bruno. Benedict and John lived in a community with their other brothers. They sent a brother – called Barnabas- to Rome, but he did not arrive back until the discussed time. We are also informed about the robbers who killed the five brothers in the forest in the evening of 10th November 1003, and about the conversion of the murderers. The martyred brothers Benedict, John, Isaac and Mathew were buried together. Their young servant Christinus - who had tried to defend himself from the killers – was at first separated from the four brothers, but later his body was taken out of his grave, and it was found unharmed. So, finally, who were together in life, could rest next to each other. After the death of the brothers, miracles happened on the scene of their murder. A sinful priest converted; people possessed by devil were saved; a Hungarian experienced wonderful phenomena of light, voice and smell, etc. Boleslaw, duke of Poland had a monastery built on the place where the brothers died. Barnabas became the first abbot of this monastery. Bruno, who wrote the *vita* of the five brothers, died as a martyr on the land of the heathens in 1009.

³⁴ Lk 11,38–42

³⁵ 1003 legvégén vagy 1004 első hónapjaiban.

Querfurti Brúnó kijevei útja: kérdések és feltevések a historiográfia tükrében

Querfurti Brúnóra mártírhalálának ezredik évfordulóján kitüntetett figyelem irányult.¹ Tevékenysége alapján joggal, és a kutatás szempontjából szerencsére, hiszen személyisége többnyire Szent Adalbert árnyékában maradt, akinek tanítványa volt. Brúnó valamikor az ezredforduló táján járt Kijevben, de ennek az útnak ideje, eseményei korántsem tisztázottak.

Brúnó előkelő szász családból származott, rokona (*consanguineus*) és iskolatársa (*conscolasticus*) volt a későbbi krónikáiról Merseburgi Thietmarnak. Ez utóbbiról magától Thietmartól értesülünk, aki név szerint említi Brúnó szüleit is, apját Brúnót és anyját, Ida úrnőt.² Brúnó Thietmarral közel egyidős lehetett a magdeburgi iskolában egyidejűleg folytatott tanulmányai alapján. Brúnó útja előbb III. Ottó császár udvarába, majd Rómába vezetett, ahol az Aventinuson lévő Szent Bonifác és Elek kolostor novíciusa lett.³ Adalbert példája nyomán lett a keresztény misszió elkötelezett szolgálójává. Adalberthez való kötődésének jele, hogy megírta Adalbert második életrajzát: *Sancti Adalberti Pragensis episcopi et martyris vita altera*.⁴ Ezt a legendát 998–1004 között írhatta Brúnó, Monte Cassino-i tartózkodása idején. Brúnó lengyelországi tevékenységéről tudósít egy másik, ugyancsak általa írott legenda: *Vita quinque fratrum eremitarum*, amelyet valamivel később – 1006–1008 körül – alkotott lengyelországi tartózkodása idején.⁵ Térítő tevékenységének legautentikusabb összefoglalása az a levél, amelyet közvetlen halála előtt II. Henrik (akkor még) királynak írt: *Epistola ad Henricum regem*.⁶ A levél keletkezése önmagában arról tanúskodik, hogy Brúnó mesteréhez, Adalberthez hasonlóan közvetlen kapcsolatban állt uralkodójával. De amíg Adalbert és Ottó császár elképzelései lényegében megegyeztek, Brúnó – levele szerint – Henrik politikai fordulatával nem tudott azonosulni, és az Ottók időszakának keleti politikája mellett érvelt. II. Henrik uralkodásával szemben Brúnó ütött meg kritikus hangot, tevékenységét általában kedvezően ítélik meg a korabeli források.⁷ Brúnó II. Henrik háborúinak egy részét „*bellum iniustum*”-nak ítéli, ezek közé sorolja a pogány ljuticsokkal a lengyelek ellen vezetett hadjáratot.⁸

Brúnó tevékenységét megörökítő kortárs feljegyzések sorát Merseburgi Thietmar Krónikájának (*Chronicon*) (1018 előtt) információi nyitják meg, és ugyanehhez a környékhez köthetők az

¹ Lásd SÄCKL 2009.

² THIETMAR 386. (VI. 94.)

³ WENSKUS 1956. 173.; GÖRICH 1995. 18.

⁴ KARWASIŃSKA 1969.

⁵ KARWASIŃSKA 1973. 18.; Voigt (1907) 148. 1005–1006 körülre, GÖRICH (1995) 1008-ra datálja.

⁶ KARWASIŃSKA 1973. 97–106.

⁷ Lásd erre HOFFMANN 1993. 110.

⁸ Lásd GÖRICH 1995. 33–39., Lengyelországról: 35–37.

Annales Quedlinburgenses (1007/1008 – cca. 1030) és a halálát rögzítő Necrologiumok (Magdeburg, Merseburg, Weissenburg etc.). Mindezek abból a környezetből származnak, ahová Brúnót családi kötelékek fűzték. Emiatt jutottak el ide gyorsan a hírek, de a hálomásból származó adatok egymásnak ellentmondanak, pl. Brúnó halála napjának megjelölésében.⁹

Brúnó tevékenységének bővebb leírását az a róla szóló életrajz nyitja meg, amely 1020 körül íródott és egyik tanítványának (Wibert) tollából származik.¹⁰ Ennél az életrajznál valamivel későbbiek, és szerkezetükben is bonyolultabb művek ugyancsak a 11. század termékei. Chabannes-i Adémar művének (*Chronicon / Historia pontificum et comitum Engolismensium*) két szövegváltozata (A és C) is 1034 előtt készült.¹¹ Peter Damiannak Szent Romuáldról írott életrajza (*Vita Beati Romualdi*) pedig 1042 körül keletkezett.¹² Ismeretlen szerzők tollából származnak az ún. Tegernsee-i kódexben fennmaradt Adalbert és Brúnó életrajzok (*Passio S. Adalberti és Hystoria de predicatione episcopi Brunonis*), a kódex datálása azonban szintén 11. századi.¹³

Brúnó – mesteréhez hasonlóan – a megtérítendő poroszok között lelte halálát, amit az utóbbi időben többen is vitattak.¹⁴ Brúnó életrajza nyomán tudjuk, hogy vele együtt tizennyolc tanítványa is mártírhálált halt. Az egyetlen, aki megmenekült közülük, az említett Wibert, aki megírta Brúnó szenvedéstörténetét. Annak ellenére, hogy Brúnó tevékenységéről közel egykorú források szólnak, ruszbeli tevékenységéről ellentmondásosak az adatok.¹⁵

A forrásokat keletkezési helyük szerint csoportosítja a történetírás:¹⁶

- a bajor verzió a *Vita*, amely Brúnó tanítványa Wibert nevéhez fűződik;
- a szász verziót Thietmar és a Quedlinburgi évkönyvek alkotják,
- az itáliai verzió Peter Damian Szent Romuald életrajzában olvasható,
- az aquitániai változatot pedig Chabannes-i Adémar *Historia*-ja jelenti.

A források viszonylagos bősége ellenére sem könnyű a szövegek ellentmondásainak feloldása, ha arra keressük a választ, mit is tett Brúnó a Kijevi Ruszban, és mindez milyen eredményre vezetett. Az orosz nyelvű történetírás Peter Damian és Chabannes-i Adémar híreit Golubinszkij nyomán sokáig egyöntetűen „a Rusz megtérésének nyugati mítosza” címkével illette, és valóság-tartalmát teljesen elutasította. Lényegében ezt a felfogást képviselte az ezeréves jubileum kapcsán (1988) megjelent könyvében O. M. Rapov is: „Vlagyimir nem támogatta a katolikus püspököt, ezért ment a besenyőkhöz, de nem mint magánember, hanem a lengyel fejedelem, Bolesław küldötte.”¹⁷ Rapov véleménye Brúnó korára és környezetére vonatkozóan nagyon életszerűtlen. Egyrészt, mert a misszió nem lehetett egyéni kezdeményezés; másrészt, mert az 1002-ben trónra lépő II. Henrik és I. Bolesław viszonya igen konfliktusos volt, ebben a helyzetben Bolesław aligha a keletre fekvő szomszédok misszionálását tartotta legfontosabbnak.

⁹ Lásd erre pl. a Quedlinburgi évkönyv (MGH SS t.3. Hannover 2004. 527.; halálát feljegyezte több *Necrologium* (Quedlinburg, Merseburg, Magdeburg etc.) Lásd erre összefoglalóan VOIGT 1907. 450–453.

¹⁰ MPH I. 229–230.

¹¹ Chronicon 1999.

¹² TABACCO 1997.

¹³ RUTKOWSKA–PŁACHCIŃSKA 2002.

¹⁴ Lásd erre összefoglalóan: BARONAS 2008.

¹⁵ Peter Damian és Chabannes-i Adémar szövegét teljes terjedelmében közli: NAZARENKO 2001. 341–342. 2. jegyzet, 344–345. 4. jegyzet.

¹⁶ Az első három vonatkozásában BENIAK 1969., ezt veszi át BARONAS 2008. 4.

¹⁷ KARTASEV 1992. I. 132–133.; RAPOV 1988. 385. Hasonlóan spekulatív megállapítást tett Brúnó magyarországi tevékenységéről is: „István megértette, hogy Brúnó II. Henrik és a pápa ügynöke és az ő érdekükben tevékenykedik, ezért elűzte országából.” Uo. 384.

A modern kutatás a Kijevi Ruszra és Vlagyimir fejedelemre vonatkozóan alapvetően az *Epistola* információira épít. Andrzej Poppe Brúnó kijevi tartózkodását 1008-ra teszi. Az ő véleménye szerint a levél tartalma a Rusz gyors megkeresztelkedéséről tanúskodik. Az *Epistolának* Vlagyimir fejedelemről adott jellemzését azzal az életrajzzal rokonítja, amit Ilarion metropolitánál olvashatunk a 11. század első felében keletkezett munkájában. Ebben Ilarion Vlagyimir térítő tevékenységét Nagy Konstantinéhoz és Nagy Károlyéhoz hasonlítja.¹⁸ Ennek ellentmond Gerhard Podskalsky véleménye, aki szerint Brúnó kijevi tartózkodása csak átmenet, útban a besenyők felé, és Vlagyimir udvarát nem érintette.¹⁹ John Fennell Brúnó útját a latin–ortodox viszonyban értelmezi: „Az a kevés, amit a [Kijevi Ruszban] latin–ortodox viszonyról az 1054–1240 (1204) közötti időszakban ismerünk, a tolerancia és a mérséklet sajátos keveréke, és mindkét oldalon teljességgel hiányzik az ellenséges attitűd.” Brúnó útjánál szintén az *Epistolát* tekinti alapnak, úgy véli, hogy Brúnó Magyarországról útban a besenyők felé mindössze néhány napig tartózkodott Kijevben Vlagyimir fejedelem udvarában, távozásakor pedig Vlagyimir fejedelem Szvjatopolk nevű fia lehetett mellé adott kísérő.²⁰

A nagy történeti szintézisek csak röviden utalnak Brúnó ruszbeli szerepére. A német nyelvű összefoglaló e korszakot bemutató részében Hartmut Rüss azt emeli ki, hogy Brúnó közreműködött a Rusz és a besenyők közötti békekötésben.²¹ A francia nyelvű monográfia megalkotója, Vladimir Vodoff Adémarra épít, és a besenyők közötti mártíriumot fogadja el, emiatt 1009-re datálja Brúnó útját.²² Az angol nyelvű kötet szerzői Simon Franklin és Jonathan Shepard Adémar elbeszélésének bizonyos elemeit hitelesnek gondolják, mint pl. a két testvér közötti ellentétet, ami Brúnó sorsát megpecsételi: Szvjatoszlav és Vlagyimir közötti ellentétnek vélik.²³ Wibert, Adémar és Peter Damian híradását A. Nazarenko elemezte részletesen Brúnó egész ruszbeli tevékenységére vonatkozóan;²⁴ Brúnó halálának helyszínét (poroszok vagy besenyők között) D. Baronas vizsgálta.²⁵

Bruno ruszbeli tevékenységére utaló források közül véleményünk szerint az *Epistola* a legautentikusabb, ahol Brúnó maga ír erről. Igaz, nem országnevet, azaz *Russia*-t vagy *Ruscia*-t említ, hanem személyre, *senior Ruzorum*-ra utal, akivel találkozott. De nem adja meg sem helyszínt, sem a nevet, akivel találkozott.²⁶

„*Senior Ruzorum magnus regno et diuitiis, unum mensem retinuit me, et retinens contra uoluntatem, uasi qui sponte me perdere uoluisssem, satagit mecum, ne ad tam irrationabilem gentem ambularem, ubi nullum lucrum animarum, sed solam mortem, et hanc etiam turpissimam inuenirem. Iam cum non potuit, et de me indigno uisio quædam eum terruit, duos dies cum exercitu duxit me ipse usque ad regni sui terminum ultimum, quem propter uagum hostem firmissima et longissima sepe undique circumclasuit. Sedit de equo ad terram; me preeunte cum sociis, illo sequente cum maioribus suis, egredimur portam. Stetit ipse in uno, nos stetimus in alio colle; amplexus manibus crucem ipse ferebam, cantans nobile carmen: Petre, amas me, pasce oues meas!*

¹⁸ POPPE 2007. III. 292–293., VII. 133.; VIII. 45.

¹⁹ PODSKALSKY 1982. 27.

²⁰ FENNELL 1995. 97–98.

²¹ RÜSS 1981. 312.

²² VODOFF 1988. 27.

²³ FRANKLIN–SHEPARD 1996. 177–179.

²⁴ NAZARENKO 2001. 339–361.

²⁵ BARONAS 2008.

²⁶ A *senior Ruzorum* szóhasználat megfelel annak, ahogy Brúnó másutt is nevezi a helyi élőkölöket, Lásd pl. *dux Boemiorum, dux Polanorum, dux Veneticorum* etc. Lásd GÖRICH 1995. 22.

*Finito responsorio, misit senior maiorem suum ad nos in hec verba: Duxi te ubi mea desinit, terra inimicorum incipit; propter Deum rogo, ad meum dedecus ne perdas iuuenem uitam; scio cras ante terciam sine fructu, sine causa debes gustare amaram mortem. Remisi: Aperiat tibi Deus paradisum, sicut nobis aperuisti uiam paganos! ... si ille senior Ruzorum fide titubauerit, debemus tantum intendere bello, non de christianitate. Hac ratione perueni ad senioem Ruzorum, qui satis faciens propter Deum, dedit obsidem filium, consecrauimusque nos episcopum de nostris – quem simul cum filio posuit – in terræ medium; et facta est ad maiorem gloriam et laudem saluatoris Dei christiana lex, in pessimo – et crudelissimo – populo qui sunt super terram omnium paganorum.*²⁷

Az *Epistola* alapján – miután Brúnó az említett útról visszatérve írta a levelet – bizonyos, hogy megfordult a besenyőknél, ahová a Rusz néhány fejedelmével való kapcsolatot követően jutott el. Az *Epistola* fenti része nyomán egyértelmű, hogy a *senior Ruzorum* kétszeri előfordulása különböző személyeket jelöl. Az egyik, aki *ille senior Ruzorum fide titubaverit*, a másik pedig *perueni ad senioem Ruzorum*, aki a fiát túszul adta. Nevüket – a császárhoz intézett levélben – nem tarthatta fontosnak Brúnó. Azt a megállapítást vallja Simon Franklin is, hogy *senior Ruzorum* mögött két különböző személlyel való kapcsolat áll.²⁸ Az angol szerző szerint a *senior*-ok udvarában tett látogatás Brúnónak nem volt célja, hanem csak a besenyők felé vezető út állomása, ahogy vélekedett Gerhard Podskalsky is.²⁹ Mivel az eset több évtizeddel az 1054. évi egyházszakadás előtt történt, nem meglepő, hogy a nyugat felől érkező térítővel szemben toleranciát mutattak.³⁰ Poppe mindezek mellett ruszbeli – még hozzá évtizedekkel későbbi – írásmű³¹ gondolatkörét véli felfedezni, amit nem tartunk fenntarthatónak.

Brúnó ruszbeli tevékenységét az *Epistolánál* bővebben tárgyalják mindazok, akik mártíromságára figyelemmel írtak róla. Mindenek előtt a rokona, Thietmar, életrajzírója, Wibert; valamint más összefüggésben ráirányuló figyelemmel Peter Damian és Chabannes-i Adémar.

Thietmar földrajzi megjelölése Pruscia és Russia határát adja meg, ami információjának bizonytalanságára utal. Azt sem fogalmazza meg egyértelműen, hogy kik is ölték meg, hiszen ha a terület bizonytalan, akkor az is, kik lakják. „*In duodecimo conversionis ac inclitæ conversationis suæ anno ad Pruciam pergens ... Tunc in confinio predictæ regionis et Rusciæ cum predicaret, primo ab incolis prohibetur et plus euangelizans capitur deindeque amore Christi, qui ecclesiæ caput est, XVI. Kal. Martii mitis ut agnus decollatur cum sociis suis XVIII. Corpora tut martirum insepulta iacuerunt, quod Bolizlavus id comperiens eadem mercatur ac domui suæ futurum acquisiuit solatium. Facta sunt autem hæc in tempore serenissimi regis Heinrici...*”³² Thietmarnál lakonikusabban fogalmaz a Quedlinburgi évkönyv: „*MIX ... Sanctus Bruno, qui cogminatur Bonifacius, archiepiscopus et monachus, XI suæ conversionis anno in confinio Rusciæ et Lituæ a paganis capite plexus cum suis XVIII, VII Id. Martii petiit coelos...*”³³

Wibert, aki az életrajz szerint jelen volt a mártíromsághoz vezető eseménynél, a vértanúság helyszínéként porosz földet nevezi meg. „*Cognoscat Deo dilectus populus universus, quod ego Wipertus Dei servorum servus, causa remissionis ... illum secutus fui in paganorum provinciam,*

²⁷ KARWSIŃSKA 1973. 98–100.

²⁸ FRANKLIN–SHEPARD 1996. 178.

²⁹ PODSKALSKY 1982. 27.

³⁰ FENNELL 1995. 97–98. A latin és görög kereszténység között a tolerancia helyenként jóval 1054-et meghaladóan is megmaradt. Lásd Font 1998.

³¹ Ilarion műve a 11. század közepe táján keletkezett. Lásd Iglói 1981. 39–42.; MÜLLER 1962.

³² THIETMAR 388. (VI. 95.)

³³ MGH SS 3. 527.

*quæ nuncupatur Pruscia. ... Brunus ... cum uis capellanis ambulavit Prusciam ad convertendas paganorum gentes in christianitate sanctissima. ... nomina capellanorum qui cum eo ad martirium venerunt hæc sunt: Tiemicus, Aicus, Hezichus, Apichus, novissime ego Wibertus. ... Episcopus celebravit missam ... Quæ omnia ut rex, Nethimer nomine audivit, dixit: ... Rex vero hoc videns factum mirabile cum trecentis viris credidit Deo velociter et accepit baptismum. Dux postea illius terræ ad episcopum equitavit, virtute repletus diabolica, ... fecit martirizare ... supra illorum corpora consruata sunt monasteria.*³⁴ Fontos, hogy híradása személyes élményre épül, ez a helyszín megjelölését hitelessé teszi. A poroszok pogány voltának viszont ellentmondani látszik, hogy királyukról szól. Úgy véljük, hogy a királyi cím nem jelenthetett többet, mint Brúnó írásában a *senior* megjelölés. A pogányok megtérése Brúnó mártírhála után és Brúnó halála helyszínén épített monostor – ha hitelesnek fogadjuk el – a helyszínnek mond ellent, hiszen a poroszok jóval az ezredforduló után váltak keresztényé. A *Nethimer* személynevet többen is a litvánokkal, illetve a litvánoknak a Rusz szomszédságában élő egyik törzsével, a jatvagokkal hozzák kapcsolatba.³⁵

Hasonló, de sokkal jobban kiszínezett történetet ad elő Peter Damian. Ő Wiberttel ellentétben a ruszok királyáról beszél, ami Brúnó *Epistolá-jának senior Ruzorum* udvarával mutat rokonságot: „*Cumque ad regem Russorum vir venerabilis pervenisset et constanti animo predicationi vehementer insisteret, videns eum rex squalidis vestimentis indutum, nudis pedibus incedentem, opinatus est quia vir sanctus talia non religionis causa proferret, sed idcirco potius ut pecunias congregaret. Rex autem videns eum tam decoris vestibus adhormatum, ait: Decevit autem rex ut regnum reliquens filio, ipse quamdiu viveret se a Bonifacio nullatenus separaret. Frater autem regis cum ipso pariter habitans, dum nollet credere, absente Bonifacio ab ipso rege peremptus est. Alius vero frater, qui iam a regis erat cohabitatione divisus, mox ut ad eum vir venerabilis venit, audire eius verba noluit, sed de conversione fratris nimia adversus eum ira successus continuo comprehendit: deinde timens ne si vivum teneret, rex eum de manibus eius eriperet, in sua presentia, circumstante non parva hominum multitudine, decollari precepit.*”³⁶ Peter Damian történetében Wibert híradásából merített adat a mártíromság helyszínén épített monostorról a Rusz földjére lokalizálódik: „... *Rex autem hoc audiens, nimio dolore percussus, omnino deliberat non solum fratrem occidere, sed et cunctos, qui sibi tanti reatus fautores extiterant gladiis trucidare. Super corpus quoque beatissimi martiris ecclesiam construunt*”³⁷

³⁴ MPH I. 229–230.

³⁵ ROWELL 1994. 42.; SZCZUR 2002. 92–93. Mindegyik szerző az óorosz évkönyvek *Narimant* személynevével rokonít. A forrás 15. század végi (PSZRL XXV. 171–172.), de a személynév kétségkívül a pogány litván hagyományvilágból származik. Legújabbán Lásd BARONAS 2008. 17–18.

³⁶ TABACCO 1997. 58–59.

³⁷ TABACCO 1997. 60.

Adémár híradása e tekintetben hasonló: „...*At vero sanctus Brunus, cum Pincenates properavisset, et Christum predicare cepisset illis, passus est ab eis, sicut passus fuerat sanctus Adalbertus. Nam Pincenati, diabolico furore ... fortissimum Deo martyrem perfecerunt.*”³⁸ Adémár története nem szól arról, hogy Brúnó a Kijevi Rusz földjén bárkivel is találkozott volna. Halálát a besenyőktől elszenvedett mártíriumnak mondja, amit követően „*Corpus eius Russorum gens magno precio redemit, et in Ruscia monasterium eius nomini construxerunt, magnisque miraculis coruscare cepit. Post paucos dies, quidam Grecus episcopus in Russiam venit et medietatem ipsius provinciae, qui adhuc idolis dedita erat, convertit, et morem grecum in barba crescenda et ceteris exemplis eos suscipere fecit.*”³⁹ Adémár történetének hitelet rontja egyrészt az, hogy Adalbert mártírhalálában is a besenyők közreműködését állítja, ami nyilvánvaló tévedés;⁴⁰ másrészt pedig, hogy Russia meghatározásában bizonytalan, összekeveri a magyarok közt végzett térítéssel: „*Sanctus autem Brunus convertit ad fidem Ungriam provinciam aliam, que vocatur Russia.*”⁴¹

Aleksandr Nazarenko, aki a források mindegyikét figyelembe véve állítja, hogy az az információ, amely Adémár művében olvasható, a 970-es éveknek ruszbeli viszonyait tárja elénk. Tehát végső soron Jaropolk fejedelem (972–978) és II. Ottó kapcsolata nyomán kialakult helyzetet kapcsolja Brúnó személyéhez.⁴² Wibert és Peter Damian szövegében pedig a hagiografikus tradíció kialakulását vázolja, és párhuzamait a keleti szláv évkönyvi hagyomány elemzésével kívánja alátámasztani. Úgy véljük, a Jaropolk-kori adatok tükröződésének ötletét illetően Nazarenko álláspontja csak akkor lehetne elfogadható, ha be tudná bizonyítani, hogyan jutottak a Ruszról szóló információk a krónikaíró tudomására. Nazarenko egész eszme-futtatásából hiányolható a latin szövegek alaposabb szövegkritikai vizsgálata, az egyes szerzők információszerző háttérének feltérképezése: pl. honnét meríthette Adémár a 970 körüli Ruszról való információit? A hipotézis további „gyenge láncszemének” tűnik, hogy Jaropolk időszakára vonatkozó szláv nyelvű források a 16. századból fennmaradt Voszkreszenszki, illetve Nyikon-féle évkönyvekből származnak.⁴³ Adémár Ruszról szóló történetének a 10. századra datálása nem egyedül Nazarenko véleménye, Poppe például Adémár tudósítását Olga idejéhez kapcsolja, igaz, különösebb indoklás nélkül.⁴⁴ Nazarenko álláspontjával a finn Korpela egyetért,⁴⁵ a litván Baronas viszont spekulatívnak ítéli.⁴⁶

Az ellentmondások feloldását abban látjuk, hogy a Brúnó életéről hírt adó források műfajuk szerint különböznek. Thietmar helyenként annalsztikus krónikája lakonikusan tömör, szemben a legenda bővebb elbeszélésével, amely a mártíromságot – főleg annak példaértékét – állítja középpontba. A legendaíró Wibert is Brúnó személyére és mártíromságára koncentrált, eszerint válogatta össze az életrajzi adatokat, amelyek ráadásul a szerző emlékei nyomán kerültek rögzítésre. A mellékszereplőkre (pl. a történetben felbukkanó pogány előkelők) vonatkozó információk pontosságát Wibert valószínűleg nem ítélhette lényegesnek. Peter Damian (1007–1072) a kamalduli rend alapítójáról, Szent Romualdról (ca. 950–1027) írt életrajzot. Ebben kapott helyet

³⁸ Chronicon 1999. 153. (III. 31.)

³⁹ Uo.

⁴⁰ Uo. 152. (III. 31.)

⁴¹ Uo.

⁴² NAZARENKO 2001. 351.

⁴³ NAZARENKO 2001. 356–361.

⁴⁴ POPPE 2007. II. 275.

⁴⁵ KORPELA 2001. 76–77.

⁴⁶ BARONAS 2008. 7.

mind Adalbert, mind Brúnó, akik Romuald római tartózkodása idején kapcsolatba kerültek vele, mint az Aventinus dombon élő remeték vezetőjével. Adalbert és Brúnó később szintén jelentőssé – sőt példaképpé – magasztosult személyiségekké lettek, személyük Romuald alakját még inkább hangsúlyossá teszi, mivel Peter Damian a szerzetességet megújító Romuald alakjára koncentrált. Peter Damian számára, aki személyes kapcsolatban állt Cluny-vel, Romuald a reformgondolat előfutárát jelenthette.⁴⁷ Ugyanakkor Romualdnak a remeteséghez való vonzódása és dél-itáliai eredete növelte a keleti kereszténység iránti érdeklődést,⁴⁸ ami közvetetten a távoli Rusznak a történetbe való bekapcsolását elősegítette. Az aquitániai Adémár (989–1034) Angoulême kolostorának szerzetese, és korának jeles szerzetesírója volt,⁴⁹ aki fennmaradt levelezésének tanúsága szerint a pápával is vitába szállt pl. a húsvétszámítás kérdésében,⁵⁰ illetve Szent Péterhez kötődő hagyomány tekintetében. (Anyakolostorának védőszentjét (Szent Martialis) Szent Péter rokonának állította be.) Adémár 1033-ban szentföldi zarándoklatra indult, ennek előkészítésére gyűjtött információkat a Levantei útvonalról, tágabb értelemben az ortodox világról. Darius Baronas figyelt fel arra az adatra, hogy megfordult Aquitániában két görög szerzetes, akiktől Adémár tájékozódhatott.⁵¹

A két utóbbi esetben Adalbert és Brúnó életével kapcsolatos események egymásba fonódtak, keveredtek. Nem csoda, hiszen az adott írásművek nemcsak hogy más szövegek kompilálásával jöttek létre, hanem kiegészültek újabb hagyományból merített szóbeli információkkal. Ráadásul mindkét műben epizód szereplőkké váltak, ahol életüknek az a szelete lehetett fontos, amely a művek valódi főszereplőinek – és a szerzők aktuális álláspontjának – alátámasztására szolgált.

A források és számos forráskritikai megállapítás áttekintése arra a következtetésre sarkall, hogy Brúnó Ruszbeli ténykedését illetően nem juthatunk általuk több információhoz, mint amit Brúnó *Epistolá*-jából megtudhattunk. Ugyanakkor az az eredmény sem elhanyagolható, hogy a Rusznak a keresztény világhoz való tartozásáról minden 11. századi szerző tájékozott volt, és a tudomására jutott adatokat közölni kívánta. Adémár tudott a Rusz görögök általi megtérítéséről, ezzel együtt tartotta a Ruszt a keresztény világ szerves részének. A fenti elemzés nyomán megerősítve látjuk annak a szemléletmódnak a jogosságát, amelyet követve korábbi munkánkban a Kijevi Ruszt a 10–12. századi keresztény Európa részének tekintettük.⁵² *

FELHASZNÁLT IRODALOM

Források

- Ademari Cabannensis Chronicon*. In *Chronicon* 1999.
- Annales Quedlinburgenses*. In MGH SS t.3. ed. Giese, M. Hannover, 2004.
- Brunonis Querfurtensis Epistola ad Henricum regem*. In KARWASIŃSKA 1973. 97–106.
- Petri Damiani Vita Beati Romualdi*. In TABACCO 1997.
- Thietmar Merseburgensis Chronicon*. In MGH SSRG NS 2. München 1995.
- Vita et Passio sancti Brunonis episcopi et martyris Querfuordensis*. In MGH SS t. XXX. /2. ed. Kauffmann, H. Hannoveræ, 1934. 1350–1367.
- Vita quinque fratrum Brunonis Querfurtensis*. In KARWASIŃSKA 1973. 9–94.
- Vita Sancti Adalberti altera*. In KARWASIŃSKA 1969.

⁴⁷ RAUFT 2006. 41.

⁴⁸ RAUFT 2006. 47.

⁴⁹ ÁKÍF 163–169. (Makk Ferenc)

⁵⁰ LANDES 1995.; *Chronicon* 1999.

⁵¹ BARONAS 2008. 13.

⁵² FONT 2005.

Forrásközlések

- ÁKÍF: KRISTÓ GYULA (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrása*. Szeged, 1999. Szegedi középkortörténeti könyvtár 15.
- Chronicon 1999.: *Ademari Cabannensis Chronicon*. Cura et studio Bourgain, P. iuvamen prestantibus Landes, R. et Pon, G. Corpus christianorum. Continuatio mediævalis 129. Ademari opera omnia 1. Turnhout, 1999.
- IGLÓI 1981.: IGLÓI ENDRE (szerk.) *Az orosz irodalom kistükre Ilariontól Ragyiscsevíg (XI–XVIII. század)*. Budapest, 1981.
- KARWASIŃSKA 1969.: KARWASIŃSKA, JADWIGA: *Św. Wojciecha biskupa i męczennika żywot drugi, napisany przez Brunona z Kwerfurtu*. Pomniki Dziejowe Polski. Seria II. tom IV. część 2. Warszawa 1969.
- KARWASIŃSKA 1973.: KARWASIŃSKA, JADWIGA: *Żywot pięciu braci pustelników – List Brunona do króla Henryka*. Pomniki Dziejowe Polski. Seria II. tom IV. część 3. Warszawa, 1973.
- MGH SS: Monumenta Germaniæ Historica. Scriptorum
- MGH SSRG NS: Monumenta germaniæ Historica. Scriptorum rerum Germanicarum. Nova Series.
- MPH = Monumenta Poloniae Historica.
- PSZRL XXV.: *Polnoje szobranije russzkich letopiszzej*. T. XXV. Moszkovszkij letopisznij szvod konca XV veka. red. Klossz, B.M. Moskva, 2004.
- TABACCO 1957.: TABACCO, GIOVANNI: *Petri Damiani Vita Beati Romualdi*. Fonti per la Storia d' Italia publicate dall' Instituto Storico Italiano per il medio evo. N° 94. Roma, 1957.
- RUTKOWSKA-PEŁACHCIŃSKA 2002.: RUTKOWSKA-PEŁACHCIŃSKA, ANNA: *Pasje świętych Wojciecha i Brunona z tzw. Kodeksu z Tegernsee*. *Studia Źródloznawcze* XL. 2002. 19–41.

Szakrirodalom

- BARONAS 2008: BARONAS, DARIUS: *The year 1009. St. Bruno of Querfurt between Poland and Rus'*. *Journal of Medieval History* 2008. 1. vol. 34. 1–22.
- BENIAK 1969.: BENIAK, JÓZEF: *Wyprawa misyjna Brunona z Kwerfurtu a problem Selencji*. *Acta Baltico-Slavica* 1969. 6. 189–191.
- FENNELL 1996.: FENNELL, JOHN: *A History of Russian Church to 1448*. London – New York, 1996.
- FONT 1998 = FONT Márta: *Magyarok és keleti szlávok az Árpád-korban. Adalékok a kapcsolatok egyháztörténeti hátteréhez. A magyar művelődés és a kereszténység. II. Szerk. Jankovics József, Monok István, Nyerges Judit, Sárközy Péter*. Bp.–Szeged 1998. 497–506.
- FONT 2005.: *Font Márta: A keresztény nagyhatalmak vonzásában*. Budapest, 2005.
- FRANKLIN – SHEPARD 1996.: FRANKLIN, SIMON – SHEPARD, JONATHAN: *The Emergence of Rus' 750–1200*. London – New York, 1996.
- HOFFMANN 1993.: HOFFMANN, HARTMUT: *Mönchkönig und rex idiota*. Studien zur Kirchenpolitik Heinrichs II. und Konrad II. Hannover, 1993.
- GÖRICH 1995.: GÖRICH, KNUT: *Otto III. Romanus, Saxonicus et Italicus*. Sigmaringen, 1995.
- KAHL 1955.: KAHL, HANS-DIETRICH: *Compellere intrare. Die Wendenpolitik Bruns von Querfurt im Lichte hochmittelalterlichen Missions- und Völkerrechts*. *Zeitschrift für Ostforschung* 1955. vol 4. 2–3., 161–193., 360–401.
- KARTASEV 1992: KARTASEV, A.V.: *Ocserki po isztorii russzkoj cerkvi*. I-II. Moskva. 1992.
- KORPELA 2001: KORPELA, JUKKA: *Prince, Saint and Apostle. Prince Vladimir Svjatoslavič of Kiev, his posthumous Life and the religious legitimation of the Russian Great Power*. Veröffentlichungen des Osteuropa-Instituts München, Reihe Geschichte 67. Wiesbaden, 2001.
- LANDES 1995.: LANDES, RICHARD: *Relics, apocalypse and the deceits of history. Ademar of Chabannes 989–1034*. Cambridge, 1995.
- MÜLLER 1962.: MÜLLER, LUDOLF: *Des Metropoliten Ilarion Lobrede auf Vladimir den Heilige und Glaubensbekenntnis*. Wiesbaden, 1962.
- NAZARENKO 2001.: NAZARENKO, A. V.: *Nakanunye krescsenyija: Jaropolk Szvjatoszlavics i Otton I*. In *Uő: Drevnyaja Rusz na mezdunarodnih putyah*. Moskva, 2001. 339–390.

- PODSKALSKY 1982.: PODSKALSKY, GERHARD: *Christetum und theologische Literatur in der Kiever Rus' 988–1240*. München, 1982.
- POPPE 2007.: POPPE, ANDREJ: *Christian Russia in the Making*. Variorum collected studies series N° 867. Ashgate, 2007.
- RAPOV 1988.: Rapov, O. M.: *Russzkaja cerkov' v IX – pervoj tretyi XII vv. Prinyatyije hrisztyiansztva*. Moskva 1988.
- RAUFT 2006.: RAUFT, PATRICIA: *The Theology of Work*. Peter Damian and the Medieval Religious Renewal Movement. New York, 2006.
- ROWELL 1994.: ROWELL, S.C.: *Lithuania Ascending*. A pagan empire within East-Central Europe 1295 – 1345. Cambridge, 1994.
- RÜSS 1981.: RÜSS, HARTMUT: *Das Reich von Kiev*. In *Handbuch der Geschichte Russlands*. I. hrsg. von Hellmann, M. Stuttgart, 1981. 200–429.
- SZCZUR 2002.: SZCZUR, STANISŁAW: *Historia Polski. Średniowiecze*. Kraków, 2002.
- VODOFF 1988.: VODOFF, VLADIMIR: *Naissance de la chrétienté russe*. Paris, 1988.
- SÄCKL 2009.: SÄCKL, JOACHIM (ed.): *Der heilige Brun von Querfurt*. Eine Reise ins Mittelalter. Ausstellungskatalog. Querfurt, 2009.
- VOIGT 1907.: VOIGT, G.: *Brun von Querfurt*. Mönch, Eremit, Erzbischof der Heiden und Märtyrer. Stuttgart 1907.
- WENSKUS 1956.: WENSKUS, REINHARD: *Studien zur historisch-politischen Gedankenwelt Bruns von Querfurt*. Münster–Köln, 1956.

Leadás ideje: 2010. május

FONT, MÁRTA

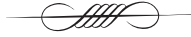
*The journey of Brun of Querfurt to Kiev:
questions and hypothesis in the mirror of the historiography*

Abstract

The author gives a survey of the primary sources and secondary literatures about the journey of Brun of Querfurt to Kiev. The most important source is the letter of Brun to emperor Henry II., but there are further sources too: the Bavarian version written by Wibert who was the discipline of Brun; the Saxon version written by Thietmar of Merseburg and the Annales Quedlinburgienses; the Italian version was written by Peter Damiani and the Aquitanian version was written by Adémar of Chabannes. There are contradictions in the sources, if we want to know what Brun did in the Russ and with which success. The primary sources about Brun are different because they are written in different literary genre. All of the sources know that the Russ belonged to the Christian world Adémar knows that Russ was converted by Greek, but he considered the Russ as a part of the Christian word.

Intézmények, társadalom, elhúzóóó vallásváltás

Megjegyzések az első ezredforduló térítéseihez

Querfurti Brúnó, a szász születésű bencés szerzetes egész életében a hit terjesztését, a pogányok megtérítését tartotta legfontosabb feladatának. Ez a cél vezette, mint ismeretes, Magyarországra, majd a besenyők körébe, végül a poroszokhoz, akik kezétől mártírhalált szenvedett. Élete az első európai ezredforduló történetének fő sodrában zajlott, hiszen a térítés ebben korszakban, a 10-11. században, amellet, hogy önmagában is hatalmas jelentőségű vallási, kulturális és mentalitásbeli változásként fogható föl, Skandináviában és Kelet-Közép-Európában szorosan összekapcsolódott az új királyságok létrejöttével.

Rövid tanulmányomban nem kívánok a 11. századi térítések esemény- illetve egyháztörténetével foglalkozni, – ezt már megtette több összefoglalás.¹ Úgy gondolom ellenben, hogy érdemes a Brúnó-korabeli kelet-közép-európai térítéseket kissé tágabb történeti összefüggésekbe helyezve általánosabb szempontokból is megvizsgálni. Véleményem szerint három ilyen szempont kínálkozik erre. Az első a térítéseket szervező intézményi keretek változásai. A második szempont az egyházszervezés politikai és társadalmi közege,² annak vázolása, hogy az egyes területeken a térítés munkája, az egyház megszervezése és a folyamatban lévő vallásváltás hogyan kapcsolódott a helyi hatalmi viszonyokhoz és konfliktusokhoz. Végül pedig harmadikként érdemes áttekinteni, hogy a főbb forráscsoportok – túl az egyház intézményes megszervezésére irányuló szándékon és tevékenységen – mennyit mondanak és mondhatnak el a térítésekkel járó vallásváltás jellegéről, időtartamáról, az egyének és társadalmi csoportok vallásos meggyőződésének tartalmáról. Nem mellékes és nem is lezárt kérdés, hogy a formális megtérést, az egyházszervezet kiépülésének kezdeteit követően mikor válhat személyessé, belülről átélte a keresztény világmagyarázat, mitológia és etika, s milyen mértékben beszélhetünk a pogány hitvilág elemeinek továbbéléséről.

¹ P. Wood, I.: „Christianisation and the Dissemination of the Christian Teaching” In Fouracre, P. (ed.): *New Cambridge Medieval History*. Vol I., c. 500-c. 700. Cambridge – Melbourne etc., 2005. 710–734.; Fletcher, R.: *The Conversion of Europe*. From Paganism to Christianity 371–1386. London, 1997. 97–130.; Manselli, R.: *L'Europa medievale*. Torino, 1979. 244–279. Kelet Európára újabban lásd: Font M.: *A keresztény nagyhatalmak vonzásában*. Közép- és Kelet-Európa a 10-12. században. Budapest, 2005. A munka egyebek mellett a párhuzamokat és a közös jegyeket mutatja ki a kelet-közép-európai térítésekben.

² A kora középkori egyháztörténet és benne a térítések alapos, korszerű és a politikai-társadalmi körülményekre is figyelő áttekintése: Angenendt, A.: *A kora középkor*. A nyugati kereszténység 400-tól 900-ig. Budapest, 2008.; Brown, P.: *Az európai kereszténység kialakulása 200–1000*. Budapest, 1999. különösen: 202–210., 251–267., 289–310. A térítéseket politikai és társadalmi közegükben az egyes királyságok eseteit egységes szempontok alapján tárgyalja: Berend, N. (ed.): *Christianization and the Rise of Christian Monarchy. Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200*. Cambridge, 2007.

A térítés mögött álló intézmények, a térítés szakaszai

A Querfurti Brúnó korában, a 10–11. században zajló térítések, mint azt az alábbiakban látni fogjuk, alapján véve a Karoling-korban kialakult mintákat követték, amelyek a 8. század folyamán kezdtek megszilárdulni. Az ezt megelőző időszakban Nyugat-Európában a térítés, ha intézményi háttérét és a világi hatalommal való kapcsolatát tekintjük, ettől eltérő jellegzetességeket mutat. A 7. század elejétől a fő szerep a mindenekelőtt az ír, majd az ír gyökerekkel rendelkező angolszász szerzeteseké volt, akik a kereszténység peremterületein és a belső, de csak felületesen áttért részeken (a Rajna és az Alpok vidéke, Németalföld) egyaránt vállalkoztak a hit terjesztésére. Szent Kolumbántól és Gáltól kezdve egészen a 8. század első felében élt Willibrordig a kereszténység térhódításának első lépését általában a kolostorok (Bobbio, Luxeuil, Szent Gallen, Echternach) alapítása jelentette. Az uralkodók szerepe kimerült a jóváhagyásban, a jóindulatú érdeklődésben, ösztönzésben. A már létező egyházszervezetet, elsősorban a püspöki kinevezések révén ellenőrzésük alatt tartották (*Landeskirche*), de magát az egyház megszervezését, a hit terjesztését nem szándékoztak a kezükbe venni.

A Karolingok fölemelkedésével új szakasról beszélhetünk, amelyben egyre jobban előtérbe került a világi hatalom támogató szerepe. Már a Frízföldön térítő Willibrord is a frank majordomusok: a „középső” Pippin (†714), majd fia, Martell Károly támogatását élvezte. A 8. század közepétől fogva a frank uralkodók egyre hathatósabb támogatásban részesítették az egyházat, s maga a térítés is – amint azt elsősorban a szászok alávetése mutatja – a frank katonai terjeszkedéssel párhuzamosan haladt. Ezzel egyidejűleg, abból fakadóan, hogy az uralkodók – a Meroving-korban megszokott mértéktől eltérően – szorosabb ellenőrzés alá vonták az egyházat, gyakorlatilag kézben tartva a püspökök és az érsekek kinevezését, a világi egyházszervezet nagyobb súlyt kapott a térítések folyamatában. Jórészt ekkor kezdett kialakulni a térítések háttérét nyújtó intézmények, a püspöki egyházak hálózata, ekkor jutott egyre fontosabb szerephez a világi papság, s ekkor lett jellemző a kolostorok alapításának és a világi egyházszervezet kiépítésének összehangolására való törekvés. Szembetűnő, hogy a térítőket, akik nem egyszer angolszász származásúak és szerzetesek, püspökké szentelik, amint azt az Utrecht püspökévé megtett, már említett Willibrord példája mutatja. A korabeli evangelizáció legjelentősebb alakjának, Winfrid-Bonifácnak az esetéből kitűnik, hogy a frank térítések gyakorlatában a kolostorok mintegy előőrsként foghatók föl, melyek létesítését rövid időn belül a püspökségek megalapítása, a világi egyházszervezet kiépítése követi. Hessenben az amöneburgi (721), és a fritzlari (724) kolostor létrehozását követte a püspökség megalapítása Büraburgban (742); Thüringiában Ohrdruf (723) kolostora után nem sokkal jött létre az erfurti püspökség (742). Ugyanez volt a helyzet Kelet-Frankóniában, ahol az ochsenfurti kolostoralapítás után (725) került sor Würzburg püspökségének létrehozására (742). A 744-ben Bonifác által alapított fuldai kolostor, amely közismerten fontos szerepet játszott a német egyház- és művelődéstörténetben, az előbb említett püspökségek közé ékelte elhagyatott területen létesült. Bonifác maga is püspöki rangra emelkedett, anélkül azonban, hogy egyházmegyéhez jutott volna, segítői pedig jelentős részben monte cassinói bencés szerzetesek voltak. Amikor érsek lett, a mainz-i egyháztartomány vezetését választotta, amely a leghosszabb keleti határral rendelkező provincia volt, tehát potenciálisan a térítés legaktívabb szervezőjeként jöhetett szóba.³

Ha most eltekintünk Hessen és Thüringia példájától és a tágabb földrajzi környezetet vesszük, bizvást mondhatjuk, hogy a keleti-délkeleti irányban Bonifác teremtette meg a további, a

³ Angenendt 1999. 306–307., 310., 334., A korabeli német térítésekről általában: Borgolte, M.: *Die mittelalterliche Kirche*. München, 1992. 3–11.

9-10. századi térítések alapját képező egyházi intézményi hálózatot. A későbbi közép-európai térítések szempontjából igen fontos a bajor területeken végzett szervező munkája is, amelynek eredménye lett Freising, Regensburg, Passau alapítása és Salzburg újjászervezése (739).

Ami a másik fő irányt illeti, északkeleten, Nagy Károly szászok ellen viselt véres háborúival szinte párhuzamosan kezdődött a püspökségek alapítása (Bréma – 787, Minden – 790, Münster – 805, Osnabrück – 800, Paderborn – 799/805, Verden – kb. 800, Hildesheim – 815, Halberstadt – 814). A kolostorok szerepe itt kisebb, s megjelenésükre általában némi időbeli eltolódással kerül sor – amint azt Corvey (815/816), Herford (800 körül) és Werden (799) esete mutatja.

A Karoling hatalom fölemelkedése idején tehát, bár a szerzetesség és a világi egyházak együttműködtek, az előbbi szerepe csökkenni látszik, míg az utóbbiak súlya a térítés terén határozott növekedést mutat. Ez a tendencia folytatódott – feltehetően összhangban az úgynevezett *Reichskirchensystem* gyakorlatával – a német királyságban, ahol a 10. század végétől csökkent a bencés szerzetes püspökök aránya, lazulni kezdtek a szerzetesség kapcsolatai az uralkodó hatalommal, amihez a kezdődő gorze-i reform is hozzájárult.⁴ Mindez megmutatkozott a magyarországi térítések folyamán is. Pilgrim passauai püspök (†991) 974-es levele arról beszél, hogy kísérei között „szerzetesek, kanonokok, presbiterek” vannak.⁵ A Magyarországon alapított püspökségek vezetői között is számos világi pap található, mint Bonipert, Hilduin vagy Leodvin.

Ugyanakkor a szerzetesség szerepe nem vált teljesen jelentéktelenné. Ezt mutatja Pannonhalma korai alapítása és az a körülmény, hogy Gellért csanádi püspök innen is érkező szerzetesek támogatását is élvezte.⁶ Számos olyan egyházi személyről tudunk, aki szerzetesből lett püspökké. A prágai széket például nem sokkal Adalbert után két ízben is Corveyből érkezett szerzetes töltötte be.⁷ Magyarországon is sokáig szerzetesek a missziós püspökök munkatársai, esperesei, az alájuk tartozó plébániák vezetői. Gellért püspök Nagy legendája föl is sorolja az ország különféle monostoraiból érkezett, a püspököt munkájában segítő szerzeteseket.⁸

Nem elhanyagolható a szerzetesség intézményi háttere, a térítést elsődlegesnek tartó szerzetesi hagyomány és a remetemozgalmakba torkolló itáliai szerzetesség hatása sem. A 10-11. századi közép-európai térítés terén a legjelentősebbnek tartható egyházi személyek közül Adalbert és Querfurti Brúnó értékrendjének és eszményeinek kialakulásában a római szent Elek és Bonifác kolostor közössége játszott fontos szerepet.⁹ Gellért, mint az jól ismert, a velencei San Giorgio in Isola bencés kolostor apátja volt. A szerzetesség térítések iránti elkötelezettsége mutatkozott meg a Szent Romuald által a Ravenna melletti Pereumban létrehozott (998) közösségben, amelyet alapítója a térítő papok kinevelésének is szánt. Természetes, hogy a kolostor templomát a térítés közben vértanúságot szenvedett Szent Adalbertnek szentelték.¹⁰

⁴ A birodalmi egyházi rendszerre: Santifaller, L.: *Zur Geschichte des Ottonisch-Salischen Reichskirchensystems*. Wien, 1964. Magyarul lásd még: Koszta L.: Németország. In Kristó Gy. – Makk F. (szerk.): *Európa és Magyarország Szent István korában*. Szeged, 2000. 86–90. A Reichskirchensystemmel kapcsolatos koncepciót kritikailag elemzi: Reuter, T.: “The ‘Imperial Church System’ of the Ottonian and Salian Rulers. A Reconsideration.” *Journal of Ecclesiastical History* 1982. issue 4. 347–374.

⁵ Györffy Gy.: *István király és műve*. Budapest, 1983. 177.

⁶ Gellért, Nagy legenda, 9. In Szentpétery, E. (ed.): *Scriptores Rerum Hungaricarum*. II. Budapestini, 1938. 493.

⁷ Font 2005. 98.

⁸ Gellért, Nagy legenda, 9.

⁹ Fritze, W. H.: „Brun von Querfurt” In *Theologische Realenzyklopädie*. VII. hrsg. v. Krause, G., Berlin, 1981. 233.

¹⁰ Figyelemre méltó, hogy Romuald azután rövid időre a ravennai San Apollinare in Classe apátja lett és Apollinarisnak dedikálták Koppány legyőzése után a székhelyén alapított egyházat, lásd Györffy 1983. 162.

További fontos körülmény, hogy a 9–10. században a pápák által szervezett missziók háttérbe szorultak. Igaz, az érsekségek és püspökségek alapításához Róma jóváhagyására volt szükség, s több ízben tapasztalhatjuk Róma kezdeményező szerepét. Tudunk a pápa által fölszentelt Zacheus magyarországi missziós kísérletéről, akit I. Ottó császár emberei elfogtak;¹¹ tudjuk, hogy Metódot II. Hadrián pápa 870-ben Sirmium érsekévé tette.¹² A térítés övezeteiben sor került a pápák által kezdeményezett egyházalapításokra is, mint 968-ban a lengyelországi Poznań püspöksége esetében.¹³ A fő tendencia azonban az, hogy Nagy Károly szász háborúitól kezdve a Karoling- és az Ottó-korban egyre inkább az uralkodói hatalom kezdeményezte a térítések megszervezését.

Ezen a téren fontos szerepet játszottak a birodalmi alapítások, illetve a meglévő püspökségek érseki rangra történő emelése. A sort Salzburg nyitotta meg (789), amit Hamburg követett (831), de miután az 845-ös viking támadás elpusztította a várost, Brémával egyesítették, végül pedig, a nyugati császárság újjáalapítását követően kiemelkedik Magdeburg szerepe (968).¹⁴ Jelentőségét mutatja, hogy első érseke, Magdeburgi Szent Adalbert idején, aki a trieri Szt. Maximinus királyi monostorából érkezett szerzetes volt, több suffraganeus püspökséget is alá rendelt (a korábban Mainz alá tartozó Havelberget és Brandenburgot, valamint az újonnan létrehozott Meissent, Merseburgot és Zeitzet). Ehhez kapcsolódik, hogy őt már ezt megelőzően, 961-ben térítésre hívta Kijevbe Olga fejedelemszónya. (Az már más kérdés, hogy amikor fia, Szvjatoszláv ellene fordult, Adalbert társait megölték, s maga is alig tudott elmenekülni.) Nem lebecsülendő Magdeburg székesegyházának iskolája sem, ahol Prágai Szent Adalbert és maga Querfurti Brúnó is tanult.

Itt érdemes röviden kitérni arra, hogy a térítő szerzetesek, elsősorban Adalbert és Brúnó neveltetése és névválasztása milyen eszményekről, értékrendről tanúskodik. Brúnó életében, elhivatottságának alakulásában, mint említettük a római Szt. Elek és Bonifác-kolostor fontos szerepet játszott. E kolostor dedikációja összetett értékrendről tanúskodik: Elek alakja a 10–11. század fordulóján fokozódó jelentőségű erényeket: a tisztaságot és a lemondást jelképezi. A másik névadó a Tarsosban 307-ben mártíromságot szenvedett Bonifác. Kultusza bizonyára azzal a Tarsosi Theodorossal került Angliába, aki 668-ban lett Canterbury érseke, s érthető, hogy a már említett, a 8. századi térítésekben kiemelkedő szerepet játszó, wessexi születésű Winfrid is ezt a nevet választotta. Nagyon is valószínű, hogy a két előd példája lebegett Brúnó szeme előtt is, amikor ezt a nevet vette föl. A választás nem véletlen: a térítés iránti elkötelezettség ebben a korban szorosan összekapcsolódott a vértanúság vállalásával, amint az magának Brúnónak a műveiből – és Adalberthez hasonló személyes sorsából is – kiderül. Régi mintáról van szó: a térítő szerzetesek vértanúságában már az ír térítők is a mártírium legtökéletesebb fokát látták.¹⁵

A Karoling korban kialakult gyakorlatban III. Ottó uralkodásával állt be változás. Az új politika nem a birodalmi terjeszkedéssel összefüggésben tekintett a térítésekre, hanem megnyitotta az utat az önálló lengyel és magyar egyházszervezet kialakulása előtt. Ebben bizonyára a cseh Adalbertnek az uralkodóra tett hatása is közrejátszott. Mint ismeretes, ekkor a birodalmi

¹¹ Liutprandi liber de rebus gestis Ottonis magni imperatoris, 6. In *Monumenta Germaniæ Historica*. Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum. hrsg. v. Becker J. Hannover – Leipzig, 1915. 163. Magyarul: Liutprand könyve Nagy Ottó császár viselt dolgairól. 6. Ford. Süttő Szilárd. In Classen, Peter – Liutprand, Cremonai: *A Nyugat és Bizánc a 8–10. században*. Budapest 2005. 490–491.; Koszta L.: *A kereszténység kezdetei és az egyházszervezés Magyarországon* In Kristó Gy. (szerk.): *Az államalapító*. Budapest, 1988. 161.

¹² Hermann E.: *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig*. München, 1973. 10.; Angenendt 1999. 439.

¹³ Font 2005. 100.

¹⁴ Koszta 2000. 66–67.; Borgolte 1992. 12.

¹⁵ Brunonis vita quinque fratrum. Ed. Kade. R. In MGH, Scriptores XV/2, Hannoveræ, 1887. 722. Vö.: Manselli 1979. 257.

érsekségek (Magdeburg, Mainz vagy Salzburg) mellőzésével olyan új érseki központok (Gniezno, Esztergom) jöttek létre, amelyek a Közép-Európában újonnan létrejött királyságok politikai érdekeinek megfelelően a vallási önállóságnak is szervezeti kereteket adtak, jóllehet Prága Mainz suffraganeusa maradt, miként a cseh fejedelmek sem emelkedtek királyi rangra. Igaz, hogy Ottó utódai hamarosan visszatértek a korábbi expanzív politikához, ám ez a rövid cezúra maradandó eredményeket hozott.

Közép-Európában, részben kihasználva III. Ottó eltávolodását a birodalmi hatalmi politikai szempontokat is érvényesítő egyházszervezés gyakorlatától, már az új, etnikai alapon szerveződő királyságok veszik át a kezdeményezést a térítés területén. A Karoling-kori hagyományoknak megfelelően szerepet vállalnak a világi egyház létrehozásában, azzal szorosan együttműködnek, és az egyházszervezés, a térítés terén eszközül használják a világi törvénykezést is. Hasonló folyamat megy végbe a skandináv régióban, ám időben eltolódva és más politikai közegben, a birodalomtól nehezebben befolyásolható területeken. Hamburg-Bremáról így váltak le a Lundban (1060), Trondheimben (1152), és Uppsalában (1164) létesített egyházi központok. Mi sem jellemzőbb, mint hogy Brémai Ádám, a hamburgi egyház történetének krónikása Villásszakállú Sven dán király szemére veti, hogy visszatért a pogánysághoz, holott csupán – a hamburg-brémai érsekség fennhatóságát semmibe véve – angol egyháziakra támaszkodott.¹⁶

A térítés és társadalmi közege

A kereszténység terjedésének is megvan a maga társadalomtörténete, amelyből több tanulságot is levonhatunk. Fontos körülmény, hogy a kereszténység a középkorban (szemben az ókori római birodalom idején megvalósult térhódításával) általában a társadalom felső rétegeiből, az uralkodó körökből kiindulva fölülről „lefelé” terjedt. A hittérítők a leggyakrabban valóban az uralkodói fejedelmi székhelyeken kezdték tevékenységüket és kértek engedélyt tevékenységük folytatásához, amint azt az angol sziget térítését elkezdő Ágoston szerzetesnek és Kent királynak, Æthelbertnek elég jól ismert esete mutatja. Az áttérésben is gyakran az uralkodó volt az első.¹⁷ Figyelemre méltó az a hatás, amelyet a kora középkorban az uralkodóházak nőtagjai, a királyok hitvesei férjükre tettek (Klodvig – Chrothildis, Agilulf – Theodelinda, Æthelbert – Berta). *Mutatis mutandis*, az ezredforduló táján Közép-Európában a kereszténység pozícióinak erősítésében Saroltnak, Doubravkának, Gizellának, Olga kijevi fejedelemasszonynak megvolt a maguk – persze eltérő – jelentősége.

Az uralkodók és környezetük mellett fontos volt az alsó, szolgarendű társadalmi csoportok szerepe is. Figyelemre méltó, hogy a Magyarországot megjárt Pilgrim is azt írta egyik levelében, hogy ott a keresztények többsége szolgarendű.¹⁸ A kora középkori hittérítők (Amandus, Willibrord, Anskar) nem egyszer felszabadított rabszolgákból neveltek klerikusokat és hittérítőket.¹⁹ Az új vallás általában utoljára érte el a hagyományokhoz legjobban ragaszkodó szélesebb középrétegeket, a nemzetségekbe szerveződő közszabadokat. Így történt ez a kora középkorban, a vizigót Hispániában vagy az itáliai langobardok körében, és erre mutatnak a 11. századi kelet-közép európai pogányládások is.

¹⁶ Berend 2007. 83.; Vö.: Adam Bremensis: *Gesta Hammurgensis ecclesiae pontificum*. II. 27. Ed.: Schmeidler, B. Hannover – Leipzig, 1917. *Scriptores rerum germanicarum in usum scholarum*. 87.

¹⁷ Tours-i Gergely is azt adja a Gundobad burgund királyt győzködő Avitus, Vienne püspöke szájába, hogy a királyt kell, hogy a nép kövesse a hit terén: II, 34, MGH SS rerum Merovingicarum I/1, 82., Magyarul: Tours-i Gergely, 221.

¹⁸ Hermann 1973. 11., 15.

¹⁹ Wood 2005. 731.

A kereszténység terjedése az új területeken összekapcsolódott egyrészt a felemelkedő dinasztiai vagy dinasztikus ágak hatalomért folytatott harcával, amelyet a rivális családokkal, csoportokkal szemben vívtak. Az új vallás ott tűnik sikeresnek, ahol az erőviszonyok nem voltak teljesen kiegyenlítettek, hanem létezett egy fölemelkedő, a többenél erősebb hatalmi központ, fejedelmi udvar vagy dinasztia, amely törekvései sikere érdekében a térítő egyházzal lépett szövetségre. Ahol mindez hiányzott, ott a térítés nem hozott gyors sikert, hanem elhúzódott. Erről tanúskodhat a viszonylag lassú svéd egyházszervezés, továbbá – még mindig a Baltikumban maradván – a liuticsok és az obodritok esete. Ez utóbbiak, akiknek egységét nem bontották meg a nemzetségi arisztokrácia belső ellentétei, és felkeléseikkel (893 illetve 1066) sikeresen álltak ellen a német politikai háttérű misszióknak, csak jó másfél évszázados késéssel (1147–64, illetve 1170) kerültek német fennhatóság alá, hogy asszimilálódásukkal párhuzamosan területükön is elterjedjen a kereszténység.

A térítések kezdetekor fontos tényező volt, hogy az uralkodó kellő számú előkelőt legyen képes maga mellé állítani. Klodvig frank király megkeresztelkedését leíró Tours-i Gergely is kiemeli a konszenzust, hangsúlyozva, hogy a „nép” egyként felkiáltva erősítette meg az uralkodó szándékát, és azt is megemlíti, hogy a hadseregből (ami gyakorlatilag a népet jelentette), több mint háromezren keresztelkedtek meg.²⁰

Ami az új hittel szemben tanúsított ellenállást illeti, az ezredforduló Közép-Európájában, nem mindenhol és feltétlenül, de két formát különböztethetünk meg, amely talán két szakaszt is jelent. Az egyiket az egyházat támogató dinasztiaival ellenszegülő előkelők reakciója vagy éppen a térítést kezdeményező fejedelmi családon belül kitört viszályok jelentik. A másik az úgynevezett pogánylázadások, amelyekben inkább a társadalom alsóbb rétegei vesznek részt, az előkelők komolyabb támogatása nélkül. Az elsőre jó példa Norvégiában Hakon Sigurdsson (975-995) uralma és a kereszténység elleni fellépése. Ha Kelet-Közép-Európát vesszük, Kijevben családon belül a keresztény Olgát (+969) a pogányokat pártoló fia, Szvjatoszláv (962–972) követte.²¹ Magyarországon Koppány lázadása alkalmával még jelentős erők sorakoztak föl az új vallással szemben, olyannyira, hogy István külső erőkre is támaszkodott annak leverése érdekében.²²

Ugyanakkor Magyarországon a 11. században két olyan „pogánylázadás” is lezajlott ami inkább a második csoportba sorolható.²³ András és Levente hercegek Abaújváron 1046-ban nyilvánvalóan csak taktikai ígéretet tettek a régi pogány szokások helyreállítására, míg I. Béla Székesfehérváron 1061-ben már erőszakkal fojtotta el a mozgalmat.²⁴ Ezen események kapcsán a források éppúgy nem említik az előkelők vagy az uralkodó dinasztia más tagjainak támogatását vagy lázadók iránti rokonszenvét, mint a cseh mozgalmak (983 és 1018) és a lengyelországi felkelések esetében sem, legyen szó akár a Kolobrzeg püspökségét 1005-ben elpusztító, akár a II.

²⁰ *Gregorii episcopi turonensis Libri historiarum X. II. 31.* Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Merovingicarum, I/1. Ed. Krusch, B. – Levison, W. Hannoveræ, 1951. 76–77. Magyarul: *Korunk története*. ford. Adamik T. – Mezei Mónika. Pozsony, 2010. 217.

²¹ Font 2005. 90–91.

²² Vö. Györffy 1983. 110–120.

²³ Kristó Gy.: Megjegyzések az ún. pogánylázadások kora történetéhez. In Kristó Gyula: *Tanulmányok az Árpád-korról*. Budapest 1983. 93–113. A szerző, egyéb észrevételek mellett a lesüllyedő közsabadok mozgalmainak tartja a felkeléseket (106.) és arra is felhívja a figyelmet, hogy Vata felkelése nemcsak pogánylázadás, hanem egyben a nemzetségfő szembeszegülése a királyi hatalom terjeszkedésével (99. és köv.).

²⁴ Györffy, Gy.: Az új társadalmi rend válsága – trónküzdelmek. In Székely György (főszerk.): *Magyarország története*. I. Előzmények és a magyar történet 1242-ig. Budapest, 1984. 845–846., ill. 66–867.

Mieszko halálát követően 1034-ben kitört mozgalomról vagy 1079-es lázadásokról. Kijevben is sor került pogányláadásokra 11. század folyamán, így például 1068-ban.²⁵

Mennyi ideig tart a megtérés?

Az udvarok, majd az alattvalók megkeresztelkedése csak az első, mondhatjuk, formális lépés, amely nem eredményezi azonnal a mélyen gyökerező szokások, értékrend és gondolkodásmód megváltozását.²⁶ A régi és új együttélése teszi a térítéseket követő időszakot különösen érdekessé – akár a történeti néprajz és a történeti antropológiai megközelítések számára is. Brúnó tollát természetesen nem az érdeklődés, hanem az ellenszenv és a munka befejezetlenségétől való félelem vezette, amikor – 1008 körül – azt írta, hogy a magyarok között Sarolt „vezetése alatt kezdődött el a keresztény hit, de pogánysággal vegyült össze a beszennyezett vallás, és rosszabb kezdett lenni a barbárságnál ez a tétlen és bágyadt kereszténység.”²⁷

Nyilvánvaló, hogy a megkeresztelkedés pusztá ténye, a kényszerítő törvények, az egyház-szervezet kiépülése az intézményes alapok létrehozását, a népesség kereszténnyé válásának csak a kezdetét jelentik. Miből következtethetünk arra, hogy a hit, a vallás a népesség széles tömegeiben elfogadottá, belülről átéltté kezdett válni? Mennyiben vetnek erre fényt a közép-európai, ezen belül a magyar források?

Érdemes azzal kezdeni, hogy Kelet-Közép-Európában az egyházzal és a térítéssel kapcsolatos ügyekben a keresztény királysággá váló Magyarországon láthatjuk a leginkább céltudatos, részletes és koherens, egymásra épülő törvénykezést.²⁸ István törvényei, mint ismeretes, a világi hatalom kényszerítő erejével törekedtek az egyházi intézmények alapjainak megteremtésére: védelmezték az egyház javait, kiváltságait és jogi autonómiáját (István I, 1, 3-4.),²⁹ előírták a templomlátogatást (Istv. I, 9.) és a tizedfizetést (II, 18.), tiltották vasárnapi munkát (István I, 8-9.), büntették a mise megzavarását: István I. 19.), megkövetelték a bőjtöt (István I, 10-11.). Kötelezővé tették a templomok mellé történő temetkezést és a halál előtti gyónást (halál előtti gyónás: István I. 12.), tiltották, illetve szabályozták a házasság felbontását (István I, 30.), kimondták a nőrablás tilalmát (István I, 27.), gondoskodtak a templomok felszereléséről, rögzítették fönntartásuk anyagi feltételeit (István II. 1.).

Más közép-európai országokban nem találkozhatunk az áttérést illetően ennyire átfogó törvénykezéssel. Kijevben a világi hatalom nem szankcionálta a kereszténységgel szembeni ellenállást, leszámítva Jaroszláv egyik rendelkezését, amely kimondta, hogy nem szabad pogány-nyal együtt étkezni (ami ugyanakkor a teljes társadalmi kiközösítést jelenti). A lengyel előírások szerint a bőjt megszegőinek ki kell törni a fogát.³⁰ – erről csupán Merseburgi Thietmar tudósít;

²⁵ Font 2005. 92., 96.

²⁶ De Reu, M.: *The Missionaries: the First Contact between Paganism and Christianity*. In Milis, L.J. R. (ed.): *The Pagan Middle Ages*. Woodbridge, 1998. 34–35.; Sanmark, A.: *Power and Conversion. A Comparative Study of Christianization in Scandinavia*. Uppsala, 2004. 43–46. A kérdést újabban érinti a következő magyar nyelvű tanulmány is: Halmágyi M.: *Európa keresztény hitre térésének néhány kérdése. Belvedere Meridionale* 2008. 1–2. sz. 51–53.

²⁷ Querfurti Brúnó: *Szent Adalbert prágai püspök és vértanú második életrajza*. Ford., bev., jegyz., Thoroczkay Gábor. In Kristó Gy. (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szeged, 1999. 83.

²⁸ Így foglal állást Bak M. János is: Bak M. János: *Signs of Conversion in Central European Laws*. In Armstrong, G. – Wood, I. (ed.). *Christianizing Peoples and Converting Individuals*. Turnhout, 2000. 115–116.

²⁹ Závodszy L.: *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai*. Budapest, 1904. 142–145., 147., 149–150., 153., 156.

³⁰ Font 2005. 122–123. Thietmari magdeburgensis episcopi Chronicon, VIII. 2. In *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores rerum Germanicarum. nova ser.* 9. Hrsg. v.: Holtzmann, R., Berlin, 1925. 495., 9.

elképzeltető, hogy voltak más törvények is, csak nem maradtak fenn. Csehországban 1039-ben I. Břetislav fejedelem a vasárnapi munka tilalmáról rendelkezett.³¹ A házassági szokások szabályozása, a leányrablás és a poligámia tiltása egyfelől a társadalmi béke fenntartását szolgálta, e mellett azonban egyértelműen a keresztény házassági szokások terjesztésének szándékáról tanúskodik. Mindez megjelenik, mint láttuk, a magyar törvénykezésben (nemcsak István első törvénykönyvében, hanem Kálmánnál is: I, 59.), e mellett a cseh Břetislav és Bölcs Jarosláv kijeji fejedelem által hozott törvényekben is.³²

Bár a magyar törvények elég alapos, rendszerezett uralkodói programról tanúskodnak, ami nyilván elősegítette és fölgyorsította az áttérés folyamatát, azonban önmagukban nem jelentették a teljes áttérést. Igaz viszont, hogy az egymást követő törvénykezések megfogalmazásainak változásai fontos tendenciákat érzékeltetnek. Bizonyára nem véletlen, hogy a László-kori törvények még fák, források melletti áldozásról beszélnek,³³ míg a Kálmán idején (1105 és 1113 között tartott) tartott „esztergomi” zsinat (7. cikkely) már csak általánosságban szól a pogány szokásokról.³⁴ A büntetés is megváltozik, ugyanis míg az előbbinél egy ökör a büntetés (ami, figyelembe véve az ökör gazdasági értékét nem tartható csekélynek), míg az utóbbi nem anyagi, hanem testi-spirituális büntetéssel szankcionál, ugyanis az idősebbekre negyven, a fiatalabakra hét nap böjtöt szab ki, igaz ezt „verésekkel” rendeli teljesíteni.

A törvények normatív, szándékot megmutató rendelkezéseinél fontosabb indikátornak tartjuk a valódi vallásváltás talán legfontosabb intézményi feltételének, a plébániák hálózatának állapotát, kiterjedését.³⁵ Tudjuk, hogy a közép-európai királyságok legfőbb szervezeti támasza a 11. században a várszervezet volt. Az ispáni székhelyeken, a *castrum*okban, *castellum*okban létesült templomok jelentették az egyház helyi szervezetét, amely értelemszerűen nem lehetett túl sűrű.³⁶ Ezzel szemben a plébániák létesítése jócskán megkésve követte a kereszténység hivatalos felvételét. A plébániák viszont a kereszténység terjesztésének, a népesség egyház általi ellenőrzésnek közvetlen lehetőségét teremtették meg, ezért kétséges, hogy hiányukban beszélhetünk-e a megtérített népesség valódi áttéréséről.

Csehországot illetően a 13. századra teszik a plébániaszervezet kialakulását, addig a kolostorok végezték a liturgikus cselekményeket a társadalom alsóbb rétegei számára.³⁷ Lengyelországban vagy a 12. század második felét vagy még később, a 13. századot tartják a plébániaszervezet végső kialakulása időszakának.³⁸ A kolostorok a cseh területekhez hasonlóan itt is fontos szerepet

³¹ Břetislav (1034–55) rendeleteit Cosmas foglalta össze krónikájában: *Cosmæ Pragensis Chronica boemorum*. ed. Bretholz, B., *Monumenta Germaniæ Historica, Scriptores rerum Germanicarum, nova ser.* 2, Berlin 1923 86–88; a vasárnapról: *Cosmas*, II, 4, 87.

³² A nőrablást már a kései karoling-kori zsinatok is ilyen megfontolásból tiltották, lásd DUBY, G.: *A lovag, a nő és a pap*. Budapest, 1987. 49–52. Kálmánra: Závodszy 1904. 204. Břetislavra: *Cosmas*, II, 4. 68. Jarosláv e rendelkezésére: *Font* 2005. 124.

³³ Závodszy 1904. 161.

³⁴ Závodszy 1904. 198. A zsinat illetően datálásáról és az esztergomi helyszínnel kapcsolatos fenntartásokról: JÁNOSI M.: Az első ún. esztergomi zsinati határozatok keletkezésének problémái. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominata*. *Acta Historica* 1986. vol. 83. 23–30.

³⁵ Bak János magukat a törvényeket az áttérés jelének tekintik, amit a magam részéről csak tág értelemben, mint az áttérés egyik első jelét tudok elfogadni: Bak 2000. 115.

³⁶ Körmendy A.: A falusi plébániák hatása a faluközösség kialakulására. In Fügedi Erik (szerk.): *Művelődéstörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 1986. 122–123., 135.

³⁷ *Font* 2005. 99. Körmendy 1986. 140.

³⁸ Az előbbire Wladislaw Abraham alapján *Font* 2005. 101, valamint Körmendy 1986. 135–136., aki a magánbirtokokon létesített egyházak plébániái jogokkal való felruházását is hangsúlyozza a plébániahálózat kifej-

játszhattak, hiszen az 1079-es lázadás után számos kolostort alapítanak.³⁹ Kijevben az 1030-as évektől beszélhetünk az egyházi hierarchia, a püspöki szervezet kialakulásáról, ám, mint Font Márta megállapítja, az alsópapság egészéről híján vagyunk az adatoknak.⁴⁰ Magyarországra rátérve a templomok építését (István) és a pogánylázasásokat követő újjáépítését elrendelő (szabolcsi zsinat) törvények, továbbá a főesperességek feltételezhetően korai kialakulása a plébániák viszonylag nagy számát és alapvető szerepét valószínűsítik.⁴¹

Ezzel együtt úgy vélem, hogy a magyar plébániaszervezet kiépülése sem ment könnyen. Érdemes megfontolni, hogy István törvényeinek ide vonatkozó passzusai még csak normákat, elvárásokat jelentenek, amelyeket ráadásul – köztük a tíz falunkénti egy templom építését – csak uralkodásának végén foglaltak írásba.⁴² A helyi egyházakról csak László-korabeli törvények beszélnek meglévőként, előírva azok megbüntetését, akik ünnepeken és vasárnap nem látogatják őket, továbbá rendelkeznek a pogánylázasadások idején lerombolt templomok újjáépítéséről.⁴³ Azt is joggal feltételezhetjük, hogy a lázadások jelentős kárt tettek a még éppen csak kiépülni kezdő plébániahálózatban. Figyelembe kell venni azt is, hogy a meglévő szervezet a kiterjedt ritkán lakott területek, a népesség egyenlőtlen eloszlása és a még mindig meglévő téli-nyári szállásváltások miatt a népesség jelentős részét nem volt képes magába integrálni. Erre utal a szabolcsi zsinat azon rendelkezése, amely tiltja a templomtól való elvándorlást.⁴⁴ Végül pedig a László, ill. Kálmán idején létesített zágrábi és nyitrai püspökségek területén a plébániák létesítésének folyamata nyilván lemaradásban volt az István idején alapított egyházmegyékhez képest.

Míndezek alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy az egyház alapvető szervezetének, helyzetének törvényi szabályozása Kálmán korában zárult le, ami azonban még csak az alapok lerakását jelentette. A plébániaszervezet tényleges kiépülése a korai törvényi szabályozással és a jól kivehető 11. század végén jelentkező kezdetek után a 13-15. századig is elhúzódó folyamat maradt.⁴⁵ Viszonyításként érdemes azonban megjegyezni, hogy Nyugat-Európában, ahol a térítés jóval korábban kezdődött, csak a 11-12. századra alakult ki a sűrű plébániahálózat, amely azt jelentette, hogy a legtöbb falunak saját temploma volt.⁴⁶

Az áttérés folyamatára fényt vethet a temetkezési szokások megváltozása. A régészetben járatlan lévén nem térhetek ki részletesen arra, hogy az épületmaradványok és sírok mennyiben

lódésének folyamatában. Az utóbbira Urbańczyk, P. – Rosik, S.: Poland. In Berend, N. (ed.): *Christianization and the Rise of Christian Monarchy*. Scandinavia, Central Europe and Rus' c. 900–1200. Cambridge, 2007. 287.

³⁹ Font 2005. 114.

⁴⁰ Font 2005. 106.

⁴¹ Az espereseket első ízben az „esztergomi” zsinat határozatai említik (66.), előírva, hogy rendelkezniük kell az egyházi törvények rövid gyűjteményével – nyilván azért, hogy az alsóbb papok felügyelete terén legyen mire támaszkodniuk. Ezt is figyelembe véve Kristó joggal tette a 11. század végére az esperesek hatáskörének kiterjedését az alsóbb szintű papokra: Kristó Gy.: *A királyi vármegyék kialakulása Magyarországon*. Budapest, 1988. 215–221.

⁴² István II, 1, Závodszy 1904. 45.

⁴³ A templom látogatását elhanyagolókról: László I. 11., a templomok újjáépítéséről: László, I, 7, Závodszy 1904. 159–160.

⁴⁴ László, I. 19., Závodszy 1904. 161.

⁴⁵ Míg Hermann Egyed a 12. századra (65), addig Érszegi Géza egyenesen a 14. századra teszi a hálózat kiépülését. Lásd a „Plébánia” szócikket: KMTL, főszerk. Kristó Gy., Budapest, 1994. 550., míg Körmendy Adrienne, amellet, hogy a Szepességben a 13. század végén igen sűrű hálózatot mutatott ki (150-150), a plébániahálózat kialakulását tágan a 13-15. századra datálta (157).

⁴⁶ Van Engen, J.: The Christian Middle Ages as an Historiographical Problem. *The American Historical Review* 1986. no. 3. 542.

tanúskodhatnak az áttérésről; e helyett csupán Alain Dierkens ezzel kapcsolatos, nyilván inkább a kora középkori nyugati anyagon alapuló, de talán Közép-Kelet-Európára is alkalmazható megfontolásait összegezhetem röviden. Az épületek rendeltetése elég egyértelmű, míg a sírok, bár nagy tömegben állnak rendelkezésre gyakran nem egyértelműen tanúskodnak a vallásról. A sírmellékletek elmaradása a pogány szokások elhagyására utalhat, ugyanakkor meglétük nem jelent feltétlenül pogány temetkezést, amint a tájolás sem jelent eligazítást. Egyértelmű azonban, hogy míg a csontvázas temetkezés lehet akár pogány is, a hamvasztás kizárja a keresztény temetkezést. A tárgyakon, fegyvereken, ékszereken található ábrázolásokat és jelképeket sem szabad erőltetetten, a környezetből kiszakítva értelmezni, hanem egyedileg kell mérlegelni, hogy mi a jelentésük az adott összefüggésben.⁴⁷ Magyarországot tekintve hadd utaljak arra, hogy a pogány módra, soros sírokkal, loáldozattal történő temetkezés csak 1100 körül szűnt meg és csak a 12. század elejétől vált általánossá, hogy a halottakat a templom körül helyezték nyugalomba.⁴⁸ Ez a keresztény hit lassú terjedését teszi valószínűvé, főként, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a 12-13. századi határjárások tanúsága szerint előfordultak még izolált temetkezések, amelyek a vallást elutasítókhoz köthetők.⁴⁹

A lengyel esetben is úgy becsülik, hogy az áttérést követően 150-200 évvel valósult meg a temetkezések templomok körül történő koncentrációja révén a az egyház ellenőrzése a helyi népesség halotti szertartásai fölött.⁵⁰ A temetkezéssel és a keresztény halotti rítusokkal kapcsolatban azonban az írott források is megszólalnak. A törvények kifejezetten előírják az egyházi szertartással, illetve a templom mellé történő temetkezést; Magyarországon István (I, 10.) és László (I, 25.) Csehországban pedig Břetislav.⁵¹ Az egyház érthető szándéka volt, hogy a holtakkal kapcsolatos pogány hiedelmeket és az élőket a pogány őseikhez fűző viszonyt azzal is rombolja, hogy őket a keresztény szent térbe temetteti el. Egy távoli párhuzam világíthatja meg ennek jelentőségét: amikor a 8. századi fríz király, Radbod már a keresztelőmedencébe lépett volna, ám amikor kérdésére azt a választ kapta, hogy csak ő kerülhet a keresztény mennyországba, míg ősei a pokolban szenvednek, visszalépett, és kijelentette, hogy inkább az őseivel, a pokolba szeretne kerülni.⁵² A magyar törvények ezen felül előírják, hogy a halál előtt álló személyekhez papot kell hívni, hogy meggyónhasson, és büntetik azokat, akik ezt elmulasztják.⁵³

A világi urak által tett alapítások, patronátusok elvileg utalhatnak az egyéni vallásos igények kialakulására. A legkorábbi magánalapítású monostorok Zselicszentjakabon (1061) és Szászdon (1067) épültek meg. Érdemes azonban óvatosnak lenni: Mályusz joggal hívta fel a figyelmet, hogy ezek és más monostorok is a vagyont és a gazdagságot hangsúlyozták, e mellett úgy véli, hogy amikor az alapító „leendő ősként” tisztelteti magát, akkor a keresztény formában pogány tradíció is megjelenik.⁵⁴ Hozzátehetjük, hogy akár a formális kereszténység, akár egyfajta szinkretiz-

⁴⁷ Dierkens, A.: The Evidence of Archaeology. In Milis, L. J. R. (ed.): *The Pagan Middle Ages*. Woodbridge, 1998. 39–64.

⁴⁸ Györffy 1984. 868.

⁴⁹ Hunyadi Zs.: Signs of Conversion in Early Medieval Charters. In Armstrong, G. – Wood, I. (ed.). *Christianizing Peoples and Converting Individuals*. Turnhout, 2000. 111.

⁵⁰ Urbańczyk, P. – Rosik, S. 2007. 280.

⁵¹ István I, 12, Závodszy 1904. 145.; László I, 25, Závodszy 1904. 162. Břetislav: Cosmas, II, 88. Font 2005. 96.

⁵² Vita Vulframni episcopi senonici, 9. ed. Krusch, B. – Levison, W. In *Monumenta Germaniae Historica. Scriptorum rerum Merovingicarum*. 5. Hannoverae – Lipsiae, 1910. 668.

⁵³ István, I, 12, Eszt. zsinat, I, 10, Závodszy 1904. 199.

⁵⁴ Mályusz Elemér: *Egyházi társadalom a középkori Magyarországon*. Budapest, 1971, Akadémiai. 22, 24.

mus következménye is lehet, hogy a keresztény értelemben vett lelki üdvösség tekintetében az alapítók „bebiztosították” magukat. Itt említhető még, hogy az egyháznak átengedett szolgálak, a torlók vagy dusnokok intézménye, amelyről az 1092-es szabolcsi zsinat, és Százd alapítólevele is tanúskodik, ugyancsak a lelki üdvösség biztosítását szolgálta.⁵⁵ Fontos körülmény, hogy a magánmonostorok alapítása egy tágabb folyamattal, a magánbirtokok kialakulásával, a korábbi közszabadok ezzel járó lesüllyedésével állt összefüggésben. Mindezek alapján nehezen eldönthető, hogy a 11–12. század fordulóján beszélhetünk-e a magasabb társadalmi csoportok elmélyültebb vallásosságáról. A belsőleg átélt áttérés indikátora lehetne a keresztény személynevek használata, ám azt láthatjuk, hogy hiányoznak a névadási szokásokról árulkodó források, illetve a 12. század végén is a személynevek jelentős része nem keresztény eredetű, hanem magyar, illetve török.⁵⁶

A fentiekben tárgyalt szempontok és forráscsoportok tehát azt látszanak megerősíteni, hogy az egyházi intézmények megszervezését csak lassan követi a belülről is átélt keresztény értékrend, etika társadalmi méretű elterjedése. A jelek arra mutatnak, hogy a pogánysághoz köthető világkép, mentalitás, szokások igen lassan változnak meg.

Ezt a lassú változást a középkor századain belül jól mutatja Worms püspökének, Burchardnak 1012-ben keletkezett nevezetes bűnbánati könyve, amely számos pogány eredetű mágikus rítust és hiedelmet említ. E munka forrásértékét nagyban növeli, hogy más, inkább toposzokat és bevett formulákat ismételtető penitenciás könyvekkel ellentétben a szerző személyes élményei, Tübingiából származó gyermek- és fiatalkori emlékei alapján született, sokkal többről van szó tehát benne, mint toposzokról.⁵⁷ Tübingiáról tudjuk, hogy a 8. század derekán érte el a tértítés, tehát a Burchard gyermekkoráig eltelt mintegy kétszázötven év alatt a pogány hiedelmek tartósan tovább éltek.

A hit lassú terjedése azonban a pogány világkép, mágikus praxis, rítusok és hiedelmek szívós továbbélését is jelenti. Ezekről nagyobb számban a nyugat-európai források tanúskodnak, míg a magyar és a közép-európai kútfők ritkábban, közhelyesebben. A pogányságra utaló jelek egyik csoportját a rítusok alkotják: a termékenységi, az évszakváltásokhoz kötődő rítusok, továbbá a zene, tánc, részegeskedés a templomokban és a temetőkben, amit a régi halottkultusz jelének szokás tartani. A másik csoportot a mágikus gyakorlat jelenti, amelybe az agrár, termékenységi, gyógyító, rontó mágiák alkalmazása tartozik.⁵⁸ Végül pedig a különféle hiedelmek, mítoszok jöhetnek számításba. Ilyen a halott lelkek éjszakai, valamely mitikus személy (Ódin, Artúr király, Veronai Detre) által vezetett lovaglásához fűződő képzet, vagy a különböző, egyszerre rontó és jutalmazó nőalakokhoz (Diana – aki mögött valószínűleg kelta éjszakai istennőt láthatunk –, illetve a germán Holda vagy Frigg) kapcsolódó hiedelmek, amelyek majd a később kialakuló boszorkányképbe olvadnak be.⁵⁹

A nyugati példák eredete és összefüggései is vitathatók és nehezen interpretálhatók, ám ha az ezredforduló és a 11. század Közép-Európiájából szeretnénk példát, a források hiánya és szűkszavúsága miatt még nehezebb a dolgunk. A figyelemre méltó kivételek közé tartozik Gellért püspök éppen a magyar viszonyokat megvilágító Nagyobb legendája. E szerint egy templomot építeni szándékozó társaságot a püspök vendégségbe hívott, amelynek végén azok gazdagon meg

⁵⁵ Vö.: Hunyadi 2000. 112.

⁵⁶ Hunyadi 2000. 111.

⁵⁷ Gurevics, A. J.: *A középkori népi kultúra*. Budapest, 1987. 152., 158.

⁵⁸ A téma jó összefoglalása: Kieckhefer, R.: *Magic in the Middle Ages*. Cambridge, 1989.

⁵⁹ Gurevics 1987. 150–157.; Ginzburg, C.: *Éjszakai történet*. Budapest, 2003. 121–161.

kívánták adományozni a püspököt lovakkal, szőnyegekkel, ékszerekkel. Alighanem igazat adhatunk Anna Kuznecovának, aki a jelenetben a pogány ajándékozási szokások megjelenését látja.⁶⁰

A pogány világképben és vallásban gyökerező és a keresztény közegben is tovább élő, azzal kölcsönhatásba lépő népi kultúra azonban már egy további, jóval tágabb problémakört alkot, amelynek igen szerteágazó az irodalma és amellyel kapcsolatban a történészek több vitát is folytatnak. Éppen ezért – végezetül – csupán azokat a főbb álláspontokat veszem röviden sorra, amelyek az említett továbbélésre vonatkoznak, abból a megfontolásból, hogy a közép- és kelet-európai térítésekkel kapcsolatban elméleti támpontokat szempontokat nyújthatnak.

Raoul Manselli olasz vallástörténész álláspontja szerint a régi pogány hitvilág széttöredezett, összefüggésüket elvesztett elemei népi vallásosságban mint folklorisztikus elemek maradtak fenn.⁶¹ Tőle eltérően Aron Gurevics a pogány eredetű népi vallásosság és az egyház által propagált vallási értékek és normák kölcsönhatására helyezi a hangsúlyt, amely kölcsönhatás az egyházi irodalom különféle műfajaiban is megmutatkozik. A kölcsönhatás eredményeként jött létre a „népi kereszténység” és a „parókiális katolicizmus,” amelyben az iskolázatlan, rurális közegben élő társadalmi csoportok a keresztény vallásba illeszkedve, annak híveiként alternatív, népi kultuszformákat követnek. Ily módon szinkronikus egység jött létre a pogányságban, archaikus hiedelmekben gyökerező népi és az egyházi kultúra között.⁶² Ugyancsak a két kulturális szint kölcsönhatását hangsúlyozza Carlo Ginzburg, amikor a friuli termékenységaráztató, a *benandanti* figurájának az inkvizíciós vizsgálatok hatására bekövetkezett démonizálódását vizsgálja, vagy amikor Menocchio, a saját teremtésmélettét és vallási téziseit részben olvasmányaiából leszűrő, részben a saját gondolataiból megalkotó molnár alakját rajzolja meg.⁶³

Mihail Bahtyin a közép- és újkori népi kultúra egy nagyon fontos regiszteréről, a karneválról alkotott nagy hatású elméletet.⁶⁴ Gurevics ennek egyik elemét, az egyházi és a népi kultúra merev szembeállítását bírálta ugyan,⁶⁵ ám az „elit” és a „népi” kultúra viszonyáról alkotott dichotomikus kép az 1960-as és 70-es években nagy hatással volt a francia történészekre. Jacques Le Goff, Emmanuel Le Roy Ladurie és Jean-Claude Schmitt, amellet, hogy műveikben természetesen alkalmazták az antropológiai és mentalitástörténeti megközelítést, a keresztény felszín alatt szívósan továbbélő, indoeurópai eredetű agrár-, termékenységi és halotti kultuszok tartós, mintegy alternatív továbbélését feltételezték.⁶⁶ Ezzel a felfogással szállt vitába John Van Engen amerikai történész, aki a középkori Európa vallásosságának és kultúrájának alapvetően keresztény jellegét védelmezi – talán kissé egyoldalúan interpretálva az általa bírált szerzők felfogását.⁶⁷

⁶⁰ Kuznetsova, A.: Signs of Conversion in Vitae sanctorum, in Christianizing, 129. Gellért: Nagyobb legenda, 10, Szentpétery, II, 494–495.

⁶¹ Manselli, R.: Népi vallás és népi vallásosság a középkorban. In Székely György (szerk.): *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Budapest, 1984. 206–207.

⁶² Gurevics 1987. 25–29., 145–146., 164.

⁶³ Ginzburg, C.: *I benandanti*. Stregoneria e culti agrari nel Cinquecento. Torino, 1966.; Ginzburg, C.: *A sajt és a kukacok*. Budapest, 1991.

⁶⁴ Bahtyin, M.: *François Rabelais művészete, a középkor és a reneszánsz népi kultúrája*. Budapest, 2002.

⁶⁵ Gurevics 1987. 299–305.

⁶⁶ Például Le Goff, J.: Culture cléricale et traditions folkloriques dans la civilisation mérovingienne. In *Annales. ESC*, 22 (1967), 780–791.; Schmitt, J.-Cl.: Le saint lévrier. Guinefort, guérisseur d'enfants depuis le XIIIe siècle. Paris, 1979.; Le Roy Ladurie, E.: *Montaillou*. Egy okszitán falu életrajza. Budapest, 1997.; Ginzburg, C. 1991. 263.

⁶⁷ Van Engen 1986. 521–522., 528–532.

A fentebb röviden összefoglalt viták, a kereszténnyé válás folyamatában kimutatható, eltérő területekről származó párhuzamok és analógiák is arra intenek, hogy ne becsüljük le az átmeneti korszakok hosszát és jelentőségét. A kereszténység és pogányság viszonyának, a szimbiózis és a szinkretizmus különféle formáinak azonosítása és rendszerezése még nem valósult meg teljes mértékben. Ebben szerepet játszik a források egyenetlen tematikus és területi eloszlása, a sokszor homályos helyek értelmezésének nehézségei. A téma kutatása tehát nyitott és sok izgalmat, tanulságot tartogat még a középkorkutatók számára. *

GALAMB, GYÖRGY

*Institutes, society and lasting change of religion
Comments on the Christianisation at the turn of the first millennium*

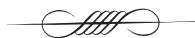
Abstract

The author gives a study about the institutes that enabled the missionary work (the pope, monasteries, kingdoms) and about the phases of Christianisation. He discusses the social background of the missionary work. In the Middle Ages Christianity was spread from the higher social strata to the lower. The missionaries started their work in the royal court. The role of female members of the dynasties was important. The role of the vassals was important too, but Christianity reached the middle class lastly. The new religion was successful in those regions where a rising power centre – the court of a ruler – existed, and entered into an alliance with the Church. The lack of this power centre made the missionary work difficult, e. g. in Sweden and in the land of the Lutici and Obodrites. In Central Europe there were two types of resistance to the new religion. The first type was characterised by the reaction of the aristocracy – resisting to the dynasty that supported the Church – or by the conflict inside the dynasty that started the missionary work (e. g. the rule of Hakon Sigurdsson in Norway). The second type of the resistance was the so-called ‘heathen revolt’ with the participation of the lower strata (e. g. the revolt in 1046 and in 1061 in Hungary; the movements in 983 and 1018 in Bohemia; the revolts in 1005, 1034, 1079 in Poland; in 1068 in Kiev).

How long does it take the religion to become an inner conviction? The author examines the laws of this period and the development of the parish-system in Central Europe, in the first place in Hungary. In Hungary, it was a slow process from the beginning of the 11th until the 13–15th century. In Western Europe, where the missionary work began earlier, the dense parish-system developed until the 11-12th century. The author mentions the changing of the burial customs and discusses the survival of the heathen customs. The church-system was organised, however, Christian values and ethics became slowly general, and it was a long process until people started to experience Christianity as real inner conviction.

HALMÁGYI MIKLÓS

*Querfurti Brúnó felfogása saját népéről és Európa más népeiről**

Az életrajzi fejezetből megismerhettük a szászországi szerzetes, Querfurti Brúnó eseménydús pályafutását. Tapasztalhattuk, hogy a lelkes hittérítő nem egy kolostorban, falak között élte le napjait: sokat volt úton, számos országot bejárt, különféle népek közt fordult meg. Hittérítő útjai mellett az írásra is maradt ideje: szenvedélyes hangú műveket hagyott maga után. Munkáiból kirajzolódhat előttünk, mely népeket ismert a sok országot bejárt hittérítő, milyen véleményekkel volt róluk, mit tartott sajátjának és mit érzett magától idegennek. Művei közül négygel foglalkozom: Adalbertől írt életrajzával, melyet két változatban írt meg, az öt remetetestvérről írt művével és II. Henrik királyhoz írt levelével. Mielőtt rátérek Brúnó földrajzi világképének, sajátáról és idegenről való nézeteinek vizsgálatára, érdemes néhány mondatban áttekinteni a műveivel kapcsolatos tudnivalókat.

Brúnó, a szász hittérítő példaképének tekinthette Prága vértanú püspökét. Élete is hasonlít Adalbert életéhez. Egy német kutató szerint, ha a cseh püspök életrajzában bizonyos részeit kicserélnénk a neveket, akár Brúnó életként is olvashatnánk.¹ Brúnó az Adalbertől szóló életírás elkészítéséhez felhasználta egy korábbi Adalbert-életrajzot. Érdemes erről a korai életrajzról is néhány szót ejtenünk, hiszen Brúnó forrásául szolgált.

A korai életrajz készítője nem nevezi meg saját magát. G. H. Pertz német kutató véleménye szerint Canaparius János, itáliai szerzetes lehetett a szerző. Az életrajz írója ugyan nem árulja el kilétét, részletesen leírja azonban egy Canaparius János nevű szerzetes látomását. Canaparius a római Szent Elek és Bonifác monostorban volt szerzetes. Később ennek a rendháznak az apátja lett, 1004. október 12-én halt meg. Amikor Adalbert ebben a monostorban tartózkodott, személyesen is megismerkedhettek egymással, és Canaparius magától Adalberttől szerezhetett be adatokat az életrajz megírásához. Ebből következtek arra, hogy Canaparius János lehetett az első Adalbert-életrajz szerzője.² Az utóbbi időben azonban Johannes Fried más elméletet fogalmazott

* A cikk első változata az MTA-SYLFF támogatásával készült, később az MTA-HIM-SZTE-Mol Magyar Medievisztikai Kutatócsoport valamint a Magyar Ösztöndíj Bizottság és a Collegium Hungaricum támogatását is felhasználtam.

¹ Hermann Hüffler: Vorrede. In Quellensammlung III.

² Adalbert halálának történetéről Adalbert testvérétől, Gaudentiustól értesülhetett „Canaparius”. Vita antiquor auctore Johanne Canapario, 29. cap. A látomás szerint két kendő ereszkedik le az égből. Az egyik Adalbertet viszi fel az égbe, a másik kilétéről hallgat az elbeszélő (rajta kívül csak nagyon kevesen tudják). A látomást Brúnó is elbeszéli. Brúnó: Vita Adalberti 27. cap.

A korai Adalbert-életrajz újabb kiadása: *Monumenta Poloniae Historica. Series nova – Tomus IV. Fas. 1. S. Adalberti Pragensis Episcopi et Martyris Vita prior*. Ed. Hedwigis Karwasińska. Warszawa, 1962.

Querfurti Brúnó Adalbertől készített életrajzainak kiadását lásd: Sw. Wojciecha biskupa i męczennika żywot drugi / napisany przez Brunona z Querfurtu; wydała. wstępem i objaśnieniami opatrzyła Jadwiga Karwasińska. Warszawa : Państwowe Wyd. Naukowe, 1970. Ez a kiadás külön közli a Brúnó által írt első és második Adalbert-életrajzot. Munkám során felhasználtam Brúnó műveinek Voigt által készített német fordítását: VOIGT 1907.

meg. Fried tanulmányából kiderül, hogy azokat a Rómával kapcsolatos ismereteket, amelyek az első Adalbert-életrajzban olvashatók, nem csak római szerzetesek tudhatták. Rómában gyakran időző előkelők, így III. Ottó környezetének tagjai is megszerezhették ezeket az ismereteket. Maga III. Ottó jó kapcsolatban volt a Szent Elek és Bonifác monostorral, ismerte Adalbertet és fivérét, Gaudentiust. Ami Canaparius János látomását illeti, arról Querfurti Brúnó is beszámol Adalbertről írt életrajzában, de nem említi, hogy az első életírás Canaparius műve lett volna. Fried szerint tehát nem Canaparius írta a korai Adalbert-életrajzot. Szerinte Notger, Lüttich püspöke lehetett a szerző. Notger többször járt Rómában, útítársa volt Adalbertnek, amikor a cseh püspök Rómából Mainz felé utazott. Notger ismerte Adalbert életének fontosabb szereplőit, megfelelően tájékozott lehetett ahhoz, hogy az életrajzot elkészítse.³ Fried szerint ennek az első életrajznak egy változata szolgálhatott forrásul Querfurti Brúnó számára.⁴

Milyen sajátosságok jellemzik Brúnónak és az első Adalbert-életrajz szerzőjének felfogását? Ez akkor formálódhatnak ki előttünk, ha műveiket összehasonlítjuk egymással. Az első Adalbert-életrajz valóban Adalbert életének megírását tartja szem előtt. Brúnó azonban időnként elkalandozik, és részletesen ír saját korának eseményeiről, II. Ottó és III. Ottó tetteiről. Az első Adalbert-életrajzon érződik, hogy kevésbé járatos a kelet-Európai kérdésekben, mint Brúnó. A querfurti szerzetes művén ezenfelül érződik, hogy német ember írta.

Brúnó következő nagy műve az *Öt remetetestvérről* szóló életrajz. Ezt a szöveget a 19. században fedezte fel Reinhard Kade a szülei házában.⁵

Fennmaradt továbbá Brúnótól egy levél, amit II. Henrik királyhoz írt. A kézirat most Kasselben található, Hamburgban is őrzik egy másolatát. Ezen szövegekből bontakozhat ki előttünk Brúnó felfogása arról, hogy mit tartott sajátjának, és mit érzett magától idegennek.⁶

Németország

Brúnó hazája a Német Birodalom, azon belül a Szász Hercegség. Adalbertről szóló írásaiban megemlékezik tágabb és szűkebb hazájáról egyaránt: Adalbert, az ifjú Vojtěch is Szászországban, Magdeburgban tanult, ott, ahol később Brúnó is végezte tanulmányait. Figyelemre méltó, hogy a szász Brúnó az érseki központot nem szász városnak mondja, hanem *teuton*nak, vagyis német-

A Brúnó-féle szöveg 1. változatának 12. századi átíratra az ochsenhauseni kolostorban került elő, ma a Bibliothek Metternichiana, Schloss Kynzvarth tulajdona. A querfurti vár múzeumában kiállították Brúnó műveinek kéziratait. Lásd: Der Heilige Brun von Querfurt... Kézirati hagyományokat lásd még WENSKUS 1956. 13–14. Brúnóval kapcsolatban bőséges irodalmat lásd *Geschichtsquellen des deutschen Mittelalters*. http://www.geschichtsquellen.de/repPers_118674749.html

³ Fried 2002. 235–279. 236–241. 254–259. A korai Adalbert-életrajz (Vita prior) kéziratai különféle csoportokba oszthatók. Az egyik változat III. Ottó császár biztatására készült (A), a másik Rómában (B), a harmadik a montecassinói változat (C). Fried szerint a császár biztatására írt változat készülhetett először, és ennek szerzője lehet Notger, Lüttich püspöke. Fried 2002. 235–279., 236–241., 254–259., 241–254. Az A változat legrégebbi szerkesztése (I) szinte kizárólag Lüttich és Aachen térségében terjedt el. Ez a szerkesztés hozza romlatlan formában a szláv neveket. FRIED 2002. 245., 254. Lásd még Vita Adalberti: Früheste Textüberlieferungen der Lebensgeschichte Adalberts von Prag. Von Jürgen Hoffmann. Essen, 2005.

⁴ Fried szerint a császári szerkesztés egyik változata (A II) szolgálhatott Brúnónak forrásul, nem pedig egy itáliai szerkesztés. Karwasińska szerint az A és B változatot használhatta (hivatkozva FRIED 2002. 260. 99. jegyzet.) FRIED 2002. 259–260.

⁵ Ma a Saatsbibliothek Berlin tulajdona. Der Heilige Brun von Querfurt.

⁶ WILHELM VON GIESEBRECHT: *Geschichte der deutschen Kaiserzeit*. Zweiter Band. Braunschweig 1875. 687. Pertz egy 11. századi kasseli Donatus-kéziratban találta. Ennek a szövegnek a másolata a Hamburger Stadtbibliothek tulajdona. Ezt Hilferding adta ki 1856-ban, Moszkvában, a Zeitschrift Russkaja besedau I. b (1-34) oldalain. Brúnó művei közt megemlíthető még egy költemény: 997-ben készíthette, Ottó császárnak ezzel dedikálta egy római hadtudományi író munkájának másolatát. GÖRICH 1993. 18.

nek.⁷ Brúnó tehát olyan fogalmat használ, mely a különböző német törzseket, tartományokat egységben látta.

A szász szerzetes az *ingenuus*, vagyis nemes kifejezéssel ékesíti az érseki központ nevét. Ezek a gondolatok Adalbert korábbi életírójánál nem szerepelnek. A várost a korai Adalbert-életrajz szerzője és Brúnó egyaránt görög néven nevezik, Parthenopolis. A korai életrajz szerzője az, aki latinul is megmagyarázza a szó értelmét, „*Uirginum ciuitas*”,⁸ vagyis szüzek városa. Ez a német Magdeburg, (leányvár) megfelelője. Mindketten megemlékeznek róla, hogy a város I. Ottó idején élte dicső korát. A korai életrajz azt is megjegyzi, hogy ma félig romokban heverő ház; a szász szerzetes azonban művének ezen a helyén ezt a lehangoló megjelölést nem említi meg. Brúnó, aki maga is Magdeburgban tanult, szeretetteljes szavakkal egészíti ki a korai életrajz híradását: I. Ottó az Elba folyó szép partján szép házat emelt Szent Móric számára.⁹ A korai Adalbert-életrajz szent városnak (*sacræ urbi*) nevezi Magdeburgot. Prágát és Ravennát ez a forrás ugyancsak szent városként említi.¹⁰ Úgy tűnik, az első életrajz szerzője ezt a kifejezést használja a püspöki, érseki székhelyek megnevezésére.

A korai Adalbert-életrajz és Brúnó egyaránt leírják, hogy Vojtěchet Magdeburg érseke, Adalbert bérálta meg, és a saját nevét adta neki. Így lett Vojtěchből Adalbert. Ezt Merseburgi Thietmar krónikája is megerősíti.¹¹ Brúnó mindössze püspökként említi Magdeburg érsekét, Adalbertet (*episcopus*). Közli, hogy Adalbert immár másodszorra kente fel Vojtěchet. Amikor ugyanis az ifjú hazatért Csehországba, édesanyja visszæmlékezett rá, hogy Adalbert már egyszer megkente a fiát a szent olajjal. A német Adalbert, amikor a *poroszok*hoz ment téríteni, áthaladt az ő földjükön, és akkor első ízben kente meg olajjal Vojtěchet.¹² Brúnó a *poroszok* püspökeként említi Adalbertet, Vojtěch bérálóját, noha a német főpap a *ruszok* megtérítésére vállalkozott.

A korai életrajzban és Brúnónál egyaránt szerepel, hogy az ifjú Vojtěch-Adalbert Magdeburg jeles tudósánál, Othrichnál tanult. Brúnó szerint Othrich tiszta emléket a mai napig őrzik Szászországban.¹³ Brúnó egy érdekes nyelvi jelenséget is elbeszél az iskolával kapcsolatban. Othrich iskolájában a tanulók latinul beszéltek, nem mertek „barbár nyelven” megszólalni a tanár előtt. Adalbert egy alkalommal játékkal töltötte el a napot, és amikor olvasni kellett volna a leckét, nem tudott egy szót sem. Erre Othrich verni kezdte Adalbertet, mire a gyerek arra kérte a tanárt: „Hagyj, el fogom olvasni.” És az elbeszélés szerint jól el is olvasta a szöveget. Brúnó hallomás alapján írja le, hogy amikor Othrich Adalbertet megverte, a gyerek három nyelven kért

Michelangelo Palloni Querfurti Brúnó életét ábrázoló festményei (17. század) a Kaunas (Litvánia) melletti Pažaislis monostort díszítik ✧ http://en.wikipedia.org/wiki/File:Pa%C5%BEaislio_ansamblis.Ensemble_of_Pa%C5%BEaislis.jpg

⁷ Brúnó: Vita Adalberti, 4. fej. hosszabb szerk. 5., rövidebb szerk. 46. „*ad ingenuam Parthenopolim, Theutonum novam metropolim*” VOIGT 1907. 336.

⁸ Vita prior 3. cap. „*sacrę urbi, quę latine Uirginum ciuitas, grecę Parthenopolis uocatur*”

⁹ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 4. cap. rövidebb szerk. 46. „*Ottonum imperator augustus in magnum archipresulatum erexit et, ut hodie cernere est, in pulcro littore Albis fluminis sancto Mauricio pulcherrimam domum prope construxit.*” VOIGT 1907.336.

¹⁰ Vita prior 6. cap. „*sacrę civitatis Prage*”; Vita prior 21. cap. „*iuxta sacram urbem Rauennam*”

¹¹ Thietmar IV. 28.

¹² BRÚNÓ: Vita Adalberti. 4. cap. hosszabb szerkesztés 5., rövidebb szerk. 46–47. VOIGT 1907. 336.

¹³ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 5. cap. hosszabb szerk. 6., rövidebb szerk. 47. „*cuius memoriale clarum usque nunc intra Saxoniam habetur.*” VOIGT 1907. 337.

kegyelmet: előbb latinul, majd hol szászul, hol szlávul.¹⁴ Ha tehát nem is volt szabad anyanyelven megszólalni az iskolában, Adalbert ismerte ezt a három nyelvet. Brúnó nyilván Magdeburgban élő iskolai hagyományt jegyzett le, a korai életrajzban ez az eset nem szerepel. A korai életrajz szerzője olyan történetet beszél el a szentről, mely Adalbertnek a már gyermekkorban megmutatózó jámborságát szemlélteti. Eszerint Adalbert nem játszott együtt a többi gyerekkel, hanem szabad idejében a vértanúk ereklyéihez sietett, és ott imádkozott.¹⁵

Adalbert, miután tanulmányait befejezte, visszatért Prágába. Miután Thietmar, Prága első püspöke meghalt, 982. február 19-én Adalbertet választották püspökké. A választott püspök ezután Veronába ment, ahol Willigis, Mainz érseke püspökké szentelte, II. Ottó császártól pedig megkapta a püspöki botot. Erre 983. június 3-án került sor. Brúnó szerint I. Ottó kora volt az aranykor (*auræa tempora*), fia II. Ottó elvesztette az *összegyűjtött földkerekséget*.¹⁶ A földkerekség említése a Római Birodalmat idézi, Brúnó felfogásában tehát a német uralkodók nemcsak a német területek urai, hanem egy egyetemes birodalomé. A korai Adalbert-életrajz megemlíti, hogy Ottó a szaracénokkal vívott háborúja után érkezett Veronába. 982. július közepén került sor arra a csatára Dél-Itáliában, melyben II. Ottó seregét a Colonna hegyfoknál tönkreverték az arabok. Ottó, miután kalandos módon megmenekült ellenségei kezéből, Veronába ment, hogy új sereget gyűjtsön.¹⁷ A korai Adalbert-életrajz szépíti a szaracénokkal vívott csata kimenetelét: Ottó az ő elmondása szerint győztesként és legyőzöttként (*uictor et uictus*) érkezett Veronába, hogy sereget gyűjtsön, és bosszút álljon azért a veszteséget, ami győzelmével együtt járt.¹⁸ A Brúnó féle Adalbert életrajz nem szépíti ennyire a vereséget. Felsorolja azokat a háborúkat, melyeket Ottó viselt, a liuticsok, a lengyelek, a frank király és a szaracénok elleni háborúit. Ezeket vesztes háborúként tünteti föl. A lengyel Mieszko elleni csatában elmondása szerint megaláztatott a németek döllyfössége (*humiliata Theutonum magnanimitas*). A csatát Hodó őrgrof vesztette el, Brúnó azonban ezt a vereséget is általában a *németek* kudarcaiként fogja föl. Megemlékezik a szaracénokkal szemben elesett hősokról, a haza bíbor virágának, a szóke Germánia ékének nevezi az elesetteket.¹⁹ Amikor II. Ottóval kudarcairól szól, megjegyzi, hogy az ő ideje alatt a németek szokásuk ellenére jártak szerencsétlenül. E megfogalmazás egyrészt mentegeti a kudarokat, másrészt Ottóra hárítja a felelősséget, ezen kívül azt sugallja, hogy a németekre általában a győzelem a jellemző.²⁰

Brúnó szeretettel ír hazájáról, Németországról. Ez a remetetestvérekről írt életrajzban is kifejeződik. III. Ottónak bűnéül rója föl, hogy nem akarta látni szülőföldjét, a szeretetreméltó

¹⁴ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 5. cap. hosszabb szerk. 6. (rövidebb szerk 48.) „*Auditoribus enim usus erat lacialiter fari, nec ausus est quisquam coram magistro lingua barbara loqui.*” A három nyelvet ezután a hosszabbik változat sorolja fel: „*Unde admotis uerentibus uirgis primum: Mi domine, garrit. Iam cum increscit dolor qui legem non habet, eodem uerbo nunc Saxo, nunc Sclaus misericordiam clamat.*” VOIGT 1907. 337. Adalbert egyébként tanulóúttal együtt tanul, akit a szöveg *papa* (cap. 3) és *pædagogus* (cap. 5.) kifejezésekkel jelöl. Lásd még GÖRICH 1993. 21.

¹⁵ Vita prior 4. cap. „... *ad sancorum martyrum domicilia confugit.*” Ez utóbbi történet hasonló ahhoz, amit Merseburgi Thietmar a gyermek Querfurti Brúnóról elbeszél.

¹⁶ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 9. cap. hosszabb 8. rövidebb 49. „*collectum orbem amisit*”; „*sensit dormientem aurigam orbis*” VOIGT 1907. 339.

¹⁷ A csata elbeszélését, és a császár kalandos megmenekülés történetét lásd Thietmar III. 20. 21.

¹⁸ Vita prior 8. cap.

¹⁹ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 10. cap. hosszabb szerk. 9. rövidebb szerk. 50. „*Stratus ferro cecidit flos patrię purpureus decor flauę Germanię*” VOIGT 1907. 340.

²⁰ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 10. cap. hosszabb szerk. 10. „*Extra Theutonum consuetudinem pugnantibus eis secutum est omne infortunium.*” Rövidebb szerk. 50. VOIGT 1907. 341.

Germániát.²¹ A Germania földrajzi név használatával egységben láttatja a különböző német törzsek területét. Figyelemre méltó, hogy a Germania nevet olyankor használja, amikor az Alpoktól délre eső térséggel vagy néppel állítja szembe a német területet: szaracénokkal, valamint Rómával.²²

A nyelv összekötő szerepe is megjelenik Brúnónál. A remetetestvérekről szóló írásában a Romuald féle Ravenna melletti remeteközösség két tagjáról elárulja, hogy Ottó nyelvét beszélték.²³ A közös nyelv tehát összetarthatta a németeket Itália földjén. Brúnó tisztelettel említi a német uralkodókat, de nem fukarkodik a bírálatokban sem. II. Ottó feloszlatta a merseburgi püspökséget, keresztények ellen harcol, ahelyett, hogy a pogányok ellen küzdene; III. Ottó elhagyta Németországot; II. Henrik pedig a keresztény lengyel fejedelem ellen folytat háborút, és pogányokkal köt szövetséget ellene. A német törzsek közül a szász hittérítő egyedül a szászokat nevezi meg. A remetetestvérek életrajzában, amikor a sírjuk felett történt csodákról beszél, megemlékezik a „szászok királyának” hadjárataról, amit arra a földre vezetett. Itt II. Henriknek Vitéz Boleszló elleni háborújáról van szó. Henriket ezen a helyen nem nevezi tehát néven Brúnó. Érthető, hogy királynak mondja, hisz Henrik akkor még nem volt császár. Viszont nem német királyként említi, nem is Germánia uralkodójaként, hanem csak szász királyként. Merseburgi Thietmar, akinél igen hangsúlyos a szász öntudat, szintén a szász királyok közé sorolja Henriket, Thietmar azonban az Ottókat is szász királyoknak tartja. Brúnó úgy tűnik, az Ottóknak egyetemesebb hatalmat tulajdonít. Görich német történész ugyancsak megállapítja, hogy Brúnó politikai gondolkodásának nem áll középpontjában a szász öntudat.²⁴

Csehország

Csehországot elsősorban az Adalbertről szóló életrajzban mutatja be Brúnó. Forrása, a korai Adalbert-életrajz Szklavóniának nevezi Adalbert szülőföldjét, és Germánia részének tekinti.²⁵ Brúnó már pontosabb ismereteket árul el. Adalbertet így említi: „*purpureus flos Bohemicis terris*”,²⁶ vagyis Bohémia földjének bíbor virága. Ő tehát tudja Adalbert szülőföldjének nevét. Később a prágai püspököt is „*Boemiae provinciae episcopus*” (Bohémia tartományának püspöke) megnevezéssel illeti. Ez is mutatja, hogy Brúnó nagyobb tájékozottságot árul el kelet-európai viszonyokban, mint a korai életrajz szerzője.

A korai Adalbert-életrajz hitetleneknek nevezi a szlávokat. Brúnó, amikor Adalbert szüleitől szól, ennél árnyaltabban fogalmaz. Az apát jóra való embernek mutatja be, aki ugyan segítette a szegényeket, azonban ritkán imádkozott, és elhanyagolta a szemérmességet. Brúnó ezekkel a szavakkal is érzékelteti azt a félig pogány állapotot, ami ebben az időben Csehországot jellemezte. Amikor Adalbert anyjáról ekként ír „*Mater ex claro genere Sclavorum*”,²⁷ anyja a szlávok fényes nemzetségéből való. Őt már imádságos, szemérmes asszonyként mutatja be a szerző. Brúnó nemesi szemléletére lehet jellemző, hogy fontosnak tartja kiemelni Adalbert előkelő származását, még II. Henrik királlyal való rokonságára is felhívja a figyelmet.²⁸

²¹ Vita quinque fratrum 7. cap. 772. „*Peccatum regis hoc fuit. Terram suæ nativitatis delectabilem Germaniam iam nec videre voluit*” VOIGT 1907. 393.

²² GÖRICH 1993. 23.

²³ Brúnó: Vita quinque fratrum 3. cap. 720. „*suæ linguæ*” VOIGT 1907. 387.

²⁴ GÖRICH 1993. 22.

²⁵ Vita prior 1. cap. „*Est locus in partibus Germaniæ, diues opibus, præpotens armis ferocibusque uiris, qem incolæ Sclavoniam cognomine dicunt. Huius maxima pars infidelitas errore præventa...*”.

²⁶ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 1. cap. hosszabb szerk. 3. rövidebb szerk. 45. VOIGT 1907. 333.

²⁷ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 1. fej. Rövidebb (45.) és hosszabb szerkesztés (3.) VOIGT 1907. 334.

²⁸ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 1. cap. hosszabb szerk. 3. rövidebb szerk. 45. VOIGT 1907. 334., WENSKUS 1956.

Az első Adalbert-életrajz írója feljegyzi, hogy a keresztelésnél a Vojtěch nevet kapja a gyermek.²⁹ Ez a forrás közli ugyan a szláv személynevet, de nem fordítja azt latinra. Brúnó azonban már megadja a latin fordítást: Vojtěch neve szerinte azt jelenti latinul: „*consolatio exercitus*”,³⁰ azaz a sereg vigasztalása. Brúnó más helyeken is elárulja szláv nyelvtudását. Az öt remetetestvér-ről írt művében megírja, hogy a rendtársa, a térítőútra induló Benedek testvér hogyan intette őt a szláv nyelv tanulására.³¹ Ez mindenesetre azt mutatja, hogy Brúnó a hazájában, Szászországban, az elbai szláv népek közelében még nem tanult meg szlávul, legalábbis nem a megfelelő szinten.

A korai Adalbert-életrajz és Brúnó egyaránt leírják, hogy Adalbert Magdeburgban végzett tanulmányai után visszatért Prágába. Prágában 973-ban alapított püspökséget II. Boleszláv cseh fejedelem. A püspökség a mainzi érsek fennhatósága alatt állt. A térség korábban a regensburgi püspökséghez tartozott. Valószínű, hogy az önálló cseh püspökség alapításával a veszélyes bajor–cseh szövetséget kívánták gyengíteni. A püspökség életre hívásához bizonyára a quedlinbugi találkozón adott beleegyezést I. Ottó császár, hisz ezen a gyűlésen Boleszláv is megjelent. Prága első püspöke egy Thietmar nevű szász úr volt. (Természetesen nem azonos Merseburg hasonló nevű püspökével.)³² Az életrajz szerint a püspök félelemmel telve halt meg. Ez mély hatással lehetett Adalbertre, aki addig zabolátlan életet élt. Thietmar halála után Adalbertet választották meg utódjául, 982. február 19-én. Brúnó a püspöki feladatot területhez kapcsolja: Adalbertet a föld, a térség püspökévé emelik („*levatur terræ episcopus*”). Jó tulajdonságai mellett azt is megemlíti a szöveg, hogy Adalbert „hazai”, annak a földnek a szülőtte (*indigenus*). Ennek abból a szempontból lehet jelentősége, hogy Prága első püspöke szász volt.³³

Az első Adalbert-életrajz szerzője és Brúnó egyaránt leírják a csehek bűneit, melyek Adalbertet Prágában megbotránkoztatták. Az első Adalbert-életrajz háromféle bűnt említ meg: a többnejűséget, a klerikusok házasságát, valamint azt, hogy keresztények foglyait és rabszolgáit zsidó kereskedő vette meg. Itt bizonyára keresztény szolgálókról van szó.³⁴ Az első Adalbert-életrajz még egy látomást is elbeszél. Adalbertnek megjelenik Jézus, és közli vele, hogy ismét eladták őt a zsidóknak.³⁵ Krisztus itt azonosítja magát híveivel, hasonlóan Szent Pál jelenéséhez, amit a damaszkuszi úton látott. A Brúnó féle életrajzban is szó esik arról, hogy keresztényeket adnak el zsidóknak, de a látomást nem említi. Őnála nemcsak zsidók, hanem hitszegők is szerepelnek mint vevők: „*perfidii et Iudæis*”. A korai életrajz és Brúnó egyaránt azt emelik ki, hogy Adalbert bűnös nép között, bűnös környezetben él. Merseburgi Thietmar krónikájában is esett szó róla, hogy a zsidók foglalkoztak rabszolga-kereskedelemmel.³⁶ Hogy az eladott emberek hová

²⁹ Vita prior 2. cap. „*in sacri baptismatis lauacro datum est nomen Woietech.*” A keresztelés, névadás, védőszent-választás története szempontjából érdekes, hogy a gyermeket a keresztelőn nem egy korábban élt szent nevének szőlítják, hanem „pogány” néven. A korabeli nevezetes emberek közül a magyar Szent István királyt és apját a keresztelő során korábban élt szentről, István első vértanúról nevezték el. A kor más ismert személyiségei közt sok olyat találunk (pl. Konrád, Henrik, Ottó, Mieszko, Vojtěch, stb.), akik nem korábban élt szentek nevét viselték. A keresztnemekhez lásd Bangha 1932. 57.

³⁰ Brúnó 1. cap. hosszabb szerk. 3. rövidebb szerk. 45. VOIGT 1907. 334.

³¹ Vita quinque fratrum 5. cap.722. „*Inter hec admonet, ut linguam Sclavonicam discerem;*” VOIGT 1907. 391.

³² Pražák: Cseh- és Morvaország, 2000. 195.

³³ Brúnó 8. cap. hosszabb szerk. 7. rövidebb szerk. 48. VOIGT 1907. 338.

³⁴ Vita prior 12. cap. „*Prima et uelut principalis causa propter plures uxores unius uiri; secunda propter detestanda coniugia clericorum; tertia propter captiuos et mancipia christianorum, quos mercator Idæus infelici auro emerat emptosque tot episcopus redimere non potuit*” A cölibátusról lásd pl. ERDŐ 291–294.

³⁵ Vita prior 12. cap. „*et ecce iterum uendor Iudæis*”

³⁶ Thietmar VI. 54. Másik helyen egy törvényre utal, mely megtiltja, hogy keresztényt pogánynak adjanak el. VI. 2.

kerültek, arról sem az első Adalbert-életrajz, sem Brúnó nem írnak. A szláv rabszolgák közül sokakat Hispániában adtak el az ottani muszlimoknak.³⁷

Brúnó a csehek vétkei között megemlíti egy olyan bűnt is, mely a korai Adalbert-életrajzban nem szerepelt: az ünnepnapokat kevert vallásossággal ünnepelték.³⁸ A fiatal cseh kereszténységben ezek szerint előfordult, hogy a kereszténység más vallással, nyilván a kereszténység előtti pogány hiedelmekkel keveredett. A hittérítő Brúnó maga is tapasztalhatta ezt a jelenséget, leginkább Magyarországon, ezért térhetett ki rá Adalbertről szóló írásában is.

Római tartózkodása után Adalbertnek vissza kell térnie Prágába. Itt újabb szomorú esemény történt. Egy előkelő asszonyt megvádoltak, hogy egy klerikussal házasságtörést követett el. A rokonság behatolt a templomba, hogy megöljék az asszonyt. Adalbert hasztalan próbálta megvédeni őt, az egyik fegyveres fejét vette az asszonynak.³⁹ Az elbeszélésből kiválik, mennyire nagy ereje volt a csehek közt az ősi szokásoknak, hisz kegyetlenül büntették a házasságtörést. A történetben kegyetlennek és szentségtörőnek tűnnek fel az asszony gyilkosai, akik templomban ölnek. Alább látni fogjuk, hogy egy történelmi elmélet szerint talán Adalbert fivéreinek sorsára is kihatással volt ez az eset.

A cseh uralkodó embereire sötét árnyékot vet Adalbert nemzetségének, a Slavnikok legyilkolásának története. Erről a csapásról mindkét életrajzíró megemlékezik. 995-ben, II. Boleszláv fejedelem uralkodásának végén ölték meg a Slavnik család tagjait, Adalbert testvéreit. Várukat, Libicét Szent Vencel ünnepének vigíliáján kezdték ostromolni. A harc másnap, Vencel ünnepén (szeptember 28.) is folytatódott. A várbeliek kérték, hadd ünnepelhessék meg ezt a napot. Az ostromlók azonban gúnyosan azt felelték: Ha a tiétek, Vencel, a miénk Boleszláv! Brúnó ezt a gyilkosságot Szent Vencel megöléséhez hasonlítja. Párhuzamot von Vencel gyilkosa – I. Boleszláv – és II. Boleszláv között.⁴⁰ Adalbert öt testvére közül négyen lelték ott halálukat. Az ötödik testvér, Sobieszlav akkor éppen III. Ottó szolgálatában hadakozott a pogányok ellen, szövetségben Boleszláv lengyel fejedelemmel.⁴¹

A Slavnikok meggyilkolására Pražák cseh történész szerint nem a súlyosan beteg uralkodó adott parancsot, a véres leszámolást kísérletének tagjai kezdeményezhették.⁴² Egy újabb elmélet szerint Adalbert fivéreinek legyilkolása összefüggésben van Adalbertnek azzal a kísérletével, amikor megpróbálta megmenteni a házasságtörő asszonyt. Akik a nő életére törtek, a közbeavatkozó Adalbertet és testvéreit is megfenyegették. Adalbert testvéreinek megölése után a Vršovci (Wrschowitzer) család szerezte meg a Slavnikok birtokait. Az újabb elmélet szerint tehát a Vršovci család tagjai végeztek a Slavnikokkal. II. Boleszláv fejedelem az események ideje alatt súlyos betegen feküdt, nem volt képes megvédelmezni a Slavnikokat, ahogy ez, mint uralkodónak, feladata lett volna. A Vršovci Slavnikoktól elvett birtokait a későbbi cseh fejedelmek sem vették vissza.⁴³

A korai Adalbert-életrajz és Brúnó egyaránt Adalbert franciaországi zarándoklata után írják le, hogy a püspök értesül fivérei haláláról. Mivel a libicei mészárlás 995-ben törtét, a püspök pedig 996-ban látogatta meg a francia zarándokhelyeket, könnyen lehet, hogy Adalberthez még

³⁷ GUICHARD–MEOUAK 1995. 878–879., 897–881.

³⁸ Brúnó 11. cap. rövidebb szerk. 12. hosszabb szerk. 51. „*dies festos confusa religione obseruant*” VOIGT 1907. 344.

³⁹ Vita prior 19. cap.; Brúnó 16. cap. hosszabb szerk. 18–19. rövidebb szerk. 55–56. VOIGT 1907. 351.

⁴⁰ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 21. cap. hosszabb szerk. 26–28. rövidebb szerk. 59–60. VOIGT 1907. 359–361.

⁴¹ ENGELBERT 2002. 31. A legidősebb fiú akkor halt meg, amikor Brúnó az életrajzot írta, 1004-ben. Vita Adalberti 22. hosszabb szerk. 28. „*Hec tunc scilicet fuerunt, sed quando digna indigni scribimus, nunc est mortuus gladio frater maximus.*”; VOIGT 1907. 361.

⁴² PRAŽÁK 2000. 200.

⁴³ TREŠTÍK 2007. 13–19. Köszönet M. Wihoda professzornak, aki az elméletet közölte velem, és a cikkeire figyelmem felhívta.

zarándokútja előtt eljutott a hír fivérei meggyilkolásáról. Az életrajzokban azonban nagyobb hatást kelt, ha az eseményről Adalbert Lengyelországban szerez tudomást, és ez befolyásolja őt döntésében, hogy a pogányok közé menjen téríteni.⁴⁴

Brúnó az öt remetetestvérről írt művében is megemlíti Prágát. Elbeszéli, hogy miután megszerezte a pápai engedélyt a hittérítéshez, Regensburgba utazott. Innen Lengyelország felé vezetett volna az útja, hogy csatlakozzék társaihoz, Benedekhez és Jánoshoz, akik Itáliából már előre mentek Lengyelországba, és várták Brúnót, hogy meg hozza a térítéshez szükséges engedélyt. Prágát ekkor a lengyel Vitéz Boleszló tartotta megszállva. Brúnó a német–lengyel háború miatt nem juthatott át lengyel uralom alatt álló területre. Benedek erre maga próbált eljutni Brúnóhoz. Brúnó elbeszélése szerint Benedek sikeresen el is érkezett Prágába. A szövegnek ezen a helyén Brúnó múlt időben ír a cseh főváros dicsőségéről: Prágát *egykor nemes városnak* nevezi.⁴⁵ Tisztelettel szól a csehek vértanú fejedelméről, Vencelről, és a föld királyának (*rex eius terræ*) címzi őt. Felrója a csehek bűneként, hogy Adalbert püspököt a város elhagyására kényszeríthették, és felrója Adalbert fivéreinek meggyilkolását. Azt a földet vétkes Csehországnak (*sontem Boemiam*) nevezi. Brúnó szemléletére jellemző, hogy az ezt követő csehországi eseményekben isteni büntetést lát: a csehek egymás ellen fordulnak, országukat polgárháború sújtja. Miközben Brúnó Regensburgban, Benedek Prágában időzött, csak kis távolság választotta el őket egymástól. A Prágát megszállva tartó lengyel fejedelem, Vitéz Boleszló nem engedte meg Benedeknek, hogy folytassa útját a német területek felé, így Benedeknek vissza kellett fordulnia.⁴⁶

Adalbert és Szent Vencel természetesen tiszteletre méltó alakok Brúnó művében, ugyanígy előnyös színben tűnnek fel Adalbert rokonai. A cseheket, a prágaiakat azonban bűnös, barbár népekként ábrázolja mind a korai életrajz szerzője, mind Brúnó. A cseh Boleslavot és embereit különösen rossz színben tünteti fel a szász életrajzíró.

Itália, Róma

Brúnó maga is járt Itáliában, saját élménye is benne lehet tehát abban, amit erről a vidékről, az itteni emberekről ír. Adalbertről írt művében először akkor kerül szóba Itália, amikor Adalbert - immár megválasztott püspökként - Prágából Veronába utazik, hogy Ottó császártól megkapja a püspöki kinevezést. Itáliát aranylombozatúnak nevezi (*auricoram Italiam*).⁴⁷ Veronáról is költői szavakkal emlékezik: a város a birodalom bejáratánál emeli fel szép fejét.⁴⁸ Amikor a kiábrándult Adalbert otthagyta a prágai püspökségét, útnak indult, hogy az Úr sírjához zarándokoljon. Az első Adalbert-életrajz beszámol arról, hogy Adalbert Monte Cassino hegyén, a bencés apátságban időzött. Amikor azonban azt várták tőle, hogy mint püspök, szentelje fel a helyi templomokat, továbbállt.⁴⁹ Brúnónál nem szerepel, hogy templomok felszentelését kérték volna tőle. Brúnó szerint a montecassinói apát és a szerzetesek arra intik Adalbertet, hogy ne vándoroljon haszon-talanul, hanem maradjon helyben. Adalbert ezután fordul a tiszteletre méltó Nilus remetéhez. Nilus tanácsára határozza el, hogy belép a római Szent Elek és Bonifác-monostorba.⁵⁰

Adalbert tehát Rómába indult. A korai életrajz szerzője és Brúnó egyaránt dicsérő szavak-

⁴⁴ ENGELBERT 2002. 31. 36. 59.j.

⁴⁵ Vita quinque fratrum, 11. cap. 727. „quondam nobilem Pragam” VOIGT 1907. 404.

⁴⁶ Brúnó: Vita quinque fratrum 11. cap. 727–728., VOIGT 1907. 403–406.

⁴⁷ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 9. cap. hosszabb szerk. 7. (rövidebb szerk. 49.) VOIGT 1907. 339.

⁴⁸ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 9. cap. „in fauce regni pulcre lauat caput.” hosszabb szerk. 7–8. (rövidebb szerk. 49.) VOIGT 1907. 339.

⁴⁹ Vita prior 14. 15. cap. A császári változatban és a római változatban is szerepel Adalbert mérges kifakadása, melyet a kérés kivált belőle: Embernek gondolsz vagy számárnak? A montecassinói változathoz ez a kifakadás kimarad. Lásd Fried 2002. 246. Brúnónál sem szerepel a kifakadás, hiszen itt az sincs meg, hogy templomok

kal emlékeznek meg Rómáról. Az első Adalbert-életrajz arról is beszámol, hogy Rómába érve Adalbert kérdezősködik, hogy melyik monostornak áll az élén Leó apát. A nép pedig elvezeti őt a Szent Elek és Bonifác monostorhoz.⁵¹ Az első Adalbert-életrajz beszámolója tehát jó benyomást kelt a római népről, akik udvariasan elkalauzolják az idegent. A Brúnó féle életrajzban ez a jelenet nem olvasható. Megemlítendő, hogy Brúnó rokonának, a szintén szász Merseburgi Thietmarnak a krónikája korántsem mutatja vendégszeretőnek a rómaiakat.⁵²

Itáliával kapcsolatban Brúnó megjegyzi, hogy sokan megbetegszenek és meghalnak ott Ottó emberei közül. Annak, hogy Pereum mocsaraiból hittérítő útra indulnak, egyik oka szintén az ottani egészségtelen levegő volt. A németek számára veszélyes éghajlatról Thietmar is megemlékezik.⁵³ Ottó álmát, az egykori Római Birodalom újraillesztését rosszállással szemléli Brúnó. Az antik Rómát megvető szavakkal illeti. Ottó a „megvénült Róma halott dicsőségét” próbálja hiábavaló munkával felújítani.⁵⁴ Merseburgi Thietmar szintén idegenkedve szemléli a római birodalom felújításának kísérletét.⁵⁵ A remetetestvérekről írt művében Brúnó Romulus városának nevezi Rómát, ami a testvérgyilkosságra utalhat. Elismeri az itteni vidék szépségét, de ezt házasságtörő szépségnek minősíti, hisz elcsábította hazájából Ottó császárt.⁵⁶ A római népet hátrányos színben tünteti fel. A rómaiak állítása szerint ujjongva fogadják Ottó érkezését, de nem őszinte örömmel. Brúnó hálátlannak (*ingrati*) nevezi a rómaiakat, akik rosszal fizetnek Ottónak, pedig ő jót akart nekik. Elítéli az Ottó ellenes lázadásukat.⁵⁷ Mindez Róma akkori *népére* vonatkozatható. Más helyen Brúnó tisztelettel ír Róma városáról. Mártírok anyjának, apostolok urának, arany Rómának nevezi. Helyteleníti, hogy Ottó a város ellen vonul, és így Szent Péter ellen vétkezik. A tisztelet azonban inkább a vallási központnak szól. Politikai szempontból nem tulajdonít fontosságot Rómának. Míg az első Adalbert-életrajz a világ fejének címzi Rómát (*caput mundi*), addig Brúnó ezt az elnevezést nem Rómára használja, hanem III. Ottó császárra.⁵⁸ Görich után ellentmondást fedezhetünk fel Róma értékelésében. Brúnó menti a római felkelést, mint Róma vallási szerepének jogos védelmét. Ezzel szemben igazságtalannak tartja a rómaiakat, *superbia*-ra, gögre vezeti vissza az Ottó elleni felkelést, és kétségtelenül elítéli azt. Rómában egyfelől szent Péter városát látja, amit nem szabad világi uralkodónak alávetni. Másfelől azt is elismeri, hogy Róma engedelmességgel tartozik a császárnak.⁵⁹ Ottót nem nevezi római császárnak. Amikor császárrá választását leírja, kihagyja belőle a római akklamációt, amit viszont az első Adalbert-életrajz leír.⁶⁰ A pápaválasztásnál az első Adalbert-életrajz szerint

felszentelését kérik tőle. Brúnó: Vita Adalberti 13. cap. rövidebb szerk. 53. hosszabb szerk. 15–16. VOIGT 1907. 347–348.

⁵⁰ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 13. cap. rövidebb szerk. 53. hosszabb szerk. 15–16. VOIGT 1907. 347–348.

⁵¹ Vita prior 16. cap.

⁵² Thietmar VII. 2. „*Multæ sunt, pro dolor! in Romania atque in Longobardia insidiæ. Cunctis huc advenientibus exigua patet caritas; omne, quod ibi hospites exigunt, venale est, ec hoc cum dolo, multique toxico hic pereunt adhibio.*”

⁵³ Thietmar VII.2. II. Henrikről, miután átkelt az Alpokon a német oldalra, így ír: „*nostræ regionis addidit serenitas, quia aeris huius et habitatorum qualitates nostris non concordant partibus.*”

⁵⁴ Vita quinque fratrum 7. 722. „*inveteratæ Romæ mortuum decorem renovare supervacuo labore insistit.*” VOIGT 1907. 393.

⁵⁵ Thietmar IV. 47.

⁵⁶ Vita quinque fratrum 7. cap. 722. „*verum Romulea tellus, suorum karorum pasta, adultera pulchritudine adhuc melius placet.*” VOIGT 1907. 393.

⁵⁷ WENSKUS 1956. 116.; Vita quinque fratrum. 2. cap. 718. „*falso gaudio, sed magno tripudio*” VOIGT 1907. 382.; Vita quinque fratrum 3. 7. cap. 720. 723. VOIGT 1907. 387. 394.

⁵⁸ WENSKUS 1956. 107–108. Vita prior 16. cap. Brúnó: Vita Adalberti 18. cap. „*optatum diu caput Latinę terrę ostendit*” Hosszabb szerk. 23., rövidebb szerk. 23.; VOIGT 1907. 355.; GÖRICH 1993. 29.

⁵⁹ GÖRICH 1993. 40.

a római előkelők és a király választják a pápát, Brúnó azonban csak a király szerepét említi.⁶¹

Adalbert római tartózkodása során elismerően szól a latin tudósokról, a görögökhöz hasonló harcosoknak nevezve őket.⁶² Az itáliaiak körül előnyös színben tűnik föl Leó, III. Ottó káplánja, Vercelli későbbi püspöke: ő az, aki megmagyarázza Adalbert álmát, mely közelgő vértanúságát előjelez. Brúnó Szentlélektől megérintett idegének nevezi az álom megfejtőjét.⁶³

Görögök

Névtelen és nevesített görögök egyaránt szerepelnek Brúnó műveiben. Adalbertől írt életrajzaiban egy görög hajó menti meg II. Ottó császár életét, amikor a császár elvesztette a szaracénok elleni csatát, és a tengerbe vetette magát.⁶⁴ Az életrajz tekintélyes görög hősnője Theophanu, II. Ottó felesége. A szász író a császárnét okolja a szaracénoktól elszenvedett vereségért: a csatavesztés után Ottó szégyelli magát, amiért asszonyra hallgatott.⁶⁵ Az első Adalbert-életrajz és Brúnó egyaránt tisztelettel szólnak Theophanu császárnéről, aki II. Ottó özvegye, III. Ottó anyja.⁶⁶ Brúnó azt is megjegyzi, hogy a császárné férje bűnéért vezekel. Ez a bűn a Szent Lőrinc tiszteletére szentelt merseburgi püspökség feloszlatása volt. Brúnó azt is megemlíti, hogy II. Henrik újból életre hívta a püspökséget. Amikor tehát az életrajzot írta, az újraalapítás már végbement. Amikor Adalbert első prágai csalódása után Jeruzsálembé akar zárándokolni, és átutazik Rómán, Theophanu kéri őt, hogy imádkozzék férjéért.⁶⁷ Az a felfogás, miszerint a nőnek vezekelnie kell a férjéért, Merseburgi Thietmárnál is megjelenik.⁶⁸

Az Adalbert életrajz másik fontos görög szereplője Szent Nílus remete, Az első Adalbert-életrajz és Brúnó egyaránt megemlíti, hogy Adalbert találkozott vele. Az első Adalbert-életrajzban Nílus azt mondja magáról: ruháján és szakállán is látszik, hogy nem helybéli, hanem görög.⁶⁹ Ez az állítás példázza, hogy a görög egyházi személyeknek más öltözködésük és szakállviseletük volt, mint az itáliaiaknak.⁷⁰ Nílus Brúnó szövegében is görögnek vallja magát, ám viseletéről ott nem esik szó. A görög bölcs azt javasolja a latin kultúrájú Adalbertnek, menjen inkább a latin szerzetesek közösségébe. Az embernek eszerint saját házanépének közösségét kell keresnie, az ő szokásukat kell gyakorolnia. Eszünkbe juthatnak itt Szent István Intelmei: „Mely görög kormányozta a latinokat görög módra, avagy mely latin kormányozta a görögöket latin módra? Semelyik.”⁷¹ Nílus tanácsára Adalbert visszatér Rómába, hogy felkeresse azt a monostort, melyet Nílus

⁶⁰ WENSKUS 1956. 117.

⁶¹ WENSKUS 1956. 124.

⁶² BRÚNÓ: Vita Adalberti. 17. rövidebb szerk. 56. hosszabb szerk. 19–20. „*Greci, inquam, optimi ueniunt, Latini similes militarunt*” VOIGT 1907. 352.

⁶³ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 20. rövidebb szerk. 58. hosszabb szerk. 25–26. „*Ibi nocte sopora parum molli lecto requiescens, uite sue desiderabilem terminum aspexit, quamuis ipse non nosset quid sibi somnium uellet, donec tactus Spiritu alienigena hoc reuelauit.*” Később néven is nevezi: „*Leo, palacii episcopus*”. 999-től 1026-ig Vercelli püspöke. Lásd S. Adalberti Vita altera, 26. 122. jegyzet.; VOIGT 1907. 358.

⁶⁴ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 10. cap., rövidebb szerk 50. hosszabb szerk. 10. VOIGT 1907. 341.

⁶⁵ WENSKUS 1956. 127. 240. j. BRÚNÓ: Vita Adalberti. 10. cap. hosszabb szerk. 9., rövidebb szerk. 50. „*tandem pudet quia mulierem audivit, tandem sero penitet, quia infantilia consilia secutus, sententias maiorem proiecit.*”

⁶⁶ Vita prior 14. cap.

⁶⁷ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 12. cap. VOIGT 1907. 347.

⁶⁸ Thietmar I. 21. Ír Mathildnak, I. Henrik özvegyének jótetteiről, ennek kapcsán más özvegyekről is szól. II. 40. Judit, I. Henrik bajor herceg özvegye, könnyekkel és alamizsnával igyekszik férje bűnéért engesztelni.

⁶⁹ Vita prior 15. cap. „*Etenim ut iste habitus et barbę pili testantur, non indigena sed homo Græcus sum*”

⁷⁰ A keleti klerikusok hosszú szakállt hordtak, a kereszténység előtti közel-keleti hagyományt követve. A nyugati szerzetesek és papok azonban a római szokást követték, és szakálltalanok voltak. Hundsichler. 1980. 1490–1491.

barátja, Leó apát vezet.⁷² A Szent Elek és Bonifác monostorba görög szerzetesek is bejáratosak voltak. Adalbert római tartózkodása kapcsán is szó esik a monostorba látogató derék görögökről.⁷³

A görög nyelv az öt remetéről szóló írásban is megjelenik. Amikor a remeték halálának idejéről van szó, a napot egyrészt Szent Márton halálának, másrészt Szent Mennas halálának napjaként határozza meg a szerző. Mennasról annyit mond, hogy görögül hallatlanul csodásan beszélt.⁷⁴

Nyugat

Amikor Brúnó Adalbertől szóló művében megemlékezik II. Ottó császár kudarcairól, szól a *karoling frankok* (*Karolinis Francis*) elleni harcáról is. Elítéli a keresztények elleni háborút, és vereséggént írja le Ottó hadjáratát.⁷⁵ Ezt a háborút egyébként Lothar frank királlyal (954–986) szemben vívta a német császár, 978-ban. Brúnó vereséggént állítja be a hadjáratot, Merseburgi Thietmar szerint azonban Ottó győztesen tért vissza Párizs alá.⁷⁶

Querfurti Brúnó művében Adalbert nyugati zarándokútja kapcsán is előkerül a francia térség. Megtudhatjuk, hogy minután Prágában botránys módon megöltek egy asszonyt, Adalbert ismét elhagyta püspöki székhelyét, és Rómába távozott. Annyit sikerült elérnie, hogy ha nem fogadják őt vissza övéi Prágában, térítőpüspökként működhet a pogányok között. Rómából Adalbert az Alpokon túlra zarándokolt, és szentek ereklyéit kereste fel. Meglátogatta Szent Márton földi maradványait Tours-ban, Szent Dénes ereklyéit Párizsban, Szent Benedekét Floriacumban (Fleury).⁷⁷ Sem az első Adalbert-életrajz, sem Brúnó nem említik meg, hogy ezek a városok Franciaországban vannak. Előadásukból mégis kitűnik, hogy ez a térség igen gazdag volt híres szentek földi maradványaiban. Merseburgi Thietmar is feljegyezte krónikájában, hogy a nyugati rész szentek ereklyéiben bővelkedik.⁷⁸ Figyelemre méltó, hogy a leírás szerint Adalbert nem ejtette útba a cluny-i monostort. Sem az első Adalbert-életrajz, sem Brúnó nem emlékeznek meg Clunyról. Meglehet, hogy az ő lelkeségüktől idegen volt a clunyi szellemiség.⁷⁹

Magyarok

Miután Brúnó elbeszéli Adalbert visszatérését Rómából Prágába, és előadja a megvádolt asszony megölésének történetét, Adalberttel kapcsolatban egy magyar vonatkozású ismeretet is megoszt olvasóival. „Az sem szabad elhallgatni, hogy olykor követeit küldte, olykor pedig saját

⁷¹ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 13. cap., rövidebb szerk 15.; „Ast, inquit, homo ego sum Grecus; melius conueniunt cum quibus hec agas monachi Latini.” (Hosszabb szerk 53. melius conueniunt tibi...) VOIGT 1907. 348.; Szent István király intelmei Imre herceghez. Ford.: Kurcz Ágnes. In Árpád-kori legendák és intelmek. Szentek a magyar középkorból I. Budapest 1999. 54.

⁷² Vita prior 15. cap.

⁷³ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 17. cap. hosszabb szerk. 19., rövidebb szerk. 56. „Greci, inquam, optimi ueiunt” VOIGT 1907. 352.

⁷⁴ Vita quinque fratrum 31. cap. 737. VOIGT 1907. 431–432.

⁷⁵ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 10. cap. hosszabb szerk. 9. rövidebb szerk. 50. VOIGT 1907. 340.

⁷⁶ Thietmar III. 8.

⁷⁷ Vita prior 25. cap. A Vita prior császári változata megemlíti, hogy Szent Benedek teste Fleury-ben nyugszik, és a *mi hitvallónknak* nevezi Benedeket: „Nec preteriit Floriacum, qui beatissimum corpus confessoris nostri et patris Benedicti suo collocare meruit;” (A. Redactio imperialis vel Ottoniana. Karwasinska 37.) Az aventinusi változat nyíltan nem mondja ki, hogy Benedek teste Fleury-ben nyugodna: „Viserat enim hoc tempore Turoniam et Floriacum, et post uenerabilissimi senis Martini semperque iuuenis Benedicti, duorum patrum, dulces confabulationes regreditur ad imperiale domicilium.” (B. Redactio Aventiniensis altera. Karwasinska 63.) A monte cassino-i változatban csak arról van szó, hogy meglátogatott Tours-t és Fleury-t. Szent Benedekről itt egyáltalán nincsen szó. „Viserat etiam hoc tempore Turoniam et Floriacum, et post tam uenerabilium duorum locorum usitationem regreditur ad imperiale domicilium.” (C. Redactio Cassinensis. Karwasinska 81.) Lásd

maga ment a közelben elhelyezkedő magyarokhoz, s miután kissé eltávolította őket a büntől, a kereszténység árnyékát nyomta rájuk.⁸⁰ Ebből a megfogalmazásból kitűnik, hogy Prága püspöke nem ért el látványos hittérítői eredményeket a magyarok között. Pontosan azt sem tudjuk meg a híradásból, mikor járt Magyarországon Adalbert. Brúnó leírása alapján Adalbert a prágai kiábrándító eset után újra Rómába utazott.⁸¹ Elképzelhető, hogy a fent említett magyarországi látogatások Adalbert második prágai tartózkodása során történtek meg.

Brúnó Adalbert életrajzának rövidebb változatában további magyar vonatkozású részt is közöl. Miután a prágaiak elutasítják püspöküket, Adalbert térítő útra készül a pogányok közé. Üzenetet küld a magyar fejedelem udvarában tartózkodó tanítójához, Radlához, hogy siessen hozzá. Radla azonban nem csatlakozott Adalbert hittérítő vállalkozásához.⁸² Ebben a részben Brúnó senior magnus-nak nevezi a magyar fejedelmet. Művében más hatalmasságokat is a senior címen említ. Az országot elmondása szerint igazából nem a fejedelem, hanem felesége kormányozza, ő térítette keresztény hitre az országot. Brúnó szerint azonban a barbárságnál is rosszabb kezd lenni ez a bányadt kereszténység. Itt ismét azzal a jelenséggel találkozunk, melyet a csehországi viszonyok jellemzésénél is láttunk. A fiatal kereszténység pogány elemekkel keveredik, a buzgó térítő pedig helyteleníti ezt.⁸³ Figyelemre méltó, hogy Brúnó nem említi meg sem a magyar fejedelemnek, sem a feleségének a nevét. Más közel kortárs nyugati történetíróknál, így a burgundiai Radulfus Glabernél, az aquitániai Chabannes-i Adémarnál szerepel a magyar uralkodó neve.⁸⁴ Merseburgi Thietmar nemcsak a fejedelemnek, de a fejedelem feleségének nevét is tudja. Márpedig semmi adat nincs rá, hogy ők jártak volna Magyarországon. Brúnó járt hazánkban, valami miatt mégsem jegyzi fel az uralkodópár nevét. Ahogy a fejedelemasszony határozottságát, erejét leírja, az egybevág azzal, ahogy Thietmar jellemzi Deuix (Géza) feleségét, Belekneginit. Thietmar krónikája és Szent István legendái azonban a fejedelmet is erőskezű uralkodónak ábrázolják. Elképzelhető, hogy a fejedelem egészsége ekkorra már megrendült, és határozott felesége irányította helyette az országot.⁸⁵ Abban, ahogy a fejedelemasszony uralma alatti kereszténységet jellemzi, Wenskus német kutató Brúnónak a női uralommal szembeni elutasítását érzi.⁸⁶ A magyarországi kereszténység bányadt volta megint csak emlékeztet arra, ahogy Thietmar Deuix vallásosságát leírja.

Fried 2002. 252. Rómában és Montecassinóban vitatták a Fleury-ben levő Benedek-ereklyék valódiságát. Így érthető, hogy ezek a változatok nem szólnak róla, hogy Szent Benedek teste Fleury-ben nyugodna. Az Alpoktól északra azonban nem kételkedtek abban, hogy Fleury-ben valóban Benedek ereklyéi nyugszanak. Noger, Lüttich későbbi püspöke eredetileg St. Gallen-i szerzetes volt. Fried ezen érveket is felhasználja annak igazolására, hogy a Vita prior változatai közül a császári szerkesztés (A) készülhetett először. Lásd FRIED 2002. 252. Hogy Párizsba is elmegy, ahol Szent Dénes nyugszik, az a Brúnó-féle életrajzban szerepel. Brúnó 19. cap.

⁷⁸ Thietmar IV. 14.

⁷⁹ ENGELBERT 2002. 33.

⁸⁰ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 16. cap. Hosszabb szerk. 19. ÁKÍF 81.

⁸¹ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 17. cap.. hosszabb szerk. 19., rövidebb szerk. 56.

⁸² BRÚNÓ: Vita Adalberti. 23. cap.. Rövidebb szerk. 61.

⁸³ BRÚNÓ: Vita Adalberti. rövidebb szerkesztés 23. cap. (61.) Persze az is elképzelhető, hogy amikor Saroltnak, az erdélyi fejedelem lányának befolyása érvényesült, bizánci elemekkel keveredett Magyarországon a nyugati kereszténység, és ez váltotta ki Brúnó nemtetszését. Ebben a korban azonban békésen megfértek egymás mellett a keleti és a nyugati kereszténység. A római Szent Elek és Bonifác bencés monostorba bizánci szerzetesek is bejáratosak voltak, márpedig abban a rendházban Adalbert és maga Brúnó is megfordult. Theophanu császárné szintén görög volt. Így valószínűbb, hogy Sarolt befolyása idején inkább pogány elemekkel keveredett a magyarországi kereszténység.

⁸⁴ Adémar: a magyar király Guoz, a keresztységben nyeri az István nevet. Chabannes-i Adémar 167. 520. j.

⁸⁵ KRISTÓ 2001. 29. 35–37.

⁸⁶ WENSKUS 1956. 127. 240. j.

Brúnó két helyen is megemlékezik a fekete magyarokról. Egy ízben a remetetestvérekről szóló művében, másodszer a Henrik királyhoz írt levelében. Az előbbi helyen elárulja, hogy hajóval utazik hozzájuk keleti irányba. Német szakirodalomban találkozunk azzal a nézetel, hogy a fekete magyarok a székelyekkel azonosak. A Székelyföldre azonban aligha juthatott volna el Brúnó hajóval. Valószínűbb az az elmélet, miszerint a fekete magyarok az ország déli részén laktak. Ide Brúnó valóban eljuthatott Regensburgból a Dunán lefelé hajózva. Szent István nagyobbik legendája szintén arról ad hírt, hogy Bonifác az ország alsó részeiben térített, amikor megsebesült, és Asztrik atyának volt az utóda a Vas hegyi apátságban, tehát Pécsváradon. Brúnó a remeték életrajzában és a királyhoz írt levelben is elpanaszolja, hogy nem ért el sikert a magyarok közti igehirdetése. A Henrikhez írt levelének végén azonban a következőkről számol be: „Hallottam a fekete magyarokról is, akikhez Szent Péter első követsége ment – mely sohasem jár hiába –, hogy megtérve keresztényé lettek, jóllehet a mieink – Isten bocsássa meg ezt – némelyeket nagy bűnnel megvakítottak.”⁸⁷ A térítés erőszakkal történt, és Brúnó ellenzi ezt. Amikor Brúnó a levelét írta, 1008–1009-re, a térítésnek már végbe kellett mennie. Chabannes-i Adémar francia szerzetes arról számol be, hogy Szent István háborúban meghódítja a Fekete Magyarországot, és „kiérdemelte részint erővel, részint pedig félelem és szeretet révén azt a földet az igazság hitére téríteni.”⁸⁸ Ezt a népcsoportot tehát részben erőszakkal térítették keresztény hitre, 1008–1009 körül. A fekete magyarok megtérítése minden bizonnyal összekapcsolódik a pécsi püspökség alapításával. Az alapító okirat szerint a püspökség létrehozásánál Azo, pápai legátus is jelen volt. Amikor Brúnó Szent Péter küldöttségéről ír, mely a fekete magyarok közé ment, minden bizonnyal Azo tevékenységét értheti alatta. A pécsi püspökség alapítólevelét 1009. augusztus 23-án állították ki. Az alapítás előkészületei, a térség megtérítése nyilván korábban ment végbe.⁸⁹

Magyar szempontból különös, hogy Brúnó egyáltalán nem említi meg Szent István királyt. Ez annál is meglepőbb, hisz más közép-európai uralkodókat név szerint is megnevez, de legalább is megemlíti a címüket. Név szerint említette a cseh Vencelt és a cseh Boleszláv fejedelmeket. Vencelnek még a megtisztelő *király* címet is megadta. A lengyel Boleszlót bevallása szerint jobban szerette, mint az életét. A rusz Vlagyimirnak, ha nem is jegyezte föl a nevét, de *senior Ruzorum*ként őt is megemlíttette, és rokonszenves képet festett róla. Géza fejedelmet, ha nem is név szerint, de mint seniort, őt is megemlíttette, feleségéről úgy szintén írt. Ehhez képest István királynak nemhogy a nevét nem jegyezte föl, de a címét sem említi, a magyar király alakjának nyoma sincs Brúnó műveiben. Amikor a fekete magyarok térítéséről ír, akkor is csak Szent Péter küldöttségét említi, a magyar királyról hallgat. Ha Magyarországra érkezett egy térítőpüspök, aki magától a pápától kapott felhatalmazást, lehetséges, hogy ne fogadta volna a magyar király? Vajon nézeteltérés lehetett Szent István és a hittérítő Szent Brúnó között? A kérdésekre adatok híján csak feltételezésekkel lehet felelni.

⁸⁷ Querfurti Brúnó levele. Diplomata 46. ÁKÍF 91.

⁸⁸ Chabannes-i Adémar 168–169.

⁸⁹ KRISTÓ 1985. 11–17. Kristó a kabarokkal azonosítja a fekete magyarokat, és elfogadja, hogy valóban sötétebb bőrszínűk lehetett. Tóth Sándor László szerint „a fekete–fehér kettősség a nyugati és keleti részre osztást jelenthet”, a fekete magyarok a Dunától keletre, a Kárpát-medence keleti felében laktak. Szerinte a fehér magyar törzsek voltak az előkelőbbek, ők lakhattak nyugatabbra, egyikük lehetett a fejedelmi törzs. Hogy a fekete magyarok sötét bőrűek lettek volna, Tóth Sándor nem tartja valószínűnek, hisz ezt a Magyarországtól távol élő Adémar jegyzi föl, Brúnó, aki járt a fekete magyarok között, bőrszínükről mit sem ír. A 14. századi *Descriptio Europæ Orientalis* is fekete bőrszínűnek tudja a magyarokat. TÓTH 1997. 81–94., 87–88.; TÓTH 1987. 23–29.; BALOGH 2009. 31–45. Koszta László Kristó Gyula elméletére építve úgy véli, a pécsi püspökség védőszentjéül azért választották éppen Szent Pétert, mert Querfurti Brúnó korábban azon a területen Szent

A remetékről szóló életrajzban további magyar vonatkozást is találunk. Brúnó megemlékezik benne egy lengyelországi magyar szerzetesről is. Amikor a remeték sírja fölött történt csodákról beszél, megemlíti egy novíciust, aki magyar földről érkezett.⁹⁰ Az illető fényességet látott a templom fölött és hozsannaékeket hallott. Az elbeszélés azt bizonyítja, hogy Magyarországról is érkezett szerzetes a lengyelek földjére, noha ekkor még Magyarországon is fiatal volt a kereszténység.

Lengyelország

Lengyelország főképp a lengyel uralkodók és a lengyelországi remeték kapcsán kap helyet Brúnó írásaiban. Amikor az Adalbertről szóló életrajzban felsorolja, milyen csapások érték a Német Birodalmat a merseburgi püspökség feloszlata miatt, megemlíti Mieszko fejedelem hadi sikerét a németek felett. Leírása szerint a lengyel uralkodó csellel győzte le Hodót, a német örgrófit (*arte uicit*). Ez a győzelem egyébként 972-ben történt, Mieszko fivére mért vereséget a német hadakra.⁹¹ Mieszkót dux-nak, hercegnek címzi Brúnó.⁹²

A lengyelek leginkább Boleszló fejedelem révén szerepelnek Brúnó műveiben. Az Adalbertről írt életrajzban Boleszló segíti Adalbert térítő útját. Még harcosokat is ad mellé, akik azonban már nem lépnek vele a poroszok földjére. A remetetestvérekről szóló írásában szintén helyet kap Boleszló. Amikor Benedek remete elhatározza, hogy megkeresi Brúnót, a Prágát megszállva tartó lengyel fejedelem nem engedi őt tovább. Boleszló útiköltséget is ad Benedeknek, később ez a kincs okozza a remeték vesztét. Leginkább a II. Henrikhez írt levélből fejeződik ki az a szeretet, amit Brúnó Boleszló iránt érzett: „úgy szeretem őt, mint a saját lelkemet, és jobban, mint az életemet.”⁹³ Az Adalbertről írt életrajz első változatában Brúnó *dux*-nak, hercegnek címzi Boleszlót. A második változatban a *dux* szó mellett megjelenik egy olyan cím is, mely a lengyel uralkodó függetlenségére utal: amikor Adalbert a poroszok előtt beszél, és megemlíti Boleszlót, Brúnó a „*princeps christianissimus dominus*” szavakat adja Adalbert szájába. Brúnó ezzel a megfogalmazással azt a benyomást kelti, hogy a poroszok közti térítés a német uralkodótól függetlenül történik. A II. Henrikhez írt levélben Boleszlóra és Henrikre egyaránt használja a *senior* megjelölést. Ezzel mintegy azt érezteti, hogy egyenrangú uralkodókról van szó, Henrik köthet szövetséget a lengyel fejedelemmel.⁹⁴

Adalbert életrajzaiból a lengyelországi hittérítésbe is bepillantást nyerhetünk. Az első életrajz (*Vita prior*) szerint, amikor Adalbert útra kel a poroszok földé felé, Boleszló fejedelem hajót, valamint harminc harcost ad Adalbert mellé, hogy békében utazhasson. Adalbert Gdańskban – tehát még lengyel földön – sokakat megkeresztel, és misét mutat be.⁹⁵ Brúnó egy keveset vál-

Péter nevében hirdette az Evangéliumot. KOSZTA 2007. 62–63. Fekete és fehér magyarokról lásd Tóth Sándor László írását jelen számunkban.

⁹⁰ Vita quinque fratrum 29. cap. 736. „Ungrorum de terra veniens quidam novicius”. VOIGT 1907. 430. PRAŽAK 1980. 393–408. KOSZTA 2008. 42–55.

⁹¹ Az Odera partján levő Cedynia (Zehden) mellett volt a csata, 972-ben, Keresztelő Szent János napján. Mieszko fivére, Czibor (Cidebur) győzte le Hodo-t, a Keleti Örgrófság örgrófját és Walbecki Siegfriedet. Az akkor még nőtlen Siegfied lesz később Merseburgi Thietmar apja. SROKA 2000. 173–189., 177. Thietmar II. 29.

⁹² BRÚNÓ: Vita Adalberti. 10. cap. hosszabb szerk. 8. rövidebb szerk. 50. „dux eorum Mísico” VOIGT 1907. 340.

⁹³ Brúnó levele 47. „Certe diligo eum ut animam meam, et plus quam vitam meam” VOIGT 1907. 440.

⁹⁴ FRIED 1989. 77. 78. ; Mi senior – II. Henrik, senioreme Boleszlawm Brúnó levele 46–47.

⁹⁵ Vita prior (Canaparius) 27. cap. „Dux vero, cognita voluntate eius, dat ei navem, et ipsam pro pace itineris terdeno milite armat. Ipse vero adiit primo urbem Gyddanyzc, quam ducis latissima regna dirimentem confinia tangunt. Ibi, divina misericordia adventum eius prosperante, baptizabantur hominum multae catervae. Ibi, missarum sollempnia celebrans Patri immolat Christum, cui non post multos illos dies se ipsum pro hostia fuerat oblaturus.”

toztat a Vita prior fenti elbeszélésén. Brúnó szerint Adalbert Gniezno vidékén mutat be misét, ott keresztel meg sokakat, és ezután kap harcosokat a fejedelemtől.⁹⁶ Mindkét életrajzváltozat beszámol arról, hogy Adalbert a poroszok földjére hajózik, ám a partraszállás után otthagyja őt a katonai kíséret. A poroszok közti vállalkozást megelőző lengyelországi keresztelés figyelemre-méltó. Levonhatjuk belőle azt a következtetést, hogy évtizedekkel Mieszko megkeresztelkedése (966) után sokan még kereszteleetlenek voltak Boleszló birodalmának távolabbi részén. A források ellentmondanak egymásnak abban, hogy Adalbert Gdnaskban – az északi kikötővárosban –, vagy délebbre, Gnieznóban keresztelt-e. Egy értelmezés szerint északra vezető útja során előbb Gnieznóba jutott el, majd a Visztulán fölfelé hajózva érkezett Gdańskba.⁹⁷ Valószínűbb, hogy az ország távolabbi részén történt a nagyszámú nép keresztelése.

További kérdés: vajon erőszakos ráhatásra járultak-e hozzá a keresztelendők? Eszünkbe juthat Szent Gellért nagyobbik legendája, mely szerint az ispánok kísérték a tömeget, hogy megkeresztelkedjenek. Utalhatunk az Orosz Óskronikára, mely szerint Vlagyimir a Dnyeperben kereszteltette meg Kijev népét. A korai Adalbert életrajz (Vita prior) szerint a püspök még a keresztelés előtt kap kíséretet Boleszlótól biztonsága érdekében, de csak harminc embert. Kérdés, harminc emberrel mennyiben lehet sikeresen erőszakos térítést folytatni. A Brúnó féle változat már nem beszél a fegyveres kísérek számáról, és a keresztelés utánra teszi, hogy Boleszló katonákat ad Adalbert mellé. Amennyiben Adalbert el volt rá szánva, hogy fegyvertelenül megy a pogányok közé, vajon beleegyezett volna-e az erőszakos térítésbe a lengyelek földjén? A korai életírás szerint Boleszló a békés utazás biztosítására adott katonákat Adalbert mellé, tehát nem azért, hogy a pogányokat alá vessék, és erővel térítsék keresztény hitre, hanem, hogy a hittérítőknek védelmet nyújtsanak. A fejedelem számára mindenesetre jó lehetőséget nyújthatott arra, hogy fegyveresei átvonuljanak a püspök kíséretében az északi területeken, hiszen így a térség krisztianizálása által megerősíthette saját hatalmát birodalmának távolabbi részén. Hogy a hajóúton Adalbert mellett vannak a harcosok, arra utalhat, hogy a tengeri rablók miatt nem lehetett veszélytelen a hajózás.⁹⁸ Alább látni fogjuk, hogy a poroszok földjén elhagyja Adalbertet a katonai kíséret.

A lengyel földön letelepedett remeték életének bemutatása ugyancsak bepillantást enged a korabeli lengyelországi viszonyok közé. Az itáliai remetékhez, Benedekhez és Jánoshoz helybéliek, tehát lengyelek is csatlakoztak, Izsák és Máté, akik vérszerinti testvérek voltak. Bibliai neveket viselnek, ez már a hittérítés hatását mutatja. Kérdés, vajon a keresztségben kapták ezeket a neveket, vagy szerzetesként vették őket fel. Rajtuk kívül Christinus nevű szakács és más szolgálk is a közösséghez tartoztak. Christinus neve szintén a keresztény névadást tükrözi.

A lengyelek nyelvét az öt remetetestvérről szóló életrajz ismeretlennek nevezi. A lengyelországi remetelakban hiába várják Brúnó érkezését a pápai engedélyre. Benedek panaszaiból megtudjuk, hogy ekkorra már értik a szláv nyelvet és elég jól beszélnek is.⁹⁹ A remeték tehát

⁹⁶ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 24. cap. hosszabb szerk. 29–30. „*Est in parte regni ciuitas magna Gnezne, ubi sacro corpori placuit quiescere,Ibique ergo, quia in uia sua erat, cuius longo tempore silncium exercuit, missam celebrat, sacras hostias oblaturus, uiua mox hostia et ipse Christo futurus. Baptizat populum grande nimis; ide nullas moras nectit, nauem ascendit, quam ne profanus quis tangere presumat, dux sollicitus multo milite armauerat.*” A rövidebb szerkesztés lényegében ugyanezt hozza: 62. VOIGT 1907. 364.

⁹⁷ H. Hüffler (ford): Das Leben des Bischoffs Adalberts von Prag. 4. j. Hüffler szerint a teltet Gnieznóban töltötte, majd 997 tavaszán utazott a Visztulán Gdnaskba.

⁹⁸ Lásd a poroszokról szóló részt. Brémai Ádám szerint a poroszok megmentik a kalózok által megtámadott bajba jutottakat. Lásd 122. jegyzetet.

⁹⁹ Vita quinque fratrum 10. cap 727. „*Scclavonicam linguam intelligere et satis bene loqui paratum habebat;*” VOIGT 1907. 403.

tudatosan készülnek térítő feladatukra, és tanulják a helyiek nyelvét. A szöveg megfogalmazása utal a nyelvtanulás fáradtságos voltára: túlcorduló izzadsággal (*superfluo sudore*) tanulják az idegen nyelvet. Benedek elhatározta, hogy útra kel megkeresni Brúnót. Fejét kopaszra borotválják, és világi ruhát ölt magára. Mindezt azért teszi, hogy a sajátos szerzetesi viselet ne keltsen megütközést a pogányokban.¹⁰⁰ A remete tehát külső megjelenésében is igyekezett tekintettel lenni az idegen környezetre. A háborús viszonyok miatt azonban a lengyel fejedelem, Boleszló nem engedte folytathatni az útját. Miután visszatért a remetelakba, újabb testvér kelt útra, hogy megtalálja Brúnót. Talán ez a testvér lehetett Barnabás. A megjelölt napra, november 11-ére azonban ő sem jött haza. Szent Márton napja előtti éjjel rablók támadták meg a remetét azért a kincsért, amit Boleszló fejedelem Benedeknek adott útiköltségül, és megölték őket.¹⁰¹

A levélben kifejeződik Brúnónak az a meggyőződése, hogy Lengyelország szentek által védett föld, így Henrik német királynak nem szabad Boleszló ellen harcolnia. Lengyelországot védi Szent Péter, akinek Boleszló hűbérese, valamint Szent Adalbert. Rajtuk kívül ott van még védelmezőül az öt remete vértanú.¹⁰² Figyelemreméltó ez az állítás, hogy Boleszló Szent Péter hűbérese. Már Mieszko fejedelemről elmondható, hogy Szent Péternek ajánlotta az országát.¹⁰³ Boleszlóról Merseburgi Thietmar krónikájából tudjuk meg, hogy a pápa adófizetője. Thietmar azonban negatív összefüggésben említi ezt: Boleszló nem fizeti meg a pápának járó adót, arra hivatkozva, hogy a német király csalárdul akadályozza őt ebben.¹⁰⁴ Látható, hogy Thietmar ellenszenvvel szól a lengyel uralkodóról, Querfurti Brúnó azonban szeretettel. Brúnó meggyőződése szerint Szent Péteren és Adalberten kívül a remete vértanúk segítségére is számíthat Lengyelország. Közbenjárásuk hathatóságát a róluk szóló életrajzban is kidomborítja a querfurti szerzetes: amikor a szász király – II. Henrik – seregével ahhoz a faluhoz ért, melyek közelében a remeték temploma állt, a templom fölött egy órán keresztül fénykör ragyogott. Henrik az 1005-ben vezetett hadjárata során közelíthette meg azt a helyet. Thietmar beszámolója szerint Henrik

¹⁰⁰ Vita quinque fratrum 10. cap. 727. „... decrevit sibi tondere totum caput, vestem sumere virilem, qualem seculares gerunt, ut paganorum oculis aspectu mulceret, ne, dum novitat vestium primo cursu exhorrerent...” VOIGT 1907. 403.

¹⁰¹ Vita quinque fratrum 13. cap. 729–734., VOIGT 1907. 407–420.

¹⁰² Brúnó levele. Diplomata 47. VOIGT 1907. 440.

¹⁰³ Erre forrás a „Dagome iudex” felajánlása. A szöveg „egy 12. századi kivonat másolataiban maradt meg; a kivonatot a pápai kancellária könyveiből készítették.” Az eredeti a 10. század végén készülhetett. Eszerint „Dagome iudex” és „Ote senatrix” fiaikkal, Mieszkoval és Lamperttel Szent Péternek ajánlják a gneseni államalakulat magját, melynek neve „civitas Schinesghe”. Dagome iudex I. Mieszko-val azonosítható. SROKA 2000. 173., 179.; STRZELCZYK 449. A kéziratról kép uo.: 452., 453., 303. 304. kép. Reges aus der Collectio canonum des Kardinals Deusdedit von 1086/87. Citta del'Vaticano, Bibliotheca Apostolica Vaticana, Vat. Lat. 3833, fol. 87r. fol 87v. – Kat. 19.01.01. Strzelczyk nem tartja valószínűnek, hogy császárelenes szándék állt volna a felajánlás mögött. Elemzése szerint Vitéz Boleszló apjától, Mieszkótól a dél-lengyelországi területet kapta volna Krakkó központtal, Mieszko és Lampert pedig a gneznói térséget, a „civitas Schinesghe”-t. I. Mieszko ez utóbbi térséget azért ajánlhatta fel a pápának, hogy Boleszló ne hogy rátámadjon testvérei területére. Mieszko halála után Boleszló valóban elűzte féltestvéreit, és megszerezte az ő területüket is, azonban apja nyomdokait követve vállalta a pápával szembeni kötelezettségeket. Strzelczyk 449.

¹⁰⁴ Thietmar VI. 92. „*Insuper antea domno papae questus est per epistolae portitorem, ut non liceret sibi propter latentes regis insidias, promissum principi apostolorum Petro persolvere censum.*”

A 11. század második felében alkotó Petrus Damiani szerint a lengyel uralkodó azért küld követeket a pápához, hogy koronát szerezzenek számára, a német király emberei azonban feltartják a küldötteket. Damiani híradása részben egybevág azzal, amit Thietmar és Brúnó is leírtak, bár az utóbbiak nem írnak koronaküldésről. Ennek alapján elmondható, hogy Boleszló tetemes pénzüsszeget bízott a követre, hogy azt a pápai udvarba vigye. Elképzelhető, hogy Boleszló ezzel a diplomáciai lépéssel akarta magát a pápasághoz közelebb hozni, a német királytól pedig függetlenebbé tenni. Lásd VOIGT 1907. 417–418. 4. jegyz. és 423–424. 11. jegyz.

érintette Meseritz (*Mezeritzi*) kolostorát, és intézkedéseket tett, hogy harcosai ne legyenek a szerzetesek ártalmára. Thietmar szerint Henrik serege Posnan előtt akadt el, ezután kötött békét egymással a német király és Boleszló.¹⁰⁵

Poroszok, liuticsok

Brúnó, amikor az Adalbertről írt életrajzában leírja Adalbert veronai útját, megemlékezik a 983. évi liutics felkelésről is. Megfogalmazása szerint a liuticsok levették magukról a *kereszténység igáját*. Ezzel a Bibliából vett fordulattal utal rá, hogy már elindult köztük a keresztény hit terjesztése, de visszatértek a pogánysághoz. Vallásukról nem ad olyan részletes leírást, mint Merseburg püspöke, Thietmar. A pogány vallás isteneit Brúnó Jeremiás prófétától vett kifejezéssel idegen isteneknek (*deos alienos*) nevezi.¹⁰⁶ Elbeszélése szerint sok keresztényt megöltek, akik nem tudtak elmenekülni. A pogány felkelés részleteibe Brúnó nem megy bele annyira, mint Thietmar krónikája. Brúnó soraiból azonban Thietmar leírásánál jobban kitűnik, hogy a felkelést II. Ottó bűne okozta: hiszen Ottó volt az, aki feloszlatta a merseburgi püspökséget.

A liuticsok Brúnó II. Henrikhez írt levelében is felbukkannak. Brúnó helyteleníti, hogy II. Henrik velük köt szövetséget a keresztény Vitéz Boleszlóval szemben. Arra buzdít, hogy kényyszerítsék megtérésre ezt a pogány népet. Megnevezi a liutics vallás istenének a nevét: *Zuarasiz*. A szakirodalom Svantewit, Swarozyc változatokban hozza a nevét. Brúnó soraiból kitűnik, hogy a liuticsok emberáldozatot is végeztek.¹⁰⁷

Miután a prágaiak elutasították Adalbertet, az első Adalbert-életrajz elbeszélése szerint a püspök azon gondolkodott, hogy a poroszokhoz vagy a liuticsokhoz menjen-e téríteni. A szöveg szerint a liuticsok prédálják a keresztényeket, a poroszok istene pedig a has és a fősვნყenség.¹⁰⁸ Ez a megfogalmazás a liuticsokat tünteti fel úgy, mint a keresztények ellenségeit. Erre az ítéletre a 983-as pogánylázadás adhatott alapot. A poroszokat Szent Pál leveléből vett fordulattal jellemzi. Adalbert végül is úgy dönt, hogy a poroszok térítésére indul, hogy bálványaikat ledöntse. A poroszok már fentebb is szóba kerültek a Brúnó által írt Adalbert életrajzban: a szerző Vojtěch bérmlőjáról jegyzi meg, hogy amikor a poroszok püspöke lett, Vojtěch apjának országán haladt keresztül. Brúnó azonban téved, hisz a német Adalbert, Vojtěch bérmlője nem a poroszok, hanem a ruszok térítésére indul.¹⁰⁹ Brúnó megfogalmazása szerint a német főpap nem egy város, hanem egy *gens* püspöke lett. A térítőpüspökök feladatkörét volt szokás így meghatározni.

Prágai Adalbert tehát a poroszok térítésére indul. Amíg Lengyelországon keresztül utazik, Boleszló fegyveresei kísérik. Alább látni fogjuk, hogy a poroszok földjéről visszafordul a katonai kíséret, a poroszok térítésében ők tehát nem vesznek részt. Brúnó a II. Henrikhez írt levelében szól arról, hogy Boleszló hajlandó volna támogatni a poroszok térítését, Henrikkel való háború

¹⁰⁵ Vita quinque fratrum 15. 16. cap. 734. VOIGT 1907. 421. 4. jegyzet. Thietmar VI. 27.

¹⁰⁶ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 10. cap. hosszabb szerk. 8. „*Ea tempestate effrena gens Lutitzi pagani iugum christianitatis deponunt et, quo errore adhuc laborant, post deos alienos erecto collo cucurrerunt;*” rövidebb szerk. 49. „*Ea tempestate effrena gens Lutici pagani iugum christianitatis deponunt et cum quo errore adhuc laborant, post deos alienos erecto collo currunt*”. Figyelmet érdemelnek azok a kifejezések, melyekkel keresztény szerzők a pogány vallások isteneit jelölik. Brúnó bibliai fordulatot használ (Jeremiás, 76. Biblia); Thietmar képelt isteneknek nevezi azokat, akiket Devix (Géza fejedelem) tisztel. Másol öröögöknek mondják a pogány hitvilág alakjait.

¹⁰⁷ Brúnó levele. 47. VOIGT 1907. 442. Fennmaradt olyan háromfejű szláv bálványszobor, mely szintén Swantewit-et ábrázolhatta. (Wollin). Merseburgi Thietmar részletesen leírja a liuticsok szentélyét, fő bálványukat Zuarasici néven nevezi. VI. 23.

¹⁰⁸ Vita prior 27. cap. „*Liuticenses, quos christianorum preda miserorumque hominum dampna pascunt, an Pruzzorum fines adiret, quorum deus uenter est et auaricia iuncta cum morte*”

¹⁰⁹ BRÚNÓ: Vita Adalberti., 4. cap. rövidebb szerk. 47. hosszabb szerk. 5. „*Pruzis episcopus gentium positus*”

azonban megakadályozza ezt. Elképzelhető, hogy ez esetben az erőszakos térítésnek közvetett formájáról lehetett szó: a fegyveresek leverik a hittérítést akadályozó pogány hatalmat, és lehetővé teszik, hogy a térítők békésen működhessenek.¹¹⁰

Egy darabon hajóval utaztak. Az első Adalbert-életrajz és Brúnó egyaránt előadják, hogy miután partra szálltak, a hajó visszafordult. A Vita prior kiemeli, hogy a fegyveresek is visszatértek, Adalbert pedig köszönetet mondott a hajósoknak és vezetőjüknek.¹¹¹ Brúnó megfogalmazása szerint a hajósok az éj leple alatt fordultak vissza. Ezt a kifejezést használja: *fugam capiunt*, vagyis elmenekültek.¹¹² Hajósokról, ír, de nyilván a fegyveresek is visszatértek a tengerészekkel együtt. Kérdés, vajon miért fordultak vissza a harcosok, és mi lehetett Boleszló fejedelem utasítása, aki a hittérítők mellé adta a fegyvereseket. Gondolhatnánk, hogy Boleszló csak a lengyelországi területeken való utazás biztosítására adta Adalbert mellé a katonákat, esetleg Lengyelország távolabbi részein akarta előmozdítani a hittérítést azzal, hogy fegyveres kíséretet adott Adalbert mellé. Ez esetben azonban mért szálltak hajóra a katonák a hittérítőkkal együtt, miért nem fordultak vissza már a kikötőben? Talán az is feladatuk része volt, hogy a tengeri út során is védjék a püspököt? Elképzelhető, hogy Adalbert küldte vissza a harcosokat, mert fegyvertelenül akart a pogányok közé menni. Brúnó szövege azonban menekülésről beszél, *fugam capiunt*. Adalbert mindenesetre fegyveres kíséret nélkül maradt a poroszok földjén. Két társa maradt mellette. Egyikük Adalbert apai féltestvére, Gaudentius volt. A másik társ nevét a Vita prior Benedictusnak nevezi, Brúnó az ő nevét nem jegyezte fel. Egy későbbi életrajz, Adalbert szenvedéstörténete szerint a püspök egyik társát Radimnak, a másikat Bugussának hívták. Ez a forrás tehát az illetők szláv nevét őrizte meg.¹¹³

Hamarosan eljutott a pogányokhoz az idegenek érkezésének híre. Brúnó szövege érezteti, hogy egymástól idegen kultúrák találkozásának lehetünk tanúi: Adalbert és társai ismeretlen viseletűek és sohasem halott kultúrát képviselnek. A rövidebb Adalbert-életrajz azt is hozzáteszi: „másik világból” valók.¹¹⁴ A viselet említése szintén érdekes lehet Brúnó más szövegrészeivel egybevetve. Eszerint Adalbert és társai nem ügyeltek arra, hogy a helyiek szokásai szerint öltözködjének, megjelenésük idegen módon hatott a poroszok számára.

Nemsokára megjelennek a helybeliek. Brúnó a nyelvükről is szól, szembeállítva a „barbár fogcsikorgatásukat” a „zsolttárok édes szavával”, amit a püspök énekelni készült.¹¹⁵ Brúnó már

¹¹⁰ Brúnó levele. 47. VOIGT 1907. 442. Hans-Dietrich Kahl: Compellere intrare. Die Wendenpolitik Bruns von Querfurt im Lichte hochmittelalterlichen Missions- und Völkerrechts. Zeitschrift für Ostforschung 4, 1955. 161–193., 360–401. = Heidenmission und Kreuzzugsgedanken in der deutschen Ostpolitik des Mittelalters. Herausgegeben von Helmut Beumann. Darmstadt, 1973. 177–274., 194–220., 187., 199., 198.

¹¹¹ Vita prior (Canaparius) 28. cap. „... et reversa est navis cum armato custode. Ipse autem pro praestitis beneficiis gratiam vectoribus et vectorum domino agens, remansi ibi cum geminis fratribus;” Hüfler, 28. cap.

¹¹² BRÚNÓ: Vita Adalberti. 24. rövidebb szerk. 62. „... nauem ascendit, quam ne profanus quis tangere presumant, dux sollicitus multo milite armauerant. ... Festinantes uero naute sanctum onus deponunt, et nocturno auxilio remeantes, securam fugam capiunt. ... Ergo miles Dei cum duobus sociis intrauerat paruum locum. ...” (lásd még rövidebb szerk. 30–31.) VOIGT 1907. 364. Gaudentius, Adalbert féltestvérét a 28. cap. említi: „... Gaudentius, ex parte patris caro et frater suus. ...”

¹¹³ Vita prior (Canaparius) 28. cap. „remansi ibi cum geminis fratribus; quorum alter presbiter Benedictus, alter dilectus et a puero sibi comes frater Gaudentius erat.”; Das Leiden des Heiligen Adalbert. Übersetzt von W. Wattenbach. 2. cap. In Quellensammlung III.

¹¹⁴ BRÚNÓ: Vita Adalberti., hosszabb szerk. 24. cap. 31. „fama uolans paganorum auribus adduxit habere se hospites ignoto habitu et inauditó cultu.”; Rövidebb szerk. 62. „... hospites ex alio orbe ignoto habitu et inauditó cultu.” VOIGT 1907. 426.

¹¹⁵ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 25. cap. osszabb szerk. 31., rövidebb szerk. 62. „barbarum nescio quid frendunt” Szent

ezen a helyen ellenszenvesnek mutatja a poroszokat: egyikük bottal megüti Adalbertet, aki áldja Istent, amiért szenvedhetett. Majd a vásár helyére viszik őket. Ott körülveszik a jövevényeket, „kutyafejúek” „a mennyei férfit”, és faggatják őket. Adalbert ezután rövid beszédet intéz hozzájuk.¹¹⁶ A jelenet emlékeztet arra, ahogyan Brúnó később a besenyőkkel való saját találkozását leírja. Az első Adalbert-életrajzban és Brúnó művében egyaránt szerepel, hogy a poroszok már a térítés kezdetén elutasítják Adalbertet. Az első Adalbert-életrajz szövegében közlik vele, hogy ennek az országnak megvan a törvénye. Ti, aki idegen törvényből valók vagytok, vagy elmentek innen, vagy lefejezünk titeket. Brúnónál azon panaszkodnak a poroszok, hogy ha a hittérítők náluk maradnak, csapások sújtják majd a földjüket.¹¹⁷ Mindkét szövegből kitűnik, hogy a poroszok komolyan ragaszkodtak saját hitükhöz.

Adalbert a kezdeti kudarc után javasolja társainak, hogy öltsenek világi ruhát, növesszék meg hajukat és szakállukat, éljenek a kezük munkájából az apostolokhoz hasonlóan, éljenek leendő híveik körében, és így legyenek rájuk hatással. Adalbert arra is gondol, hogy a liuticsok közé megy téríteni, akiknek nyelvét ismeri, és akik őt még nem látták. Itt tehát megjelenik az a gondolat, hogy a szláv nyelvek, Adalbert nyelve (a cseh) és a liuticsok nyelve hasonlítanak egymásra.¹¹⁸

Adalbert és társai visszaindultak a tengerpart felé.¹¹⁹ Útjuk során lefeküdtek aludni a fűvön. Arra ébredtek, hogy rájuk támadtak a pogányok. Azok megkötözték a hittérítőket, és lándzsával leszúrták Adalbertet. A vértanú fejét és testét őrizték, hogy Boleszlótól váltságdíjat kaphassanak érte. Hogy Gaudentius és a harmadik társuk hogyan szabadult meg, arról nem szól az életírás. Az első Adalbert-életrajz szerint egy Sicco nevű ember volt az, aki lándzsával átdöfte Adalbert szívét. Mivel ő volt a bálványimádók papja, neki kellett először sebet ejteni Adalberten. Brúnó szintén Sicco-nak nevezi a támadók vezérét. Előadása szerint a lengyelek ölték meg az illető bátyját.¹²⁰ Ez arra utal, hogy került már sor hadi eseményre a lengyelek és a poroszok között. Sicco neve az első porosz szó, amit ismerünk. A 16 századból van adat *signot* szóra, ekként jelölték a pogány porosz papot. Ezt a szó *signotta* változatban kapcsolatba hozható *siccó*val. Egyesek szerint az Adalbert-életrajzokban szereplő Sicco valóban tulajdonnév. Más vélemény szerint azonban Sicco neve köznévi eredetű, és járó, lépkedő a jelentése. Eszerint a faluról falura vándorló papot jelentette volna. Mások is elfogadják, hogy a Sicco papi tisztséget jelent, de a „tudó” jelentésű szóból magyarázzák.¹²¹

Adalbert vértanúságáról olvasva kialakulhat bennünk egy kép a poroszok vadságáról. Ennek kapcsán érdemes utalni egy későbbi forrásra, Brémai Ádám művére. A 11. század második felében alkotó hamburgi pap szerint a poroszok pogányságuk ellenére emberséges, segítőkész emberek: megmentik azokat, akik a tengeren bajba jutnak, vagy akiket kalózok támadnak meg. Ádám szerint sok jól lehetne elmondani róluk, ha nem utasítanak el a kereszténységet. Ő

Jeromos kifejezésével él itt a szerző (Patrologia Latina 23. 23.) Idézi Redactio longior 32. 140. j. Lásd VOIGT 1907. 364–365.

¹¹⁶ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 25. cap. „ueniunt mercatum, ubi confluerant unda populorum; circumstant subito celicolam uirum longo agmine capita canum.” 365.

¹¹⁷ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 25. cap. VOIGT 1907. 364–366.

¹¹⁸ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 26. cap. VOIGT 1907. 366–367.

¹¹⁹ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 29. cap. Gaudentius álmod lát: ő nem ihat az oltáron levő kehelyből, egyedül Adalbert. Az elbeszélés emlékeztet Szent Gellért legendájában olvasható részre, Gellért látomásáról. Eszerint Krisztus megáldoztatta Gellértet és társait, csak Beneta püspöktől vonta meg a szentséget. Másnap mind vértanúk lettek, kivéve Benetát. Szent Gellért püspök nagy legendája. Ford. Szabó Flóris. In Érszegi Géza (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, 1999. 84.

¹²⁰ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 30–33. cap. VOIGT 1907. 370–376. Vita antiquior 30. cap.

¹²¹ BOJTÁR 1997. 118. 161. j

sem tagadja, hogy a poroszok üldözik a keresztény térítőket, és tud Adalbert vértanúságáról is. Híradása szerint a poroszok távol tartják a keresztényeket szent helyeiktől, forrásaiktól, nehogy a keresztények beszennyezzék azokat. Ádám gondolatait a 12. századi Bosau Helmold is átveszi.¹²² Adalbert halálának történetét Radulfus Glaber, a 11. század első felében alkotó burgundi szerzetes is elbeszéli. Krónikája szerint Adalbert utasítására kivágtak egy fát, amit a nép vallásos tiszteletben részesített. Adalbert azon a helyen állított fel oltárt, és mutatott be szentmisét. Közben rátámadtak a pogányok. Glaber leírása szerint, mire befejeződött a mise, a püspök kilehelte lelkét.¹²³ A poroszok a burgund krónikás elbeszélésében is úgy tűnnek fel, mint akik hitük védelmében gyilkolják meg a fegyvertelen hittérítőket.

Szaracénok

A szaracénok Brúnó művei közül az Adalbertől írt életrajzban tűnnek fel, mint II. Ottó német seregének legyőzöi. A távoli szaracénok ellenszenves megítélése tükröződik abban, hogy Brúnó meztelennek nevezi őket. Későbbi német évkönyvek szintén használják ezt a fordulatot Lisszabon keresztény ostromának elbeszélése kapcsán. Lisszabon bevételénél elképzelhető, hogy itt a város fegyvertelen lakosságáról van szó.¹²⁴ Brúnó szövegében azonban inkább a könnyűfegyverzetű arabokra utalhat a *nudis Sarracenis* megjelölés. A páncélos német lovasokkal szemben csaknem mezteleneknek tűnhettek a könnyűlovas muszlimok.¹²⁵ Brúnó a *paganus* kifejezést

¹²² „*homines humanissimi*” Adami Gesta Hamburgensis ecclesiae pontificum Ex recensione Lappenbergi MGH Sriptores rerum Germanicarum 8. Editio altera. Hannoveræ 1876. Adam’s von Bremen Hamburgische Kirchengeschichte. Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. Band 7. Übersetzt von J. M. Lappenberg. Leipzig 1888. In: Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte. 1998. CD-ROM. IV. 18.; Helmoldi presbyteri Bozoviensis Cronica Sclavorum. Editio Secunda. Post Iohannem M. Lappenberg recognovit Bernhardus Schmeidler. MGH Sriptores rerum Germanicarum 18. Hannoveræ et Lipsiæ 1909. Helmonds Chronik der Slawen. Übersetzt von J. C. M. Laurent. Zweite Auflage. Neu bearbeitet von W. Wattenbach. Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. Zeite Gesamtausgabe. Zwölftes Jahrhundert. Achter Band. Leipzig 1888. In: Quellensammlung... I. 1.; Brémai Ádám és a nyomdokaiban járó Helmold ezen kívül feljegyzik, hogy a poroszok kevésre becsülik az aranyat, ezüstöt és a szörmét, aminek bővében vannak. Olyan jellemzők ezek, melyeket toposzzerűen szokás volt leírni az északi, vagy északnak tartott népekről, akiket, mint távoli barbárokat, idealizáltak ábrázoltak. Lásd FRÆSDORFF 2005. 287., 351.

¹²³ RADULFUS GLABER I. 10. cap. 22–25.

¹²⁴ BRÚNÓ: Vita Adalberti., 10. cap. hosszabb szerk. 9. rövidebb szerk. 50. „*cum nudis Sarracenis*”; VOIGT 1907. 340.; MGH Sriptores (in Folio) 17. Annales Colonienses Maximi A. 1148. 762. „*Unde factum est ut Algaida, princeps eorum, hoc pacto cum christianis conveniret, ut exercitus omnem suppellectilem eorum cum auro et argento acciperet, rex autem Hispaniæ totam civitatem cum nudis Sarracenis et tota terra obtineret. Ua 763.; Annales Magdeurgenses A. 1417–1150. 1147. Unde factum est, ut Aichada princeps eorum hoc pacto nobiscum conveniret, ut noster exercitus omnem suppellectilem eorum cum auro et argento acciperet, rex autem civitatem cum nudis Sarracenis et totam terram obtineret.*” MGH Sriptores 16. 190.

¹²⁵ Riccardus beszámolója Julianus barát útjáról szintén említ hasonló fordulatot: az alánokról írja, hogy vasárnap mindenki biztonságosan kimehet „*sive nudus, sive armatus...*”. Itt a nudus egyértelműen fegyvertelent jelent, hisz a fegyveres jelentésű armatus-szal van szembeállítva. Relatio fratris RICARDI. Ed. Josephus Deér. In Szentpétery, E. (ed.): *Sriptores Rerum Hungaricarum* II. Budapestini, 1938. 537.

Egy 1310-es oklevél egy tatár betörés kapcsán szintén mezteleneknek nevezi a támadókat. „*olim quinto anno post processum seu transitum scilicet nudorum*” kiadása: NAGY IMRE – NAGY GYULA: *Anjoukori okmánytár* I–VII. Budapest, 1920. Magyar Történelmi Emlékek. Első osztály: Okmánytárak VII. 146. Román fordítása: Ionaşcu, Ion et alii et alii (comitetul de redactie): Documente privind istoria României. Veacul XIV. C. Transilvania. I. (1301–1320) Bucureşti, 1953. 171. („in al cincilea an după năvala sau trecerea anume a celor goi”); vö: KRISTÓ GYULA: *Anjou-kori oklevéltár* II. 1306–1310. Budapest–Szeged, 1992. 861. sz. regesztá; JAKÓ ZSIGMOND (szerk): *Erdélyi okmánytár* II. Budapest, 2004. A Magyar Országos Levéltár Kiadványai II.

használja a szaracénokra, és szembe állítja őket a kereszténységgel. Noha Ottó a pogányok ellen harcolt, Brúnó mégsem helyesli ezt a háborút, mert nem a kereszténység növelése volt a célja, hanem a területszerzés.¹²⁶ Brúnó nem árul el semmilyen ismeretet a muszlim vallásról, a szaracénok arctalan, idegen ellenségként tűnnek föl nála.

Besenyők

A besenyőkről II. Henrikhez írt levelében tesz említést Brúnó, amikor térítő vállalkozásáról beszámol. Az összes pogányok közül a legkegyetlenebbeknek nevezi őket.¹²⁷ Brúnó értékrendjének tehát az alján helyezkednek el a besenyők, és ez növeli a köztük elért eredmény nagyságát. A határ átlépése utáni harmadik napon háromszor is megtámadják Brúnó csapatát, csodás jel hatására azonban megmenekülnek. Brúnó nem fejt ki részletesebben, mi is volt ez a jel. Szentekről szóló elbeszélésekben gyakori fordulat, hogy fegyveres támadók tiszteletet mutatnak a számukra idegen vallást képviselő szent iránt. Brúnó esete is ezen a példák számát gyarapítja.¹²⁸

Miután a besenyők táborába érnek, ott megostorozzák, majd rémítgetik őket. A leírás emlékeztet arra, ahogyan Brúnó Adalbertnek a poroszok közé való érkezését leírja. Besenyő fejedelmet nem nevez meg Brúnó, sem néven, sem pedig a rangján. Megemlíti azonban az előkelőket, a föld nagyjait (*maiores terræ*), akik engedélyt adnak Brúnónak és társainak a hittérítéshez. A *populus* szóval jelöli a besenyők népét. Elmondása szerint három részüknél (törzsüknél) jártak, a negyediktől csak követeket fogadtak.¹²⁹

Ruszkok

A ruszkok fejedelmük által vannak képviselve Brúnó levelében. A querfurti hittérítő *Senior Ruzorum*ként említi az uralkodót, akit Nagy Vlagyimirral azonosíthatunk. A fejedelemtől barátságos képet fest Brúnó, hisz segítségére volt, és aggódott miatta. A rusz népet azonban nem jellemzi a német hittérítő.¹³⁰

Svédek

Brúnó a svédekről is ejt szót a levelében. Egy szerzetessel, Róberttel együtt püspököt küldött a tengeren túlra (*ultra mare*), hogy Svédországban (*Suigis*) hirdessék az evangéliumot. A püspöknek sikerült megkeresztelnie az uralkodót (*seniorem Suigiorum*), akinek keresztény volt a felesége. Számos más forrás is megerősíti, hogy egy uralkodó megtérését gyakran előmozdította, hogy keresztény volt a felesége. A svédországi új keresztényeknek azonban életükre törtek, így menekülniük kellett. Sorsukról követek útján kíván értesülni Brúnó. A svéd hittérítő vállalkozás mutatja, mennyire messzire elért a német hittérítő figyelme. A svéd király valószínűleg Olaf Eriksson (980–1022) lehetett. Brémai Ádám is megemlékezik róla, hogy Olaf Gotland nyugati részén, Skara-ban püspökséget alapított, míg Uppsalában továbbra is pogány szentély működött.¹³¹

Forráskiadványok 40. II. 161. sz. regeszta, ill. 548. A fenti hivatkozásokat lásd: Szócs 2010. 34–35., 47. 121. jegyzet.

¹²⁶ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 10. cap. hosszabb szerk. 9. „*Quod si augendę christianitatis gratia non terrę causa cecidissent tanti boni...*”

¹²⁷ Brúnó levele 45. 46. „*Ad omnium paganorum crudelissimos Pezenegos viam arripuimus.*” „*pessimo et crudelissimo populo, qui sunt super terram, omnium paganorum.*” VOIGT 1907. 436–443., 437.

¹²⁸ FÓTI 1910. 52–64. MORAVCSIK 1928. 108–109.

¹²⁹ Brúnó levele. 46. „*tres partes circuivimus, quartam non tetigimus, de qua meliorum nuntii ad nos venerunt*” VOIGT 1907. 438.

¹³⁰ Brúnó levele, 45. VOIGT 1907. 437., 438., 439.

¹³¹ Brúnó levele. 48. VOIGT 1907. 121., 122., 443.; PADBERG 1908. 123–124.

Zsidók

Saját korának zsidóságáról Adalbert életrajzában ír Brúnó. A csehek bűneiként emlékezik meg róla, hogy keresztény foglyokat adnak el zsidóknak. A szöveg a keresztények bűnét ítéli el, de a zsidó kereskedőkre is rossz fényt vet az állítása. Ebben a szövegrészben a *Iudeus* kifejezés megfelelő alakját használja. Brúnónál az Izrael, izraelita szavakat is megjelennek, de lelki értelemben. A remetéről szóló életrajzban szent izraelitának nevezi Adalbert vértanút. Krisztus szavait idézi ezzel a Szent János szerinti Evangéliumból. Jézus Nátánaélról mondja a többi apostolnak: „Lám, egy igaz izraelita, akiben nincs semmi álnokság”. Merseburgi Thietmar és az első Adalbert-életrajz is használják az igaz izraelita fordulatot, dicséretképpen; az első Adalbert-életrajz éppen Adalbertre. Brúnó azonban a bibliai kifejezést *szent izraelitára* módosítja.¹³²

Thietmar krónikájának emlékezetes része, amikor Calonimus nevű zsidó önfeláldozása megmenti Ottó császár életét a Colonna hegyfoknál vívott csatában. Brúnó szintén megemlíti a csatát, megvallja a császár vereségét. Azt is elbeszéli, ahogy a menekülő császár lovastól a tenger hullámai közé veti magát, és egy görög hajó veszi fel a fedélzetére. Nem szól azonban arról, hogy Calonimus átadta a lovát Ottó császárnak, hogy az megmenekülhessen.¹³³

Brúnó több helyen a *senior* kifejezést. Többnyire a Német Birodalomtól független uralkodókat tiszteli meg a *senior* címmel: ilyen a magyar és a rusz fejedelem. A remete-testvérekről szóló művében és a II. Henrikhez írt levélben Boleszlávot is *seniorként* említi.¹³⁴ Ebben a levélben Henriket is *seniornak* nevezi. Ezzel mintegy egyenrangú felekként tünteti fel a két uralkodót. Szent Pétert, akit hűbéruraként tekint, többnyire ugyancsak *seniornak* nevezi, egyszer pedig *duxnak*.

Brúnó szemléletének jellemzője, hogy amikor államalakulatot jellemez, a területiális kifejezésmódot használja. Az előkelők egy térség előkelői (*maiores terræ*), herceg a föld hercege (*dux terræ*), püspök a terület püspöke (*episcopi terræ*). A fejedelmi címeket korábban a népre, a gens-re vonatkoztatták. Püspöki címnek egy térséghez való kapcsolására olyan esetben van adat, mikor térítőpüspökségről van szó. A lengyel területet ismeretlen nyelvű földnek (*ignotæ linguæ terram*) mondja. Abban tehát, hogy egy terület idegen, lényeges szerepet játszik, hogy idegen az ottani nyelv. A latin területeket *Latine terræ*-nek nevezi, Róma Romulus földje (*Romulea tellus*), Magyarország *terra Ungarorum*.¹³⁵ Németország *Theutonum tellus*,¹³⁶ A területiális kifejezés-mód inkább a későbbi korokra lesz majd jellemző.¹³⁷

Reinhard Wenskus szerint Brúnónak össznémet tudata lehetett. Vele szemben Görich amellet érvel, hogy Brúnó a *Theutonum tellus* kifejezést az északi és déli birodalomrész szembeállításakor használja. Görich szerint a quferfurti hittérítőtől idegen az a szellemiség, hogy a nyelvi egység a politikai egységet is meghatározza. A birodalom egységét az uralkodó személye

¹³² János, 1: 47. In: Biblia. Brúnó, Vita quinque fratrum: „*sanctus Israelita*” 13. cap. 731.; Voigt 1907. 413. Vita prior 26. cap. „*uerus Israhelita*”; Thietmar Wonlef remetét jellemzi „*uerus Israhelita*” szavakkal. VI. 90.; Prágai Kozma a Lengyelországban megölt öt remetére, és társukra Barnabásra használja a „*veri Israelite*” fordulatot, dicsérően, erényeik felsorolásával együtt. Cosmas Pragensis I. 38.

¹³³ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 10. cap. Voigt 1907. 341. Vö. Thietmar III. 21.

¹³⁴ Brúnó, Vita quinque fratri 6. cap.

¹³⁵ WENSKUS 1956. 110.

¹³⁶ WENSKUS 1956. 115–116.

¹³⁷ WENSKUS 1956. 110–111.

biztosítja, nem pedig a teutonok politikai egysége. Görich nézetét azzal támasztja alá, hogy Brúnó Henriket szász királynak nevezi, nem pedig teutonnak. Meglátásom szerint Brúnó a németül beszélő népeket egységben láthatta, hisz Magdeburgot is teuton – tehát német – nagyvárosnak nevezte. Uralkodó neve mellé csak egy ízben tette oda azt a jelzőt, hogy szász. Görich arra is figyelmeztet, hogy a Theuton szó használata visszavezethető Brúnó itáliai tartózkodására, hisz a német népnév ott bukkan fel először.¹³⁸ Utazásai során különböző népeket, különböző nyelvcsaládokat ismerhetett meg. Élményei megérlelhették benne azt az véleményt, hogy az egyes német törzsek között nincs olyan nagy különbség, lényegében összetartoznak.¹³⁹

Ha azt vizsgáljuk, mit érez Brúnó a sajátjának, meg kell említeni a pápával való közösség-vállalást. Figyelemre méltó, mennyire fontosnak tartják a hittérítők, hogy a pápa engedélyével kezdjék meg az Evangélium hirdetését. A pereumi remeteségben Benedek ezt külön a lelkére köti Brúnónak. Benedek és János testvér hosszú időt töltenek Lengyelországban, megtanulják a szláv nyelvet is, de nem kezdik el a hittérítést, mert még nem érkezett meg hozzájuk a pápa engedélye. Benedek, majd egy másik remete fáradságos utat is vállalnak magukra, hogy megszerezzék a pápai engedélyt. A pápa tiszteletét talán az is erősíthette Benedekben, hogy a Sorakte-hegyen volt remete, ahol korábban Szilveszter, a későbbi pápa is menedéket talált.¹⁴⁰ Brúnó II. Henrikhez írt levelében Szent Pétert tekintette hűbérurának (*senior*). Nem valamelyik földi uralkodó szolgálatában végezte tehát térítő munkáját.¹⁴¹ Egyházi téren fontos Brúnó számára a merseburgi püspökség. II. Ottó felosztotta a Szent Lőrinc számára szentelt püspökséget, Brúnó ezzel szemben több helyen kifejezi a rosszállását. II. Ottó hadi sikertelenségeit, főképp a saracénoktól elszenvedett vereséget büntetésnek tudja be, mely a püspökség felosztásáért sújtja a császárt. Az Adalbertről szóló életrajzban leírja egy ember látomását: a trónon ülő Ottó császár előtt megjelenik Szent Lőrinc, és elveszi tőle a zsámolyát. Amikor az ifjú császár kifogásolja ezt, Lőrinc kilátásba helyezi, hogy a trónját is elveszi tőle, ha nem teszi jóvá az ellene elkövetett bűnét.¹⁴²

Figyelmet érdemel Brúnó levelében „mieink” szófordulat. Előbb a besenyők közt végzett missziójáról beszámolva tudatja, hogy a „mieink közül” „püspökké szenteltünk” valakit,¹⁴³ akit a rusz fejedelem fiával együtt a besenyőkhöz küldtek. Elképzelhető, hogy Brúnó egyik társát szentelte püspökké, és őt küldték a besenyőkhöz. Az is elképzelhető azonban, hogy egy rusz papot emeltek a püspöki méltóságba. Ebben az esetben a megfogalmazás arra utalna, hogy az egyházszakadás előtti szerző a keresztény ruszokkal is közösséget vállal. Figyelemre méltó a többes szám: *consecravimus*, szenteltünk. A püspökké szentelést azonban három püspök végzi.¹⁴⁴

A fekete magyarok kapcsán így ír Brúnó: „a mieink – Isten bocsássa meg ezt – némelyeket nagy bűnnel megvakítottak.” Ebben az esetben kevésbé valószínű, hogy Brúnó az útítársai közül hagyott volna némelyeket Magyarországon, és ők vakították volna meg a megtérni nem akarókat. Valószínűbb, hogy a keresztény magyar állam képviselőit nevezi „mieink”-nek. Ezzel

¹³⁸ GÖRICH 1993. 24–25.

¹³⁹ GÖRICH 1993. 25.

¹⁴⁰ VOIGT 1907. 61.

¹⁴¹ VOIGT 1907. 61.; A pápa szerepéről Thietmárnál lásd ENGELBERT 2002. 89–122. A pápa szerepének fontossága, és a püspökséghez való ragaszkodás kiemelődik Thangmar művében is, melyet Bernwardról, Hildesheim püspökéről írt. Hildesheim püspöke és Mainz érseke (Willigis) azon viszálykodtak, kinek a fennhatósága alá tartozik a gandersheimi apácakolostor. Az ügyet a pápa elé terjesztették.

¹⁴² BRÚNÓ: Vita Adalberti. 12. cap. hosszabb szerk. 13–14. rövidebb szerk. 52. VOIGT 1907. 345–346.

¹⁴³ Brúnó levele, *Diplomata Hungariae*, 46. „consecravimusque nos episcopum de nostris”. VOIGT 1907. 439.

¹⁴⁴ Lásd RICHTER, K.: *Bischofsweihe*. Lex. Ma. II/2. München, Zürich 1981. 326–327.

a megfogalmazással a szerző közösséget vállal nemcsak szűk környezetével, hanem külsországi hittestvéreivel is.

Brúnó eszménye az, hogy a keresztény országok ne háborúzzanak egymással. Amikor szóba hozza II. Ottó császár hadjáratát a Francia Királyság ellen, rosszallja, hogy a német uralkodó keresztények ellen harcol, ahelyett, hogy a pogányok ellen vonult volna. Néhány sorral följebb a liutics lázadásról írt Brúnó, a pogányok elleni háborún tehát nyilván a liuticsok elleni fellépést érti, akik keresztényeket gyilkoltak meg, és üztek el.¹⁴⁵

Brúnó nemcsak írt a hittérítő Adalbertől, maga is járt a pogányok között hirdetni az Evangéliumot. Hittérítésről való gyakorlati gondolatai kihüvelyezhetők műveiből. Ide tartozik a külső kinézet, a ruha és a hajviselet kérdése, ami fontos szerepet kap a térítés során. Adalbert és társai, mikor a poroszok közé mennek, egyházi viseletet hordanak, szokatlan külsejükkel ellenérzést keltenek a poroszokban magukkal szemben. Adalbert a kezdeti sikertelenség után határozza el, hogy a kinézetükben hasonlítaniuk kell azokhoz, akikhez szólni kívántak. Társainak azt javasolja, hogy növezzék meg hajukat és szakállukat és cseréljék le klerikusi ruhájukat.¹⁴⁶ Az öt remetetestvérről szóló műben Benedek és János szintén világi ruhát öltenek, ám ők leborotválják a fejüket. Az ő hajviseletük tehát különbözik attól, ahogy Adalbert akar kinézni.¹⁴⁷ Ez talán annak tudható be, hogy azon a vidéken, az ottani népek között ez a viselet volt a szokásos. Damjáni Péternél ellenben azt olvashattuk, hogy Brúnó szegényesen, mezítláb áll a rusz fejedelem elé, aki koldusnak nézi őt. Ezután veszi fel a hittérítő a püspöki díszét. Wibert szövegében szintén püspöki ruhában találkozunk Brúnóval. Ez olyan szemléletet tükröz, miszerint a hittérítő tekintélyes megjelenésével gyakorol hatást a pogány uralkodóra.¹⁴⁸

Szintén fontos kérdés a nyelv szerepe. Adalbert a poroszok közti térítő vállalkozás sikertelen kezdete után a liuticsokhoz akar menni, mert az ő nyelvüket beszéli. Brúnó már a ravennai remeteközösségben tanulhatott szlávul. Vlagyimir fejedelemmel és a lengyel Boleszlávval így szót tudott érteni. Hogy a magyarokkal, besenyőkkel, és utolsó térítőútján a balti népekkel milyen nyelven beszélt, azt a forrás alapján nem lehet eldönteni. Olvashattuk, hogy első magyarországi útjára azért kerített sort, mert Regensburgból nem tudott tovább utazni Lengyelország felé. Magyarul eszerint nem tanult, mielőtt hazánkba jött volna. Vajon boldogult-e Magyarországon a szláv nyelvtudásával? Tolmács útján térített? Erről Brúnó hallgat. Egy feltételezés szerint Magyarországon tanulhatta a besenyők nyelvét. Amikor a besenyők közti útjáról beszámol, nem említi az idegen nyelv kérdését. Vajon tudott besenyőül? Vagy szlávul beszélt velük? Esetleg kapott Vlagyimirtól tolmácsokat? A forrás nem ad ezekre a kérdésekre feleletet.

Fontos kérdés, hogy Brúnó a békés vagy az erőszakos térítést pártolta-e. Láthattuk, hogy véteknek tekintette a fekete magyarok megvakítását. Ez emellett szól, hogy Brúnó ellenezte az erőszakos térítést. Saját példája is ezt igazolja: ő maga fegyvertelenül ment téríteni a magyarok, a besenyők és a poroszok közé is. A magyarok közt megsebesült, a besenyők bántalmazták, a balti törzsek földjén pedig életét áldozta hitéért. Ezek után felmerülhet bennünk a kérdés: ha

¹⁴⁵ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 10. cap.; hosszabb szerk. 8–10., rövidebb szerk. 49. VOIGT 1907. 340.

¹⁴⁶ BRÚNÓ: Vita Adalberti. 26. cap. rövidebb szerk 64. „*uestimenta mutemus clericalia, pendentibus capillis, surgere sinamus, tONSE BARBE TRUNCAS COMAS PRODIRE PERMITTAMUS*” (hosszabb szerk. 33.: „*uestimenta mutemus, cesariem pendentibus capillis crescere sinamus, tONSE ET BARBE COMAS PRODIRE NON PROHIBEAMUS*”) VOIGT 1907. 367.

¹⁴⁷ WOOD 2001. 239.

¹⁴⁸ WOOD 2001. 239.

¹⁴⁹ KAHL 177–274. 189–220.

Brúnó a békés térítés híve volt, a II. Henrikhez írt levelében miért szorgalmazza mégis azt, hogy a liuticsokat erővel kényszerítsék a keresztény hitre? A válasz az lehet, hogy a magyarok, besenyők, poroszok ekkor még pogányok voltak. Az Elbán túli szlávok között azonban I. Henrik és I. Ottó idején már elkezdődött a keresztény hit terjesztése. Sokakat megkereszteltek, sőt püspökségeket is alapítottak azon a fölödön (Brandenburgot és Havelberget, 948-ban.) Mindezt azonban elsöpörte 983-ban az elbai szlávok nagy felkelése. A liuticsok tehát hitehagyóknak számítottak, és erőszakkal léptek fel a kereszténységgel szemben. Úgy tűnik, Brúnó felfogása szerint velük szemben lehet erőszakot alkalmazni. Azokat a területeket, amelyek egykor keresztény kézen voltak, akkor is a kereszténységhez tartozónak tekintették, ha már elfoglalták a pogányok, vagy hitehagyókká váltak az ottani lakosok. Ilyen visszaszerzendő területnek számított az Elbán túli szlávok földje, és később a Szentföld.¹⁴⁹ A poroszok térítésével kapcsolatban szintén felmerült az erőszakos eszköz lehetősége: Brúnónak a II. Henrikhez írt leveléből kiderül, hogy Boleszló hajlandó lett volna szerepet vállalni a poroszok térítésében, ám a II. Henrikkel való háborúja ezt nem tette lehetővé. Ahogy erre fentebb is utaltam, az erőszakos térítésnek „közvetett” változatáról lehet itt szó: a keresztény világi hatalom leveri a térítést akadályozó pogány hatalmat, és lehetővé teszi a keresztény hittérítők működését. A poroszokkal szemben ennek szükségességét indokolhatta, hogy Adalbertet megölték a poroszok.¹⁵⁰

Brúnó elsősorban kelet-európai tekintetben tájékozott. Nem csupán hallomás után ad hírt a magyarokról, lengyelekről, ruszokról és besenyőkről, hanem maga is járt közöttük. Itáliáról szintén személyes élmény alapján tudott írni. A nyugati térség kevesebb hangsúlyt kap művében. Figyelemre méltók azok a gondolatok, melyeket gyakorló hittérítőként a térítés módjáról leírt. Ami azonosságvállalását illeti, láthattuk, hogy vallási téren fontos számára a merseburgi püspökség és a magdeburgi érsekség, és a pápához való ragaszkodás. Szerető szavakkal emlékezik Németországról, használja a teuton kifejezést, mellyel egységben láttatja a Német Birodalmat. A nem keresztényekkel kapcsolatban helyenként kemény kifejezéseket használ. Láthattuk azonban, hogy saját maga fegyvertelenül ment téríteni, és végül életét is áldozta a hitéért. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

Források

Querfurti Brúnó művei

BRUN V. QUERFURT: *Sancti Adalberti vita altera*. Sw. Wojciecha biskupa i męczennika żywot drugi / napisany przez Brunona z Kwerfurtu; wydała. wstępem i objaśnieniami opatrzyła Jadwiga Karwasińska. Warszawa, 1970. (továbbiakban: BRÚNÓ: Vita Adalberti)

Vita quinque fratrum: Edita a BRUNONE episcopo, qui et BONIFACIUS dicitur. Ed. R. Kade. Monumenta Germaniæ Historica (továbbiakban: MGH) Scriptores Tomi 15. Pars 2. Hannoveræ, 1888.

BONIFATIUS (BRUNO QUERFURTIENSIS) archiepiscopus in terra infidelium Heinricho II regi Germaniæ de missione sua in Europa Orientali et de conversione Nigrorum Hungarorum refert, simul regem ad componendam pacem cum Boleslao I duce Polonorum hortatur. In Georgius Györfy (ed.): *Diplomata Hungariæ Antiquissima*. Volumen I. 1000–1131. Budapestini, 1992, Akadémiai Kiadó. 44–48. (továbbiakban: Brúnó levele)

Brúnó műveinek német fordítását lásd: VOIGT: *Brun von Querfurt. Mönch, Eremit, Erzbischof der Heiden und Märtyrer*. Stuttgart, 1907.

Brúnó műveinek magyar vonatkozású részeit Thoroczkay Gábor fordításában és gondozásában lásd: KRISTÓ

¹⁵⁰ KAHL 187. 199.

GYULA (szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szeged, 1999, Szegedi Középkorász Műhely. (továbbiakban ÁKÍF) 78–91.

Egyéb források

- ADAM'S VON BREMEN: *Hamburgische Kirchengeschichte*. Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. Band 7. Übersetzt von J. M. Lappenberg. Leipzig, 1888. In *Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte*. Berlin, 1998, Bogon – Müller – Pentzel. CD-ROM. (továbbiakban Quellensammlung I.)
- Biblia. Ószövetségi és Újszövetségi Szentírás*. Budapest, 1976, Szent István Társulat.
- CHABANNES-I ADÉMAR: *Az angoulême-i főpapok és grófok története*. Ford., bev., jegyz., Makk Ferenc. In ÁKÍF. 163–169.
- COSMÆ PRAGENSIS: *Chronica Boemorum*. Herausgegeben von Bertold Bretholz unter Mitarbeit von Wilhelm Weinberger. MGH. *Scriptores rerum Germanicarum, Nova series II*. Berlin, 1923. Német fordítás: Des Decan Cosmas Chronik von Böhmen. Übersetzt von Georg Grandaur. 2. Auflage. Mit einem Nachtrag zur Einleitung von Wilhelm Wattenbach. Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. 2. Ausgabe. Band 64. Leipzig, 1895. In *Quellensammlung zur Mittelalterlichen Geschichte. Fortsetzung*. Berlin, 1999, Heptagon. CD-ROM. (továbbiakban: Quellensammlung II.)
- HELMOLDI PRESBYTERI BOZOVIENSIS *Cronica Sclavorum*. Editio Secunda. Post Iohannem M. Lappenberg recognovit Bernhardus Schmeidler. MGH. *Scriptores rerum Germanicarum 18*. Hannoveræ et Lipsiæ, 1909. Német fordítás: Helmolds Chronik der Slawen. Übersetzt von J. C. M. Laurent. Zweite Auflage. Neu bearbeitet von W. Wattenbach. Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. Zeite Gesamtausgabe. Zwölftes Jahrhundert. Achter Band. Leipzig, 1888. In *Quellensammlung I*.
- RODVULFI GLABRI *Historiarvm Libri Quinqve*. = RODULFUS GLABER: *The five books of the histories*. Ed. J. France, N. Bulst, Oxford, 1989, P. Reynolds. (A jegyzetapparátusban: Glaber)
- Relatio fratris RICARDI*. Ed. Josephus Deér. In Emericus Szentpétery (ed.): *Scriptores Rerum Hungaricarum II*. Budapestini, 1938.
- Szent Gellért püspök nagy legendája. Ford. Szabó Flóris. In Érszegi Géza (szerk.): *Árpád-kori legendák és intelmek*. Budapest, 1999, Osiris. 68–88. (továbbiakban: Árpád-kori...)
- Szent István király intelmei Imre herceghez. Ford.: Kurcz Ágnes. In Árpád-kori... 47–55.. (Lásd még: *Sancti Stephani regis primi Hungariae: Libellus de institutione Morum*. = Szent István. *Intelmek I*. A szöveget gondozta és fordította HAVAS László, Debrecen, 2004, AΓAΘA.)
- THIETMARI MERSEBURGENSIS EPISCOPI *Chronicon* = THIETMAR VON MERSEBURG: *Chronik*. Neu übertragen und erleuchtet von Werner Trillmich. Darmstadt, 1974.
- THANGMAR: *Vita Bernwardi episcopi Hildesheimensis*. MGH. *Scriptorum*. Tomus IV. Hannoveræ 1841. 754–782.; Német fordítás: Das Leben des Bischofs Bernward von Hildesheim. In Die Lebensbeschreibung der Bischöfe Bernward und Godehard von Hildesheim. Übersetzt von Hermann Hüffer. Die Geschichtschreiber der deutschen Vorzeit. Zweite Gesamtausgabe. Elfte Jahrhundert. Zweiter Band. Zweite, von W. Wattenbach durchgesehene Auflage. Leipzig, 1892. In *Quellensammlung I*.
- Vita antiquor auctore IOHANNE CANAPARIO*. Német fordítás: Das Leben des Bischoffs Adalbert von Prag (von Johannes Canaparius) Übersetzt von Hermann Hüffler. In *Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte. Zweite Fortsetzung*. (Quellensammlung III.) Berlin, 2007, Heptagon. CD-ROM (továbbiakban: Vita prior)

Szakirodalmak

- BALOGH LÁSZLÓ: Megjegyzések a PVL fehér és fekete magyarjaihoz. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Acta Historica* (továbbiakban AUSZ) 2005. 31–45.
- BANGHA BÉLA: Keresztnev. In Bangha Béla (szerk.): *Katolikus lexikon*. III. Kötet. Budapest, 1932, Magyar Kultúra. 57.
- BOJTÁR ENDRE: *Bevezetés a baltisztikába. A balti kultúra a régiségben*. Budapest, 1997, Osiris.
- Der Heilige Brun von Querfurt*. Friedensstifter und Missionar in Europa. Die Ausstellung – Exponante. www.

- heiliger-brun.de/index.php?id=155031000522 (Hozzáférés: 2010.03.06. 21:39:28.) (továbbiakban: Der Heilige Brun von Querfurt.)
- ENGELBERT, PIUS: Prágai Szent Adalbert. Püspökideál, politika és szerzetesség. In Takács Imre (szerk.): *Mons Sacer*. I. 1996, Pannonhalmi Főapátság. 27–32.
- ENGELBERT, PIUS: Das Papsttum in der Chronik Thietmars von Merseburg. *Römische Quartalschrift für christliche Altertumskunde und Kirchengeschichte*, 2002. 89–122.
- ERDŐ PÉTER: Cölibátus. In Diós István (főszerk.) – Viczián János (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon*. II. kötet. Budapest, Szent István Társulat.
- FÓTI JÓZSEF LAJOS: A római Attila-legenda. *Akadémiai értesítő*. 1910. 52–64.
- FRÆSDORFF, DAVID: *Der barbarische Norden. Vorstellungen und Fremdhheitskategorien bei Rimbart, Thietmar von Merseburg, Adam von Bremen und Helmold von Bosau.*, Berlin, 2005, Akademie Verlag.
- FRIED, JOHANNES: *Otto III. und Boleslaw Chrobry. Das Widmungsbild des Aachener Evangeliiars, der „Akt von Gnesen“ und das frühe polnische und ungarische Königtum.* Stuttgart, 1989, Steiner.
- FRIED, JOHANNES: Gnesen – Aachen – Rom. Otto III. und der Kult des hl. Adalbert. Beobachtung zum älteren Adalbertleben. In Michael Borgolte (ed.): *Polen und Deutschland vor 1000 Jahren. Die Berliner Tagung über den „Akt von Gnesen“.* Berlin, 2002, Akademie Verlag. 235–279.
- GÖRICH, KNUT: *Otto III. Romanus Saxonicus et Italicus. Kaiserliche Rompolitik und sächsische Historiographie.* Sigmaringen, 1993, Thorbecke.
- GUICHARD, P. – MEOUAK, MOHAMED: al-Sakāliba. In the central lands of the caliphate; In the Muslim West. In Bousworth, C. E. – van Donzel, E. – Heinrichs, W. P. – Lecomte, G. (ed.): *The Encyclopædia of Islam*, VIII. Leiden, 1995, Brill. 878–879. 879–881.
- HUNDSBICHLER, H.: Bart. In Avella, Gloria – Widhalm, Liselotte Lutz et al. red.: *Lexikon des Mittelalters*. I/8. München, Zürich, 1980. Artemis. 1490–1491.
- HÜFFLER, HERMANN: Vorrede. Das Leben des Bischofs Adalbert von Prag (von Johannes Canaparius). In *Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte. Zweite Fortsetzung*. Berlin 2007. CD-ROM (Quellensammlung III.)
- KAHL, HANS-DIETRICH: Compellere intrare. Die Wendenpolitik Bruns von Querfurt im Lichte hochmittelalterlichen Missions- und Völkerrechts. *Zeitschrift für Ostforschung* 4, 1955. 161–193. 360–401. Ugyanaz in: *Heidenmission und Kreuzzugsgedanken in der deutschen Ostpolitik des Mittelalters*. Herausgegeben von Helmut Beumann. Darmstadt, 1973. 177–274. 194–220.
- KOSZTA LÁSZLÓ: A pécsi püspökség Szent Péter patrocíniuma. In Vajda Zoltán (szerk.) *Bölcsészmuhely* 2006. Szeged, 2007, JATEPress. 61–64.
- KOSZTA LÁSZLÓ: Remeték a 11. századi Magyarországon. *Ætas* 2008 1. sz. 42–55.
- KRISTÓ GYULA: A fekete magyarok és a pécsi püspökség alapítása. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatæ. Acta Historica* (továbbiakban AUSZ) 1985. 11–17.
- KRISTÓ GYULA: *Szent István király*. Budapest, 2001, Vince Kiadó.
- MORAVCSIK GYULA: A Kyrillos legenda magyar vonatkozású epizódjához. *Ethnographia* 1928. 108–109.
- PADBERG, LUTZ E. VON: *Die Christianisierung Europas im Mittelalter*. Stuttgart 1998. Reclam.
- PRAŽÁK, RICHARD: Cseh- és Morvaország. (Csehből fordította Tóth István) In Kristó Gyula – Makk Ferenc (szerk.): *Európa és Magyarország Szent István korában*. Szeged, 2000, Csongrád Megye Önkormányzata. 191–206.
- PRAŽÁK, RICHARD: A Legenda Sanctorum Zoerardi et Benedicti történelmi és kulturális összefüggései. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 1980. 4. sz. 393–408.
- SROKA, STANISLAV A.: Lengyelország. (ford.: Biernacki Karol.) In Kristó Gyula – Makk Ferenc (szerk.): *Európa és Magyarország Szent István korában*. Szeged, 2000. 173–188.
- STRZELCZYK, JERZY: Polen im 10. Jahrhundert. In Wiczorek, Alfred – Hinz, Hans-Martin (szerk.) *Europas Mitte um 1000*. Band 1.. Stuttgart 2000, Theiss. 446–457.
- SZÓCS TIBOR: Egy második „tatárjárás”? A tatár–magyar kapcsolatok a 13. század második felében. *Belvedere Meridionale*. 2010. 3-4. sz. 16–49.

- TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ: A fehér és a fekete magyarok problematikájához. In Rokay Péter (szerk.): *A honfoglalás 1100 éve és a Vajdaság*. Újvidék, 1997 81–94.
Uő.: A fehér és a fekete magyarok kérdéséhez. AUSZ 1983. 3–9.
Uő.: Kabarok és fekete magyarok AUSZ 1987. 23–29.
- TREŠTÍK, DUŠAN: Proč byli vyvražďeni Slavníkovci? In *Slavníkovci v českých dějinách*. Praha, 2007. 13–19.
(Német összefoglalóval.)
- VOIGT, HEINRICH GIESBERT: *Brun von Querfurt. Mönch, Eremit, Erzbischof der Heiden und Märtyrer*. Stuttgart, 1907. J. F. Steinkopf.
- WENSKUS, REINHARD: *Studien zur historisch-politischen Gedankenwelt Bruns von Querfurt*. Münster–Köln, 1956, Böhlau.
- WOOD, IAN: *The missionary life. Saints and evangelisation of Europe 400–1050*. 2001, Longman.

HALMÁGYI, MIKLÓS

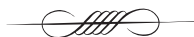
The ideas of Bruno of Querfurt about his own nation and about the other nations of Europe

Abstract

Based on the works of Brun of Querfurt we can realize that Brun was well orientated mainly in relations of Eastern-Europe. He reports about Hungarians, Poles, Russians and Petshenegians not from legends and hearsay, but he has been there among them. His report about Italy is based on personal experience, too. He puts less emphasis on the western region. On the field of religion the bishopric of Merseburg, the archbishopric of Magdeburg and the fidelity to the pope were important to him. In his biography about Saint Adalbert he reports with love about Magdeburg, where not only Adalbert but also Brun himself had studied. He criticizes the dissolving the bishopric of Merseburg and he interprets the disasters that beat the empire as revenge of Saint Laurence, who was the patron saint of Merseburg. Brun's colleague, Benedict entrusted him not to begin the mission among the heathen without the permission of the pope. Brun did the missionary work not in the service of an earthly ruler: he regarded St. Peter as his senior. Brun mentions the German rulers with respect, but he is not meagre with the judgements, too: Otto II. dissolves the bishopric of Merseburg, Otto III. leaves Germany, his native country and goes to Italy, Henry II. formed an alliance with the heathens against the Christian duke Boleslaw. Brun mentions the nude Saracens, probably because of their weak equipment. Sources of 12th century mention the nude Saracens also. Brun mentions some of the East-middle-European dukes with their names (Wenzel, king of the Bohemians and Mieszko and Boleslaw, dukes of Poland), but he mentions further dukes with their titles: he writes about senior Ruzorum, who can be identified with Volodimir the Great, and he mentions the Hungarian senior, who can be identical with duke Géza. Senior is probably the title of an independent ruler in the works of Brun. It is strange, that he does not mention King St. Steven, though he tried to convert the black Hungarians in his kingdom.

PÁLINKÓ TAMÁS

Erdély, Máramaros és a Partium központi helyei és városai az Anjou-korban

A középkori városok korabeli megjelölésére alkalmazott latin kifejezésekről általánosságban elmondható: nem használták következetesen őket. Ezért a hazai és a külföldi történészek az idők folyamán többféle aspektus alapján próbálták meg a középkori város fogalmát megadni, ám ez a törekvés – a város komplex jellege miatt – a mai napig, lényegében, eredménytelen maradt. „*Nem alakult ki közmegegyezés a városfogalom meghatározásában, az viszont egyértelmű, hogy sem a pusztán jogi, sem a gazdasági megközelítés nem fogadható el.*”¹

A hazai városfejlődés vizsgálatát ráadásul több tényező is nehezíti. A korabeli viszonyok ugyanis Magyarországon nem teheték lehetővé egy nyugat-európai szintű városfejlődés kialakulását. Nem beszélve arról, hogy a falvak és a városok tipikus foglalkozási ágainak, azaz a mezőgazdaságnak és a kézműiparnak a szétválása az esetek nagy többségében nem kizárólagos módon ment végbe. Kubinyi András ezért egy új, a magyar viszonyokra is alkalmazható módszert dolgozott ki, mely nem direkt módon magukkal a városokkal, hanem az egyes települések centralitásával foglalkozott. Ezzel a módszerrel szűrte ki a több száz központi hely közül a tényleges városfunkciót ellátókat, me-

lyeket a gazdasági életben betöltött szerepük alapján tehát városnak nevezhetünk.²

Kubinyi a vizsgálatba minden olyan helységet bevont, amely a rendelkezésre álló forrásokban legalább egy alkalommal városként (*civitas*) vagy mezővárosként (*oppidum*) előfordult. Emellett a sokadalmat, azaz évi vásárt vagy hetipiacot tartó helyekről sem feledkezett meg, hiszen ezek az árucseré helyszíneiként, illetve regionális központként funkcionáltak. Kubinyi komplex vizsgálati módszeréhez hasonlóan Rüszt-Fogarasi Enikő is kidolgozott egy rendszert, ami a vásártartó szabadalom megléte, az ispotályok és a koldulórendek jelenléte alapján vizsgálta az erdélyi településeket.³

Rüszt-Fogarasi Enikő vizsgálati módszeréhez hasonlóan magam is Erdély, illetve az ahhoz szorosan kapcsolódó máramarosi és partiumi régió központi helyeit szeretném rekonstruálni. A vizsgálat során magam nem alkalmazok semmiféle pontozásos rendszert, hanem az Anjou-kori oklevéltár eddig megjelent kötetjeiben közölt oklevelek segítségével próbálom megállapítani, mely települések lehettek városok, illetve városfunkciót is betöltő központi helyek. Ez a vizsgálat nem terjed ki az erdélyi szászok által lakott vidékekre, és teljesnek sem nevezhető. Nem is szánom annak,

¹ KUBINYI 2005. 15. Ez az úgynevezett terminológiai vizsgálat, a maga korlátai ellenére, nemcsak a város fogalmi meghatározása, hanem az egyes várostípusok elkülönítése szempontjából is hasznosnak bizonyult.

² A Kubinyi András által kidolgozott komplex módszeren kívül a szakemberek korábban egyéb eljárásokat is alkalmaztak az egyes települések városiassági szintjének meghatározására. Ezekre jelen tanulmányomban nem kívánok kitérni.

³ RÜSZ-FOGARASI 2001.

viszont úgy érzem, hogy az eredményeim jól használható kiegészítésül szolgálhatnak bármely hasonló témájú munkával kapcsolatosan.

Az okleveleket vizsgálva a központi helyek városfunkciókat is ellátó központi helyekké, illetve városokká fejlődésében három nagyon fontos kritérium látszik kirajzolódni. Az egyik a minél kedvezőbb földrajzi elhelyezkedés, a másik a természeti adottság, a harmadik a privilégiumok minél szélesebb körű birtoklása.

Kereskedelmi utak

A középkorban az utaknak jogi szempontból három fajtája létezett.⁴ Az első az egyszerű közút (*via*), ami a földesúr joghatósága alá tartozott, aki akár korlátozhatta is az azon való áthaladást. A másik a közút (*via communis*), ami általában több földesúr joghatósága alá tartozott. A harmadik pedig a nagyobb, mindenki számára szabad közút (*via libera*), ami a király joghatósága alatt állt, és az azon utazók a király és a törvények fokozott védelmét élvezték. A korabeli források is ez alapján nevezik meg az utakat.

Mivel a magyar városfejlődésben a kereskedelem a kézműiparnál jelentősebb szerepet játszott, ezért a kereskedelmi utakhoz, vásárvonalakhoz való illeszkedés nagyon fontos városfejlesztő tényezőnek számít. Az általam vizsgált területeken az Anjou-kori oklevelek összesen hét fontosabb kereskedelmi útról tesznek említést, illetve sejtetik azok létezését. Ezek a kereskedelmi útvonalak a Tisza, a Szamos, a Körösök, a Maros és a Temes folyók vidékén keresztül vezettek. A legfontosabb kereskedelmi árucikk a Máramarosban és Erdélyben kitermelt só volt.

Az oklevéltárak a Tisza vidéke mentén elhelyezkedő jelentős kereskedelmi útvonal létezését mindössze Visk, Huszt, Técső és Hosszúmező 1329-ben elnyert privilégiumával sejtetik.⁵ Az oklevelek helyett Győrffy György tesz említést történeti földrajzi munkájában a

térség két fontos kereskedelmi útjáról. Megemlíti a szárazföldön vezető „...nagy utat, amely Husztól kezdve a Tisza és a Visó mentén, nyilván a Radnai-hágón át a Szeret völgyébe és az ottani fő helyre, Baia (magyarul Bánya) városba vezetett.”⁶ A „nagy út” mellett pedig említést tesz arról is, hogy a Tisza vize is fontos kereskedelmi útvonalnak számított: „1300 és 1329 között a főleg sóval foglalkozó hospesek száma Visk, Huszt, Técső és Hosszúmező városokban oly mértékben nőtt, hogy a Kelet-Európában járt 1308. évi francia földleíró Máramaros területéről szólva sószállító vizeiről ír.”⁷

A Szamos vidéke mentén elhelyezkedő kereskedelmi út – három oklevél tanúsága szerint – az Erdélyben kitermelt só szállításának egyik fontos útvonala volt, Szatmárnémeti pedig „az Erdélybe vezető utak csomópontja...”⁸ Az egyik oklevélben I. Károly király a désvári Szent Mária egyházának tett adományt, amely értelmében sójukat, bárhonnan is jussanak hozzá, szabadon, vámfizetés nélkül eladhatják Szatmárban és máshol is.⁹ A másik oklevél a nagymihályi vám¹⁰ tételes felsorolásánál az erdélyi só vámértékét tartalmazza. A további oklevél pedig azt bizonyítja, hogy a désvári hospeseket szabad haladásukban a Szilágyságban és a vidék legjelentősebb városaiban, Szatmárban és Németiben gyakran akadályozták.¹¹

A Körösök vidékéről Budára vezető kereskedelmi út legjelentősebb városa Várad volt, mely város a nemzetközi kereskedelemnek is fontos állomása lehetett. Ezt a tényt a veleneciek utcájának (*vicus de Veneciis*) említése bizonyítja.¹² Ennek a kereskedelmi útnak a következő szakaszáról a Bihar faluban szedett vám,¹³ valamint a Bihar megyei telegdi vám¹⁴ eladományozásáról szóló két oklevél tesz ta-

⁶ Győrffy IV. 121.

⁷ Győrffy IV. 120.

⁸ Blazovich 2002. 52.

⁹ A. Oklt. II. 1004. sz. regeszta, A. Oklt. IV. 201. sz. regeszta

¹⁰ A. Oklt. III. 339. sz. regeszta

¹¹ A. Oklt. XV. 345. sz. regeszta

¹² A. Oklt. XXVI. 175. sz. regeszta

¹³ A. Oklt. XXVII. 1. sz. regeszta

⁴ Petrovics István: Út. In KMTL 702.

⁵ A. Oklt. XIII. 202. sz. regeszta

núbizonyoságot. Utóbbi megemlíti az Erdélybe sóért menő szekereket is.

A Szamos és a Körösök közelsége miatt biztos, hogy mindkét folyó menti kereskedelembe bekapcsolódott Kolozsvár és Kolozsmonostor is. Ezek a települések, számos oklevél tanúsága szerint, ezen időszakban indultak rohamos fejlődésnek. Egy oklevél tanúsága szerint jelentős kereskedelmi út vezetett át mindkét településen, Kolozsmonostor vámját ugyanis ekkoriban erősítették meg Kolozsvár vámja ellenében.¹⁵ Györffy György szerint utóbbi több fontos kereskedelmi út csomópontja is volt. „Maga Kolozsvár ott épült, ahol a Szamos-völgyi utak egy völgybe kényszerültek.”¹⁶ Kolozsvártól északra nagy út vezetett Désre. Ezt az utat Sós- (*Sahtus*)¹⁷ útnak is nevezték. Fontos sóút vezetett nyugatra is, ami a Meszesi kapun át haladt Szalacs felé. Ezt az utat királyútnak (*via regis*)¹⁸ nevezték. Kolozsvártól keletre helyezkedett el a „*kolozsi Mocs felől jövő Szászut*”¹⁹ (*Zaazwt*),²⁰ ami Besztercére vezetett, ahonnan a Beszterce völgyén keresztül haladt tovább a Borgói-szoros felé.

A Maros menti sókereskedelemtől ez időszakban a zágrábi káptalan részére tett II. András korabeli adomány megerősítése tanúskodik, amely értelmében a Maroson működő sótisztaknak 50 márka értékű sót kell a káptalan számára kiszolgáltatniuk.²¹ Ezt a sót a Maros vidékéről a Bodrog megyében fekvő Bátmonostoron keresztül szállították Zágrábba. Bátmonostor volt a Budáról, Szegedről, továbbá a Szerémségből és Baranyából ide vezető kereskedelmi utaknak a csomópontja.²² A Maros mentén haladó „*fő erdélyi szárazföldi útvo-
nal, ... Csanádból Gyulafehérvárra vezetett.*”²³

Innen az út északra a római út nyomvonalán, Nagyenyeden, Felvincen és Tordán keresztül haladt Kolozsvár irányába.²⁴ A Tisza folyóhoz hasonlóan a Maros vize is fontos kereskedelmi útvo-
nal volt. A Maros vizét, „*Felvincről a tordai só szállítására használták már a X. századtól fogva,*”²⁵ aminek „*a vásáros Szombathely volt a fő kirakodóhelye.*”²⁶ Nagyon fontos kereskedelmi út volt még az Erdélyből a Marossal együtt kilépve haladó, a kora Árpád-korban létrejött és hosszú évszázadokig fennmaradt egykori Káliz út,²⁷ amelyen a kálizok, a török eredetű mohamedán kereskedők szállították áruikat Erdély felől az Alpokig a Dél-Alföldön keresztül.

A Temes vidékén vezető fontos kereskedelmi út létezésére és a térség legjelentősebb városára mindössze egyetlen egy oklevél tesz utalást. Ebben az oklevélben a temesvári vámszedő famulusa azért tiltakozik, mert a temesvári polgárok kötelezettségük ellenére nem tartották karban az ottani hidakat.²⁸ Sajnos az oklevelekből a környék kereskedelmi útjait illetően nem tudunk meg többet, viszont Györffy említést tesz egy fontos kereskedelmi útról, ami a Temes völgyét a Marossal kötötte össze.²⁹ Ez az út a Kapun át, Várhely mellett elhaladva, Hátszegen keresztül vezetett, majd a Sztrigy nyugati partja mentén haladva Piskinélt érte el a Maros menti főút Déva és Szászváros közti szakaszát.

Egy oklevél tanúsága szerint kereskedelmi út köthette össze valahol Váradnál a Temes, a Maros, a Körösök, a Szamos, és a Tisza folyók vidékét. Ennek az útnak csak az a része ismert, ami Sztamáron, Székelyhidán és Szalárdon keresztül vezetett.³⁰ Ez lehetett a Szalacs felől jövő sóút északi része, ami a Fehér-Körös és a Maros között haladó gyula-borosjenői utat

¹⁴ A. Oklt. III. 346. sz. regeszta

¹⁵ A. Oklt. XXVI. 384. sz. regeszta

¹⁶ GYÖRFFY III. 329.

¹⁷ GYÖRFFY II. 55., III. 337.

¹⁸ GYÖRFFY III. 337.

¹⁹ GYÖRFFY II. 57., III. 337.

²⁰ GYÖRFFY III. 337.

²¹ A. Oklt. VIII. 506. sz. regeszta

²² A. Oklt. XXXI. 607. sz. regeszta

²³ GYÖRFFY I. 167.

²⁴ GYÖRFFY II. 124.

²⁵ GYÖRFFY II. 124

²⁶ GYÖRFFY I. 167.

²⁷ BLAZOVICH 2002. 52.

²⁸ A. Oklt. XXVI. 49. sz. regeszta

²⁹ GYÖRFFY III. 287.

³⁰ A. Oklt. IX. 458. sz. regeszta

Zarándnál keresztelte,³¹ és végül Pálülésnél érte el a Maros menti főutat. Emellett létezett még egy szintén nagyon fontos kereskedelmi útvonal, ami nemcsak ezeknek a folyóknak a vidékeit kötötte össze egymással, hanem az ország északi és déli határvidékeit is.³² Ez az út a déli határon fekvő Krassótól vezetett Érdsomlyón és Mezősomlyón keresztül Temesvárra, majd Temesvárról indulva Aradon, Tamáshidán és Váradon keresztül Debrecenbe. Innen három irányba lehetett tovább utazni. Egyrészt Nagykálló, Kisvárdá és Ungvár érintésével a Vereckei hágó felé, másrészt Miskolc és Kassa irányába, harmadrészt Szatmárnémeti felé lehetett eljutni.

Bányavárosok

A bányavárosok a városhálózaton belül külön kategóriát képeztek, hiszen ezek zömével nem hosszasan fejlődés eredményeképpen kialakult települések, hanem kimondottan az ásványkincsek kitermelésére alapított városok voltak, melyek valamennyi kiváltságukat már az alapítás pillanatában elnyerték. **Aranyosbányának** 1325-ben Károly Róbert más királyi aranybányák jogait adományozta.³³ **Asszonypataka** (a mai Nagybánya) és – a vele szomszédos egyik bányatelep – **Zazárbánya**³⁴ kiváltságait „más királyi városok módjára” pedig Nagy Lajos erősítette meg 1347-ben.³⁵ Az új privilégium értelmében október 16-a előtti vasárnapon kezdődő és 15 napig tartandó vásárokon a Kassa városának adományozott szabadságokkal élhetnek. Egy 1327-ben keltezett, jelentős részében megcsontult oklevél a zazárbányai hospesek említése mellett bizonyos hídvámokról³⁶ is ír. **Szék**

egy 1333-ban keltezett oklevél királyi bányatelepülésként említi.³⁷

Ahogy a már említett oklevelekből is kitűnik, a középkori Erdély gazdasági életében nagyon fontos szerepet töltött be a sóbányászat. Jól tükrözi ezt a helyzetet az a tény, hogy amikor László erdélyi vajda elismerte Károlyt, azaz a későbbi I. Károly királyt, természetes és törvényes urának, akkor megígérte: viszszaadja „a Radnai ezüstabányát, a besztercei és a szebeni ispánságokat, a székelyek ispánságát, Dés, Kolozsakna és Székfalvakat az e falvakban lenni szokott kamarai hivattal együtt.”³⁸ Egy 1326-ban keletkezett oklevélben pedig I. Károly megerősítette a korábban az erdélyi egyháznak adományozott székaknai, kolozsaknai, désaknai és tordai sótizedeket.³⁹ Egy oklevél tanúsága szerint Vízakna sóbányája saját kezelésű kitermelésének és bérbeadásos műveltetésének a jogával pedig a szebeni prépostság rendelkezett.⁴⁰

Kiváltságok

Jogi privilégiumokat e korszakban hospes közösségek és városok polgárai egyaránt kaphattak. Ezek a privilégiumok szoros kapcsolatban álltak egymással, hiszen a hospesjog „a városi szabadságok rendszerének az alapját képezi”.⁴¹ „A városi jog ugyanis nem más, mint a hospesjog bővített, városias jellegű foglalkozásokra alkalmazott változata.”⁴² A hospes szavunk a közhiedelemmel ellentétben ekkoriban már nem csak a külföldről bevándorolt „közösségeket” jelölte, hanem „társadalmi állapotot kifejező terminus technicus” volt.⁴³ A Magyarországra betelepülő „latinok” és németek mellett ugyanis ekkor már a magyarság „maga is cselekvőleg hozzájárult a városi élet meggyö-

³¹ BLAZOVICH 2002. 52.

³² BLAZOVICH 2002. 52–53.

³³ A. Oklt. IX. 251. sz. regeszta

³⁴ MAKSAY 1940. 99. Zazárbánya az Asszonypataka közelében fekvő „bányász-falu-csoport” egyik tagja volt. Egyes feltételezések szerint Asszonypataka és Zazárbánya egybeolvadásából alakult ki a későbbi Nagybánya.

³⁵ A. Oklt. XXXI. 883. sz. regeszta

³⁶ A. Oklt. XI. 124. sz. regeszta

³⁷ A. Oklt. XVII. 350. sz. regeszta

³⁸ A. Oklt. II. 863. sz. regeszta. Az oklevél magyar fordítását ld. Károly Róbert emlékezete 84–85.

³⁹ A. Oklt. X. 246. sz. regeszta

⁴⁰ A. Oklt. XII. 122., 249. sz. regeszta

⁴¹ PETROVICS 2008. 43.

⁴² PETROVICS 2008. 43.

⁴³ MÁLYUSZ 1944. 40.

keresztetéséhez.⁴⁴ Sajnos ezeket a privilégiumokat az oklevelek általában nem részletezik, és gyakran az sem egyértelmű, hogy az adott település hospes közösségként vagy városi közösségként kapta azokat. Az Anjou-korból Erdély, Máramaros és a későbbi Partium területéről csak **Aranyosbánya**,⁴⁵ **Asszonypataka** és **Zazárbánya**⁴⁶, **Lampertszásza**⁴⁷ és **(Nagy) szőlős**⁴⁸ részletes privilégiuma ismert.

Alvinc I. Károly által kiadott privilégiumát 1342-ben Nagy Lajos is megerősítette.⁴⁹ **Beszterce**⁵⁰ lakóit egy 1330-ban adományozott privilégiumban Erzsébet királyné – Károly király egyetértésével – kivette az ország valamennyi bírájának a joghatósága alól. **Biharpüspöki** hospeseiről⁵¹ egy 1326-ban keltezett oklevél tesz említést. **Désakna** és **Désvár** településeken 1320-ban I. Károly engedélyezte a megtelepedést bármely szabad állapotú embernek – akár szász, akár magyar.⁵² A **désvár**-i hospesek 1261. évi privilégiumát 1310-ben írták át.⁵³ 1323-ban ismét megerősítették a IV. Béla és az V. István által adományozott kiváltságokat.⁵⁴ **Kolozsvár** – V. István és IV. László királyok által adományozott – privilégiumait 1313-ban írták át.⁵⁵ 1316-ban megerősítették, illetve kibővítették V. István király privilégiumát,⁵⁶ 1331-ben pedig átírták a hospesek szabadságáról szóló 1322-ben keletkezett oklevelet.⁵⁷ Kivették továbbá Kolozsvár lakóit az ország valamennyi bírájának joghatósága alól.⁵⁸ 1331-ben az 1316-os

oklevelet erősítették meg.⁵⁹ Ezt az 1331-ben keletkezett oklevelet végül 1336-ban írták át.⁶⁰ **Kolozsmonostor** egy 1342-ben keltezett oklevél szerint régebbi alapítású, mint Kolozsvár, a monostor népei pedig a kolozsvári hospesekkel azonos jogot bírtak.⁶¹ Kolozsmonostor vámját ekkoriban erősítették meg Kolozsvár vámjá elnevében.⁶² A **lampertszásza**-i hospesek privilégiumát 1320-ban erősítik meg.⁶³ Egy 1330-ban keltezett oklevél a települést városnak (*civitas*) nevezi.⁶⁴ 1342-ben pedig „*a szabad királyi városok szabadsága szerint*” újították meg a privilégiumát.⁶⁵ **(Nagy)szőlős** III. András által 1294-ben kiadott kiváltságlevelét, amely tartalmazza V. István 1262. évi privilégiumát, 1319-ben erősítették meg.⁶⁶ 1329-ben ismét megerősítik V. István 1262. évi privilégiumát.⁶⁷ Egy 1342-ben keltezett oklevél pedig királynéi városként említi.⁶⁸ **Szatmár** 1271-ben V. István által adományozott privilégiumát⁶⁹ és **Németi** 1230-ban keltezett II. András által adományozott privilégiumát⁷⁰ 1310-ben erősítik meg. Egy 1341-ben keltezett oklevél már **Zothmarnempti** néven említi a két települést.⁷¹ **Temesvár** polgáraitól és vámjáról⁷² egy 1342-ben keletkezett oklevél tesz említést. Jogi helyzetük biztosítására 1329-ben I. Károly király **Visk**, **Huszt**, **Hosszúmező** és **Técső** falvak szász és magyar *hospesei* számára – kiváltképpen a terméketlen máramarosi rengeteg betelepítéséért – a „*(Nagy)szőlősi polgárok illetve hospesek*” szabadságát adományozta.⁷³

⁴⁴ MÁLYUSZ 1944. 39–40.

⁴⁵ A. Oklt. IX. 251. sz. regeszta

⁴⁶ A. Oklt. XXXI. 883. sz. regeszta

⁴⁷ A. Oklt. XXVI. 452. sz. regeszta

⁴⁸ A. Oklt. XIII. 202., 258. sz. regeszta, A. Oklt. V. 408. sz. regeszta

⁴⁹ A. Oklt. XXVI. 494. sz. regeszta

⁵⁰ A. Oklt. XIV. 617. sz. regeszta

⁵¹ A. Oklt. X. 540. sz. regeszta

⁵² A. Oklt. V. 772. sz. regeszta

⁵³ A. Oklt. II. 1003. sz. regeszta

⁵⁴ A. Oklt. VII. 187. sz. regeszta

⁵⁵ A. Oklt. III. 438., 573. sz. regeszta

⁵⁶ A. Oklt. IV. 313. sz. regeszta

⁵⁷ A. Oklt. XV. 266. sz. regeszta

⁵⁸ A. Oklt. XV. 267. sz. regeszta

⁵⁹ A. Oklt. XV. 269. sz. regeszta

⁶⁰ A. Oklt. XX. 159. sz. regeszta

⁶¹ A. Oklt. XXVI. 218. sz. regeszta

⁶² A. Oklt. XXVI. 384. sz. regeszta

⁶³ A. Oklt. V. 774., 869. sz. regeszta

⁶⁴ A. Oklt. XIV. 572. sz. regeszta

⁶⁵ A. Oklt. XXVI. 452. sz. regeszta. Ez az oklevél valószínűleg hamisítvány.

⁶⁶ A. Oklt. V. 408. sz. regeszta

⁶⁷ A. Oklt. XIII. 258. sz. regeszta

⁶⁸ A. Oklt. XXVI. 253. sz. regeszta

⁶⁹ A. Oklt. II. 1006. sz. regeszta

⁷⁰ A. Oklt. II. 1007. sz. regeszta

⁷¹ A. Oklt. XXV. 227. sz. regeszta

⁷² A. Oklt. XXVI. 49. sz. regeszta

⁷³ A. Oklt. XIII. 202. sz. regeszta

Az Anjou-kori oklevelek városként (*civitas*) említik még **Sebest**⁷⁴ és **Mezősomlyót**,⁷⁵ míg **Segesvárt** királyi városnak⁷⁶ nevezik.

A földrajzi elhelyezkedésből, az ásványkincsekben való bőségből és a kiváltságok birtoklásából származó tényezők mellett az urbanitás mértékének vannak további nagyon fontos fokmérői, melyekre az Anjou-kori oklevéltárban is akadtak példák. Városfal jelenlétével a legfejlettebbnek számító nyugat-magyarországi régió mellett például a királyság keleti felében is találkozunk. A soproni városfal⁷⁷ építésével egy időben ugyanis Asszonypataka városában is védművet építettek.⁷⁸ Találtam továbbá még két olyan oklevelet, melyek nemcsak Erdély és a Partium, hanem a korabeli magyar városfejlődés történetében is egyedülállóak. Az egyik oklevél a falvak és a városok tipikus foglalkozási ágainak, a mezőgazdaság és a kézművesség szétválásáról tesz említést. Imre váradi püspök 1312-ben keltezett levelében ugyanis arról ír, „*hogy (Várad) városának hospesei és lakói a szántóföldek szükségése miatt nem művelnek földet, hanem inkább kézműves tevékenységből élnek.*”⁷⁹ A másik oklevél pedig az egyetlen Anjou-kori oklevél, amely külföldi egyetemre járó magyar diákról tudósít. 1343. június 4-én VI. Kelemen pápa Bologna város egyeteme kérésére, az egyetem kánonjogi tanulójának, Szatmári János fia Péter erdélyi klerikusnak az erdélyi egyház kanonokságát és prebendáját biztosítja.⁸⁰

Következtetések

Magam úgy látom, hogy a városfejlődés szempontjából az Anjou-korban három régió rajzolódik ki markánsan, ami a külke-

reskedelem döntő szerepével és a belső piac viszonylagos fejletlenségével magyarázható. Az okleveleket vizsgálva és azok mennyiségét tekintve a legfejlettebb és legnépesebb városok a Dunántúlon, a nyugati határvidéken és a Felvidék területén jöttek létre. Ezek a városok a legfontosabb kereskedelmi útvonalak mentén, eltérő tájegységek találkozási pontjainál, illetve ásványi kincsek lelőhelyein alakultak ki. Az ország közepén elhelyezkedő Buda különleges jelentősége pedig abból fakadt, hogy a nagy kereskedelmi utak itt futottak össze, és a királyi udvar is itt volt. A városfejlődés szempontjából az általam vizsgált térség volt a második legjelentősebb terület. A vizsgált oklevelek tanúsága szerint itt is a kereskedelmi utak, a vásárvonalak és a bányák elhelyezkedésének függvényében alakultak ki a legjelentősebb települések. A hospesek az általam vizsgált térségben is jellemzően ezeken a helyeken telepedtek meg. Zsidó közösségek⁸¹ jelenléte viszont ez időszakban csak Nyugat-Magyarországon, az Oroszországba vezető nemzetközi kereskedelmi út mentén⁸² elhelyezkedő Pozsony⁸³ és Esztergom⁸⁴ városában volt kimutatható. „*Erdély területéről az 1526 előtti évszázadokban nincs adatunk zsidókról.*”⁸⁵ A városfejlődés szempontjából a legelmaradottabb területnek a későbbi török hódoltság alá eső területek tartoztak. Persze, itt nem szabad figyelmen kívül hagyni a török pusztítás által okozott károkat, de önmagában ez a tény nem indokolhatja az oklevelek ilyen csekély számát. A korszakból mindössze egy városfejlődéssel kapcsolatos oklevél maradt fenn, nevezetesen a (s)zalánkemén(y)i ispotály megalapításáról⁸⁶ szóló privilégium megerősítése.

A vizsgált térségben az Anjou-kori oklevéltár eddig megjelent kötetekinek forrás-

⁷⁴ A. Oklt. XXV. 208. sz. regeszta

⁷⁵ A. Oklt. XXXI. 1035. sz. regeszta

⁷⁶ A. Oklt. XXVII. 15. sz. regeszta

⁷⁷ A. Oklt. III. 88. sz. regeszta, A. Oklt. XXIII. 190. sz. regeszta, A. Oklt. XXIV. 37. sz. regeszta

⁷⁸ A. Oklt. XXXI. 883. sz. regeszta

⁷⁹ A. Oklt. III. 422. sz. regeszta

⁸⁰ A. Oklt. XXVII. 381. sz. regeszta

⁸¹ PETROVICS 2009. 77., 80., 82–83.

⁸² KRISTÓ 2003. 181., KUBINYI 1995. 3.

⁸³ A. Oklt. XX. 117. sz. regeszta

⁸⁴ A. Oklt. XXV. 550. sz. regeszta

⁸⁵ KRISTÓ 2003. 188.

⁸⁶ A. Oklt. IX. 74. és 78. sz. regeszta

⁸⁷ PETROVICS 2008. 43.

anyaga alapján a kereskedelem városfejlesztő hatásának köszönhetően Szatmár, Németi, Kolozsvár, Kolozsmonostor, Várad és Temesvár voltak a legjelentősebb városok. Az alapított bányavárosok közül pedig Aranyosbánya, Asszonypataka és Zazárbánya emelkedett ki.

*

FELHASZNÁLT IRODALOM

Források

- KRISTÓ GYULA (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár* II. 1306–1310. Budapest–Szeged, 1992.
- KRISTÓ GYULA (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár* III. 1311–1314 Budapest–Szeged, 1994.
- KRISTÓ GYULA (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár* IV. 1315–1317. Budapest–Szeged, 1996.
- KRISTÓ GYULA (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár* V. 1318–1320. Budapest–Szeged, 1998.
- BLAZOVICH LÁSZLÓ – GÉCZI LAJOS (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár* VII. 1323. Budapest–Szeged, 1991.
- BLAZOVICH LÁSZLÓ (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár* VIII. 1324. Budapest–Szeged, 1993.
- GÉCZI LAJOS (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár* IX. 1325. Budapest–Szeged, 1997.
- ALMÁSI TIBOR (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár* XII. 1328. Budapest–Szeged, 2001.
- ALMÁSI TIBOR (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár* XIII. 1329. Budapest–Szeged, 2003.
- ALMÁSI TIBOR – KÖFALVI TAMÁS (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár* XIV. 1330. Budapest–Szeged, 2004.
- TÓTH ILDIKÓ (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár* XV. 1331. Budapest–Szeged, 2004.
- KRISTÓ GYULA (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár* XVII. 1333. Budapest–Szeged, 2002.
- PITI FERENC (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár* XX. 1336. Budapest–Szeged, 2004.
- SEBŐK FERENC (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár* XXV. 1341. Budapest–Szeged, 2004.
- PITI FERENC (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár* XXVI. 1342. Budapest–Szeged, 2007.
- PITI FERENC (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár* XXVII. 1343. Budapest–Szeged, 2007.
- SEBŐK FERENC (szerk.): *Anjou-kori oklevéltár* XXXI. 1347. Budapest–Szeged, 2007.
- KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC (vál., szerk., bev., jegyz.): *Károly Róbert emlékezete. A képanyagot Marosi Ernő válogatta.* Budapest, 1988.
- Feldolgozások**
- BLAZOVICH LÁSZLÓ: *Városok az Alföldön a 14–16. században.* Szeged, 2002.
- GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* I. kötet. Budapest, 1963, Akadémiai Kiadó.
- GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* II. kötet. Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó.
- GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* III. kötet. Budapest, 1987, Akadémiai Kiadó.
- GYÖRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza.* IV. kötet. Budapest, 1998, Akadémiai Kiadó.
- KRISTÓ GYULA (főszerk.): *Korai magyar történeti lexikon.* Budapest, 1994, Akadémiai Kiadó.
- KRISTÓ GYULA: *Nem magyar népek a középkori Magyarországon.* Budapest, 2003.
- KUBINYI ANDRÁS: A magyarországi zsidóság története a középkorban. *Soproni Szemle* 1995. 1. sz. 2–27.
- KUBINYI ANDRÁS: Városhálózat a késő középkori Kárpát medencében. In Csukovits Enikő – Lengyel Tünde (szerk.): *Bártfától Pozsonyig.* Városok a 13–17. században. Budapest, 2005, MTA Történettudományi Intézete.
- MAKSAY FERENC: *A középkori Szatmár megye.* Budapest, 1940.
- MÁLYUSZ ELEMÉR: A magyarság és a városi élet a középkorban. *Századok* 1944. 1–3. sz. 36–62.
- PETROVICS ISTVÁN: *A középkori Temesvár.* Fejezetek a Bega-parti város 1552 előtti történetéből. Szeged, 2008, JATEPress. Capitulum IV.
- PETROVICS, ISTVÁN: Foreign Ethnic Groups in the Towns of Southern Hungary. In Keene, Derek–Nagy, Balázs – Szende, Katalin (eds.): *Segregation-Integration-Assimilation. Religious and Ethnic Groups in the Medieval Towns of Central and Eastern Europe.* Ashgate, 2009. Historical Urban Studies Series. 67–88.
- RÜSZ-FOGARASI ENIKŐ: Központi helyek az erdélyi középkori vármegyékben. In Bárdi Nándor – Fleisz János – Pál Judit (szerk.): *Erdélyi várostörténeti tanulmányok.* Csíkszereda, 2001, Pro-Print Könyvkiadó. 20–42.
- WEISZ BOGLÁRKA: A nemesérc-bányászathoz kötődő privilégiumok az Árpád- és Anjou-korban. *Történelmi Szemle* 2008. 2. sz. 141–161.

PÁLINKÓ, TAMÁS

*Central places of Transylvania, Máramaros and Partium under the Angevins***Abstract**

Although Hungarian and foreign historians have intended to define it on the grounds of several aspects, there has been no agreement on determining the concept of medieval town so far. The investigation of the development of Hungarian towns is rather complicated: a Western European type of urban development was made impossible by contemporary conditions. Therefore András Kubinyi worked out a new method called centrality test, with the help of which he attempted to filter out the settlements de facto functioning as towns, out of a range of settlements mentioned as towns or market towns and market and fair-term sites occurring in sources available. Similarly, Enikő Rűsz-Fogarasi also devised a system that examined Transylvanian settlements on the basis of possessing market rights, hospitals and the presence of mendicant orders. I intend to analyse the central locations of Transylvania and those of the closely linked regions Máramaros and Partium, with the help of the so far published volumes of *Anjou-kori oklevéltár*, from the point of view which of those settlements could have been towns or central locations also functioning as towns.

Examining the charters, three significant criteria have been outlined in the development of central locations forming into towns or locations also functioning as towns.

One criterion is the fortunate geographical location, proximity to trade routes or lines. Closely related to this is the possession of market rights. The charters mention five major trade routes in the examined territory, in the region of rivers Szamos (Someş), Körös (Criş), Maros (Mureş) and Temes (Timiş).

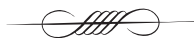
Another criterion is the natural abundance in mineral resources which raised the possibility of opening mines and founding mining towns. These towns form a distinct category in the network of towns since most of these settlements were not results of an extensive development but rather towns specifically founded for the extraction of minerals, possessing privileges from the very moment of foundation.

The third criterion is the extensive possession of legal privileges. However, it is not always clear whether a settlement received privileges as a hospes or a municipal community. „*The municipal law is nothing more than the extended version of hospes privileges, applied to town occupations*”⁸⁷

According to the examination of the so far published volumes of *Anjou-kori oklevéltár*, the most significant towns developed owing to the influence of trade. According, Szatmárnémeti (Satu Mare), Kolozsvár (Cluj-Napoca), Kolozsmonostor (Mănăştur), Nagyvárad (Oradea) and Temesvár (Timişoara) were the most important towns, Aranyosbánya (Baia de Aries) and Nagybánya (Baia Mare) excelled among the founded mining towns.

FELEKY GÁBOR ATTILA

A spanyol és latin-amerikai kapcsolatháló- elemzés múltjáról és jelenéről

Bevezetés

A kapcsolatháló-elemzés történetét vizsgáló szerzők munkáiban jellemzően hiába keresnénk spanyol és latin-amerikai kutatók neveit, illetve általuk fémjelzett iskolák bemutatását. (FREEMAN 2004.; KÖNCZEI 2007.; PRELL 2012.; SCOTT 2000.). Mégis, a magyar kapcsolatháló-elemzők közül sokakban él a meggyőződés, hogy spanyol ajkú kollégáik jelentős tudományos eredményekkel büszkélkedhetnek. Ennek egyik oka valószínűsíthetően abban keresendő, hogy a Cervantes nyelvét beszélő kapcsolatháló-elemzők 2001-ben konferenciát tartottak Budapesten, amelyről a Szociológiai Szemle hasábjain beszámoló is megjelent, jelentős publicitást biztosítva az eseménynek (LETENYEI 2001.). Másik magyarázó tényező lehet José Luis Molina viszonylagos ismertsége: a barcelonai kutató 2006-ban, a hazai kapcsolatháló-elemzők egyik legfontosabb rendezvényén, a Hunnet Konferencián előadást tartott és műhelyfoglalkozást vezetett, továbbá írásainak néhány részlete magyar fordításban is olvasható (LETENYEI 2005). Harmadik okként merülhet fel annak ismerete, hogy REDES néven külön spanyol nyelvű kapcsolatháló-elemzési folyóirat is létezik. Mi lehet a magyarázata, hogy míg nemzetközi szinten nem tartják meghatározó jelentőségűnek a spanyol nyelvű kapcsolatháló-elemzőket, számos jel azt mutatja, hogy ez mindannak ellenére történik, hogy a spanyolországi és latin-amerikai kutatók jelentős tudományos tevékenységet fejtenek ki az adott területen? A cikkben ennek a kérdésnek a megválaszolására teszünk kísérletet.

A spanyol ajkú kapcsolatháló- elemzés vizsgálata szakfolyóirati publikációk alapján

Vizsgálódásunk kiindulópontjaként annak felderítésére teszünk kísérletet, hogy a kapcsolathálózati tudományos folyóiratok publikációi között milyen mértékű a spanyol ajkú szerzők jelenléte. Ennek érdekében elsőséggént a kapcsolatháló-elemzők nemzetközi szervezete, az *International Network for Social Network Analysis (INSNA)* hivatalos tudományos folyóiratában, a *Connections*-ben megjelent írásokat elemezzük – az 1977/78-as első évfolyamtól a 2010-es 30. évfolyamig bezárólag publikált 68 számban megjelent összes cikket lefedi vizsgálatunk. A jelzett publikációk közül 233 cikk esetében került egyértelműen feltüntetésre, hogy a szerző, illetve a szerzők mely intézményhez kötődnek. Minden cikkhez hozzárendeltük azon országot, amelynek területén található a megjelölt intézmény (a 15 nemzetközi társszerzőségű cikk esetében két-két ország hozzárendelése történt). Az írássok vizsgálatát követően egy 248 tételből álló listát kaptunk, amelyen 10 ország neve egyszer, míg további 13 ország megnevezése többször is előfordult. Az előfordulási gyakoriság azt mutatja meg, hogy az adott állam intézményeinek kutatói hány írásművet publikáltak a folyóiratban a vizsgált periódus alatt. Amint az 1. táblázatban is jól látható, mindössze egy cikk jelent meg spanyolországi, és további három latin-amerikai intézmények kutatóinak tollából. A két mexikói (HARARY et al. 2001.; MENDIETA et al. 1997.) és az argentin (FRIEDMAN et al.

2006.) kötődésű cikk amerikai társszerzőséggel készült, míg a spanyolországi cikk szerzője egyedül jegyzi a publikációt (MOLINA 2001b.). Ha a cikkek dátumát is vizsgáljuk, azt láthatjuk, hogy a négy cikk közül az első 1997-ben jelent meg – a Mexikói Autonóm Egyetem három, továbbá a Texasi Egyetem egy kutatójától. Ezt megelőzően nem volt kimutatható aktivitás.

Az összehasonlítás kedvéért megemlítenő, hogy magyarországi intézmények kutatóitól a vizsgált időszakban szintén négy

közlés jelent meg. Ezek közül az első kettő még az ezerkilencszáznyolcvanas évek végén: Sik Endre egyedül jegyzett írása 1987-ben látott napvilágot (SIK 1987.), Czako Ágnessel közösen írt, vezetői csereügyleteket taglaló cikke pedig az ezt követő évben (Czako és Sik 1988). A sort Vedres Balázs folytatta az ezredfordulón (VEDRES 2000.), majd 2007-ben két MTA-s kutató (Nepusz Tamás és Bazsó Fülöp) az angliai Kingston Egyetemen dolgozó Petróczi Andreával publikált közös cikket (PETRÓCZI et al. 2007.).

A leírtakkal összhangban van José Luis Molina 2009-es vizsgálatának eredménye is. A kutató a *Social Networks* – évfolyamonként jellemzően négy számmal bíró – folyóiratban 1979-től 2007 augusztusáig megjelent cikkek szerzőinek nemzetiségét megvizsgálva arra a következtetésre jutott, hogy Spanyolország és Latin-Amerika kutatói nem jelennek meg hangsúlyosan. A legalább két cikket jegyző országok listáján 19 állam szerepel (Magyarország nincs ezek között), Spanyolország hat cikkel a 11. helyen található, míg a mexikói intézmények kutatói által publikált négy cikk a 14. helyre jogositja az országot. Spanyol nyelvet használó más ország nem került fel a tabellára. A mezőnyt 425 cikkel vezeti az Egyesült Államok, ezt követi Anglia és Hollandia 45, illetve 44 publikációval, de az ausztrál és kanadai kutatók is 24-24 közléssel büszkélkedhetnek. (MOLINA 2009.).

A spanyol nyelvű kapcsolatháló-elemzés kezdeti éveinek története

Az előző fejezetben rámutattunk, hogy az angol nyelvű publikációs tevékenység alapján a spanyol ajkú kapcsolatháló-elemzők jelentős tudományos súlya nem tűnik kimutathatónak. Következő lépésként megvizsgáljuk, hogy saját nyelvi környezetükben milyen teljesítményt nyújtanak a terület spanyol nyelvet beszélő kutatói. Ennek megalapozására mindenekelőtt kiemelt fontosságúnak tartjuk annak bemu-

ORSZÁG	ÍRÁSMŰVEK SZÁMA
USA	154
Anglia	21
Kanada	21
Hollandia	13
Franciaország	5
Németország	5
Ausztrália	4
Magyarország	4
Finnország	3
Japán	2
Korea	2
Mexikó	2
Skócia	2
Argentína	1
India	1
Írország	1
Kína	1
Olaszország	1
Spanyolország	1
Svájc	1
Szlovénia	1
Tajvan	1
Új-Zéland	1
ÖSSZEG	248

1. táblázat Az egyes országok intézményeinek publikációs aktivitása a *Connections* folyóirat első 30 évfolyamában

tatását, hogy a hálózatelemzés hogyan alakult ki, továbbá miként fejlődött a spanyol és latin-amerikai tudományos közösségben.

A kezdetek bemutatása

Molina (2007) alapján a kapcsolatháló témájú spanyol nyelvű közlések közül az első a szociológus Félix Requena Santos (Malagai Egyetem) *A társadalmi kapcsolatháló koncepciója* című cikke volt, amelyet egy évvel később követett Narciso Pizarro (Madridi Complutense Egyetem) a *Társadalmi kapcsolatháló elmélete* bevezető jellegű írása (PIZARRO 1990.; REQUENA SANTOS 1989.). A kapcsolatháló-elemzés módszertanával készült vizsgálatok közül Requena Santos a munkaerőpiac és a kapcsolatháló összefüggéseit elemző munkái (REQUENA SANTOS 1991b.; REQUENA SANTOS 1991a.), az antropológus Aurelio Díaz és kollégái barcelonai kokainistákról írt műve (DÍAZ et al. 1992.), az antropológus Molina (Barcelónai Autonóm Egyetem, UAB) a szervezetek informális organigramját vizsgáló írása (MOLINA 1993.), a szociológus Josep A. Rodríguez (Barcelónai Egyetem) citációs hálózatokat feltáró elemzése (RODRÍGUEZ 1993.) említhető meg. Nemcsak a publikációk terén figyelhető meg a hálózati megközelítés terjedése: Carlos Lozares, a Barcelónai Autonóm Egyetem szociológusa – a San Diegóban található Kaliforniai Egyetemen szerzett ismereteire alapozva – 1993-ban, Spanyolországban elsőként egyetemi kurzus keretében kezdi oktatni a kapcsolatháló-elemzést (MOLINA 2007.).

Az imént említett példák mind Spanyolországhoz köthetőek, melynek oka, hogy a hálózatok formalizáltan történő vizsgálata Latin-Amerikában csupán az 1990-es évek végén kezdődött el (Espinoza 2005). Kivételként a chilei Vicente Espinoza munkássága említhető meg, aki santiagói szegények között, névgenerátorokat tartalmazó kérdőívek segítségével végzett kutatást, igaz, eredményeit nem Chilében, hanem Kanadában, a Torontói Egyetemen Barry Wellman iránymutatásával

írt doktori értekezésében publikálta (ESPINOZA 1992.). A hálózatok fontosságának szerepét azonban már korábban is több kiváló kutató felismerte, az ezt vizsgáló kutatások kezdete a hetvenes évek közepén megjelent két műhöz köthető. A latin-amerikai tudományos közösség már 1975-ben találkozhatott a társadalmi kapcsolatháló kiemelt fontosságát hangsúlyozó írással, mégpedig az antropológus Larissa Adler Lomnitz mexikóvárosi szegényekről szóló könyvében. A mű a marginalizálódott egyének túlélési mechanizmusait mutatja be, amelyben kiemelt fontosságot kap a kölcsönös segítségnyújtások hálózata (LOMNITZ 1975.). A kutatónő munkásságának ismertségét és elismertségét jól mutatja, hogy Granovetter a gyenge kötésekéről írt klasszikus cikkében foglaltak újragondolásakor idézi Lomnitz művét annak alátámasztására, hogy a szegények másoknál jobban támaszkodnak az erős kötésekre (GRANOVETTER 1983.). 1976-ban a Temucói Katolikus Egyetemen antropológiát oktató cseh származású Milan Stuchlik publikálja a Chile déli részén élő mapuche közösségekről szóló könyvét, amelyben az 1968 óta végzett – a közösségen belüli hálózatokat is figyelembe vevő – kutatásának eredményeit közli (STUHLIK 1976.). Beszédes tény, hogy a könyvet csupán 1999-ben fordították le spanyol nyelvre (STUHLIK 1999.). Az említett két műben nem kerül sor egy-egy közösség kapcsolathálójának formális módszerekkel történő felrajzolására: a hálózatok vizsgálatának ezen korszakát éppen ezért Schmidt és Molina nyomán heurisztikusnak nevezhetjük, amennyiben a szerzők – legalább részben – hálózati perspektívából teszik fel kutatási kérdéseiket, ugyanakkor nem alkalmazzák a kapcsolatháló-elemzés formalizált módszereit (SCHMIDT–MOLINA 2003.).

Az első lépések a közös munka felé

Az INSNA 1994-ben már tizennegyedik alkalommal rendezte meg éves – Sunbelt elnevezésű – konferenciáját, de témánk szempont-

jából nézve mégis kezdetként tekinthetünk ezen New Orleans-i rendezvényre. Itt határozta el ugyanis a három egymásra találó spanyol anyanyelvű résztvevő (Jorge Gil Mendieta, José Luis Molina és Josep A. Rodríguez), hogy összefognak a kapcsolatháló-elemzés spanyol ajkú kutatói közösségben történő elterjesztése érdekében. Ezen szükség felismerése magától értetődő volt, ugyanis ekkor még főként angol-szász kapcsolatok kellettek a kapcsolathálózati ismeretek megszerzéséhez. Ezt jól mutatja, hogy a három spanyol ajkú közül Rodríguez Scott Boormantól (Yale Egyetem) tanulta el a kapcsolatháló-elemzés elméletét és módszertanát, Mendieta Frank Harary (Michigan-i Egyetem és Új Mexikói Állami Egyetem) és Linton C. Freeman (Kaliforniai Egyetem, Irvine) tudományos közléseinek köszönhetően ismerkedett meg a kapcsolatháló-elemzéssel, míg Molina J. Clyde Mitchell (Manchester-i Egyetem) munkássága alapján, illetve antropológus kollégáival, Steve Borgattival (Dél-Karolinai Egyetem) és H. Russell Bernarddal (Floridai Egyetem) történt e-mailváltásokból próbált tájékozódni. A háromfős alakulat lelkesedését jól mutatja, hogy 1998-ban Spanyolországban Rodríguez és Molina, 2002-ben pedig Mexikóban Mendieta és Molina rendezte meg az INSNA Sunbelt konferenciát (MOLINA 2007.).

A szóban forgó eseményt követően a spanyol ajkú kapcsolatháló-elemzés komoly fejlődésnek indult. 1995-ben Rodríguez *A hálózatok strukturális elemzése* elnevezéssel adott ki könyvet, míg Lozares *A kapcsolathálók elmélete* című művét publikálta (Lozares 1995, Rodríguez 1995). Ugyanebben az évben Molina egy cikkében a szervezeteken belüli kapcsolatok kutatásához kínált alkalmazható módszertant, majd 1996-ban Requena Santos *Kapcsolathálók és kérdőívek* nevet viselő füzetében foglalta össze a hálózati adatok kérdőív segítségével történő gyűjtésének lehetséges eszközeit (MOLINA 1995.; REQUENA SANTOS 1996.).

3.3 Az első Kerekasztal

1998-ra a hálózatelemzés már kezdett ismertté és elfogadottá válni a spanyol ajkú társadalomtudósok körében. Ennek jele, hogy Pizarro 1998-ban megjelent társadalomtudományi kézikönyvében külön fejezetet szentelhetett a kapcsolatháló-elemzésnek (Pizarro 1998), továbbá, hogy a Spanyolországban található katalán városban, Sitges-ben került megrendezésre a XVIII. Sunbelt konferencia. A spanyol kutatók igyekeztek a legtöbbet kihozni az INSNA konferenciájából: Pizarro és kollégája, Tomás Rodríguez Villasante a Sunbelt konferenciát megelőző napokra a Madridi Complutense Egyetemen szemináriumot rendezett, amelyre a Sunbelt számos külföldi előadóját meghívta – többek között Patrick Doreian, Barry Wellman és Harrison White is jelen volt. A rendezvény a *Kapcsolatháló-elemzés. Egy interdiszciplináris paradigma konszolidálása* címet viselte, és az ott elhangzott előadások később publikálásra kerültek a *Política y sociedad* folyóirat különszámában. A spanyol nyelvű kapcsolatháló-elemzés akkori helyzetét jól mutatja, hogy ebben az ezredfordulón megjelenő kiadványban volt első alkalommal spanyol nyelven olvasható Granovetter gyenge kötésekről 1973-ban írott klasszikus műve (GRANOVETTER 2000.), és Linton C. Freeman egy 1979-ben, és Barry Wellman egy 1988-ban publikált cikke is itt jelent meg először Spanyolországban¹ (FREEMAN 2000.; WELLMAN 2000.). Szintén a hálózatelemzés meghonosításának kezdeti nehézségeiről árulkodik, hogy a szemináriumon Reyes Herrero *A kapcsolatháló-elemzés terminológiája. Definíciós és fordítási problémák* címmel tartott előadásában a szakkifejezések egyértelmű és pontos fordításának szükségességére hívta fel a figyelmet, és javaslatot is tett konkrét spanyol szakkifejezésekre (HERRERO 2000.).

A madridi rendezvényt követően, május 28 és 31 között tartotta meg Sitges városában a XVIII. Sunbelt konferenciát az INSNA. A spanyol anyanyelvű szervezők a hivatalos

Sunbelt szekciókat megelőzően egy Társadalmi kapcsolatháló-elemzési *Hispan Kerekasztal* (Mesa Hispana para el Análisis de Redes Sociales) elnevezésű mellékkonferenciát hoztak létre azzal a céllal, hogy az angol nyelvet nem, illetve nem kellő mértékben bíró, de a téma iránt érdeklődő spanyol ajkú kutatók összegyűlhessenek, és közösséget alkothassanak. Itt fogalmazódott meg egy spanyol nyelvű kapcsolatháló-elemzési honlap szükségessége, továbbá a téma iránt érdeklődőket összefogó levelezőlista megalkotásának igénye. (MOLINA et al. 2002.; MOLINA 2007.)

A levelezőlistára közel két évet kellett várni. Létrehozása a *Barcelonai Autonóm Egyetem* (Universitat Autònoma de Barcelona) intézményéhez, illetve az itt dolgozó José Luis Molina, továbbá a technikai megoldásokban segédkező Steve Borgatti (Boston College) nevéhez fűződik. Molina küldte el 2000. április 28-án az első levelet a REDES² levelezőlistára, mely egy hónapon belül már 90 új feliratkozóval büszkélkedhetett, 2012 szeptemberében pedig már több mint 700 tagja volt.³ Az ezredfordulókor jött létre a REDES honlap is, amely cikket, híreket és önképzésre is alkalmas tananyagokat tartalmazott, és amelynek tartalma napjainkban is folyamatosan bővül.⁴

3.4 A második Kerekasztal

Budapesten, a XXI. Sunbelt konferencia első napján (2001. április 25-én) zajlott le a második Kerekasztal. A rendezvényen 13 prezentáció⁵ hangzott el. Molina az 1998 és 2001 közti időszak egyik fő jellegzetességének azt tartja,

hogy a kapcsolatháló megközelítés milyen nagy mértékben hódított teret Latin-Amerikában, többek között Argentínában, Chilében, Mexikóban, Kolumbiában, Peruban, amit az is mutat, hogy a konferencián öt előadást latin-amerikaiak tartottak. Az esemény lehetőséget kínált arra, hogy a kifejezések spanyolosítására való törekvések ismételten napirendre kerülhessenek. Bemutatásra került egy lehetséges szöszedet, és a kifejezések értelmezésével és fordításával kapcsolatban igen termékeny párbeszéd kezdődött, amely a konferenciát követő hetekben a REDES-levelezőlistán folytatódott. A spanyol nyelvű kapcsolatháló-elemzés helyzetét áttekintő bevezető előadásában Molina három főbb nehézséget sorolt fel, amely Spanyolországban és Latin-Amerikában gátolja a kapcsolatháló-elemzés fejlődését. Először is rendkívül kevés felsőoktatási intézmény kurzuskínálatában szerepel hálózatelemzés (2001-ben Molina három spanyolországi és egy mexikói intézményt tudott megnevezni). Második akadály, hogy nincs spanyol nyelvű kapcsolatháló-elemzői szakfolyóirat, és így külföldre helyeken jelennek meg a cikkek, amely akadályozza, hogy a hálózatelemzést használó személyek egymás munkáit megismerjék. Harmadik akadályként a megközelítés legitimitációjának hiányát említi: számos diszciplínában ugyanis idegenkednek a használatától, illetve alkalmazhatatlannak gondolják azt. (LETENYEI 2001.; MOLINA et al. 2002.)

A másodikként megjelölt probléma megoldása nem sokat váratott magára. Megalapításra került a REDES elektronikusan megjelenő folyóirat, amelynek első száma éppen a budapesti konferencia néhány előadását tartalmazza, továbbá egy hálózatelemzési szöszedetet és egy ennek alkalmazásával készült mintafordítást. A 2002 januárjában megjelent első óta 21 szám látott virtuális napvilágot. A nyílt hozzáférés jegyében az összes évfolyam teljes anyaga elérhető a <http://revista-redes.rediris.es> honlapon. Az utóbbi idők fontos változása, hogy a spanyol nyelvű cikkek mellett

¹ A Wellman-cikk fordítása már korábban, 1997-ben megjelent Peruban (WELLMAN 1997).

² A „redes” spanyol szó jelentése „hálózatok”.

³ A levelezőlista a <http://listserv.rediris.es/cgi-bin/wa?A0=REDES> címen érhető el (Hozzáférés: 2012. szeptember 29.).

⁴ A honlap elérhető a <http://revista-redes.rediris.es/webredes/> és a <http://www.redes-sociales.net/> címen (Hozzáférés: 2012. szeptember 29.).

⁵ Köztük Letenyei László spanyol nyelvű előadása is.

a folyóirat teret enged portugálul írt anyagok számára is. A luzitán nyelv felkarolását mutatja, hogy a REDES 2012 júniusában kiadott 22. száma kizárólag portugál nyelven íródott. A folyóirat felelős kiadója a Barcelonai Autonóm Egyetem Kulturális Antropológia Tanszéke. (MOLINA et al. 2002.)

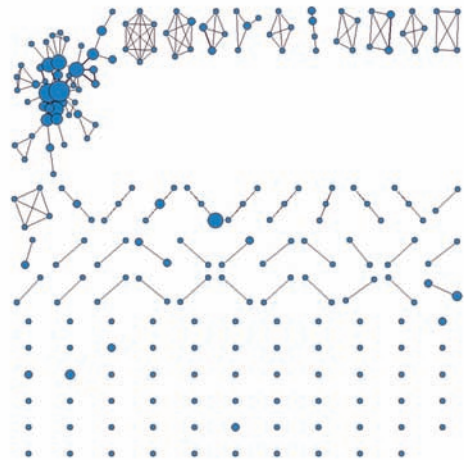
A budapesti konferenciát követő években a folyóirat létrejöttével számos monográfia került kiadásra, továbbá válogatások jelentek meg, amelyekben klasszikus cikkek fordításai olvashatóak. Ezek közül érdemes megemlíteni az Araucaria folyóirat közléseit (DÍAZ-GUILERA et al. 2003.; MAYA JARIEGO 2003.; DE LA RÚA 2004.), Molina kézikönyvét (MOLINA 2001a.), a mexikói Mendieta és Schmidt által szerkesztett, a hálózatelemzés társadalomtudományi alkalmazását taglaló könyvet (Mendieta és Schmidt 2002), illetve Requena Santos közel ötszáz oldalas kötetét, melyben a kapcsolatháló-elemzés eredetéről, elméleteiről és alkalmazási lehetőségeiről ad áttekintést – összegyűjtve és lefordítva 16 klasszikusnak számító tudományos cikket (REQUENA SANTOS 2003.). Mindezt figyelembe véve nem jelent különösebb meglepetést azon tény, hogy a 2004-es III. Kerekasztal szervezői több mint 30 előadással számolhattak (GONZÁLEZ – MOLINA 2003.).

Jelen írás keretein belül lehetetlen volna teljességében bemutatni a 2004 óta bekövetkezett eseményeket. A következő két fejezet ennek megfelelően kisebb célt tűz ki maga elé. Egyrészt társszerzői hálózatok vizsgálatával ismertetjük, hogy az elmúlt évtizedben a spanyol ajkú kapcsolatháló-elemzők között mennyire tekinthető jellemzőnek az együttműködés, másrészt bemutatunk néhány jelentős, valamilyen szempontból kiemelt fontosságú hálózatelemzési szellemi műhelyt.

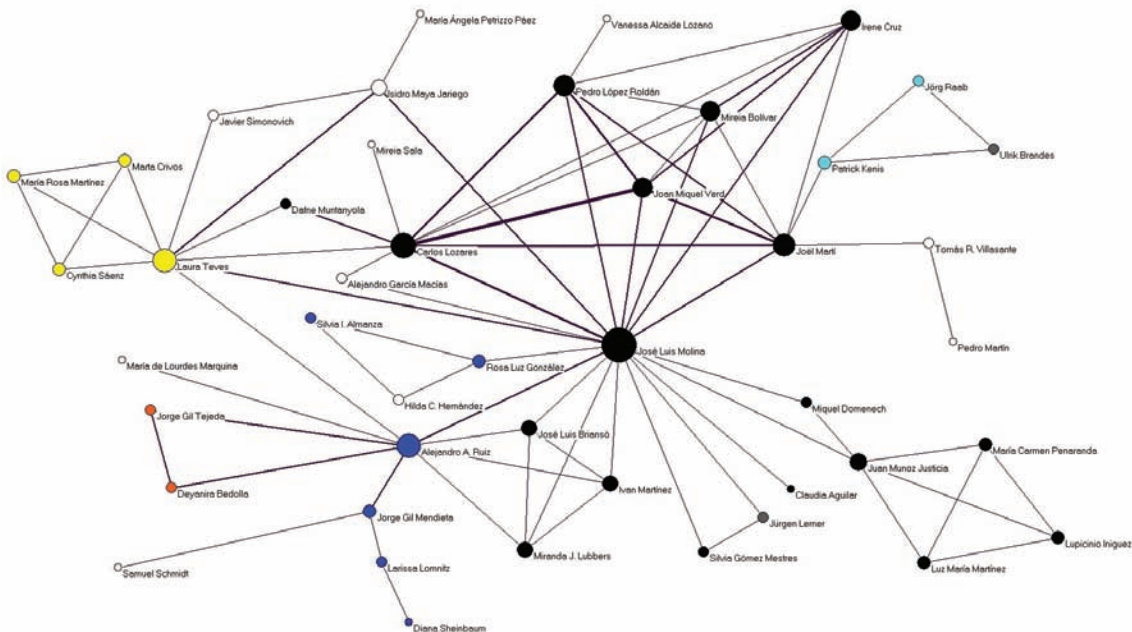
A REDES-ben megjelent cikkek társszerzőségi szempontú elemzése

A REDES magazin 2002 óta megjelent 21 spanyol nyelvű száma 186 cikket tartalmaz, amelyek 230 – kevés kivételtől eltekintve spanyol anyanyelvű – szerzőtől származnak. Ezen publikációk társszerzőségének vizsgálata segítségével felderíthetjük, hogy a spanyol ajkú kapcsolathálózati kutatókra, illetve az egyes kutatócsoportokra milyen mértékben jellemző a tudományos együttműködés. Ennek érdekében elvégeztük a cikkek társszerzőségi elemzését, amely során az egymással közösen publikáló szerzőket tekintettük csomópontoknak, és két szereplő között kapcsolatot akkor jelöltünk, amennyiben a vizsgált időszakban legalább egy alkalommal közös cikkük jelent meg a folyóiratban. Az így kapott gráf az 1. sz. ábrán látható.

1. ábra A REDES folyóiratban megjelent cikkek szerzői hálózata ❖ A csomópontok mérete a publikációk számával arányos; saját szerkesztés

Könnyen megfigyelhetőek az izolált szerzők, szerzőpárosok és kutatócsoportok, ugyanakkor az elkülönült szereplők mellett egy jelentős méretű, 45 kutatóból álló algráfot találhatunk. Ez alapján elmondható, hogy – amellet, hogy a kutatók, kutatócsoportok el-

2. ábra A REDES folyóiratban megjelent cikkek társszerzői hálózatának legjelentősebb méretű elkülönülő algráfja

❖ A csomópont mérete a kapcsolódó élek számával, míg a vonalak vastagsága az együttműködések számával arányos; az árnyalatok különböző intézményeket jelentenek, a fehér színű csomópontok kivételével, amelyek azon intézményeket jelképezik, amelyek csupán egy szerzővel szerepelnek a hálózatban; saját szerkesztés

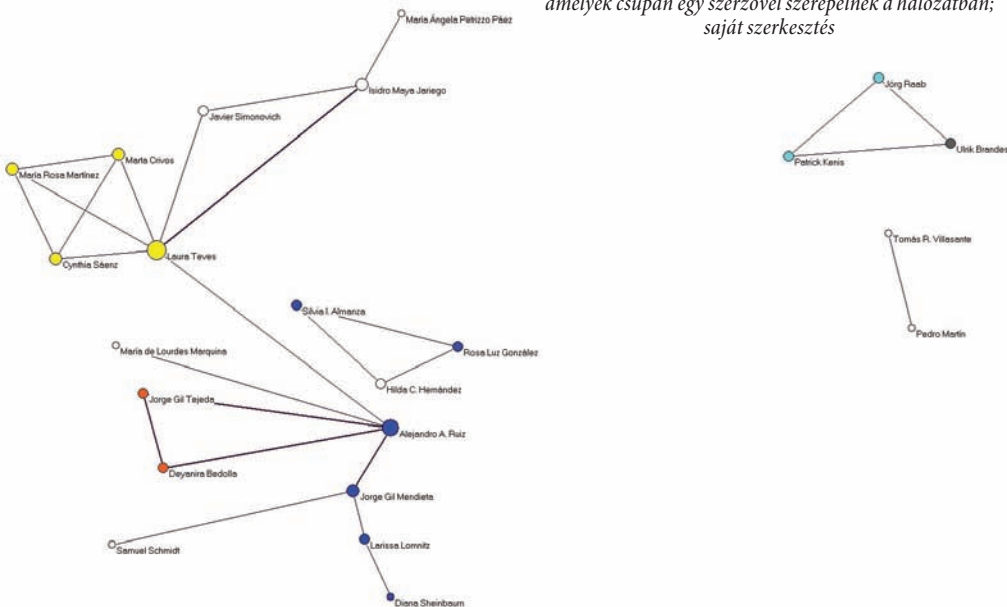
különülten publikálják eredményeiket – a szellemi műhelyek közötti személyes kapcsolatok is kialakultak. Ezt a 2. számú ábra mutatja be.

Ezen algráfot vizsgálva egyértelművé válik, hogy az egyes intézmények kutatói között – csak a formális, közös publikációk jelentette kooperációt tekintve – számos együttműködés található. A hálózat központi magját egyértelműen a Barcelonai Autonóm Egyetem kutatói alkotják, akiket az ábrán feketével jelöltünk.

Az őket szimbolizáló csomópontok nélkül az algráf egyes részei egymástól elszigeteltek lennének. Ezt a hipotetikus állapotot tüntettük fel a 3. számú ábrán.

3. ábra A REDES folyóiratban megjelent cikkek társszerzői hálózatának legjelentősebb méretű elkülönülő algráfja a Barcelonai Autonóm Egyetem kutatóinak feltüntetése nélkül

❖ A csomópont mérete az eredeti algráf kapcsolódó éleinek számával, míg a vonalak vastagsága az együttműködések számával arányos; az árnyalatok különböző intézményeket jelentenek, a fehér színű csomópontok kivételével, amelyek csupán egy szerzővel szerepelnek a hálózatban; saját szerkesztés

A kapcsolatháló-elemzés helyzete Spanyolországban és Latin-Amerikában

Az imént bemutatott elemzés is jól mutatja, hogy az elmúlt évtizedben milyen jelentős számú publikáció született, és milyen sok spanyol anyanyelvű kutató használta a kapcsolatháló-elemzés módszertanát. Számos kutatócsoport ért el jelentős eredményeket, és tett szert jelentős ismertségre a kapcsolatháló-elemzés területén. Ezek közül négy olyan szellemi műhelyt mutatunk be, amelyek irányadók lehetnek hasonló magyar kezdeményezések létrejöttéhez.

ARSchile (Santiago, Chile)⁶

A 2006-ban Santiagóban megalapított ARSchile egyrészt a kapcsolatháló-elemzés eszközeire specializálódott tanácsadási profillal rendelkezik, másrészt jelentős képzési, oktatási tevékenységet is kifejt. Távoktatási keretek között – kihasználva a spanyol világnyelv jellegét – sikerrel tartanak személyes megjelenést nem igénylő tanfolyamokat. A keresletet jól mutatja, hogy 2012 szeptemberében már 23. alkalommal indítják kapcsolatháló-elemző kurzusukat, továbbá a UCINet program használatát is kilencedik alkalommal fogják megismertetni a hallgatókkal. Figyelemfelhívó tény, hogy a hálózatelemzés módszertanának vidékfejlesztési projekteken történő alkalmazását hetedik alkalommal oktatják. Nemcsak virtuális, hanem helyszíni képzéseket is tartanak, ezek túlnyomó többségét állami intézmények számára végzik.

A szervezet alkalmazottai összegyűjtötték az általuk fontosnak ítélt kapcsolathálózati írásokat, és kurzusaik hallgatói számára egy digitális könyvtár formájában elérhetővé tették ezen kompilációt. A gyűjtemény tematikus bontása a következő: kapcsolathálózati szoftverek, kapcsolathálózati kézikönyvek, társadalmi tőke, az innováció terjedése és

tudásmenedzsment, politikai hálózatok, internet és hálózatok, személyes kapcsolathálók⁷, szervezetfejlesztés.

Laboratorio de Redes (Mexikóváros, Mexikó)⁸

A Mexikói Nemzeti Autonóm Egyetem (UNAM) Társadalmi Rendszerek Matematikai Modellezése elnevezésű tanszékén⁹ működik a *Hálózati Laboratórium* (Laboratorio de Redes, röviden LARS) elnevezésű szellemi műhely. A kutatócsoportot 1995-ben alapította Jorge Gil Mendieta. Főbb kutatási irányai a hálózatelemzésben használható algoritmusok és matematikai módszerek kifejlesztése és tanulmányozása, komplex hálózatok vizsgálata, akadémiai hálózatok feltárása, vállalkozói hálózatok feltérképezése, a mexikói politika hatalmi hálózatainak felderítése és elemzése. A műhely eddigi működése során mintegy másfél tucat konferenciát és szemináriumot rendezett, továbbá több mint húsz publikációval büszkélkedhet.

Sajnálatos módon Mendieta 2009 márciusában elhunyt, és halálával a műhely aktivitása is visszaesett, jelentősebb új kutatások nem történtek. Mindennek ellenére a kollégák nem hagyták elkallódnia rájuk hagyott szellemi örökséget: az elmúlt években is folyamatosan aktualizálták a politikai, akadémiai és vállalkozói hálózatok adatbázisait, így biztosítva, hogy ne vesszen kárba a kutatócsoport eddigi munkája. Bár jelen cikk megírásának időpont-

⁷ A *személyes kapcsolatháló* kifejezés az *egoháló* szinonimájaként használatos (MOLINA 2005.).

⁸ Az információk forrásai: <http://harary.iimas.unam.mx>, illetve a LARS munkatársának személyes közlése (Hozzáférés: 2012. szeptember 29.).

⁹ Az olvasóban joggal merülhet fel a kérdés, hogy miként létezhet ennyire specifikus tanszék egy egyetem berkein belül. Talán némi magyarázatot ad az a tény, hogy a szóban forgó intézménynek a 2011/2012-es tanévben több mint 324 ezer hallgatója volt, és tudományos alkalmazottainak száma megközelítette a 37 ezret. Forrás: <http://www.estadistica.unam.mx/numeralia/> (Hozzáférés: 2012. szeptember 29.).

⁶ Az információk forrása: <http://www.arschile.cl> (Hozzáférés: 2012. szeptember 29.).

jában (2012 szeptemberében) még tudományos irányítás nélkül működik a szervezet, a kutatócsoport tagjainak sikerült elérnie, hogy a labor vezetésére a fent jelzett tanszék új embert vegyen fel. A kiválasztási folyamat várhatóan 2012 végére fejeződik be.

Laboratorio de redes personales y comunidades (Sevilla, Spanyolország)¹⁰

A Sevillai Egyetem berkein belül működő, a pszichológus Isidro Maya Jariego által vezetett *Személyes kapcsolatháló és közösségek laboratóriuma* (Laboratorio de redes personales y comunidades, röviden LRPC) kifejezetten a közösségi részvétel új, az individualizáció folyamatával összefüggő formáinak vizsgálatára specializálta magát. A kutatók a pszichológia és a kapcsolatháló-elemzés segítségével tárják fel a közösségek jellemzőit, különös hangsúllyal a transznacionális és az on-line csoportokra.

Annak érdekében, hogy a szociális programok nagyobb hatékonysággal valósulhassanak meg, a vizsgálatok jelentős része potenciális beavatkozási pontok detektálását is elvégzi. A kutatók úgy vélik, hogy a társadalmi és közösségi intervenciók megtervezése, a különböző közösségfejlesztési folyamatok hatásának elemzése is lehetséges a hálózatelemzés segítségével.

A kutatási profil mellett erős a képzési jelleg is. A kapcsolatháló-elemzés spanyolországi helyzetének előremozdítása érdekében 2003 óta rendezi meg Maya Jariego a *Sevillai Kapcsolatháló-elemzés Szeminárium* (Seminario para el Análisis de Redes Sociales en Sevilla, röviden ARS Sevilla) elnevezésű rendezvényt. A program évről évre változik, így – csak a kezdeti témákat ismertetve – első alkalommal a kapcsolatháló-elemzés fogalmainak és mód-

szertanának ismertetéséről szólt a rendezvény, 2004-ben a bevándorlók kapcsolathálóinak kutatása köré épült a szeminárium, a harmadik alkalommal a hálózatok vizualizációja volt a téma, 2006-ban pedig a UCINet program használatára tanították a résztvevőket. Bár az esemény a 2009-es és 2010-es évben nem került megrendezésre, a kétéves szünetet követően 2011-ben újraindult, 2012-ben pedig – ARS Andalucía névre átkeresztelve – két alkalommal is megtartották. A 2002-ben alapított csoportosulás jelenleg összesen nyolc aktív főt számlál, akikkel az LRPC számos nemzetközi kutatási projektben vesz részt.

Laboratorio de redes personales y comunidades (Barcelona, Spanyolország)¹¹

A *Személyes kapcsolatháló és közösségek laboratóriuma* (Laboratorio de redes personales y comunidades, röviden egolab, illetve egolab-GRAFO) 2006-ban alakult meg a Barcelonai Autonóm Egyetem GRAFO elnevezésű antropológiai kutatócsoportja részeként. A kezdetek óta Molina vezeti a csoportosulást, rajta kívül a cikk megírásának időpontjában három szenior kutató, nyolc PhD hallgató, továbbá egy meghívott kutató alkotja a szellemi műhelyt. Az egolab-GRAFO fő kutatási területe a személyes kapcsolatháló és közösségek transznacionális kontextusban történő vizsgálata, elsősorban Délkelet-Európában. Az egolab munkatársai 2003 óta több mint 30 publikációt jelentettek meg, továbbá számtalan konferencián vettek részt.

Évente megrendezésre kerülő nyári egyetemüket (Teoría, métodos y aplicaciones de las redes sociales) először 2007-ben rendezték meg spanyol nyelven, 2009 óta azonban angolul adják át az ismereteket. A kapcsolatháló-elemzés elméletét, módszereit és alkalmazásait bemutatni kívánó egyhetes program központi

¹⁰ Az információk forrásai: MOLINA 2007., <http://personal.us.es/isidromj/php/inicio> és <http://investigacion.us.es/sisius/grupo/HUM059> (Hozzáférés: 2012. szeptember 29.), továbbá Maya Jariego személyes közlése.

¹¹ Az információk forrása: <http://grupsderecerca.uab.cat/egolab> (Hozzáférés: 2012. szeptember 29.) és José Luis Molina személyes közlése.

témája 2008-tól 2010-ig a SIENA programmal történő dinamikus elemzés volt, majd az ezt követő két nyári egyetem a személyes kapcsolatháló mérését jelölte meg fő tématerületként.

A kutatócsoport tevékenysége közé tartozik a *Személyes Kapcsolatháló Obszervatóriumnak* (Observatory of Personal Networks, röviden OPeN) fejlesztése, amelyet a Toulouse-i le Mirail Egyetem, a Floridai Egyetem és a Sevil-lai Egyetem munkatársai közösen fejlesztenek. A Molina, Maya Jariego és Miranda J. Lubbers ötlete alapján létrejövő obszervatórium tulajdonképpen kapcsolati adatok elektronikus archívuma, amelynek célja, hogy a személyes kapcsolathálókkal foglalkozó kutatások adatainak egy helyre gyűjtésével azokat másodelemzésre elérhetővé tegye más kutatók számára is.

Záró gondolatok

Vizsgálódásunk során megismerhettük a spanyol nyelvű kapcsolatháló-elemzés kialakulásának történetét, megfigyelhettük a területen folyó tudományos együttműködések alakzatait, továbbá néhány kutatócsoport is bemutatásra került. A bevezetőben feltett kérdés megválaszolása azonban még hátra van. Ehhez azon állítás valóságtartalmát kell újra megvizsgáljunk, amely szerint a nemzetközi tudományos szintéren nem tekinthető meghatározó jelentőségűnek a spanyol nyelvű kapcsolatháló-elemzés. Ez a kijelentés önmagában nem helytelen, ugyanakkor csak abban az esetben tekinthetjük helyesnek, ha csupán az angol nyelvű tudományos közlésekre szűkítjük le vizsgálódásainkat. Nem szabad szem előtt téveszteni azt a tény, hogy a spanyol kéttucat országban hivatalos nyelv, így az ezt használó országok önálló nemzetközi szcénát képeznek. Az is könnyen belátható, hogy mivel a REDES-ben, illetve más spanyol nyelvű tudományos folyóiratban anyanyelvükön publikálhatnak a kutatók, sok esetben nem kényszerülnek – nyelvi akadályokkal járó – angol nyelvű publikációk megírására. Ezt figyelembe véve relatívvá válik korábbi, a

spanyol kapcsolatháló-elemzés viszonylagos nemzetközi súlytalanságára tett állításunk. Másrészt – mint azt bemutattuk – a spanyol nyelvű kapcsolatháló-elemzés lemaradása a kilencvenes években egyértelmű volt, ugyanakkor mára már komoly tudományos potenciállal bírnak a spanyolországi és latin-amerikai kutatók. Ezzel megválaszoltuk a kérdést: a spanyol ajkú hálózatelemzés szereplői kifejezetten jelentős eredményeket érnek el, azonban ezeket jellemzően egymás között, spanyol nyelven terjesztik, és mindez a külső szereplők számára jelentősen csökkenti a láthatóságot. Megállapítható tehát, hogy a közös nyelv használata nem csupán lehetőségeket, hanem kockázatokat is rejt magában. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- CZAKÓ, ÁGNES – SIK, ENDRE 1988. Managers' Reciprocal Transactions. *Connections* 1988. no. 3. 23–32.
- DE LA RÚA, AINHOA DE FEDERICO 2004. Los espacios sociales de la transnacionalidad. Una tipología de la integración relacional de los migrantes. *Araucaria. Revista Iberoamericana de Filosofía, Política y Humanidades* 2004. no. 2. 120–140.
- DÍAZ-GUILERA, ARENAS, A. – GUIMERÁ, R. – MOLINA, J. L. – CASAS, F. – LOZARES, C. 2003. Comentarios a El problema del mundo pequeño de S. Milgram. *Araucaria. Revista Iberoamericana de Filosofía, Política y Humanidades* 2003. no. 2. 83–91.
- DÍAZ, AURELIO – BARRUTI, MILA – DONCEL, CONCHA 1992. *Les Línies de l'èxit? : estudi sobre la naturalesa i l'extensió del consum de cocaïna a Barcelona*, Barcelona, Laboratori de Sociologia ICESB, Ajuntament de Barcelona.
- ESPINOZA, VICENTE 2005. Genealogía de los usos actuales del análisis de redes sociales en Latinoamérica. In: PORRAS J. I. és ESPINOZA V. (eds.) *Redes. Enfoques y aplicaciones del análisis de redes sociales (ARS)*. Santiago, Chile: Universidad Bolivariana.
- ESPINOZA, VICENTE IVAN 1992. *Networks of informal economy: work and community among Santiago's urban poor*. Ph.D., University of Toronto.
- FREEMAN, LINTON C. 2000. La centralidad en las redes sociales: clarificación conceptual. *Política y sociedad* 2000. no. 1. 131–148.

- FREEMAN, LINTON C. 2004. *The Development of social network analysis: a study in the sociology of science*, Vancouver, BC, Empirical Press.
- FRIEDMAN, SAMUEL, – ROSSI, DIANA – FLOM, PETER L. 2006. „Big Events” and Networks. *Connections* 2006. no. 1. 9–14.
- GONZÁLEZ, ROSA LUZ – MOLINA, JOSÉ LUIS 2003. Introducción: Redes para repensar lo social. *REDES* 2003. no. 1. 1–4.
- GRANOVETTER, MARK 1983. The Strength of Weak Ties: A Network Theory Revisited. *Sociological Theory* 1983. no. 1. 201–233.
- G GRANOVETTER, MARK S. 2000. La fuerza de los vínculos débiles. *Polytica y sociedad* 2000. no. 1. 41–56.
- HARARY, FRANK – GIL-MENDEIETA, JORGE – SCHMIDT, SAMUEL 2001. The Minimally Nonplanar Graph of a Mexican Power Network. *Connections* 2001. no. 2. 47–53.
- HERRERO, REYES 2000. La terminología del análisis de redes. Problemas de definición y de traducción. *Polytica y sociedad* 2000. no. 1. 199–206.
- KÖNCZEI, CSONGOR 2007. *A kalotaszegi cigányzenészek társadalmi és kulturális hálózatáról*. PhD, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- LETENYEI, LÁSZLÓ (ed.) 2005. *Településkutatás. A települési és térségi tervezés társadalomtudományos alapozása*, Budapest, L'Harmattan - Ráció Kiadó.
- LETENYEI, LÁSZLÓ 2001. Beszámoló a spanyol ajkú kapcsolatháló-elemzők budapesti „mellékkonferenciájáról”. *Szociológiai Szemle* 2001. 3. sz. 148–150.
- LOMNITZ, LARISSA ADLER DE 1975. *Cómo sobreviven los marginados*, México, Siglo Veintiuno.
- LOZARES, CARLOS 1995. La teoría de redes sociales. *PAPERS Revista de sociología* 1995. no. 1. 103–126.
- MAYA JARIEGO, ISIDRO 2003. El mundo es un pañuelo: la técnica Small-World de Milgram. *Araucaria. Revista Iberoamericana de Filosofía, Política y Humanidades* 2003. no. 2. 3–67.
- MENDEIETA, JORGE GIL – SCHMIDT, SAMUEL (eds.) 2002. *Análisis de redes. Aplicaciones en ciencias sociales*, Ciudad de México, México: Universidad Nacional Autónoma de México.
- MENDEIETA, JORGE GIL – SCHMIDT, SAMUEL – CASTRO, JORGE – RUIZ, ALEJANDRO 1997. A Dynamic Analysis of the Mexican Power Network. *Connections* 1997. no. 2. 34–55.
- MOLINA, JOSÉ LUIS 1993. L'organigrama informal a les organitzacions. Una aproximació desde l'anàlisi de xarxes socials. *Revista Catalana de Sociologia* 1993. no. 1. 65–86.
- MOLINA, JOSÉ LUIS 1995. Análisis de redes y cultura organizativa: una propuesta metodológica. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas* 1995. no. 3. 249–263.
- MOLINA, JOSÉ LUIS 2001a. *El análisis de redes sociales. Una introducción*, Barcelona, Editorial Bellaterra.
- MOLINA, JOSÉ LUIS 2001b. The informal organizational chart in organizations: An approach from the social network analysis. *Connections* 2001b. no. 1. 78–91.
- MOLINA, JOSÉ LUIS 2005. El estudio de las redes personales: contribuciones, métodos y perspectivas. *Empiria* 2005. no. 2. 71–106.
- MOLINA, JOSÉ LUIS 2007. The Development of Social Network Analysis In the Spanish-Speaking World: A Spanish Chronicle. *Social Networks* 2007. no. 2. 324–329.
- MOLINA, JOSÉ LUIS 2009. Panorama de la investigación en redes sociales. *REDES* 2009. no. 2.
- MOLINA, JOSÉ LUIS, COLINA, CARLOS LOZARES és MACÍAS, ALEJANDRO GARCÍA 2002. El análisis de redes en España e Hispanoamérica. *REDES* 2002. no. 1.
- PETRÓCZI, ANDREA – NEPUSZ, TAMÁS – BAZSÓ, FÜLÖP 2007. Measuring tie-strength in virtual social networks. *Connections* 2007. no. 2. 39–52.
- PIZARRO, NARCISO 1990. Teoría de redes sociales. *Suplementos Anthropos* 1990. no. 5. 146–142.
- PIZARRO, NARCISO 1998. *Tratado de metodología de las ciencias sociales*, Madrid, Siglo XXI de España.
- PRELL, CHRISTINA 2012. *Social network analysis: history, theory and methodology*, Los Angeles, Calif.; London, SAGE.
- REQUENA SANTOS, FÉLIX 1989. El concepto de red social. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas* 1989. no. 4. 137–152.
- REQUENA SANTOS, FÉLIX 1991a. Redes sociales y mecanismos de acceso al mercado de trabajo. *Sociología del trabajo* 1991a. no. 1. 117–140.
- REQUENA SANTOS, FÉLIX 1991b. *Redes sociales y mercado de trabajo. Elementos para una teoría del capital relacional*, Madrid, Spain, Centro de Investigaciones Sociológicas.
- REQUENA SANTOS, FÉLIX 1996. *Redes sociales y cuestionarios* Santos.
- REQUENA SANTOS, FÉLIX (ed.) 2003. *Análisis de redes sociales. Orígenes, teorías y aplicaciones*, Madrid: Centro de Investigaciones Sociológicas.

- RODRÍGUEZ, JOSEP A. 1993. La Sociología Académica. *Revista Española de Investigaciones Sociológicas* 1993. no. 4. 175–200.
- RODRÍGUEZ, JOSEP A. 1995. *Análisis estructural y de redes*. Madrid, Centro de Investigaciones Sociológicas.
- SCHMIDT, SAMUEL – MOLINA, JOSÉ LUIS 2003. El Análisis de redes sociales en Hispano-América: presente y futuro. *Mesa Hispano-Americana de la XXIII Conferencia Internacional de Análisis de Redes Sociales, Febrero 12-16*. Cancún, México.
- SCOTT, JOHN 2000. *Social network analysis: a handbook*. London ; Thousands Oaks, Calif., SAGE Publications.
- SIK, ENDRE 1987. News from Hungary. *Connections* 1987. no. 2. 118–119.
- STUCHLIK, MILAN 1976. *Life on a halfshare: mechanisms of social recruitment among the Mapache of southera Chile*. C. Hurst.
- STUCHLIK, MILAN 1999. *La vida en mediería: mecanismos de reclutamiento social de los mapuches*, Santiago, Chile, SOLES Ediciones.
- VEDRES, BALÁZS 2000. The Constellations of Economic Power: The Position of Political Actors, Banks and Large Corporations in the Network of Directorate Interlocks in Hungary, 1997. *Connections* 2000. no. 1. 44–59.
- WELLMAN, BARRY 1997. El análisis estructural: del método y la metáfora a la teoría y la sustancia. *Debates en Sociología* 1997. no. 1. 47–97.
- WELLMAN, BARRY 2000. El análisis estructural: del método y la metáfora a la teoría y la sustancia. *Polytica y sociedad* 2000. no. 1. 11–40.

FELEKY, GÁBOR ATTILA

About the Past and Present of the Spanish and Latin-American Social Network Analysis

Abstract

In my study I offer an overview on the major milestones of the development of social network analysis in Spain and Latin America. I present the most significant publications, and those persons who had contributed the most to the spread of the network analysis approach in Spanish-speaking countries. By analysing the co-authorships of the articles published in the most important Spanish-language social network analysis journal, I reveal a scientific co-operation network of Spanish-speaking social network researchers. With the presentation of four major network research think-tanks, I offer insights on some good practices and living examples, which show how opportunities provided by the network approach can be exploited. The article also includes an analysis of publications of two major social network journals in order to explore how Spanish-speaking network researchers are seen by the Anglo-Saxon scientific community.

Querfurti Bruno levele II. Henrik német királyhoz

Querfurti Bruno e levelet valószínűleg még a lengyelek földjén tartózkodva, de a poroszokhoz való missziója előtt írhatta, 1009-ben. Ebben urának, II. Henrik német királynak ismerteti korábban folytatott misszióját a magyaroknál, a Kijevi Fejedelemségben és a besenyőknél. Magyar vonatkozását az adja, hogy beszámol a fekete magyarok megtéréséről is. A levél fő része azonban II. Henrik királyt a lengyel I. Boleszlávval vívott háborúja helyett, a vele való békekötésre buzdítja, hibáztatja a pogány ljticsokkal való lengyelelles szövetség megkötését, valamint a pogány poroszok keresztény hitre térítését és megnyerését javasolja.¹

Az egyház jámbor emberének, Henrik királynak² ez a B.³ –aki csupán szánalomra méltó– kívánja mindazt, ami királyhoz illő és a mindent eldöntő Úristennek tetszik. Az Isten-féltő királynak kétségen kívül tudnia kell, hogy senki élő a földön nincs, aki jobban szeretné a ti üdvösségeket Istennél, és aki inkább szeretné a tisztességeket a gondokkal teli világban.

A ti legkedvesebb testvéretek, Bruno,⁴ amikor a magyarok földjén időztem,⁵ mondtam neked, hogy ti, ó, Király jámbor nyugtalansággal vagytok irántam és túlságosan is

aggódtok, nehogy el akarjam magam veszejteni. Én kiváltképp azt cselekedtem volna és megcselekszem, hacsak nem tartana vissza az, ami eddig visszatart, a kegyelmes Isten és az én legszentebb Péter uram.⁶ Adja vissza az Isten neked az érdemet „az élők földjén,”⁷ mert te, dicső király, akinek szinte az egész világnak a gondját kell viselned, méltó vagy arra, hogy rólam, a legcsekélyebb szolgálódról, nehogy elveszek, az Úr nevében ezt nemes gondviselést bírd. Istennek hála, mert te király vagy, aszerint a bölcsesség szerint, amit az Isten neked adott, iparkodsz azért, hogy jó és egyetemes irányító és – amennyire az szükséges – a Szent-egyház szekerének jámbor és dolgos hajtója légy.⁸ Hasonlóképpen mi, nyomorultak, valamennyien mégis a tied, nehogy ezt az életet hiábavalóságban vesztegessük el, és a halál napján „mezítelennek ne bizonyuljunk”,⁹ amíg egyedül a Szentlélek irgalma irányít cselekedni, mi is fáradsággal iparkodunk, ahogy azt a leg-

¹ A K 81485 számú OTKA kutatási programjának keretében és támogatásával készült fordításom indokát az adja, hogy eddig csupán a magyar vonatkozású részek fordítása volt elérhető. Az általam használt latin szövegkiadás: GEORGIUS GYÖRFFY (ed.): *Diplomata Hungariae Antiquissima*. Vol. I. 1000–1131. Budapestini, 1992. 44–48. A tájékoztató jegyzetek elkészítéséhez felhasználtam: KRISTÓ GYULA (előszó., vál., szerk.): *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szeged, 1999. Szegedi Középkortörténeti Könyvtár 15.; valamint H. Karwasinska szövegkiadását és jegyzeteit (*Monumenta Poloniae Historica series nova*. Tomus IV. 3. Warsawa, 1973. 97–106.)

² II. (Szász) Henrik német király (1002–1024), Gizella magyar királyné testvére.

³ Querfurti Bruno.

⁴ Bruno augsburgi püspök (1006–1029), Gizella magyar királyné fivére.

⁵ Valószínűleg 1007 őszén.

⁶ Szent Péter apostol.

⁷ Zsolt. 26:13, 51:7, 141:6.

⁸ Az antik irodalomban ismert kocsi, szekér motívuma biblikus tartalommal telítődve Illés-szekerét, de a Lélek szállítóját is jelentette. VANYÓ LÁSZLÓ: *Az ókeresztény művészet szimbólumai*. Budapest, 1997. 178–188.

⁹ „mezítelennek ne bizonyuljunk” 2. Kor. 5:3. (Káldi)

kiválóbb Pál mondja: „Nem teszem a lelkemet magamnál drágábbá.”¹⁰ Tehát amennyire rám tartozik, semmit –hacsak nem rosszat– nem teszek, de amennyire az Istenre ott, ahol ő akarja, ő a szónál sebesebben tesz mindenkivel jót. Az Isten Művét kinyilvánítani és megvallani tiszteletre méltó és leginkább ti előtettek nem kell elhallgatnom, akiknek szent rábeszéléséből püspök vagyok, aki elviszem Szent Pétertől a Krisztus evangéliumát a pogány népekhez.

Már néhány nap és hónap eltelt az egész évből, mikor elhagytuk a magyarokat, ahol hosszú ideig hasztalanul ültünk és minden pogányok közül a legkegyetlenebb besenyők felé vettük az utat.¹¹ A ruszok ura,¹² – aki uralomban és gazdagságban hatalmas – egy hónapra visszatartott engem, ellenszegülve annak az akaratnak, mintha én önként el akartam volna magamat veszejteni. Igencsak sokat vesződött velem, nehogy a még esztelenebb néphez menjek, ahol a lelkeknek semmi hasznát, egyedül csak a halált és legnagyobb gyalázatoságot találtnám. Már, mivel (ezt) nem tehette és a rólam való bizonyos méltatlan benyomás őt eltérítette, két napig a seregével engem elvezetett egészen a saját királysága határáig, amelyet bölcsen az ellenség betörése miatt a legbiztonságosabban és leghosszabban minden oldalról körülzárt.¹³ Leszállt a lóról a földre, amikor elém jött társával, követték őt a nagyjai, átmentünk a kapun. Ő az egyik dombon, mi egy másikon álltunk. Összekulcsolt kezeimben egy keresztet vittem, egy becses éneket¹⁴ énekelve: „Péter, szeretsz

engem? Legeltesd a juhaimat!”¹⁵ Amikor a responsorium véget ért, a ruszok ura elküldött egy előkelőt a sajátja közül hozzánk ezekkel a szavakkal: „Elvezettelek téged oda, ahol az enyém már véget ér és az ellenség földje kezdődik. Az Istenre kérlek, az én szegyenemre ne veszítsd el ifjú életed. Tudom, hogy holnap a harmadik imaóra előtt haszon és indok nélkül kell megízlelned a keserű halált.” Válaszoltam: „Isten nyissa meg neked a paradicsomot úgy, ahogyan megnyitottad nekünk az utat a pogányokhoz!” Mit mondhatnék még?

Anélkül, hogy valaki kárt okozott volna nekünk, két napot mentünk. A harmadik napon, amely a hatodik nap volt, három alkalommal –hajnalban, délben és nóna idején – mindannyiunkat elvezettek, hogy nyakunkat odahajtvá lemészároljanak, amikor is mi mindig az annyiszor reánk rontó ellenségektől – ahogy az Isten és a mi Péter urunk mondta – egy csodás jel által sértetlenül megmenekültünk. Az Úr napján¹⁶ egy nagyobb csoporthoz érkeztünk és időt kaptunk az életre, amíg a futó hírnökök az egész népességet gyűlésre¹⁷ egybegyűjtötték. Így tehát nónára, a következő Úr napján, a gyűlésre meghívtak minket és megostoroztak, mint a lovakat. Számtalan tömeg bukkant elő vad tekintettel és iszonyatos lármát csaptak. Amikor ezernyi fokos, ezernyi kihúzott szablya a nyakunk fölé szegeződött, abban a félelemben, hogy darabokra vágnak.¹⁸ Egész estig gyötörtek bennünket, különböző helyekre vonszoltak addig, amíg –azok, akik az ő kezeik közül minket harccal kiragadtak e föld nagyjai¹⁹ miután meghallották a ránk vonatkozó ítéletet és, mivel bölcsék voltak, felismerték, hogy mi jó szándékkal jöttünk be

Igehelyet, akkor 1008. február 22-én hagyhatta el a Kijevi államot.

¹⁵ Jn. 21: 15–17.

¹⁶ Azaz vasárnap.

¹⁷ Általános gyűlés, amelyet a bizánci források gyakran „komenton” névvel jelölnek jelölnek, magyarul szer.

¹⁸ Valószínűleg a besenyők először kijevi kémeknek gondolhatták Brunót és társait.

¹⁹ Azaz a besenyő vezérek.

¹⁰ „Az életemet sem tartom értékeesebbnek, mint magamat.” Ap. Csel. 20:24. (Káldi)

¹¹ Bruno 1008 körül mehetett tovább, a Dnyeper alsó szakaszához, a besenyőkhöz téríteni. Lásd erre legutóbb: DUDEK, JAROSŁAW: Bruno of Querfurt’s mission to Patzinacia (1008 AD): new information about the Bulgarian–Byzantine War? In *Byzantino–Slovaca*. 2010. vol. III. 47–57.

¹² I. Nagy/Szent Vlagyimir kijevi nagyfejedelem (980–1015)

¹³ Utalás egy határvédelmi rendszerre, amely kétnapi járóföldre volt a fővárostól.

¹⁴ Ha Bruno követte a liturgikus időszakra előírt alábbi

az ő földjeikre. Így tehát, ahogyan a csodálatra méltó Isten és a legdrágább Péter parancsolta, öt hónapig maradtunk ennél a népnél.²⁰ Három tartományt körüljártunk, a negyediket nem érintettük,²¹ ahonnan viszont az előkelők küldöttei eljöttek hozzánk, és körülbelül harminc lelket megkereszteltünk. Az Isten ujjával mi békét teremtettünk, amelyet – ahogy mások mondják – rajtunk kívül senki sem tudott megcselekedni. Ez a béke – mondják – általad lett megteremtve, és ha szilárd lesz, ahogyan te is tanítod, mindannyian szabadabban leszünk keresztények. De ha a ruszoknak az az ura esetlegesen hitében ingadozna, háborúra lennénk kényszerítve, nem a kereszténységre. Ennél fogva eljöttem a ruszok urához, aki az Úrnak elégtételt adva, kezesként, a fiát adta.²² Mi felszenteltünk magunk közül egy püspököt,²³ akit (a ruszok ura) ugyanígy a fiával együtt a középső tartományba helyezett.²⁴ Keresztény törvény tette ezt a Megváltó Istennek nagyobb dicsőségére és dicséretére a leghitványabb és legkegyetlenebb népnél, a földön élő pogányok között.

Én tehát megyek a poroszok²⁵ felé, oda,

ahol, aki előttem járt, annak kell előbbre jutnia, és aki mindezeket megtette és most meg is kell cselekednie: az a kegyes Isten és az én legdrágább Péter uram. Hallottam a fekete magyarokról is, akikhez Szent Péter első küldöttsége érkezett,²⁶ ami sohasem megy hiába, mivel mindannyian megtérve keresztények lettek, noha a mieink – amit Isten bocsásson meg – nagy vétkekkel néhányat megvakítottak.²⁷ Mindez egyedül az Isten dicsősége és a legkiválóbb Péteré! Amennyire engem érint az mind bűn és maga a jóság is odavan, hacsak az irgalmas Isten önmaga kedvéért meg nem cselekedné; gyarapítaná és adná a szentek vére miatt és különösen azokért, akik a mi időnkben a földre vérüket hullatták.

Én Uram, minden jót az én ügyemért cselekedtél! Az Isten neked juttassa vissza az igazak feltámadásának árát, leginkább azért, mert gondot viselsz rám, nehogy az ifúság hibája miatt az evilágiakkal foglalkozzam, és a lelkieket elhagyjam. Ezért volt, hogy haragosnak látszottál, amikor elmentem, sőt ezért is volt az, hogy énrajtam és sok nevetségre méltó dolgaimon a téged körülvevő báróid körében, távollétemben, gúnyolódtál. Ezzel a három dologgal – félelem, harag és gúny – hacsak nem kedvelnél, sosem viseltetnél irántam, és hacsak te (hozzám) jó nem lennél, biztosan sohasem gyűlölnéd azt, ami bennem rossznak látszik. Vigasztalásként mondom: amennyire a Szent Isten nekem kegyelmezni akar, (annyira) amikor a jámbor Péter sürget, nem akarok el-

²⁰ Az előbbi kronológiával számolva 1008 februárjától augusztusig. (Lásd: 11. jegyzet).

²¹ Bruno tudósítását legutóbb Edward Tryjarski VII. (Bíborbanszületett) Konstantin besenyőkről szóló leírásával (DAI. 37.) hasonlította össze, amely Besenyőország nyolc tartományát (thema) említi, amelyet a Dnyeper folyó választ ketté. Bruno a nyugati feléről indulhatott, amely a magyarokkal is szomszédos lehetett, azonban Dnyeperen való átkelést nem említi. Jarosław Dudek szerint ezt az ekkor zajló bizánci-bolgár háború is befolyásolta, hogy nem ment a negyedik tartományba, hanem visszafordult a lengyel I. (Vitéz) Boleszlávhoz.

²² Vlagyimir a háború helyett inkább a békés viszonyra törekedett a besenyőkkel, ezért is adhatta egyik fiát, akinek személyében a kutatók Szvjatopolkot feltételezik.

²³ Tudniillik a besenyők püspökévé. Bruno létrehozott egy kis keresztény besenyő közösséget.

²⁴ Kérdés, hogy Bruno a Rusz fejedelemmel együttműködve, a kijevi metropolistól független, a latin egyház új elemét hozta volna létre.

²⁵ Bruno itt utal arra a tervére, hogy a levélben alább

tárgyalt lengyelországi tartózkodása után a poroszokhoz megy téríteni, ahol 1009. március 9-én, halt vértanúhalált.

²⁶ Talán Azo ostiai püspök magyarországi missziójára vonatkozik ez a megjegyzés.

²⁷ A megvakítás büntetésének áttekintésére lásd: SZABÓ PÁL: „kitolta Vazul szemeit” – a megvakítás büntetésének bizánci eredetű gyakorlata a XI-XIII. századi Magyarországon, valamint a szláv és az oszmán-török jogi régiókban. *Bácsország* 2011. 2. sz. 82–85.; SZABÓ PÁL: „effodit oculos” – A megvakítás büntetésének bizánci eredetű gyakorlatáról a XI-XIII. századi Magyarországon. *Jogelméleti Szemle* 2011. 2. sz. <http://jesz.ajk.elte.hu>

II. Henrik király a Regensburgi Sacramentariumban, 11. század ❖ http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/a/aa/Kronung_Heinrich_II.jpg

veszni. Én, aki magamban gyalázatos és rossz lennék, Isten ajándéka által jó akarok lenni. Imádkozásként mondom: A mindenható és kegyes Isten javítson meg engem, régi bűnöst és tegyen titeket napról napra jobb királlyá, akiben a jó tett sohasem hal meg. Ha valaki mégis azt mondaná, hogy mivel ennek az úrnak hűséget és nagyobb barátságot vinnék, ez az igazság. Bizonyosan, úgy kedvelem őt, mint a lelkemet, sőt az életemnél is jobban.²⁸ De Isten az én nyilvános tanúm, aki előtt semmi nem marad ismeretlen, hogy nem a ti kedvetek ellenére kedvelem őt, mert amennyire csak tudom, őt ti hozzátok akarom (meg)téríteni. Azért, hogy azután a királyi kegy engedélyével így lehessen szólni: vajon jó-e a kereszténységet követni és szövetségben élni a pogány néppel?

²⁸ Itt a levél Bruno lengyelországi tartózkodását tárgyalja, és a lengyel fejedelem, I. (Vitéz) Boleszláv (992–1025) iránti ragaszkodásáról tesz tanúbizonyságot.

„Hogyan egyezne ki Krisztus Beliállal?”²⁹ Mi a hasonlósága a fénynek a sötétséghez? Hogyan illenek össze Zuarasiz³⁰ az ördög és a mi szentjeiknek vezére, Móric?³¹ Milyen csatasorban vonulnak együtt a szent lándzsa³² és azok akik, embervérrel táplálkoznak, ördögi zászlók? Nem hiszed, hogy bűn az, ó, király, amikor a keresztény fő –amelyről szólni förtelen– fel van áldozva az ördögi csapatoknak?³³ Nem volna-e jobb akkor egy ilyen embert³⁴ hűségesként³⁵ bírni, akinek segítségével és tanácsával lehet adót szedni a pogány néptől és szent és legkeresztényibb néppé tudnád tenni e pogány népet? Ó, annál inkább akarnám őt hűségesként bírni, mintsem ellenségeként, akiről beszélek, Boleszláv urat! Talán majd válaszolod: Azt akarom. Akkor gyakorold a könyörületet, mellőzd a kegyetlenséget! Ha őt, mint hívedet akarod, hagyd abba az üldözést; ha őt mint katonát, tedd azt jósággal úgy, ahogyan abban örömet leljen. Óvakodj, attól, ó király, hogy mindent erőhatalommal tégy, és sohasem irgalmassággal –amit minden jó ember szeret– nehogy kigúnyoltassék az, aki téged most segít: Jézus. Hogy mondjak én el- lent a királynak, legyen úgy, ahogyan az Isten akarja, és ahogyan te akarod. Nemde jobb harcolni a pogányokkal a kereszténységért, mintsem a keresztényekre rátamadni, hogy tiszteljék a világi méltóságot? Bizonyos, hogy ember tervez, Isten végez. Nemde pogányokkal és keresztényekkel nyomult be a király³⁶ ennek az országnak a földjére?³⁷ Mit azután? Szent

²⁹ 2 Kor. 6: 15.

³⁰ Egyes szláv törzseknel a főisten, amelyről Merseburgi Thietmar is beszámol (Chronikon VI. 23–25).

³¹ Szent Móric, aki 287-ben halt mártírhalált.

³² A szent lándzsa, mint császári uralkodói jelkép.

³³ Bruno Henrik királynak a pogány ljuticsokkal való szövetségkötését bírálja, amely Boleszláv ellen irányult.

³⁴ Boleszlávot.

³⁵ A latin „habere fidelem” hűségesként, hívedként bírni és (keresztény) hívőként bírni is érthető, Bruno többször él e kétértelmű tömörséggel.

³⁶ II. Henrik.

³⁷ Utalás II. Henrik Boleszláv ellen indított háborújára.

Vitéz Boleszláv a gnieznoi székesegyház kapuján ❖ http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/6/6c/Drzwi_gnieznienskie_wykupienie_zwlok_Wojciecha.jpg

Péter, akinek adófizetőjeként vallja magát³⁸, és Szent Adalbert mártír³⁹ őt nem védtek meg? Ha nem akarna segíteni az őt megölt, szent mártír,⁴⁰ akik vérüket ontották és istenfélelem által sok csodát tettek, semmiképpen sem nyugodnának megölve a saját földjükben. Én Uram! Nem vagy szelíd király, ami ártalmas, hanem igazságos és szigorú irányító vagy, ami tetsző. Ha azt hozzáteszem, hogy még legyél irgalmas és nem mindenkor hatalommal, hanem a könyörületességgel, akkor nyerd meg magadnak a népet és tedd a magad számára elfogadhatóvá. Belátnád, hogy inkább jótéteménnyel mintsem háborúval lehet megszerezni a népet és te, aki most három oldalon, akkor pedig egyiken sem viselnél háborút. De ez minket érint? Lássá be ezt az ő bölcsességében, az igazságban és jószágban szilárd király és lássák a tanácsadásban bármely püspök, gróf és herceg. Ami énrám, mi több az Isten ügyére tartozik, két dolgot mondanék, azokhoz többet nem fűzök hozzá. Két fő gonoszt kell kezdeni érezni, ahogy az Istennek és a nyers pogányság ellen harcoló

³⁸ Boleszláv

³⁹ Prágai Szent Adalbert, aki a poroszok közt halt vértanúhalált 997-ben.

⁴⁰ Az Öt Testvér 1003-ban halt vértanúhalált. Erről lásd: Vita Quinque Martyrum Eremitarum.

Péternek, az új egyház közelében.

Először is Boleszláv úr, aki lelki és testi erővel a legkézségesebben akart engem megnyugtatni a poroszok megtérítése felől. Elhatározta, hogy ebben semmi vagyonnal nem szűkölködik, és íme, a nehézkes háborúval, amelyet a bölcs király kényszerűségből visel, engem az evangelizációban nem tud segí-

teni és nincs is ideje.

Másrészt mivel a ljuticsok pogányok és bálványokat tisztelnek, az Isten nem bocsájtja azt a király szívébe, hogy az ilyeneket a kereszténységért dicsőséges csatában legyőzze, amely az evangélium parancsa szerint való: „szólítsd meg és menj be”.⁴¹ Nemde nagy tisztelet és nagy üdv volna a királynak az, hogy megnagyobbítsa az egyházat és Isten színe előtt elnyerje az „apostoli” címet? Azon fáradozni, hogy a pogány megkeresztelkedjen és békét adni az ebben őt támogató keresztényeknek? De e résztől függ minden rossz, amely által a király nem bírja Boleszlávot, mint hívét, sem ő a királyt a haragja miatt. Ó, mi szerencsétlen korunk! A szent császár, Nagy Konstantin⁴² után, és a vallásban legkiválóbb Károly⁴³ példája után, most nincs senki közelben, aki követi a kereszténységet, aki megtéríti a pogányt. Ezért ó, király, ha békét adsz a keresztényeknek, harcolni majd a kereszténységért a pogányokkal,

⁴¹ „Kényszeríts mindenkit bejönni.” Luk. 14:13.

⁴² I. (Nagy) Constantinus (306, 324–337) római császár, aki Licinius császárral, 313-ban szabad vallásgyakorlatot biztosított a keresztényeknek a híres mediolanumi edictumban.

⁴³ I. (Nagy) Károly (768–814) Karoling uralkodó és császár.

az tetszeni fog majd a Legvégső Napon, amikor mindent elbocsátva, állni fogsz a Herceg színe előtt, annál kevesebb szenvedéssel és annál nagyobb örömmel, hogy ezáltal megemlékezzenek a te nagyobb és jó cselekedeteidről, amelyeket véghezvittél. Nincs rá ok, hogy a király aggódjon a vallásért és a rosszakra gondoló ember egybekeljen a pogányokkal. Az ennyire lehetetlen dolgokat ne akarjátok keresni! Máskülönb, amint a király akarja, ez a mi Boleszlávunkkal titeket biztonságban tart, mert nem köteles örökre elhagyni, hanem ő éppen a legyőzendő pogányok elleni harcban mindig köteles a leggondosabban titeket támogatni és mindenben készségesen szolgálni. Ó mennyi javak és hasznos dolgok gyűlnének össze a kereszténység megőrzésére és a pogányok megtérítésére, ha úgy ahogyan egykor Mieszko⁴⁴ atya a császárral, aki meghalt,⁴⁵ ugyanúgy élne veletek a fia, Boleszláv a mi királyunkkal, aki a világnak az egyedüli reményeként magasodik! Ezek ne legyenek ismeretlenek a király előtt.

Mivel a mi püspökünk, akit a jeles szerzetessel – akit te is ismersz – Róberttel a tengeren túlra⁴⁶ a svédek evangelizálására átküldtem, és ahogyan az érkező hírnökök a legigazabban

elmondták: ő magát a svédek urát,⁴⁷ akinek azelőtt a felesége már keresztény volt, Istennek hála, megkeresztelte. Amint ezer ember és hét közember azért, hogy ugyanezen kegyelmet ezután magához vegye – mivel a többi érdemtelen gyilkosságot tervelt ki – a még egyszeri visszatérésben reménykedett a püspökkel együtt, hogy a kellő időben területet is adnak neki. Az ő életmódjuk és megtérésük megismerésére elküldött követek, amikor visszatérnek, bármit is adnak elő, én tiértetek – ahogyan a királyért is, aki engem az evangelizálásban már felkészített – a többiek megbízásáról, mint a ti szolgátok, érdemben majd gondoskodom. Mit mondhatnék még?

Krisztus tanúsága mellett tudjátok meg, hogy akárhol tudok, én tinektek, a leghűségesebb pártfogótok vagyok. Jóllehet nem tudok imádkozni az Úr színe előtt, de nem hagyok fel a morgással azért, hogy titeket megáldjon az Isten üdvössége, és minden munkában elkísérjen benneteket a mi Péterünk jó kegyelme. Továbbá ti képesek vagytok bármilyen tanácsot és segítséget adni a ljuticsok és poroszok megtérítésében, amely illő a jámbor királyhoz és a világ reményéhez. Ne késlekedjétek, mert közel az óra, amikor a pogányok kemény szívét a meglágyító Szent Lélekhez kell fordítani. A mi fáradozásunk most mindenkit arra kötelez, hogy készen álljon és minden munkát és iparkodást, amíg Péter fáradhatatlanul küzd, meg is tegyen.

Ég veled, ó Király! Élj az Igaz Istennel, emlékezz a Jók cselekedeteire, idősként távozz el, erényekben és napokban bővelkedve!

FORDÍTOTTA ÉS JEGYZETEKSEL ELLÁTTA
SZABÓ PÁL

A FORDÍTÁST LEKTORÁLTA
TÓTH SÁNDOR LÁSZLÓ

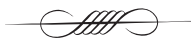
⁴⁴ I. Mieszko lengyel herceg (960 körül, 992 †) Boleszláv apja.

⁴⁵ I. Ottó német király (936-tól 973-ig, 962-től császár), II. Ottó 967-től császár, 973-tól egyeduralkodó 983-ig. A fiatalon elhunyt III. Ottó (983–1002) mellett 991-ig édesanyja – Theophanu – az ő halála után nagyanyja – Adelheid – uralkodnak régensként. Ottót 994-ben nyilvánították nagykorúnak, 996-ban lett császár. (Lásd PÓSÁN LÁSZLÓ: A Német-római császárság születése. In Angi János – Bárány Attila – Orosz István – Papp Imre – Pósnán László: *Európa a korai középkorban*. Debrecen, 1997. 332–346.; KOSZTA LÁSZLÓ: Németország. In Kristó Gyula – Makk Ferenc (szerk.): *Európa és Magyarország Szent István korában*. Szege, 2000. 61–99.; SZÉKELY GYÖRGY: A Német-Római császárság kezdetei és az itáliai városok. 257–269. In Klaniczay Gábor (szerk.): *Európa ezer éve. A középkor*. Budapest, 2005, Osiris. III. Ottó Lengyelországba, Szent Adalbert sírjához is elzarándokolt.

⁴⁶ Azaz a Balti-tengeren túlra.

⁴⁷ Talán Olaf Skötkonung svéd király (994 körül–1021), aki először veretett pénzt is. Olaf áttérését 1008-ra teszik, így egybevág Bruno beszámolójával.

Válogatás a történész könyvespolcáról

Gyűjtőtáborok népe...

BOGNÁR ZALÁN

Magyarok hadifogságban Magyarországon.

Budapest, 2010, Argumentum.

2010-ben, az Argumentum kiadó gondozásában jelent meg Bognár Zalán legújabb könyve, amely a második világháborúban Magyarországon (vagy a környező országok) területén hadifogságba esett katonák és civilek történetét tárgyalja. A szerző a téma alapos ismerője, több publikációt is jelentetett már meg a témában. Ezen művében pedig a magyarországi hadifogoly-táborok történetét igyekszik feldolgozni, ezek kialakulását, a foglyok táborokba történő szállítását, a táborokban folyó életet és a táborokból való szabadulást, vagy tovább szállítást a Szovjetunió felé 1944–45 folyamán.

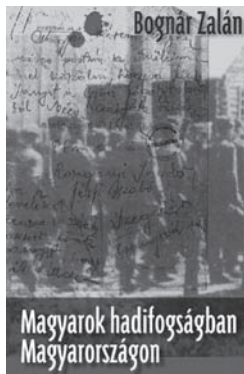
A mű rendkívül részletes és számos, eddig még nem ismert, és nem publikált forrásra is hivatkozik, amelyek mind színesítik a téma bibliográfiáját. Nagy előnye a végén található angol nyelvű áttekintés az egyes fejezetekhez, mivel a könyv így akár a téma külföldi kutatóinak is segítséget nyújthat. Szinten nagyon hasznos a Mellékletekben található térkép, amely bemutatja, hogy mely hadifogolytáborok, hol helyezkedtek el az ország területén. Én személy szerint javasolnám minden kedves olyan olvasónak, aki nincs otthon teljes mértékben országunk településföldrajzában, hogy a könyv olvasását ennek a térképnek az áttekintésével kezdje. Ugyanis az egyes fejezetekben számos olyan település nevet olvashatunk, amelyek nem feltétlenül közismertek, és ha előzőleg áttekintjük a térképen, hogy ezen települések az ország mely területén helyezkedtek el, pontosabb képet kaphatunk arról, hogy a leírásokban szereplő hadifogoly útvonalak merre tartottak és mekkora út is volt egy-

egy hadifogolytáborból a másikba átvonulni.

Szintén nagy előnye a könyvnek, hogy rengeteg korabeli forrást, visszaemlékezést, fenn maradt levelet, stb. használ fel, és ezekkel is igyekszik bemutatni, hogy milyen volt a (hadi)foglyok élete, hogyan éltek meg az akkori emberek ezt az egész korszakot és a táborokban a szenvedéseiket. Ami talán kicsit zavaró lehet, hogy ezek a visszaemlékezések, idézetek sokszor nagyon összeolvadnak a szöveggel, gyakran csak egy idézőjel választja el őket a többi résztől. Véleményem szerint jobb lett volna jobban kiemelni ezen forrásokat. Ezen kívül számos fotó is található a könyvben az idézett levelekből, parancsokból vagy akár a táborok mai állapotáról is, és még egy-két korabeli plakát is színesíti a művet, amelyek így talán az egyszerű, nem történész olvasó számára is érdeklődés tárgyai lehetnek.

A könyv maga az előszón és az összegzésen kívül hét nagyobb fejezetre tagolódik. Az első fejezet foglalkozik a hadifogság és a hadifoglyok nemzetközi jogi szabályozásával. Bár ez egy fontos fejezet, de érzésem szerint a téma tárgyalása egy kicsit eltúlzott lett. Az olvasót is nyilván érdeklik, hogy milyen szabályozások vonatkoztak a hadifogságra és a hadifoglyokra ebben az időben (mint, ahogy bizonyára az is érdekli az olvasókat, hogy ezeket mennyire nem tartották be), de ugyanakkor talán egy kicsit felesleges az 1929-es harmadik genfi egyezmény teljes ismertetése. Úgy gondolom, itt bőven elég lett volna egy kicsit szűkebb összefoglalás is, amelyben csak a legfontosabb, a szerző által is szó szerint idézett szabályok lettek volna közölve.

A második nagy fejezet a magyar katonák és civilek hadifogságba esésével foglalkozik. Ezen belül a szerző külön alfejezetben veszi sorra katonák és a civil személyek fogságba esését: az első alfejezet a katonákkal,

míg a második a civilekkel foglalkozik. Véleményem szerint a második alfejezet jelen szempontból az érdekesebb, hiszen számos olyan adalékot tartalmaz, amelyekről bár már más szerzők is írtak (Stark Tamás, Varga Éva Mária), de még mindig egy kevésbé ismert szelete a magyar hadifoglyok történetének. Éppen ezért itt kifejezetten előnyösnek tartom a téma részletes tárgyalását, azt, hogy Bognár Zalán leírja, hogyan esett fogságba több tízezer ember Budapesten az ostrom befejeződése után, vagy éppen azt, hogy Kárpátalján a hadifogságot, mint olyat, hogyan használták fel kvázi etnikai tisztogatásra, hogyan próbálták befolyásolni ezzel a terület etnikai. Rendkívül jól lettek kiválasztva a fejezetbe bekerült korabeli források, azok a parancsok, amelyekben a szovjet szervek elrendelték a magyar férfi lakosság mozgósítását általában „néhány napi munkára”, aminek többnyire az lett a vége, hogy ezen férfi lakosok hónapokra vagy évekre (hadi)fogságba kerültek és kemény fizikai munkát végeztek a Szovjetunió valamely távoli részében. De ugyanígy rendkívül jól érzékeltetik a korabeli viszonyokat azok a szabadulási kérelmek, amelyekben vagy nyugdíjas korú, 50 év feletti személyek, vagy még 13-15 év közötti gyerekek szabadon bocsátását kérelmezik a szovjettektől, akiket szintén úgy fogdostak össze és vittek el hadifogságba a szovjet szervek, hogy a „létszám meglegyen”.

A következő, harmadik, negyedik, és ötödik fejezetek foglalkoznak konkrétan a hadifoglyok sorsával, azzal, hogyan jutottak el gyalog menetben a gyűjtőtáborokig, miként próbáltak megszökni, mivel hitegették őket fogva tartóik, hogyan próbálták meg a rokonaik valahogy kiszabadítani őket a hosszú sorokból, milyen betegségek kínozták őket, és, milyen módon próbálták meg a vörös katonák bármi áron pótolni az út közben „lemorzsolódott” létszámot, akár azzal is, hogy útközben civileket fogdostak össze, és kényszerítették be a hadifoglyok közé. Szintén ezekből a fejezetekben tudhatjuk meg, hogyan néztek ki ezek a gyűjtőtáborok, hol építették fel őket és milyen körülmények között, milyen más létesítményből hozták létre ezeket és miként zajlott az élet ezekben a táborokban. A foglyok visszaemlékezései itt is rendkívül jól vannak beépítve a szövegbe, és nagyon jól érzékeltetik az akkori emberek gondolatvilágát, azt, hogyan élték meg ők ezt a kálváriát. Különösen érdekes a harmadik fejezetben a „Szökések megtorlása” rész, amelyben megtudhatjuk, hogy mennyire nem számított a

szovjet katonáknak az emberi élet, hiszen nem csak a foglyokat lőtték le szó nélkül, ha szökésre gyanazkodtak, hanem akár saját őrtársaikat is!

A 6. fejezet a fogolytáborokból való szabadulást mutatja be az olvasónak, amely azonban sokszor újbóli fogságot jelentett. Remek példa erre a Vörös Hadsereg mellett működő műszaki alakulatok (pl. az 1. vasútépítő ezred, később hadosztály) története, amelyeket a szerző részletesen is ismertet és újabb példát jelent ara nézve, hogy a szovjet hatóságok mennyire gátlástalanul bántak a magyar hadifoglyokkal. Azon ürüggyel, hogy szabadulnak és bekerülnek az új („népi demokratikus”) nemzeti hadsereg kötelékébe, volt katonákat és civileket toboroztak munkára. Természetesen a foglyok még csak véletlenül sem magyar parancsnokság alá kerültek, hanem továbbra is hadifoglyok voltak, őrzés mellett dolgoztak és a 2. Ukrán Front számára kellett vasútvonalakat helyreállítaniuk a hátsórszágban, embertelen körülmények között. Ezen kívül ebben a fejezetben esik szó arról is, hogyan osztályozták a hadifoglyokat, miként kerülhettek ki a hadifogolytáborokból a beteg és nagyon legyengült foglyok, hiszen a Szovjetunióknak olyan emberekre volt szüksége, akik képesek voltak kemény fizikai munkát végezni. Aki erre nem volt képes, az nem volt hasznára a szovjet szerveknek. Amit még ennél a fejezetnél megemlítenék, az Cséffalvay István őrnagy személye, aki 1945-ben a hadifogoly ügyeket kezelte és irányította. Ugyanis, ebben a fejezetben találhatunk egy lábjegyzetet Cséffalvayról, amiben több dolgot is megtudhatunk róla. Viszont, az ő személye már többször is előkerült, többször említve lett a korábbi fejezetekben és véleményem szerint szerencsésebb lett volna et a lábjegyzetet az első felbukkanásánál közölni, nem pedig a könyv vége felé.

A könyv utolsó, hetedik fejezete foglalkozik az (hadi)foglyok elszállításával a romániai gyűjtőtáborok (Máramarosziget és Foksány) felé, ahonnan aztán tovább vitték azokat a Szovjetunióba, hogy a munkájukat felhasználják a Szovjetunió újjáépítésében. Amit itt talán érdemes megemlíteni és talán szintén eshetett volna már korábban is szó róla, az a hadifoglyok leleményessége, akik hihetetlen trükköket talált ki arra, hogy egy-egy személyes tárgyat maguknál tartsanak (főleg késeket és egyéb szűrő- és vágóeszközöket), és elkerüljék azt, hogy a motozások és zabrálások közben az őrség azt elvegye tőlük. De rendkívül tanulságos az is, hogy milyen körülmények között szállították ezeket a

fogyokat a marhavagonokban, milyen embertelen sors jutott honfitársainknak és a gyakran velük együtt utazó német hadifogyoknak.

A könyv összességében egy jó megírt, precíz, logikusan felépített szakmai munka. Nagyobb tárgyi tévedések a könyvben nincsenek, egy-két

apró hibát leszámítva (mint például, hogy a szerző a bevezetőben rosszul írja Stark Tamás 2002-es, Magyar foglyok a Szovjetunióban könyvének a címét) tulajdonképpen hibátlannak tekinthető és csak javasolni tudom mindenkinek, hogy szánjon rá időt és olvassa el.

NÉMETH ISTVÁN

Nagy István halálára

IM MEMORIAM NAGY, ISTVÁN

Rövid, és szívfájdító volt a hír, amit január hetedikén déltájban hallottam a telefonban: édesapa ma hajnalban csendesen elaludt. A lánya, Erzsike értesített a halálhírről, ami az előzmények ismeretében sajnos várható volt, de kimondva mégis mellbe vágott. Alig másfél hónapja, hogy tanítványai ragaszkodással és féltő gonddal vették körbe a Fekete Ház kiállító termében. Senki sem gondolta, hogy ebben a baráti fölállásban utójára látjuk.

Sokunk tanítómestere volt. Pedagógus nemzedékek sorát nevelte a történettudomány tiszteletére, a szaktudás fontosságára. Mi a tudós-tanárt láttuk benne, aki uralta tudománya területét, s aki friss szemlélettel, új látásmóddal rendet vágott a tények erdejében, megláttatta

a sok esemény mögött a „történelmet”. Pályáíve a szorgos tanulással megalapozott szakmai és közéleti előmenetel szép példája.

1929. július 25-én született Hódmezővásárhelyen. Szülei az akkori polgárosodó mezővárosi társadalomhoz tartoztak: apja földbérlő, anyja háztartásbeli

volt. Gyulán érettségizett 1951-ben, az ottani Tanítóképző Intézetben. Szegedre kerülve előbb (1953), az Állami Pedagógiai Főiskolán szerzett történelem–földrajz szakos általános iskolai tanári diplomát, majd (1963) az egyetem bölcsészkarán történelem szakos középiskolai tanári oklevelet. Tudományos fölkészültségét 1984-ben doktori cím adományozásával ismerete el a József Attila Tudományegyetem.

Hivatali beosztása is szépen ívelt fölfele: 1957-ben került a főiskola Történettudományi Tanszékére, amely nyugdíjazásáig a munkahelye maradt. Tanársegédként kezdte Eperjessy Kálmán professzor mellett, majd 1969–1989 között ő állt a tanszék élén. Meghatározó személyiség volt, s nem vezetői állása miatt, hanem kohéziót teremtő képességének köszönhetően. Ezt a kohéziót a hallgatók napi élményként tapasztalhatták, alapja a diákokat magas szinten tanító és ezért tisztelő pedagógusi hozzáállás. Tanszékvezető főiskolai docensként vonult nyugdíjba 1989-ben. Munkássága elismeréseként 1991-ben „címzetes főiskolai tanár” kinevezésben részesült.

Oktatói és kutatói tevékenysége a huszadik századi magyar történelem föltárására irányult. Hallgatói a különböző foglalkozásokon új szemléletmóddal ismerkedhettek meg: a forrásalapú történeti elemzéssel, amely szűk teret hagyott az ideologikus értelmezéseknek. Oktatásszervezőként is kitért a világot előttünk, neves történészeket hívott meg előadni, akik

Párkás István felvétele
1992. áprilisában az
Eperjessy-émlékülésen
készült
a Tanár Úrról

a kor tudományának legfrissebb eredményeit tolmácsolták nekünk. Kiváló szakmai érzékre és nem kis bátorságra vallott, hogy a hetvenes években vendégoktatói státust szerzett a magyar felsőoktatásból korábban száműzött Benda Kálmán számára.

Ez az az időszak, amikor a főiskola „töri tanszékén” személye körül alkotásra inspiráló légkör alakult ki. Tudományos diákköri dolgozatok születtek addig nem vizsgált témákban (XX. század politikai változásainak társadalmi indítékai), külön szemináriumokon vitatkoztunk az 1918-19-es forradalmak összehasonlító történetéről a tananyagot meghaladó terjedelemben és mélységben. Tőle hallottunk 1956-ról úgy, ahogy az a katedrán addig nem hangozhatott el. Másképp beszélt a Horthy-korszakról is, mint a korábbi historiográfia. Az érdeklődő diákok a történelem modern, tárgyilagos szemléletű magyarázatát ismerhették meg az általa tartott különböző foglalkozásokon.

Eközben ő maga is alkotott. Nemcsak tanárként formálta tanítványai gondolkodásmódját, de kutatóként is hatott a XX. századi magyar történelem bizonyos kérdéseinek megítélésére. Tudományos érdeklődése az 1945 utáni ifjúsági mozgalmak, és 1956 főiskolai ifjúsága felé fordult. Bizonyította, hogy a fiatalok mozgalmi a demokratikus közszellem valódi terjesztői voltak, 1956-ban pedig „márciusi ifjakként” viselkedtek. A témában megjelent tanulmányai egyben a forráshasználat és forráskritika, a pontos és precíz kutatói munka mintaszerű példái.

Az alma mater hangulata elkísért további életünkben, a kapcsolatápolás igénye kölcsö-

nös akarata volt tanárnak és diáknak. Nagy Tanár Úr kezei között sok történelemtanár formálódott, és pár tucat – egykori szakdolgozó, diákkörös – hallgatója kezdeményezésére intézményesült a tanár–diák viszony. Éltre kelt a Szentesi Baráti Kör, amely az évenkénti Nagy-találkozóval egyfajta „posztgraduális” fórummá alakult. A különböző évfolyamokon végzett öregdiákok ragaszkodása, az összejevetelek vitázó értelmiségi jellege éltette a fórumot. Egészen mostanáig. Míg tanítványok voltunk sokat kaptunk Tőle, mikor kollégák lettünk igyekeztünk „törleszteni”. Ezek a szentesi találkozók megszépítették öregnapjait, lelki és szellemi fölülüléséül szolgáltak.

Egykori diákjai sokfelé indultak, kiből akadémikus, kiből levéltáros, kiből muzeológus lett, de legtöbben az Ő útját járjuk, jártuk: a nemzet napszamosaként különböző szinten a történelem szeretetére és tiszteletére tanítjuk a fiatal nemzedéket. Talán e hagyatéknak is köszönhető, hogy az egyébként különböző fölfogású, irányultságú tanítványok őrzik a közösséget, melyet Nagy Tanár Úr személye kovácsolt össze.

Az utóbbi években gyakran mondogatta, ha már nem lesz, akkor is találkozunk. Kedves Pista, úgy mentél el, hogy alapos munkát végeztél. Az idők folyamán „önfenntartóvá” tetted a tanítványi kört, így nemcsak végakaratodat teljesítjük, de Te is velünk maradsz. Az égi tanszékéről figyeled a szemináriumot, mi pedig igyekszünk megfelelni szakmai és emberi elvárásaidnak.

Nyugodj békében!

MARJANUCZ LÁSZLÓ